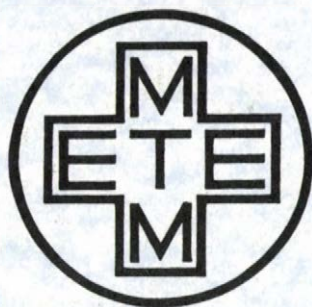

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉGE

MAGYAR
EGYHÁZTÖRTÉNETI
VÁZLATOK

Kiadó – Publisher
A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA ALAPÍTVÁNY
megbízásából

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉGE
Budapest
és
az INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA OF CHURCH HISTORY
IN HUNGARY Toronto, Canada

FŐSZERKESZTŐ – GENERAL EDITOR
UZSOKI ANDRÁS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – BORD OF EDITORS

Hungary: Barna Gábor, Érszegi Géza, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Somorjai Ádám, Szántó Konrád, Uzsoki András, Várszegi Asztrik, Zombori István; Austria: Galambos Ferenc; Canada: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor, Kostya Sándor, Vlossák Rudolf; Germany: Adriányi Gábor, Bogyay Tamás; Italy: Eördögh István, Kiss Ulrich; USA: Gábel L. Asztrik

Felelős szerkesztő – Responsible Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Managing Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2. kötet

1990

volume 2.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉGE
BUDAPEST, 1991.

© METEM 1991.
ISSN 0865–5277

Fényszedés, elektronikus képfeldolgozás:
Prospektus GM, Veszprém
Készült a Badacsonyi Állami Gazdaság
balatonvilágosi nyomdájában
Felelős vezető: Töttösy Péter

TARTALOM – CONTENTS

TANULMÁNYOK

SZÁNTÓ Konrád:	Bogyai Tamás egyháztörténeti munkássága (A 80 éves kutató ünnepi köszöntése) The Church Historical Work of Tamás Bogyay	7
TÓTH Endre:	A 4–8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről On the Sources of Pannonian Christianity in the 4th–8th Century and on the Source value of the Findings	17
Uzsoki András:	A tihanyi Árpád-kori remetetelep régészeti kutatása The archeological excavation of the Arpadian-age eremite settlement in Tihany	35
AZZOLA, K. Fr.:	Die Scheibenkreuzplatte im Balassa Bálint Museum zu Esztergom (Gran) The tomb depicting the cross in a circular disc at the "Bálint Balassa Museum" in Esztergom (Gran)	43
UDVARDY József:	A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban The Metropolitan Chapter of Kalocsa	51
KOVÁCS Imre:	Adatok a magyarországi premontreiek teológiai irodalmi munkásságához a középkorban Data concerning the Hungarian Premonstratensians' Theological Literary Work in the Middle-Ages (A short summary)	67
ADRIÁNYI Gábor:	A magyar királyok apostoli címe The apostolic title of the Hungarian Kings	77
BERTÉNYI Iván:	Hozzászólás Adriányi Gábor előadásához (A magyar királyok apostoli címe) Remarks about Gábor Adriányi's lecture	89
JÓZSA László:	A kunszentmártoni nagytemplom két évszázada Two centuries of the Church of Kunszentmárton	93
HEREIN Gyula:	Budakeszi Makkos Mária története Records of Makkos Mária at Budakeszi	105
BÁN László:	Vallásos egyesületek Baja város XIX. századi társadalmi életében Religious associations in the social life of the city of Baja in the 19th century	113

FORRÁSOK

VARGA Imre –REICHARDT Gyula:	A győri székesegyházi főesperesség alsó esperesi kerületi plébániáinak összeírása 1748-ban. (Michael Nagy: Conscriptio... c. latin munkájának magyar fordítása) The list of parishes of the Lower Deanery District of the Cathedral Head Deanery of Győr in 1748	117
MÉSZÁROS István:	Katolikus oktatási-nevelési emlékek a reformkori Zalából (Részletek Lendvay József emlékirataiból) Catholic Educational and Schooling relicts from Zala in the Reform Age	201
DÓKA Klára:	Plébániák, gyülekezetek, hitközségek iratai (Történeti áttekintés 1950-ig) Documents of parishes, congregations and religious communities	217
GERGELY Jenő:	A "Paritások Bizottság" jegyzőkönyvei (1950. szeptember–november) Record of the "Joint Committee" (September–November 1950)	223

SZÁNTÓ KONRÁD

BOGYAY TAMÁS EGYHÁZTÖRTÉNETI MUNKÁSSÁGA
(A 80 éves tudós ünnepi köszöntése)

Bogyay Tamást, a METEM vezetőségi tagját, a magyar szellemi élet egyik kiválóságát, akit a magyar és a nemzetközi tudományos élet osztatlan tisztelete övez, az Elnök úr után a magam és a METEM minden tagja nevében mély tisztelettel és nagy szeretettel köszöntöm.

Külön öröm számomra, hogy a nyolcvanadik születésnapját Magyarországon megünneplő METEM konferencián én mutathatom be életpályáját, én méltathatom tudományos munkásságát és vonzó egyéniségét.

I. ÉLETPÁLYA

Bogyay Tamás azok közé az aránylag kevés magyar ember közé tartozik, aki a Gondviseléstől mindent megkapott, ami szükséges ahhoz, hogy valakiből igazi tudós válhasson. Mindenekelőtt nagyszerű szellemi képességeket, kitűnő nyelvérzéket s a továbbtanulást a legmagasabb fokon biztosító tudományos intézmények látogatási lehetőségeit.

A középiskolát a legkitűnőbb magyar tanítórendnek, a piaristáknak nagykanizsai gimnáziumában végezte el kitűntetési eredménnyel. Nagykanizsára a család azért került, mert édesapja, nagymádi és várbogyai Bogyay Lajos a császári és királyi első huszárezred főhadnagya lovasbaleset következtében frontszolgálatra alkalmatlanná válva, Nagykanizsán kapott az ottani katonai létesítménynél parancsnoki állást. A történelem iránti érdeklődését a tudós piarista atyákon kívül családi körülményei is felkeltették. A család a nyári vakációkat Badacsonyban töltötte az anyai nagyapa, dr. Pauler Gyula, az Országos Levéltár igazgatója és kiváló történetíró ottani házában. Tamás a házi könyvtárban búvárkodva talált rá és olvasta végig a nagyapa a „Magyar nemzet története az Árpádházi királyok korában” c. művét. A többi történeti jellegű könyveket felülte, gyakran találkozott nagyapja tudós megjegyzéseivel, lapszélre írt észrevételeivel. A badacsonyi ház abban az időben az anyai nagybácsi dr. Pauler Ákos, a budapesti egyetem filozófia professzora, az MTA tagja birtokában volt.

1927-ben az érettségi után tanulmányait az ország egyik legkitűnőbb nevelési intézményében, az Eötvös-Kollégiumban folytatta, amely gimnáziumi tanárokat képezett ki.

Tamás a magyar-francia szak mellé harmadikként az olasz nyelvet vette föl. A kollégium tagjai az egyetemi előadásokat a Pázmány Péter Tudományegyetemen hallgatták, de a kollégiumban is részesültek oktatásban, amely szemináriumi jellegű volt. A negyedik szemeszter után az olasz nyelv helyett a művészettörténetet választva, Hekler Antal előadásait hallgatta. Doktori disszertációja témájaként középkori művészetszadalomtörténeti témát választott: „Mit jelenthetett művésznek lenni a korai középkorban” címmel.

Disszertációját 1932-ben, a magyar és francia szakos tanári diploma megszerzése után summa cum laude minősítéssel védte meg. A disszertáció publikálásának költségeit a nagybácsi vállalta.

Tamás, mivel abban az időben igen nehéz volt tanári állást szerezni, Hekler professzor mellett maradt mint tanársegéd a Művészettörténeti és Klasszikus Régészeti Intézetben. A következő évben, 1933-ban ösztöndíjasként egy szemesztert töltött a berlini Magyar Kollégiumban, amely a Berliini Egyetem Magyar Intézetével állt kapcsolatban. Az egyetemi előadások hallgatásán kívül dolgozott a Frigyes-Császár-Múzeumban, továbbá Göttingen, Schwerin és Weimar múzeumaiban és levéltáraiban. 1933–34 év téli szemeszterét ösztöndíjasként Rómában töltötte a Magyar Történeti Intézetben. Itt is, de Berlinben is sokat foglalkozott Hekler professzor biztatására, Jean Antoine Houdon világhírű, klasszicista, francia szobrász, a kiváló portretista művészetével.

Hazatérve 1935-ben, Zalaegerszegen Zala megyei iskolatanácsai hivatalában kapott állást. Ebben az időszakban a város plébánosa Pehm (Mindszenty) József volt, aki fölhívta a fiatal szakember figyelmét a környékbeli falvak római kori műemlékeire. Tamás ezek után beutazta Zala megyét és rendszeresen feltérképezte annak műtörténeti lelőhelyeit. Később ezzel a körutazással kapcsolatban jegyezte meg: *„Számomra nem a tiszta művészeti forma volt a fontos. A régi templomokban és azok gyakran rejtélyes, talányos képeiben egy régmúlt közösség kultúrájának tanúit láttam. Emiatt állandóan arra törekedtem, hogy megvilágítsam a műalkotások kultúr- és társadalomtörténeti hátterét.”*

Zalaegerszegen ismerkedett meg az Erdélyből, Szilágy megyéből származó Halliarszky Wilhelminával. Az esküvő után hamarosan a Kultuszminisztérium ösztöndíjával Perugiában, a külföldiek részére létesített ottani egyetemen, sikerült egy tanfolyamon részt vennie. 1940-ben Hekler professzor segítségével Budapesten a Kultuszminisztériumban kapott állást a művészeti ügyosztályon. Hamarosan a műemlékvédelem és a külföldi kiállítások előadója lett. Ugyanakkor dolgozott a Múzeumtörténeti Középkori Építészeti Intézetében is, és itt írta meg a román stílusú *„Jáki Apátsági Templom”* című monográfiáját. Ezzel a munkával a Dunántúli Szemle kiadója bízta meg.

Mint a budapesti és berlini egyetem által rendezett tanulmányi utazások résztvevője, jó kapcsolatba került Friedrich Gerke régészprofesszorral, aki 1940–43 között német vendégprofesszorként tanított a budapesti egyetemen. Az ő „doktorok szemináriumán”, *„A bizánci–magyar kapcsolatok problémái III. Béla idején”* címmel tartott előadásokat. A Szekfü Gyula által vezetett katolikus történészek munkaközösségének konferenciáin Bogyay *„A magyar középkori oltárkészítő művészet társadalmi alapjai”*, illetve *„A dél-nyugat magyarországi későközépkori festészet sajátosságainak társadalmi háttere”* címmel tartott előadásokat.

Amikor 1944 novemberének elején a front közeledte miatt Budapestről a fontosabb hivatalokat kiköltöztették, hitvesével együtt a Szentgotthárd melletti Alsó-Szölnök nevű faluban egy szlovén családnál helyezték el. Szentgotthárdon a Szépművészeti Múzeumból oda szállított műtárgyakat vette leltárba és a műtárgyak továbbszállítását készítette elő. Utána a felbecsülhetetlen értékű anyagot munkatársaival Németországba kísérte, s azt 1945 áprilisában átadták az amerikaiaknak. A leltárt ő nyújtotta át s ennek alapján vették át az amerikaiak, akik Münchenbe szállították a kincseket. Bogyay Tamás mindenképpen szeretett volna visszatérni hazájába. Két ízben próbálkozott ezzel, de sikertelenül. Az első alkalommal a bürokrácia gátolta meg ebben. A műkincseket hazaszállító katonavonatra ugyanis csak katonákat engedtek felszállni. Amikor másodszor próbálkozott, a magyar restitúciós misszió vezetője, Hahn Sándor tartotta vissza azzal a megokolással, hogy szüksége van műtárgyszakértőre. A fordulat évének hatására azután véglegesen úgy döntött, hogy szabadsága megőrzése érdekében Nyugaton marad. Egy ideig

itt nehéz sors várt rá. Hét esztendőn keresztül egy felső-bajorországi falucskában, Staudach-Egerndachban élt hitvesével. Eleinte egyik üzem könyvelőjeként, majd az állás elvesztése után fizikai munkából, illetve munkanélküli segélyből tartotta fenn családját.

A nehéz helyzetben régi barátai és ismerősei, főleg Gerke professzor segítségével sikerült helyreállítania a kapcsolatokat a tudományos világgal, így a müncheni Művészettörténeti Központi Intézettel és a Dél-Kelet Intézettel. Amikor Deér József berni professzor javaslatára elvállalta a magyar emigráció számára létesített kultúrfolyóirat, az „Új Magyar Út” szerkesztését, 1952 elején Münchenben lakást kapott, és ettől kezdve mint szerkesztő és író teljesen a tudománynak és irodalomnak szentelhette életét. Ennek emlékezetes epizódja volt, hogy 1962-ben, a Mindszenty bíboros hetvenedik születésnapjára készített Mindszenty-Emlékkönyv számára tanulmányt írt „*Mindszenty, a történész*” címmel. Később Mindszenty Bécsben való tartózkodása alkalmával a bíboros Bogyay Tamást többször magához kérte, hogy történelmi jellegű kérdésekben tanácsokat kérjen tőle. Úgy hiszem, hogy életének legmaradandóbb emlékei közé tartoznak ezek a beszélgetések.

Mint az elmondottakból kitűnik, Bogyay Tamás élete 1945–1952 közt válságosra fordult. Hogy önmagát és hitvesét fenntarthassa, energiáit a tudományos munka helyett, megélhetésük biztosítására kellett fordítania. Annál rendkívülőbb az a teljesítmény, amelyet ez a csendes, békés természetű, külső elismerést soha sem kereső tudós, a kedvezőtlen életkörülményekkel dacolva, fel tudott mutatni.

2. TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA

Publikáció, amelyek száma megközelíti a 400-at és amelyek *tartalom, fajsúly és tudományos alaposág* tekintetében egyaránt igen jelentősek, azt bizonyítják, hogy Bogyay Tamás a magyar középkori történelem, művészettörténet és régészet legkiválóbb kutatói közé tartozik. Ami újat az utóbbi évtizedekben, ezekben a tárgyakban a tudományos kutatás fel tudott mutatni, nem csekély mértékben neki is köszönhető.

Tudósi pályája kezdetén (mint ez életrajzából kitűnt) elsősorban művészettörténeti témák érdekelték; kutatási területe azonban fokozatosan terebélyesedett a magyar őstörténet és középkor felé. Különösen értékesek a magyarság X., XI. és XII. századi történetével foglalkozó művei. Ezek közé tartozik pl. a Lech-mezei csata ezredik évfordulójára írt, s Münchenben megjelent munkája: „*Lechfeld, Ende und Anfang*”, amelyik a történeti háttér alapos megrajzolása után a sztyeppai kultúra lényeges sajátosságait s a magyar haditechnikát veszi szemügyre, majd kitűnő elemzéssel mutat rá a kalandozó hadjáratok gazdasági, politikai és eszmei indítékaira. Külön érdeme a műnek, hogy nemcsak a múlttal foglalkozik, hanem igyekszik a jelennek is szolgálatot tenni. A múlt megismerése ugyanis elősegíti a mai események és a mában élő emberek kölcsönös megértését.

Műve egyik találó megállapítását mindenképpen idéznem kell: A sztyeppék népei legyőzték ugyan a régi civilizációkat, de csak azért, hogy végül fegyvereikkel szolgálják azokat. Természetesen hosszú volt az út a magyarság számára az új hazát biztosító 907-es pozsonyi csatától Hunyadi János nándorfehérvári diadaláig s a későbbi törökellenes harcokig, amelyekben a magyarság a nyugati keresztény kultúra védelmében majdnem elvérzett. Ez az út azonban a Lechmezei ütközetten át vezetett.

A középkori magyar történet mozgató rugóinak felismerése és az események tévedésmentes leírása tekintetében nélkülözhetetlenek a *Szent István* királyunk életművével foglalkozó írásai. Mindenekelőtt a „*Stephanus Rex*” c. könyvére gondolok, amelyik először németül, majd magyarul jelent meg külföldön, míg végül tavaly az Ecclesia kiadásában itthon is.

Az e témával foglalkozó munkái közül kiemelkedik még a „*Zum Stand der Sankt-Stephan-Forschung*” című tanulmánya, amelyben Györffy György „*István király és műve*” c. könyvéhez fűz megjegyzéseket, kiegészíti annak megállapításait és korrigálja tévedéseit. E tanulmány a *Südostforschung* c. nemzetközi folyóirat 38-ik kötetében jelent meg 1979-ben. Ebből a tanulmányból időhiány miatt Bogyay Tamásnak csak egy alapvető megállapítását idézem: „Györffy szerint a hazai kisebb szentek egyházi kultuszával szemben István kanonizálása célkitűzésében politikai lépés volt.” Ez a megfogalmazás anakronisztikus, ahogyan az is, hogy István egyháza csak támasztéka volt egy még nagyobb alkotásának, az államnak. A politika ebben az időben még nem volt autonom terület *s a későbbi értelemben vett öncélú állam szintén ismeretlen volt még. A keresztény állam a 11. században – legalábbis ideális értelemben és alapvető szándék szerint – ugyanazokért a célokért küzdött mint az egyház, amelyik az állam törekvéseivel és érdekeivel egybefonódott, és inkább az állam szolgált az egyházat, mint fordítva. István szentté avatása egy olyan politikát szolgált, amely mindenestül Istenre irányult. Alig hihető, hogy a 11-ik században élő hívő ember István király szentté avatásában más motívumot látott volna, mint fia, Imre és nevelője Gellért vértanú oltárra emelésében.*

Egy másik, ugyancsak Szent Istvánnal kapcsolatos „*Szent István és Szent Adalbert prágai püspök*” című tanulmánya is igen fontos meglátásokat tartalmaz. Ilyen pl. annak kimutatása, hogy Adalbert rokona volt a későbbi II. Henrik császárnak, Gizella királyné bátyjának. Ebből a közeli rokonságból lehet megérteni, eltekintve Adalbert püspök hittérítői lelkületétől, a szent püspöknek Géza fejedelemmel és udvarával való kapcsolatát, szerepét a fiatal István nevelésében és Gizellával való házasságkötésében. Igen értékes az a megállapítása, hogy István király Adalbertnek köszönhetette a görög szertartású kereszténység őszinte megbecsülését. Szent István viszonyát a keleti, pontosabban a görög rítusú kereszténységhez nem a tolerancia jellemzi, hanem a lényegét meglátó szolidaritás. Erre a szolidaritásra nem elégséges magyarázat a gyulák, és így Sarolt bizánci kapcsolatai. Sokkal inkább Adalbertre kell gondolnunk, aki Itáliában Szent Neilosz vallalucái közösségébe akart belépni. Neilosz küldte Adalbertet a római Szent Elek és Bonifác monostor apátjához. Ebbe a kolostorba lépett be Adalbert. A Szent Elek s Bonifác monostor, ellentétben más véleményekkel, nem vegyes monostor volt, melyben együtt éltek volna a görög és latin rítusú szerzetesek. A görög bazilita szerzetesek csak el-eljártak beszélgetésre, eszmecserékre e monostorba. Ezek révén ismerte meg és tanulta megbecsülni a görög szellemet s a keleti egyház értékeit, és ezt adta át bérmafiának, István hercegnek.

Mint elsőrangú művészettörténész, Bogyay Tamás igen behatóan foglalkozott és foglalkozik a Szent Koronával is, s a Szent Korona-kutatás egyik elismert szaktekintélye. Erről pár perc múlva mindnyájan meggyőződhetünk.

Az egyes korfordító eseményekkel és történelmet mozgató személyekkel foglalkozó műveken kívül két, az egész magyar történelmet kitűnően összefoglaló munkát is köszönhetünk neki. Az egyik a „*Grundzüge der Geschichte Ungarns*”, „A magyar történelem alapvonásai”, amelynek negyedik bővített kiadása most van sajtó alatt. A munkát elsősorban külföldiek részére írta. De érthetne belőle a hazai olvasóközönség is, hiszen számos, ún. kényes témát érint benne, amiről nálunk igen sokáig nem lehetett szólni és írni.

Az ötvenes-hatvanas években, amikor még nem volt használható tanításra is alkalmas magyar történelemkönyv, mert a régiek nagyrészt elavultak, illetve zúzdába kerültek, az újonnan írtak pedig tele voltak marxista ideológiával és direkt vagy indirekt hamisításokkal, Bogyay Tamás „*Történelmünk útja*” címmel rádióra is adaptálható formában, de gondolva a Burg Kastli Magyar gimnáziumra is, megírta a magyar történelemnek az 1867-es kiegyezésig terjedő szakaszát.

Tíz önálló művén kívül kb. 150 nagyobb lélegzetű tanulmányt jelentetett meg magyar, német, francia, angol, olasz és szlovén nyelvű folyóiratokban. Hét szaklexikonban kb. 70 szócikket közölt eddig, 30 folyóiratban pedig mintegy 120 könyvismertetést tett közzé. Ennek a számát tekintve igen sok, *minőségét* nézve pedig *kiváló* írásműnek elkészítése *munkásságának azonban* csak egyik részét képezte és képezi. Különös érdeme, hogy döntő szerepet játszott a Münchenben működő „*Magyar Intézet*” 1962-ben történt létrehozásában. 1962 és 1968 között ő volt az Intézet igazgatója és az Intézet által kiadott „*Studia Hungarica*” c. sorozat szerkesztője. A sorozat első kötete az ő írását hozta „*Bayern und die Kunst Ungarns*” címmel. Utána még 3 kötetet ő szerkesztett, de az eddig megjelent 34 kötet további sorsát is éber figyelemmel kísérte s kiadásukat elősegítette, illetve egyes műveket erre ő ajánlott. A szintén a Magyar Intézet által kiadott „*Ungarn-Jahrbuch*” 1969-től (amikor a sorozat beindult) társkiadója, illetve munkatársa. Számos tanulmánya és könyvismertetése, méltatása által nagyban öregbítette ennek a tudományos szakfolyóiratnak nemzetközi tekintélyét.

Nemzetközi hírnevét mutatja az is, hogy évek óta egy készülő hatalmas lexikon, a „*Lexikon des Mittelalters*” munkatársa és a gráci Styria-Verlag „*Geschichtsschreiber*” című sorozata: „*Ungarns Geschichtsschreiber*” részlegének szerkesztője. E sorozat első kötetét „*Die heilige Könige*” címmel ő állította össze, részben fordította, bevezetésekkel s magyarázatokkal látta el. A kötet tartalmazza a *Szent István legendákat*, a *Gellért legendákat*, a *Szent László legendát*, s a Magyar Krónikából részleteket. A Styria kiadó a múlt évben az összes sorozatot (Bizánci, szláv, török, magyar és román történetírók) leállította, mert amikor a román sorozatot is megindította, a vállalkozásra rá kezdett fizetni. Ennek ellenére a magyar sorozat folytatódik. Az *Anonymus* bilingvis kiadás lesz, ezt pedig *Kézai* követi.

Bogyay Tamás történetírói munkásságának a sokoldalúságon kívül – mint ez már az előzőekből is sejthető volt – igen jellegzetes vonása és különös erőssége a mélybe hatoló, ugyanakkor pedig a tudományos kutatást nagymértékben továbbfejlesztő *kritikai beállítottsága*. Ezt a veleszületett kritikus hajlamot életkörülményei csak növelték. Szerényen jegyezte meg egyik, hozzám írt levelében: „*Sosem voltam nagy műveket tervező. Az ellentmondás viszketege adta meg legtöbbször témáimat. Nem vagyok költői alkat, hanem kereső. Keresem olthatatlan szomjúsággal az igazságot.*”

3. BOGYAY TAMÁS EGYÉNISÉGE

Ennek, a Krisztus szavai szerint megszabadító igazságnak (az igazság megszabadít benneteket) keresése Bogyay Tamást nemcsak mint tudóst, hanem mint embert is leginkább jellemzi. Egész életvitelén, gondolkodásmódján, történetiszemléletén felismerhető ennek az igazságnak az alázatos szolgálata, s ebből következően mélyen átélt katolikus hite. Mert az út, az igazság és az élet nem más, mint Jézus Krisztus, a történelem ura és irányítója.

Emberi kvalitásai közül kiemelkedik még önzetlen, a mindenkinek szolgálatára álló segítőkészsége. Lényéből a tudás gője teljesen hiányzik. Ezért, ha embertársai botlódzásait, gyarlóságait tapasztalja, ezt elnéző s megértő mosollyal veszi tudomásul. Mint nem csupán tudós, de igazán bölcs ember, magán is tud mosolyogni, s derűs természete könnyen hajlik a tréfára. Csak egy dologban s azokkal szemben nem ismer elnézést, akik tudatosan meghamisítani akarják az igazságot, akik megmásítani próbálják a tényeket; megtörtént eseményeket és azok mozgató rugóit elhallgatva vagy elfordítva a történettudományt is saját hatalmi ideológiájuk és céljaik érdekében igyekeznek felhasználni.

E roppant tudású, hatalmas életművet maga mögött tudó, igazán bölcs ember köztünk való megjelenésének szívünk legmélyéből örülve, Számára a legőszintebben csak azt kívánhatjuk: a jó Isten az emberi életkor legvégső határáig kitűnő egészségben és alkotó erejének teljességében éltesse!

BOGYAY TAMÁS ÍRÁSAINAK JEGYZÉKE

Egyéni munkái

1. *A művész a korai középkorban.* (L'artiste dans la première moitié du moyen âge). Budapest 1932.
2. *A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna* (Die Abteikirche und die Jakobskapelle zu Ják). Szombathely é.n. (1944).
3. *Karolingische Skulpturen am Chiemsee.* Nachrichten des Deutschen Instituts f. merowing.-karoling. Kunstforschung, Erlangen 1953.
4. *Lechfeld. Ende und Anfang.* München 1955.
5. *Kép és látomás. Egy fejezet a magyar romantika történetéből* (Bild und Vision. Ein Kapitel aus der Geschichte der ungarischen Romantik. Illustrationen der Zeitgenossen zum Werk Vörösmartys). Köln 1962.
6. *Bayern und die Kunst Ungarns.* München 1964 (Studia Hungarica 1)
7. *Grundzüge der Geschichte Ungarns.* Darmstadt 1967. 2. Auflage 1973. 3. überarbeitete und um ein Register vermehrte Auflage 1977.
8. *Stephanus rex. Versuch einer Biographie.* Wien – München 1975.
9. *Stephanus rex.* (ungarische Ausgabe). uo. 1976.
10. *Stephanus rex.* Ecclesia. Budapest, 1988.

Tanulmányok és előadásszövegek periodikákban, emlékkönyvekben és kongresszusaktákban (Válogatás)

1. *Mauriac katolicizmusa* (Der Katholizismus von Mauric). In: Élet XXII (1931).
2. *A modern vallásos művészet dilemmája* (Das Dilemma der modernen religiösen Kunst). In: Magyar Kultúra XXI (1934).
3. *Nouveaux documents relatifs aux rapports de la cour de Gotha avec les artistes français I. Laurent Guillard et Gotha.* In: Bulletin de la Société de l'Histoire de l'art français 1934.
4. *Nouveaux documents etc. II. Houdon et Gotha. Ses projets pour le mausolée de la duchesse Louise-Dorothée.* Ebd. 1935.
5. *Houdon a Weimar.* In: Gazette des Beaux-Arts 77e Année (1935).
6. *A szentmihályfai templom* (Die Kirche von Szentmihályfa). In: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye LXXI (1937).
7. *A kapornaki egykori bencés apátság bazilikája* (Die Basilika der ehemaligen Benediktinerabtei von Kapornak). In: Történetírás II (1938).
8. *A kallosdi kerek templom* (Die Rundkirche von Kallosd). In: Dunántúli Szemle VII (1940).
9. *Isten béránya. Adatok az Árpád-kori templomkapuk ívmézódíszítéseinek ikonográfiájához* (Lamm Gottes. Beiträge zur Ikonographie der Tympanondekorationen der Kirchenportale in der Arpedenzeit). In: Regnum (Jahrbuch für Kirchengeschichte) 1940/41.
10. *Szent István korabeli oltár töredéke Zalavárról a Vasvármegyei Múzeumban* (Ein Altarfragment aus dem 11. Jahrhundert im Museum zu Szombathely). In: Dunántúli Szemle VIII (1941).
11. *Két Árpád-kori timpanondombormű Zala megyéből* (Zwei Tympanonreliefs Der Árpádenzeit aus dem Komitat Zala). In: Technika 1941. Nr. 6.
12. *Heidnisches Erbe und christlicher Glaube in der frühen ungarischen Kunst. Ungarische Frömmigkeit in der Kunst des späten Mittelalters.* In: Die Kunst der Kirchen XIX (1942).
13. *Vom Taschenblech zur Basilika. Inhalt und Ausdrucksform der ungarischen Kunst des späten Mittelalters.* In: Vom Geist der ungarischen Kunst. Berlin 1942 (Das Bildwerk. Kunst im Geist und Leben der Völker I).
14. *Adatok a középkori magyar oltárdíszítő művészet történetéhez* (Beiträge zur Geschichte der mittelalterli-

- chen ungarischen Altardekorationskunst). In: *Regnum* (Jahrbuch für Kirchengeschichte) 1942/1943 Festschrift Gyula Szekfü.
15. *A Szent György-hegyi Szent Kereszt-kápolna* (Die Heiligenkreuzkapelle am Berg Szent György). In: *Technika* 1943 Nr. 4.
 16. *Elpusztult és átépített középkori templomok a Balaton vidékén* (Untergegangene und umgebaute mittelalterliche Kirchen im Balaton-Gebiet). In: *Balatoni Szemle* II (1943), III (1944).
 17. *Az ákosi református templom* (Die kalvinistische Kirche von Ákos). In: *Magyar Építőművészet* 1944 Nr. 3.
 18. *Tíz év középkori ásatainak művészettörténeti eredményei* (Kunstgeschichtliche Ergebnisse der Ausgrabungen eines Jahrzehntes). In: *Századok* 78 (1944).
 19. *Donatorska slika iz l. 1383 v Turniscu II. Koga kazejo podobe donatorjev na turniski sliki?* (Stifterbilder aus dem Jahre 1383) in Turnische II. (Wem stellen die Stifterfiguren des Bildes in Turnisce dar?). In: *Zbornik za umetnostno zgodovino* (Ljubljana) I (1951).
 20. *L'iconographie de la „Porta Speciosa“ d'Esztergom et ses sources d'inspiration*. In: *Revue des Études Byzantines* VIII (1950).
 21. *A szent korona eredete – kérdések és válaszok* (Die Herkunft der Heiligen Krone – Fragen und Antworten). In: *Új Magyar Út* III (1952).
 22. *Ausgrabungen in Ungarn 1934–1944. Kunstgeschichtliche Ergebnisse*. (Dt. Fassung des in Századok 1944 erschienenen Berichtes). In Kunst im Osten und Norden. Mittellilungen der Nord- und Ostabteilung beim Forschungsinstitut für Kunstgeschichte Marburg/Lahn. Lief. Nr. 10, März 1952.
 23. *Izkopavanja v Zalaváru in njihova zgodovina razlaga* (Die Ausgrabungen in Zalavár und ihre historische Erklärung). In: *Zbornik za umetnostno zgodovino* (Ljubljana) II (1952).
 24. *Normannische Invasion – Wiener Bauhütte – Ungarische Romanik*. In: *Forschungen zur Kunstgeschichte christliche Archäologie II. Wandlungen christlicher Kunst im Mittelalter*. Baden-Baden 1953.
 25. *Die kunst- und kirchengeschichtliche Bedeutung der Ausgrabungen von Mosapurg-Zalavár*. (Referat an der Internationalen Tagung zur Kunstgeschichte des 1. Jahrtausends n. Chr. in Mainz 1950). In: *Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie I. Neue Beiträge zur Kunst des 1. Jahrtausends*. 2. Halbband: Frühmittelalter. Baden-Baden 1954.
 26. *Mosapurg und Zalavár. Eine Auswertung der archäologischen Funde und schriftlichen Quellen*. In: *Südost-Forschungen XIV* (1955).
 27. *Forschungen zur Urgeschichte der Ungarn nach dem 2. Weltkrieg*. In: *Ural-Altaische Jahrbücher XXIX* (1957).
 28. *Zum Problem der Flechtwerksteine*. In: *Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie III. Karolingische und ottonische Kunst. Werden – Wesen – Wirkung*. Wiesbaden 1957.
 29. *Die Reiternomaden in Donaauraum des Frühmittelalters*. (Vortrag an der 1. Internationalen Hochschulwoche der Südosteuropa-Gesellschaft 1954 Herrenchiemsee). In: *Völker und Kulturen Südosteuropas*. München 1958.
 30. *Der Löwe mit dem Kreuz. Das Tympanon von Domanjsovc (Domankosfa) und verwandte Denkmäler*. In: *Zbornik za umetnostno zgodovino* (Ljubljana) V/VI (1959) Stele-Festschrift.
 31. *Observations sur une miniature du manuscrit B. N. Lat. 17716. Une pratique d'origine française de quelques chantiers romans en Europe Centrale et Centre-Orientale*. In: *Actes du XIXe Congrès international d'histoire de l'art Paris 1958*. Paris 1959.
 32. *Der Eintritt des Ungarn in die christlicheuropäische Kulturgemeinschaft im Lichte der Kunstgeschichte* (Vortrag an der 2. Internationalen Hochschulwoche der Südosteuropa-Gesellschaft 1955 Herrenchiemsee). In: *Südost-Forschungen XVIII* (1959).
 33. *Bild und Gedicht. Die zeitgenössischen Illustratoren Vörösmarty. Ein Beitrag zur Geschichte der ungarischen Romantik*. In: *Ural-Altaische Jahrbücher XXXI* (1959) Gedendband Julius von Farkas.
 34. *Zur Geschichte der Hetoimasie*. In: *Akten des XI. Internationalen Byzantinisten-Kongresses 1958 München*. München 1960.
 35. *Eine karolingische Schrankenplatte von der Fraueninsel im Chiemsee*. In: *Das Münster* 13 (1960). Die Kirchenorte der Conversio Bagoaorum et Carantanorum. Methoden und Möglichkeiten ihrer Lokalisierung. *Südost-Forschungen* 19. (1960). pp. 52–70.
 36. *A magyarok eredete és őstörténete – Ahogy a kutatók a második világháború után látják* (Herkunft und Urgeschichte der Ungarn – Wie die Forscher sie nach dem zweiten Weltkrieg sehen). In: *Új Látóhatár* III (1960).
 37. *Karolingisches aus Benediktbeuern*. In: *Beiträge zur Kunstgeschichte und Archäologie des Frühmittelalters*. Akten zum VIII. Internationalen Kongress für Frühmittelalterforschung 1958 Wien. Graz–Köln–Wien 1961.

38. *Research into the Origin and Ancient History of the Hungarian Nation after the Second World War*. In: The Hungarian Quarterly Vol. 3, 1962.
39. *Die Bedeutung Bayerns für die Kunst im alten Ungarn* (Vortrag an der Jahrestagung der Südostdeutschen Historischen Kommission 1961 Passau). In: Südostdeutsches Archiv 5 (1962).
40. *Studien zu Jean Antoine Houdons Werk in Deutschland*. In: Zeitschrift für Kunstgeschichte 27 (1964).
41. *Die Barockforschung in Ungarn nach dem zweiten Weltkrieg. Probleme – Methoden – Ergebnisse*. In: Südostdeutsches Archiv 7 (1964).
42. *Neuere Ansichten über die geographische Lage der finnisch-ungarischen Urheimat*. In: Ural-Altaische Jahrbücher XXXVI (1965).
43. *Kontinuitätsprobleme im karolingischen Unterpannonien. Methodios' Wirken in Mosapurc im Lichte der Quellen und Funde*. In: Das östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart. Acta Congressus historiae Slavicae Salisburgensis in memoriam SS. Cyrilli et Methodii anno 1963. celebrati. Wiesbaden 1966.
44. *L'homme de l'Occident en face des incursions hongroises* (Contribution a la 12e grande réunion annuelle de l'Académie Internationale Libre des sciences et des lettres a Paris 1963). In: Miscellanea di studi dedicati a Emerico Várady. Modena 1966.
45. *Déisis und Eschatologie*. In Polychordia. Festschrift Franz Dölger II. Amsterdam 1967. Dass. auch in: Byzantinische Forschungen II (1969).
46. *Selbstbildnisse des Malers Johannes Aquila aus den Jahren 1378 und 1392*. In: Stil und Überlieferung in der Kunst des Abendlandes. Akten des 21. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte in Bonn 1964. Band III. Berlin 1967.
47. *Honfoglaló magyarok és szlávok* (Landnehmende Ungarn und Slawen). In: Katolikus Szemle XX (1968).
48. *Problémák Szent István és koronája körül* (Probleme um den hl. Stephan und seine Krone). In: Új látóhatár XIII/XXI (1970).
49. *Urgeschichtliche Wunderdinge* (Vortrag am Martinus Vogelius Symposium 1969 Hamburg). In: Ural-Altaische Jahrbücher 41 (1969).
50. *Die Kunst der corvinischen Renaissance. Bemerkungen zum Problem ihrer Entstehung, Wesenzüge und Nachwirkungen* (Vortrag an der Jahrestagung der Südostdeutschen Historischen Kommission 1969 Linz). In: Südostdeutsches Archiv 13 (1970).
51. *Über Herkunft, Gessellschaft und Recht der Székler* (Vortrag im Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde 1965 Ansbach). In: Ungarn-Jahrbuch 2 (1970).
52. *Újabb Szent István-kutatók* (Neuere Sankt Stephan-Forschungen). In: Katolikus Szemle XXIII (1971).
53. *L'adoption de la Déisis dans l'art en Europe centrale et occidentale*. (Referat am XIII. Internationalen Byzantinisten-Kongress 1966 Oxford). In: Mélanges Szabolcs de Vajay. Braga 1971.
54. *Der Sarkophag des hl. Stephan und seine Ikonographie*. In: Das Münster XXV (1972).
55. *A hétszázötven éves Aranybulla* (Die 750 Jahre alte Goldene Bulle). In: Mit ér az ember, ha magyar? Magyar Pax Romana Kongresszus (Was ist der Mensch wert, wenn er ein Ungar ist? Der 14. Ungarische Pax Romana Kongress 1972 Zangberg). Rom 1972. Dass. auch in: Katolikus Szemle XXIV (1972).
56. *Bemerkungen zum Problem der ersten byzantinisch-ungarischen Berührungen*. In: Überlieferung und Auftrag. Festschrift Michael de Ferdinandy. Wiesbaden 1972.
57. *Über den Stuhlweissenburger Sarkophag des hl. Stephan*. In: Ungarn-Jahrbuch 4 (1972).
58. *Adalbert von Prag und die Ungarn – ein Problem der Quelleninterpretation*. In: Ungarn Jahrbuch 7 (1977).
59. *Az ország és koronája* (Das Land und seine Krone). In: Katolikus Szemle XXX (1978).
60. *Das Schicksal der östlichen Ungarn im Lichte moderner Forschungen*. In: Ural-Altaische Jahrbücher 50 (1978).
61. *Történetírás – történetkutatás* (Geschichtsschreibung – Geschichtsforschung). In: Magyar Méréleg I. SMIKK, Zürich 1979.
62. *Zum Stand der Sankt-Stephan-Forschung. Bemerkungen zu Györflys „István király és műve“*. In: Südost-Forschungen XXXVIII (1979).

Szerzőtárs

1. *Ungarische Bibliographie 1945–1950*. Mit Gertrud Krallert-Sattler. In: Südosteuropa-Bibliographie I/2. München 1959.
2. *Julius von Farkas: Die Kultur der Ungarn*. Mit Beiträgen von T. v. B. In: Die Kultur der eurasischen Völker. Frankfurt/M. 1968 (Handbuch der Kulturgeschichte, neu hrsg. v. Eugen Thurner).

Szerkesztő

Ungarns Geschichtsschreiber. Verlag Styria Graz. Band 1: *Die heiligen Könige*. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Thomas von Bogyay. János Bak, Gabriel Silagi. 1976. – Band 2: *Kelemen Mikes, Briefe aus der Türkei*. Ausgewählt und eingeleitet von Gyula Zathureczky, übersetzt von Sybille Baronin Manteuffel-Szoege, kommentiert von Thomas von Bogyay, mit einem literaturgeschichtlichen Beitrag von Antal Szerb. 1978.

Társszerkesztő

Ungarn-Jahrbuch. Ungarisches Institut München. Verlag Dr. Dr. Rudolf Trofenik München. Band 1–10 (1969–1979).

További 44 kisebb cikk folyóiratokban és évkönyvekben, 46 szócikk két szaklexikonban, 261 könyvismertetés periodikákban.

KONRÁD SZÁNTÓ THE CHURCH HISTORICAL WORK OF TAMÁS BOGYAY

Konrád Szántó introduces the 80 years old Tamás Bogyay from three perspectives: reviews his career, evaluates his scientific work, and finally describes his personality.

1. He accomplished his high-school studies at the Piarists in Nagykanizsa. His father was a cavalry lieutenant, his mother descended from the well-known Pauler family, that had a great impact on his career. After graduation (1927), he continued his studies at the Eötvös College majoring in Hungarian, French and Art History. He presented his doctoral dissertation (What Could Have Meant Being an Artist in the Early Middle Ages) in 1932. It received the qualification *summa cum laude*. He subsequently spent one semester in Berlin, and one in Rome as a scholarship-holder. In 1935, he was appointed to the School Council in Zalaegerszeg, where he composed a precise list of the places of the county's history of art. After getting married in 1940, he was appointed to the Ministry of Education with the help of professor Hekler. His work on the history of art started here and was inspired by his relations to professor Hekler. During autumn 1944, he took an active part in the transportation of art works of the Museum of Fine Arts to the West. He also stayed abroad. He lived in Bavaria for years under bad financial circumstances, and it was only in 1952 when he won the editing post of the cultural journal called „New Hungarian Way” there.

2. The number of his publications is nearly 400. He is one of the outstanding researchers of the Hungarian history of art and of the archeology of the middle ages. He wrote his inspiring work in 1955 on the 1000 year anniversary of the battle at Lech-field: *Lechfeld, Ende und Anfang*. Several of his papers deal with Saint Stephen, the book of Györfly György, and arguing with it. In connection with this he especially calls attention on the role of Saint Adalbert, Bishop of Prague, in conversion of the Hungarians. Bogyay is one of the acknowledged experts on the Saint Crown's research. His outstanding and comprehensive work on the complete Hungarian history: *Grundzüge der Geschichte Ungarns*. He prepared his book titled „Our History's Path” for high-school education. About 150 major studies of his were published in different languages in scientific journals. Let's not mention the immense book-reviews and vocabulary entries in lexicons. Not only the number of his works is high, but their quality is also excellent. Besides these he had a great impact in the establishment of the „Hungarian Institute”, which exists since 1962 in Munich. He is also the editor of the „Studia Hungarica” series, since 1962. He is the associate editor of „Ungarn Jahrbuch”. He is also editor of one section of the Styria-Verlag at Graz. His book „Die heilige Könige” was published here. In general, it can be concluded, that the strong critical attitude is very characteristic of Tamás Bogyay.

3. First of all, the search for truth is very typical of his personality. His deep catholic belief can't be separated from his search for justice. His unselfish readiness to help, his modesty and his intuition are probably the most sympathetic features of his.

TÓTH ENDRE

A 4-8. SZÁZADI PANNÓNIAI KERESZTÉNYSÉG FORRÁSAIRÓL ÉS A LELETEK FORRÁSÉRTÉKÉRŐL

A pannóniai kereszténység írott és íratlan emlékeinek sora a Kr. u. 3. század második felétől a 800-as évekig folyamatos. Noha hol több, hol kevesebb lelet került felszínre, az írott adatok ezeket a hiányokat áthidalják. E 400 év kereszténysége egy nagy periódusba fogható össze akkor is, ha ez idő alatt a terület politikai viszonyai többször, jelentősen megváltoztak. A honfoglalás előtti kereszténység történetét és kultúráját vizsgálva, ezek a leletek egységes forráscsoportot alkotnak. A 3. század második felétől bizonyíthatóan jelentősen terjedő, számos hívet szerző új vallás a 4. sz. elejére egyre több egyházközséget hívott életre, elsősorban az antik településrendszernek és közigazgatási struktúrájának megfelelően a városokban. A 4. század elejétől pedig magasabb szervezetű, a püspökségek is bizonyíthatók. Az egyetemes egyházszervezeti forma azután megerősödve nemcsak a római birodalom közigazgatási felbomlásáig maradt fenn, hanem a következő évtizedekre és alacsonyabb szinten a következő évszázadokra is, habár a hatalmi változások miatt az egyetemes egyháztól egyre inkább elszigetelődött, a kereszténységet hordozó provinciális lakosság is fokozatosan átalakult az 5. század közepétől kezdve. A pannóniai közösségek mind kevesebb támogatást kaptak az egyháztól, egyre kevesebb hatás érte őket, és mindinkább elszigetelődtek. Hogy azonban mégis fennmaradtak, esetenként délről elhurcolt keresztényekkel is gyarapodva, az a leletek alapján, különösen a 7. században, kétségtelen. Meglepő, hogy még ekkor is kimutathatók a művészeti (ikonográfiai) kapcsolatok a mediterraneummal, noha ezek a keresztények már avar fennhatóság alatt éltek. A 700-as évekre azonban az emlékek száma rohamosan csökken, szinte teljesen eltűnnek. Pannónia a nyugatiak szemében missziós területté vált. Mégis, ennek az üres 8. évszázadnak a végén egy fontos írott forrás szerint Pannóniában – ne kutassuk most, hogy az egykori római tartomány melyik részén – még jelentős számú keresztény élt: papjaik vezetése alatt. Ez a tény az avarok ellen 796-ban felvonuló Pippin itáliai király hadseregével érkező térítő püspököknek, akik közül csak szent Paulinus aquileiai pátriárkát ismerjük név szerint, nem kis meglepetést okozhatott. A 9. századra, a karoling hódítással a keresztények sorsa jelentősen megváltozott. Pannónia nyugati része a birodalom részévé vált: megszervezték az őrgrófságokat, templomokat építettek. Pannónia a honfoglalásig újra kapcsolatba került az egyetemes egyházzal, szervezetével, papjaival és liturgiájával. Ekkor zárult le a pannóniai kereszténység történetének első nagy fejezete.

Amíg e 400 év keresztény leletei egységesen értelmezhető forráscsoportot jelentenek, ezek az emlékek a politikai változásoktól függően értékelhető, nagy forrásértékű leletcsoportot jelentenek keltezhetőségük és kulturális kapcsolataik miatt az időszak történetének vizsgálatához is.

Pannónia keresztény emlékcsoportja gazdag és változatos, ugyanakkor jórészt feldolgozatlan és közöletlen. Továbbá a 4. századi, császárkori leletek történeti problematikája

1. ábra. Pannónia a 4. században: I. katonai igazgatási központ; II. polgári igazgatási központ; III. városi rangú települések; IV. püspökségek; V. lelőhelyek: 1. Donnerskirchen, 2. Kismákfa, 3. Kaszaháza, 4. Táp, 5. Fenékpuszt, 6. Kékkút, 7. Ságvár, 8. Szentendre, 9. Tác-Fövenypuszt, 10. Kisdorog, 11. Szekszárd, 12. Bonyád, 13. Hács-Bédepuszt

más, mint az 5–7. századiaké. Az a lakosság, amelyik a 3–4. században befogadta a kereszténységet, egységes kultúrájú, provinciális népesség volt, itáliai és balkáni kulturális kapcsolatokkal és hatásokkal: a kereszténység viszonylag ismert társadalmi közegben terjedt el és teljesedett ki. Ez a közeg az 5. század közepétől fokozatosan megváltozott. Amikor ÉK-Pannónia hun fennhatóság alá került, sokan elvándoroltak. DK-Pannóniában megnőtt a Keletrómai birodalom befolyása. Nyugatpannónia pedig a részleges, időnkénti megszállások után hosszabb időre érdektelen, senki földje lett, ami végsősoron kedvezett a provinciálisok létezésének. Az egykori tartomány lakossága részben elmenekült. A helyben maradtak pedig germán és steppei kultúrákkal találkoztak. A korábban egységes provinciális kultúra szétesett.

A Kárpát-medencét politikailag egyesítő hun kísérlet megbukott és az a folyamat, amelynek során az egységes Pannónia bomlásnak indult, megállíthatatlan volt. A 6. század közepétől a nyugati vidék avar érdektérlet, majd avar peremvidék lett. Savia tartomány Dalmatiához és Noricum Mediterraneumhoz csatlakozva kulturális tekintetben Itáliától függött. Ezért viszont közvetítő lehetett az egykori tartomány irányába. Végleg megszűnt a Duna politikai és kulturális, döntő választóvonal szerepe. A Kárpát-medence két és fél évszázadra a nyugatiak számára egységesnek látszó avar uralom alá került.

Pannóniának a Drávától északra fekvő része mindjobban izolálódni látszott a mediterraneumtól.

Természetes, hogy az először gyorsan változó, majd megmerevedő arculatú 5–8. században a kereszténységet hordozó provinciális etnikum fokozatos pusztulásával a keresztény leletek forrásértéke megváltozik. A kelet és nyugat közti távolsági kapcsolatok megszűntek, a Kárpát-medence kiesett az európai érdeklődésből. Ha voltak is tervek a keresztény misszionálásra, ezek inkább óhajok, mind megvalósult kísérletek voltak. Éppen ezért különösen érdekes, hogy a 6–7. század számottevő keresztény leletei miként értelmezhetőek.

A későantik és koraközépkori keresztény leleteket együtt kell vizsgálni. Hiszen az 5–7. századi kereszténység a 4. században kialakult szervezet folyamatos utóda. Annak ismeret nélkül megérteni nem lehet.

A keresztény leleteket célszerű időben négy nagy csoportra osztani. Ez a felosztás nem önkényes: azért követi a politikatörténeti periódizációt, mert a keresztény leletek is ezt kívánják. Az első szakasz a kezdetektől – gyakorlatilag a 3. század végétől – a római uralom megszűnéséig, a 430-as évekig tart. 430-tól 568-ig terjed a második szakasz: ekkor különféle népek váltják egymást az egykori tartomány területén. A harmadik szakaszban, 568 és 700 között a Kárpát-medence és Pannónia először került egységes politikai uralom és etnikai-kulturális hatás alá: ez a koraavar-kor. A második avar betelepülés, 700-tól 796-ig a negyedik szakasz. Az avar hatalom felbomlásáig, a 8. század végéig számítható az antik eredetű, a provinciális lakosságra és maradékaire támaszkodó, a keresztény oikumenétől egyre inkább elszigetelődő kereszténység. A 8. század végétől a Kárpát-medence egysége mintegy 100 évre ismét megszűnik. A keleti területek sorsáról szinte semmit sem tudunk, a kereszténységgel alig számolhatunk. A Nyugatpannóniára kiterjedő karoling őrgrófságokban a birodalom vallási és műveltségi viszonyai alapján szervezték meg és újítták fel a kereszténységet.

Az 1780-ban Pécsen előkerült festett sírkamrával elkezdődő keresztény régészet tudománytörténeti összefoglalását mellőzve, csupán három fontos, fél évszázados munkára hivatkozom. Nagy Lajos gyűjtötte össze a 4. századi,¹ Alföldi András a népvándorláskori keresztény leleteket.² Nagy Tibor pedig a pannóniai kereszténység történetéről írt monográfiát.³ Mivel mindhárom munka magyarul jelent meg, a nemzetközi kutatás alig használhatta fel eredményeiket. Ez különösen Nagy Tibor máig alapvető fontosságú monográfiájára érvényes, amely a kereszténység terjedésére, szervezetére, történetére, a teológiai kérdésekre, különösen az arianizmusra vonatkozóan máig nélkülözhetetlen. E három munkát azért is meg kell említeni, mert hasonló összefoglalások azóta sem készültek. Sajnos a leletközlésen túlmutató részletfeldolgozások száma is kevés. Ez az oka annak, hogy számos kérdés megválaszolására a témák feldolgozatlansága miatt ma még nem lehet vállalkozni. A pannóniai kereszténységre vonatkozó írott forrásmennyiség viszonylag nagy. A 4. század eleji üldözésekről jó néhány vértanú-akta és passiószöveg maradt fenn.⁴

A 3. század második felében Poetovioban működött Victorinus püspök, az első exegéta; a tartomány déli határáról származott szent Jeromos. E sokat alkotó egyházi írók már biztosították az érdeklődést a középdunai tartomány iránt. A niceai zsinat után Nagy Konstantin Illyricumba száműzte Ariust. Ő, majd néhány követője intenzív működésükkel a 4. század közepére jelentőssé tették az eretnekséget Pannóniában, sőt, azt mondhatni, itt vált a császári politika részévé. Ezért a tartományi kereszténység szempontjából ugyan másodlagosnak tekinthető teológiai iratok száma jelentős, mégis a pannóniai keresztényekről is sok adatot tartalmaznak. Megjegyzendő, hogy az arianizmus – tekintettel a víta teológiai jellegére – a régészeti leletekben nem mutatható ki. Lehetséges

azonban, hogy az egyetlen fennmaradt Arius ábrázolás pannóniai:⁵ kérdés, hogy az orans-alakú téglakarcolat feliratának olvasata *Ario* vagy *Arso-e*?

A pannóniai kereszténység régészeti emlékei sem korábbiak a 4. századnál. Ismert, hogy a keresztények használati és viseleti tárgyai, a kultuszhelyek és berendezésük a 3. század végéig nem, vagy ritkán jellemzőek. Ezért természetesen nem jelenthetik a kereszténység terjedésének a kezdetét. A Diocletianus-kori vértanú-akták és passiók tanúsítják, hogy a 3. század második felére a tartományban már jelentős keresztény közösségek voltak, esetenként püspök vezetése alatt. Eusebius egy feltehetően Valerianus-kori üldözés vértanúja.⁶ Egy szerémségi kisváros, Cibalae (ma: Vinkovci, Jugoszlávia) püspöke volt. A 4. század legelején Sirmiumból, Poetovioból és Sisciából adatolt püspökség. Északpannóniai egyházszervezetéről a 4. században nem maradt adat.⁸ Ennek azonban nem a szervezetek hiánya volt az oka, hiszen a scarbantiai püspököt még a 6. században is említik.⁹ Az okok a vértanúüldözések területi megoszlásában, az egyházpolitikai harcokban és a róluk szóló források fennmaradásában kereshető. Sirmium volt az üldöző edictumok kiadását kezdeményező Galerius császár székhelye: azért a DK-i tartományrészben erőteljesebben üldözhetők a keresztényeket, mint máshol.¹⁰ Ezt bizonyítja a szerémségi vagy Sirmiumban elítéltek nagy száma (Montanus, Iraeneus, Demetrius, Fortunatus, Donatus, Syneros, Basilla, Anastasia, Sabbatia, Pollio). A négy megkoronázott vértanú, Quirinus sisciai püspök stb.). Az arianizmus vitái is elsősorban a déli területek papságát érintette.¹¹ Végül a délpennóniai vértanúiratok a császárváros kiürítése után könnyebben kerültek Itáliába vagy keletre, és maradhattak fenn.

A püspöki szervezet Pannóniában is a városi jogú településekre támaszkodott és ezért a 4. századi északpannóniai városokban is feltételezhetők a püspökségek.

A vértanútörténetek hitelességét a feltárások megerősítik. Sirmiumban előkerült Syneros sírkápolnáját körbevevő temető.¹² Sirmium magyar középkori Száva-szentdemeter és Szenternye településnevei a két vértanú emlékét őrzi.¹³ Az utóbbi években tárták fel Iraeneus bazilikáját Sirmiumban.¹⁴ Quirinus sisciai püspököt Savaria színházában ítélték el, és a Savaria patak hídjáról dobták a vízbe.¹⁵ A várostól nyugatra megtalálták a színházat. A színházról a városba vezető út és a mai Perint patak kereszteződésénél pedig egy római híd alappillérei kerültek elő.¹⁶ A püspök temetkezési bazilikáját régebben megtalálni vélték:¹⁷ a 47 méter hosszú, mozaikpadlós terem azonban nem kultuszhely volt, hanem reprezentációs célt szolgált.¹⁸ Az újabb ásatások napvilágra hozták a szomszédos palotaépítményeket.¹⁹

A hagiografikus és más források adatai jól egyeztethetők a Savariában született Martinus, tours-i püspök esetében is.²⁰ Martinus apja katonatiszt volt. Savariában ugyan a 2–3. században nem volt katonaság, de amikor a diocletianusi közigazgatási átszervezések után Savaria a polgári kormányzó székhelye lett,²¹ a város helyőrséget kapott. A Notitia Dignitatum-ból tudjuk, hogy a 4. század első felében Savariában állomásozott a *lanciarum Sabarienses* alakulat.²² Ezt az elitalakulatot később Galliába helyezték át.²³ Martinus apja ebben az alakulatban lehetett katonatiszt. Martinus kétségtelenül a pannóniai kereszténység legnagyobb szülöttje. Mivel azonban gyermekkorában elkerült Saváriából, a tartomány kereszténységére közvetlen hatással nem volt. Visszatérésekor, amikor édesanyját megkeresztelte, az arianus papok elűzték. Hatása Savaria sorsára 400 évvel később következett be: aligha kétséges, hogy a település Karoling-kori szerepe éppen ennek a születéshelynek köszönhető.²⁴

A pannóniai kereszténynek tartott leletek körét egyrészt szűkíteni kell, másrészt bővíteni lehet. A szűkítés főképpen az épületekre vonatkozik, mert régebben a 4. századi templomra emlékeztető alaprajzú építményeket eleve kultuszhelynek tartottak.²⁵ Mivel azonban az egyhajós, apszisos terem általánosan elterjedt építészeti típus, ezeket az

építményeket csak más adatok (például liturgikus berendezések) segítségével lehet keresztény templomként meghatározni. Számos épület mellett ezért nem tekinthető ókeresztény bazilikának például egyik táci épület sem²⁶ (az ún. basilica maior és minor).

A kis leletek közül, ha keresztény formula vagy jelkép nem található rajtuk, a pie zes feliratú poharak sem tarthatók kizárólagosan kereszténynek. Ki kell hagyni a leletek sorából a székszárdi szarkofágot és leleteit,²⁷ a *leibo to poimeni pie zes* feliratú áttört üvegtálat is.²⁸ Az italáldozat említése kizárja a tárgy keresztény értelmezését. A poimen = pásztor szót nemcsak a keresztények használják, hanem istennevek jelzőjeként vagy önmagában, pogány feliratokon és szövegekben is előfordul.³⁰ Azok a kőből faragott, díszes asztallapok, amelyeket Thomas Edit ereklyésoltárként határozott meg, és amit én is elfogadtam, bebizonyosodott, hogy 2–3. századi faragványok és felhasználásuk nem kereshető keresztény körben.³¹

Az emlékek azonban gyarapodtak is. Pécssett, Ságváron, Alsóhetényben és máshol az ásatások eredményezték történetileg is fontos leleteket. A rendszeres gyűjtés a múzeumok régi anyagából hozott elő újabb tárgyakat, mint például a Thomas Edit által összegyűjtött téglakarcolatokat. Végül megemlítem, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban az utóbbi években több száz ólombullát sikerült összegyűjteni, két tucaton keresztény ábrázolással (Krisztus monogram, Péter- és Pál apostolok, Dániel az oroszlánok között).

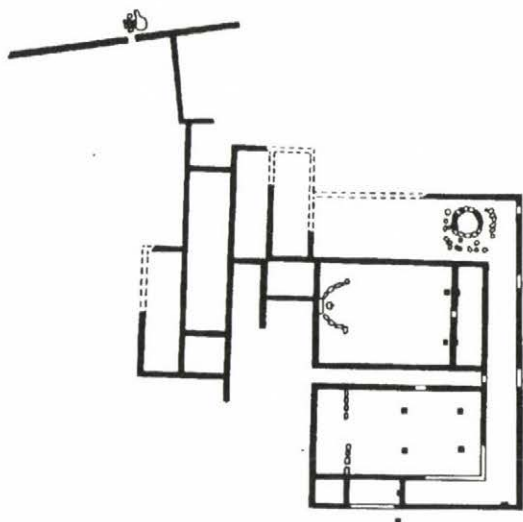
Közösségi bazilikát kettőt ismerünk. Aquincumban egy kettős templomot,³² (2. ábra) Sirmiumból Szent Iraeneus bazilikáját.³³ Az aquincumi kereszténységről írott adat nem maradt fenn. Klaus Gamber a templom alaprajza miatt tételezett fel püspökséget Valeria tartomány katonai székhelyén.³⁴

Két egyszerű kultuszhely ismert még: az egyiket Donnerskirchenben tárták fel,³⁵ a másik a carnuntumi amphiteatrum bejáratában kialakított hatszögletű keresztelőmedence.³⁶ Mindezek a leletek azonban kevesek ahhoz, hogy a pannóniai közösségi templomok jellegzetességeit össze lehessen foglalni.

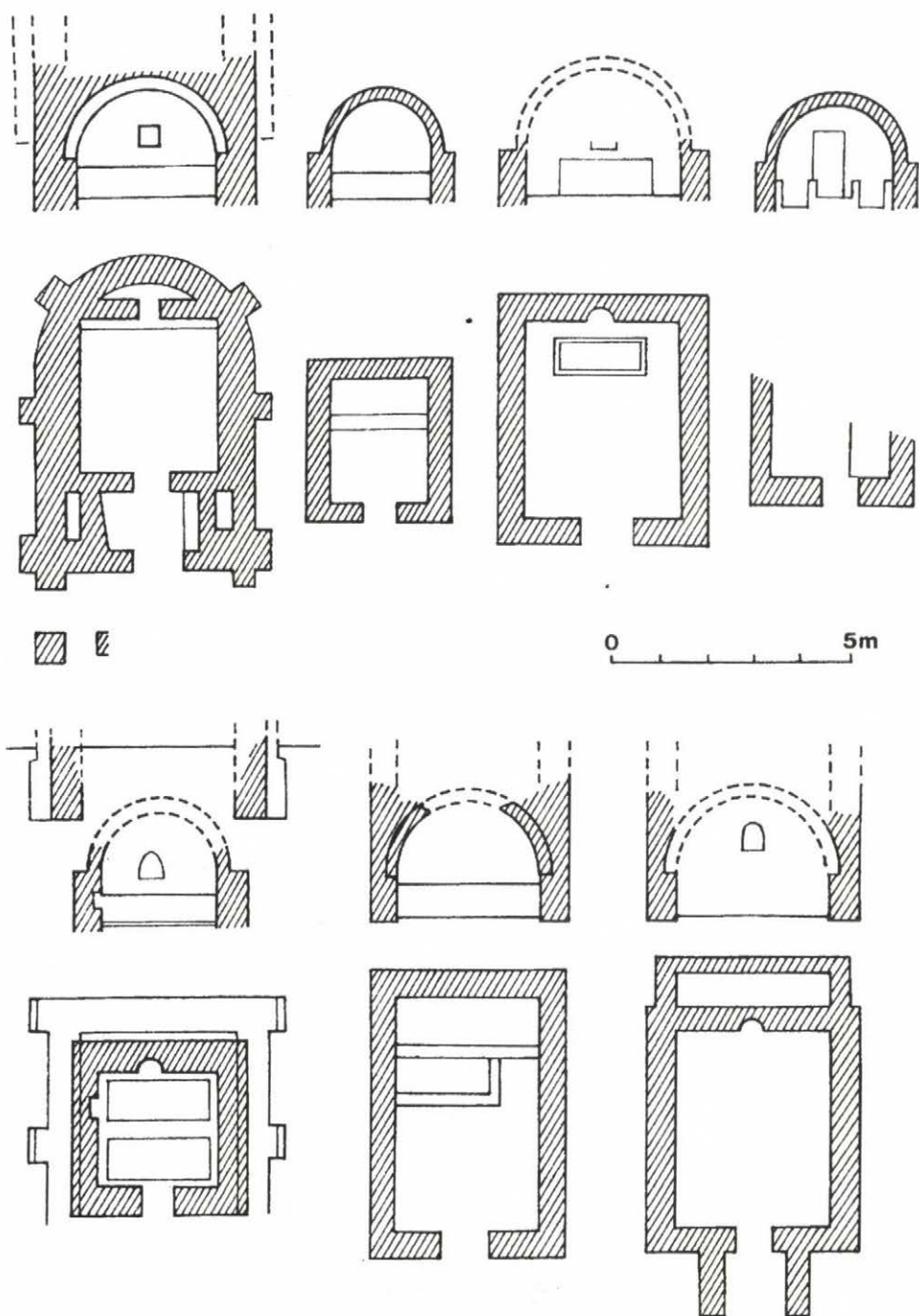
Számszerűleg nagyobb csoport a temetőépületeké. Ezek, a szinte kivétel nélkül Kelet-

pannóniában talált mauzóleumok változatos alaprajzúak. Feltártak egyszerű, négyszögletes építményeket³⁷ (Pécs, Szentendre, Keszthely, Alsóhetény; 3–4 ábrák), egy apszisos termeket³⁸ (Pécs, Ságvár, Sirmium, Aquincum 3., 6–7. ábrák), csak apszisból állót³⁸ (Pécs, Alsóhetény; 5. ábra), két apszisosat⁴⁰ (Ságvár, 8. ábra). Cella trichorát ismerünk Sirmiumból, Pécsről és Aquincumból.⁴¹ Az utóbbi években került elő Aquincumban egy ötkarélyos sírépület⁴² (9. ábra). A pécsi hétkarélyos mauzóleum régóta ismert.⁴³ (10. ábra). Az elmúlt években Ioviában egy bonyolult alaprajzú mauzóleumot tártam fel, a legnagyobbat eddig Pannoniában.⁴⁴ (11. ábra).

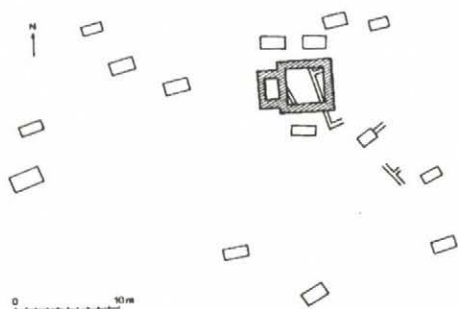
Kérdezhetjük: a későantik temetőkben egyenként vagy csoporto-

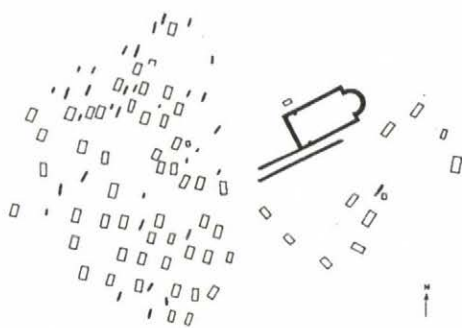
2. ábra. Aquincum, kettős templom.

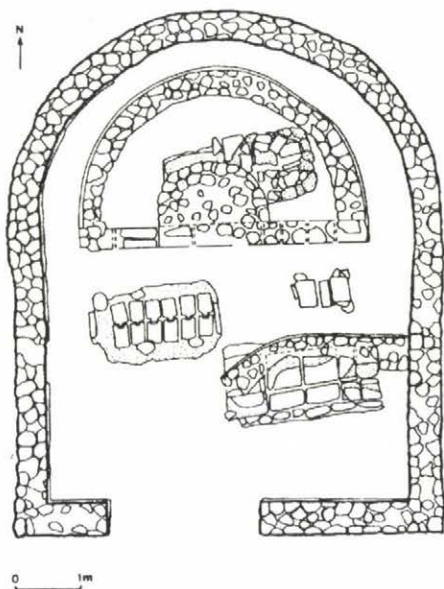
3. ábra. Pécsi sírépülettípusok

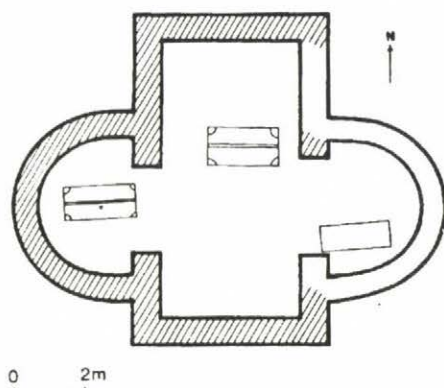
4. ábra. Szentendre, 4. századi sírépület és temető

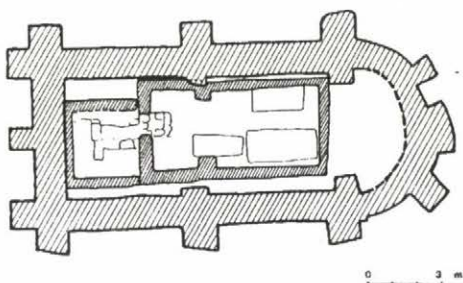
7. ábra. Aquincumi 4. századi temető és sírépület

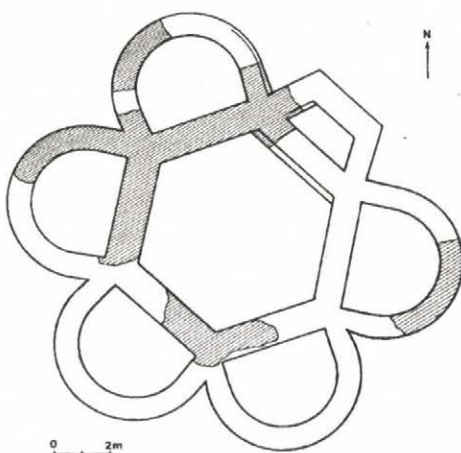
5. ábra. Pécsi sírépület

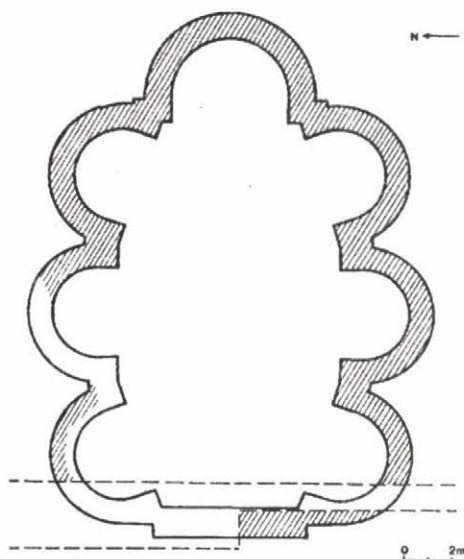
8. ábra. Ságvár, 4. századi temető: sírépület

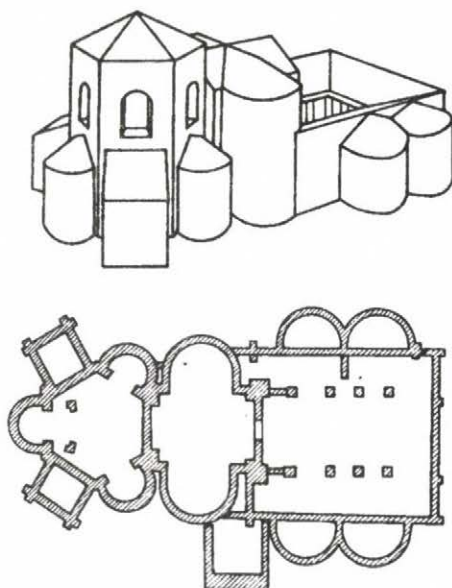
6. ábra. Pécsi mauzóleum

9. ábra. Az aquincumi ötkarélyos temetőkápolna

10. ábra. A pécsi cella septichora

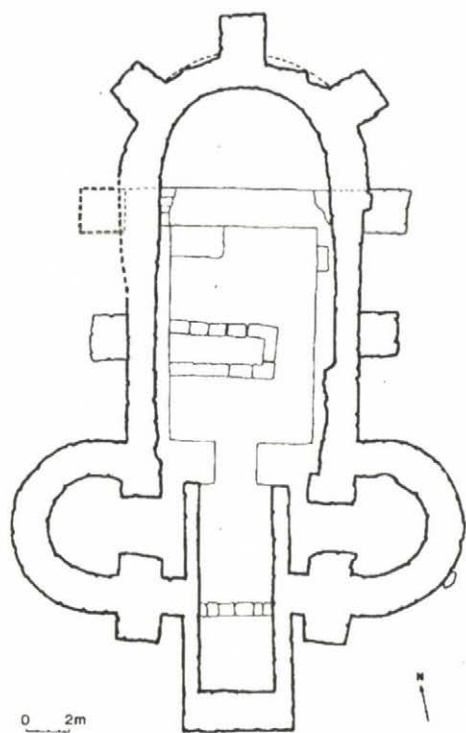

11. ábra. Az alsóhetényi templom

san álló kisebb-nagyobb mauzóleumok miért sorolhatók a keresztény felhasználású épületek közé? Nem általános, későantik temetkezési szokásról van-e szó? Kétségtelen: egyértelműen csak azok a pécsi sírkamrák tarthatók keresztény temetkezőhelynek, amelyekben bibliai vagy más, keresztény jelenetes freskók vannak. Az építmények másik csoportja, a cella trichorák, és a 3, 5, 7 karélyos épületek viszont jellegzetes, keresztények által befogadott és használt típusok. A későantik temetők központjában álló épület a keresztény temetkezési szokásnak felel meg. Úgy kell tehát fogalmaznunk, hogy a 4. századi temetőépületeket általában keresztények építették, de egyes esetekben ez nem bizonyítható.

A mauzóleumokat általában néhány ember, egy család temetkezési helyéül építették. A korábbi sírkertekhez hasonlóan, többnyire egy-két generáció számára készült családi temetkezőhelyek voltak. Kivétel a 34 m hosszú ioviai sír épület. Ebben, az összetett alaprajzú mauzóleumban (360 körül épült, és két építési periódust lehetett elkülöníteni) 23 sírban 28 temetkezést tártunk fel. A mauzóleum felépítménye a belső díszítésekkel együtt elpusztult. A mezőgazdasági művelés miatt apró darabokra tört falfestményekből sokszínű, ornamentális mintára lehet következtetni. A centrális térből néhány kis falfestménytöredék, üveg mozaikkockák, márvány burkolólapok, zöld porfir és aranyozott falfestés mutatja a belső kiképzés gazdagságát (11. ábra).

E mauzóleumon belüli falazott téglakoporsók nem különböznek az épületen kívüliektől, legfeljebb három egyszerű kőszarkofág mutat az eltemetettek előkelő voltára. Különbség a rítusban volt. Amíg a mauzóleumot körülvevő sírokból a szokványos, 4. századi leletek kerültek elő (viseleti tárgyak: fibulák, csatok, ékszerek, valamint használati tárgyak: üveg és kerámia edények), addig az épületen belül viseleti tárgyak és mellékletek nélkül temetkeztek. Csak egy sírból került elő egy orsóalakú illatszeres üveg, és egy másiktól vékony lánc néhány üveg- és aranygyönggyel. A pannóniai későantik temetők értékelésénél – mint máshol is – régi probléma a melléklet nélküli temetkezések értelme-

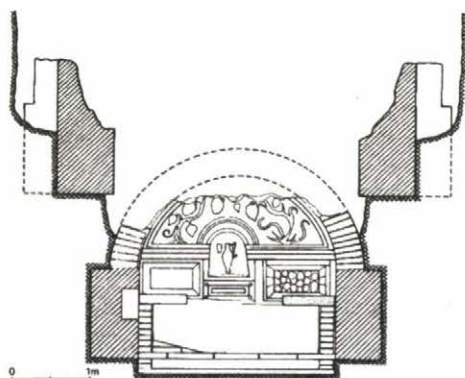

12. ábra. A kővágószőlősi sírpülete

zése: általános elszegényedés vagy a vallási hovatartozás bizonyítéka?⁴⁵ A ioviai temetkezéseknél a kérdés megválaszolható. Tekintettel a sírkápolna alaprajzára, kivitelezésére, az eltemetettek nemcsak szegénynek nem tarthatók, hanem a közösség vezetőrétegéhez sorolhatók. Ezt bizonyítják a sírok jórésztében előkerült hernyóselyemből és aranyfonálból szőtt textilmaradványok.⁴⁶ Megállapíthattuk, hogy a halottakat nem az életben használt ruhájukban temették el, hanem esetenként halotti lepelbe csavarták. Ez lehet az oka annak, hogy viseleti tárgyak nem kerültek elő. Egyes sírokban gyanta, illatszert volt kimutatható.

Három temetkezésnél megállapítottuk a sírok utólagos felbontását és a vázmaradványok kiemelését. Ez az 5. század első évtizedeiben történhetett, amikor a település lakói a hunok vagy mások elől délre menekültek. A mauzóleum egyik szépen megépített sírját is felbontották, a vázmaradványokat gondosan kiemelték. Ezt követően azonban visszahelyezték a sír háztetőalakú lefedését. A fedőtéglaikon a vakolat eltávolítása mégis jelzi a sír felbontását.

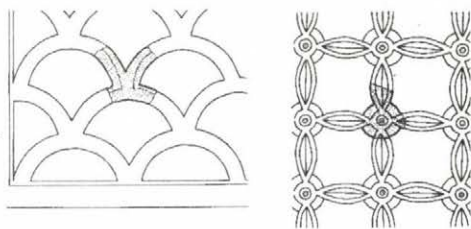
Az erőd, a mellette fekvő polgári település (ott ásatást még nem végeztünk) és a temető sírkápolna csoportja, valamint az objektum azonosítása a Valeria tartományban fekvő *Ioviával*,⁴⁷ megadják a püspökség lehetőségét. Tudjuk ugyanis, hogy a 379-es aquileiai zsinaton részt vett *Amantius*, Iovia püspöke.⁴⁸ Ez, a szent Ambrus vezetésével megtartott zsinat ítélte el az utolsó illyricumi arianus püspököket. Pannóniában azonban két Iovia nevű település volt, az egyik Valeriában; ez a település azonosítható biztonsággal az alsóhetényi településsel. A másik a Drávától délre, a Bednja torkolatától mintegy 10 km-re DNy-ra, Pannonia Primában feküdt (ma: Ludbreg, Jugoszlávia). Ezt az utóbbit az *Itinerarium Burdigalense* civitasnak nevezi.⁴⁹ Remélhető, hogy a további alsóhetényi ásatások érveket adnak a kezünkbe, hogy eldöntsük: Amantius melyik Iovia püspöke volt.

13. ábra. Pécs, II. sz. sírkamra metszete

14. ábra. A székesfehérvári korlátpillér

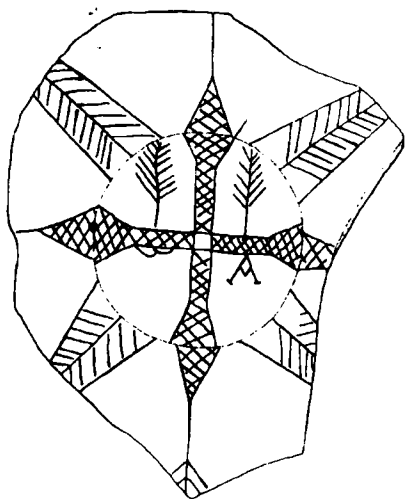
15. ábra. Áttört korláttöredékek Pécsről

16. ábra. Szent Pál a ságvári ládikaveretről

A pannóniai sírépületek két típusra választhatók szét. A Pécsen és a város környékén kerülnek napvilágra azok a mauzóleumok, amelyek alatt esetenként festett sírkamra van. A másik, változatos alaprajzú csoportnál földalatti kamrát nem építettek, hanem a halottakat a szokásos, 4. századi temetkezési móddal, épített koporsóban helyezték nyugalomra. A két mauzóleumtípus a Pannóniát két irányból ért kulturális hatás következménye. A mauzóleumok föld feletti építményeinek típusa elsősorban itáliai, dalmatiai eredetű: alaptípusuk az egyszerű téglalapalakú, félköríves apszisú építmény. A sírépületek népszerűsége alapot teremtett a helyi továbbfejlődésre. Ennek példái a kővágószőlősi⁵⁰ és ioviai mauzóleumok (11–12. ábrák).

A mauzóleumok földalatti, *festett* sírkamrás típusa minden bizonnyal balkáni eredetű. Keletpannóniában a koracsászárkortól egyébként is megfigyelhető a jelentős déli, délkeleti kulturális befolyás. Amíg a festett sírkamrák Dalmátiában és Északitáliában hiányoznak, addig a balkáni tartományokban korábban és a későcsászárkorban is megtalál-

17. ábra. Edénykarcolat Tokodról

hatók (Szófia, Szilisztra, Hisszar, Niš, Beska, Jagodin). A sírkamrás mauzóleumok eddigi ismereteink szerint Pécs környékétől északabbra nem terjedtek el, de az egyszerűbb megoldás: az épített sírok belsejének festése Ioviában és Aquincumban is előfordul.⁵¹

Nyugatpannóniából nem ismerünk sír-épületeket. Ennek túl nagy jelentőséget nem tulajdoníthatunk, mert a későantik temetőfeltárások főként Keletpannóniában folytak. A savariai keresztény sírfeliratokból és formájukból pedig arra lehet következtetni, hogy sír-épületből származnak.

Értékelhető keresztény falfestmény a Szerémségből és Pécsről (13. ábra) maradt ránk.⁵² Ikonográfiai feldolgozásuk nem történt meg. A pécsi, márványutánzó, nővényi ornamentikájú és az elhunytakat ábrázoló festmények mellett bibliai jelenetek: Ádám–Éva, Dániel az oroszlánok bar-

langjában, Jónás, a három királyok, az Istenanyja láthatók ezeken a képeken. E jelenetek nem értékelhetők a ládikaveretek hasonló ábrázolásai nélkül. Folyamatosan működő festőműhely Pécsen tételezhető fel, ahol a polgári közigazgatási központ el tudott tartani néhány festőt. Savariából két keresztény vándorfestő ismert.⁵³ Launio és Secundinus közös sírköve azt sugallja, hogy olyan vándorfestők voltak, akiknek Savariában volt a műhelyük, és szerte a tartományban dolgoztak.

A kis leletek első csoportjába a kultuszépületek berendezési tárgyai tartoznak: korlátok, lámpafüggeszők. Ha ezek lelőhelye pontosan nem ismert, akkor nem tudjuk eldönteni, hogy közösségi templomban, vagy mauzóleumban voltak-e alkalmazva. A Poetovio melletti Ragogna-ban előkerült Krisztus monogram alakú gyertyatartókról feliratuk alapján kétségtelen, hogy sírkápolnát díszítettek.⁵⁴ A brigetioi lámpafüggeszőről,⁵⁵ a Bonyhád vidéki Krisztus monogramról⁵⁶ és néhány teljesen ismeretlen lelőhelyű lámpafüggesző tagokról ezt nem állíthatjuk. Kétségtelen lelőhelyű lámpafüggesző tagokról ezt nem állíthatjuk. Kétségtelenül kultuszhelyen felállított korlátot egyet ismerünk ép állapotban: ez a Székesfehérváron talált, sztaurogrammal díszített kőpillér⁵⁷ eredetileg Aquincumban (vagy Tácon?) állt, ahonnan a középkorban építőanyagként szállították Székesfehérvárra (14. ábra). Áttört korláttöredéket ismerünk Pécsről és Alsóhetényből is (15. ábra).

A viseleti és használati tárgyakat gyakran díszítették keresztény jelképekkel: a Pannóniában különösen népszerű hagymafejes fibulákat esetenként Krisztusmonogram, sztaurogram díszíti. Ilyen jelképek gyakran láthatók edényeken (17. ábra) a csatokon, gyűrűkön is, viselőjük keresztény hitének a kifejezésére. Különösen érdekes a Iovia környékén lelt aranyozott bronzlemezből domborított Krisztus-monogramos kapcsolótű, amely esetleg liturgikus felhasználású volt.⁵⁸

A szokványos agyagmécsek mellett külön csoportot alkotnak és jellegzetes pannóniai gyártmánynak tarthatók a felfüggeszthető, Krisztus monogramos bronzmécsek: Savariából, Délpannóniából és Zalaegerszegről ismerünk példányokat.⁵⁹

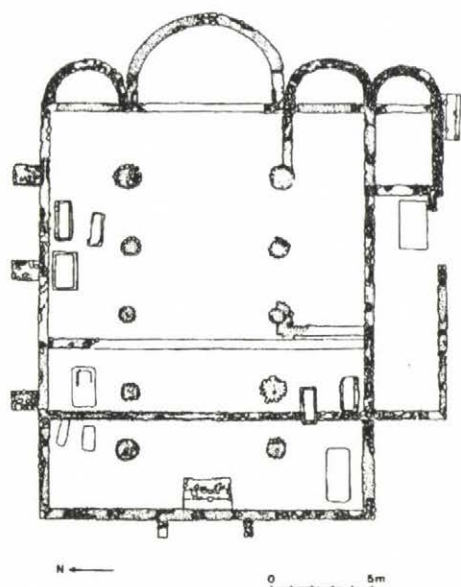
Az import tárgyakon, mind a fondo d'oro-kon⁶⁰ kívül a keresztény emlékek jelentős csoportja a pogány körben is felhasznált ládikaveretek⁶¹ (16. ábra). A négyszögletes, ke-

retelt mezőben bibliai jelentekkel, apostolképekkel díszített bronzlemezek feltehetőleg Délpannóniában készültek. Figyelemreméltóak a pogány és keresztény ábrázolásokat egyaránt felhasználó ládikák. Nemcsak ideológiai tartalmukat veszített vagy átértelmezett (pl. Orpheus-ábrázolások) képeket, hanem pogány isteneket és bibliai jeleneteket is egyazon ládikán ábrázoltak, amit valamiféle szinkretisztikus hatással magyaráztak.⁶² Aligha a korábbi császárkori szinkretizmusról van szó. Ilyen ládikákat keresztények nem használhattak. Azok a keresztények, akikhez közel volt még az üldözések vihára, pogány istenek képmásait aligha látták szívesen. Ezek minden bizonnyal pogány kezdeményezésű és felhasználású tárgyak voltak.

Amíg a keresztény leletek a tartomány fennállásának idején Pannónia vallástörténetének és kultúrájának forrásai, a római adminisztráció és katonai védelem felbomlásával a leletcsoport forrásértéke is megváltozik. Ugyanis a korszak leletei közül leginkább ezek keltezhető viszonylagos pontossággal, mert déli kapcsolataikat jobban tartják és a formái változások keltezhetőek. Továbbá a 430-as éveket követően a keresztény leletek az egyetlenek, amelyek segítségével a provinciális lakosság megfogható, sorsuk vizsgálható. A *gentes* hosszabb-rövidebb térfoglalásával a rómaiakra és megszállóra szétváló lakosságból csak a provinciálisok emlékei lehetnek ezek a keresztény, vagy többségükben keresztény leletek. Nem felejtve természetesen, hogy a gótok, langobardok is ezidőben kerültek kapcsolatba a kereszténységgel. A korszak keresztény emlékei azonban a népvándorlók leletei mögött a háttérbe szorultak és nincsenek feldolgozva. Számuk nem kevés és forrásértékük elsőrangú.

A koraközépkori keresztény leletek értékelését megkönnyíti az a forrás, amely egyben a pannóniai antik hagyományú kereszténység záróadata. Ez Pippin itáliai király 796-os hadjárata alkalmával a Duna-parton tartott egyházi gyűlés protokolluma.⁶³ A hadsereggel érkező egyháziak, közöttük Paulinus aquileiai patriarka feltehetőleg meglepetéssel figyeltek fel az avar föld keresztényeire és papjaira. Mivel a protokollum részletesen foglalkozik velük, ezért számuk nem lehetett jelentéktelen. Függetlenül attól, hogy Pannónia melyik részén éltek, nemcsak szétszórt, egyes keresztény hitűekről van szó, hanem olyanokról, akiknek közösségeik, egyházi szervezeteik és papjaik is voltak. Ezekről a keresztényekről többet a leletek segítségével állapíthatunk meg. Ezért a készülő keresztény leletkorpuszt a Karoling korig ki kellett terjeszteni.

A leletek másik csoportja kb. a 430-as évektől 568-ig, az avar megszállásig keltezhető. Ezidőben egységes, népi megszállásról nem beszélhetünk: a provinciális lakosság bizonyíthatóan tovább élt még. E korszak záróadata és egyben a lezáró dátuma Vigilius scarbantiai püspök részvétele az 572-es aquileiai zsinaton, ahová az avarok elől menekülve érkezhetett.⁶⁴ Vigilius bizonyítja, hogy még a 6. század végén is tovább élt az egyházi szervezet a Drávától északra. A korszak leleteinek kisebbik csoportja használati és viseleti tárgyon előforduló keresztény szimbólum⁶⁵ (edénykarcolatok, csatok; 17. ábra). A leletek nagyobbik csoportja épületszobrászati maradvány, azaz keresztény kultuszhelyeket és ezáltal keresztény közösségeket bizonyítanak.⁶⁶ Formájuk és díszítésük alapján megállapítható, hogy ezek az 5–6. századi emlékek viszonylag szoros kapcsolatot mutatnak az itáliai gót királyság területének emlékeivel. Ilyen a dörgicsei faragvány ravennai rokonai,⁶⁷ az aquincumi kívül szögletes apszis.⁶⁸ Ez utóbbi megoldás Ravennában tűnik fel az 5. században.⁶⁹ Savariában találták egy – sajnos azóta fel nem lelhető, – 1 méter magas, márvány, kosfejekkel díszített kettős oszlopfőt:⁷⁰ szintén dalmatiai és ravennai előképekre vezethető vissza. Tápon (Pannonhalma környékén) találtak egy olyan faragványt,⁷¹ amelynek a díszítése igen közel áll a Nagy Theoderik mauzóleum párkányfrízének díszítéséhez. Ez, a kétségtelenül a germán műveltségéből eredeztethető, a háromszög csúcán kör alakú mintha tűnik fel a kismárfai ezüst patenán is, halakkal és madarakkal

18. ábra. A fénékpusztai 6–7. századi templom

együtt.⁷² Ezek, a sok esetben bizonytalan lelőköri körülményű tárgyak alkotóképes, építkező keresztényeket bizonyítanak, akik a mediterráneummal is szoros kapcsolatot tartottak. Hogy ezek a kapcsolatok politikortörténetileg hogyan értékelhetők, arra jelenleg nem tudok válaszolni.

Megjegyzem: kutatási feladat a pannóniai gótok és langobardok kereszténységének kérdése. Ezzel kapcsolatban különösen fontos lelet, a Hács-béndekpusztai, sajnos publikálatlan temetőben talált, gót írással vésett ólomlemez, amely talán bibliai szöveget tartalmaz.⁷³

A keresztény leletek harmadik csoportja az 568-as avar megszállást követően keltezhető. Mivel az avarság nagy tömegben pogánynak tartható, az lenne feltételezhető, hogy a keresztény leletek száma egyre fogy és a kereszténység eltűnik Pannónia területéről. Ennek azonban meglepő módon éppen a fordítottja figyelhető meg. A korábbiakkal szemben az ingó leletek száma megnő és egységesebbé válnak. Az

egyházi építészet sem szűnik meg, sőt az egyetlen koraközépkori dunántúli templom is ekkorra keltezhető: Fénékpusztán a 6–7. században háromhajós, háromapszísú templom.⁷⁴ (18. ábra). Az alaprajz a még mindig élő mediterrán kapcsolatokat bizonyítja. A déli hatást a korszak jellegzetes leletei, az ezüst korongfibulák is megerősítik.⁷⁵ Több tucat példány ismert a Dunántúlról: mélyített középrészük főként figurális díszítésű. A tárgyak keletkezési és előállítási helyének Pannónia tartható, de a népszerű ékszerek délebbre is elterjedtek, elsősorban az északalbániai kománi kultúra területén.⁷⁶ Ott a típus a dobozformából lapos tárcsává egyszerűsödött le. A ruhakapcsoló keleti, netán kizsátsiai eredete kizárható. A korongfibulák kb. 5–8 mm vastagságú dobozalakú korongok, belsejüket viaszos-gipszes massa tölti ki. Bármennyire is különös, a tárgyak formai előzményei a későszarmata sírleletekben fedezhető fel. Amíg a szarmata darabok ornamentális díszítésűek, a népvándorlás-koriak képmezője figurális, kissé mélyített, és főként keresztény témájú. A pogány eredetű képek, mint a Ballerophon ábrázolások pedig pogány tartalmukat ekkorra már elvesztették. A bibliai jelenetek, mint Lázár feltámasztása, a Mágusok imádása (British Museum) mellett gyakori a Ballerophon képtípusból származó Győzelmes Krisztus (és nem szent György!⁷⁸). Leggyakoribb a Krisztus-mellképes kereszt angyalokkal körülvéve,⁷⁹ (Münchenben is található egy példány). A képtípus a mediterráneumban a 6. század közepén jelent meg. Pannóniában gyorsan feltűnt és népszerűvé vált. Amíg a korongfibulák formailag pannóniai keletkezésűnek tarthatók, díszítésük antik eredetű, és mediterrán kapcsolatokra utal. Ez azt bizonyítja, hogy a pannóniai kereszténység az avarok első szakaszában is megőrizte déli kapcsolatait. Azt azonban, hogy az avar uralom alatti terjedést és virágzást mi okozza, nem tudom. Mindenesetre nem hagyható figyelmen kívül a dunavidéki avar vezetőréteg toleranciája, amit az avar főnökök keresztény feleségeik magyarázhatnak: ennek bizonyítéka lehet a tótipusztai, női sírból származó arany mellkereszt.⁸⁰

A keresztény hitet valló provinciális lakosság továbbélése kétségtelen.⁸¹ Az avarok által délről fogolyként elhurcolt rómaiakról szintén tudunk, ha ezek számarányát nem is tartom túl magasnak. Arra azonban semmiképpen sem elegendők, hogy a délről érkező új kulturális hatások hordozóit csupán öbennük lássuk. Megállapítható: a 6. század második felében és a 7. században a várható elszigetelődés nem következett be. A keresztény mediterrán kapcsolatok erősek, megújulnak és a *Dunántúlon* terjednek. Ez, a Dunántúlon megfigyelhető viszonylagos kulturális különállás 700 körül, azaz a késői avar korszak beköszöntével szorul vissza és szűnik meg. Ekkor gyors és teljes elszigetelődés következik be. A keresztény leletek gyakorlatilag eltűnnek. Mégis, a leletek hallgatása látszólagos: a 796-os Duna-parti egyházi gyűlés tanúsága szerint a közel 100 éves időszakot jelentős számú keresztény vészeli át. A Karoling korszakkal új fejezet kezdődik a nyugat-dunántúli kereszténység életében.

JEGYZETEK

1. NAGY Lajos: *Pannonia sacra*. In: Szent István Emlékkönyv. Budapest, 1938, I. pp. 31–148.
2. ALFÖLDI András: A kereszténység nyomai a népvándorlás korában, In: Szent István Emlékkönyv. Budapest, 1938, I. pp. 151–170.
3. NAGY Tibor: A pannóniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig. *Dissertationes Pannonicae* II: 12. Budapest, 1939.
4. ZEILLER, Jacques: Les Origines chrétiennes dans les provinces Danubiennes de l'Empire Romain (*Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome*, Fasc. 112). Paris 1918. pp. 58–112.; NAGY Tibor: *op. cit.* p. 53.; EGGER, Rudolf: Der heilige Hermagoras. *Carinthia* I. 148. (1948) MÓCSY, Andreas: *Pannonia*. In: Pauly-Wissowa Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft, Supplementum IX. Stuttgart, 1962. p. 751.
5. B. THOMAS Edith: *Arius-Darstellung, eine römerzeitliche Ziegelritzung aus Kisdorog in Pannonien*. A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 4–5. (1973–1974) pp. 77–116.
6. *Martyrologium Hieronymianum* (Ed. DELEHAYE, Hippolyte: *Acta sanctorum Novembris* II: 2. Bruxelles 1931, a továbbiakban MH.) p. 215. NAGY Tibor: *op. cit.* p. 31.
7. NAGY Tibor: *op. cit.* pp. 206–217.
8. Aligha kételkedhetünk abban, hogy a jelentősebb dunántúli városokban püspök állt a keresztény közösség élén. Ez különösen a két fővárosban Savariában és Sopianában valószínű. Éppen Savaria közigazgatási jelentősége és keresztény emlékei miatt tételezzük fel, hogy az ismert 4. századi arianus püspök, *Gaius* Savariában székelt. MESLIN, Michel: *Gaius*, *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique*, Paris, 19. kötet p. 691.
9. TÓTH Endre: *Vigilius episcopus Scaravaciensis*. In: *Acta Archaeologica* 26. (1974) pp. 269–275.
10. EGGER, Rudolf: *op. cit.* p. 46.
11. NAGY Tibor: *op. cit.* p. 90.
12. Syneros sirmiumi vértanú volt: MH p. 11. Február 22.: *Sirmi natale sancti Sereni*. H. Delehaye névjavitása azonban téves. A sirmiumi keleti temetőben talált keresztény sírfeliratokból kétségtelen, hogy a szent neve Syneros volt (De ROSSI, GIOVANNI BATTISTA: Il cimitero de S. Sinerote in Sirmio. In: *Bullettino di archeologia cristiana* IV: 3, (1884–1885) pp. 147–148.; BRUNSMID, Jozef: in: *Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku* NS. 10. (1908–1909) pp. 188. *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL) III. 10 232: *titulum posuit ad beatu Syneroti marture*. A vértanúakta: RUINART, Theodor: *Acta primorum martyrum sincera*. Ratisbonae 1859. pp. 517–18. = *Bibliotheca Hagiographica Latina* (Subsidia Hagiographica 6. Bruxelles 1898–1899, a továbbiakban BHL) I. kötet, nr. 7595, 7596.
13. CSÁNKI Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában II. Budapest 1894, pp. 238–239.; GYÖRFFY György: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása, *A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei* 2. (1952) p. 235.
14. Azt, hogy Iraenus tiszteletére bazilikát építettek Sirmiumban megsejtette már ZEILLER Jacques *op. cit.* p. 190. és NAGY Tibor *op. cit.* p. 69. Feltevésüket egy 1977-ben előkerült felirat igazolta (*in basilica domini nostri Erenei*: DUVAL, Noel: Sirmium „Ville impériale” ou „capitale”? XXVI Corso di cultura sull'arte Ravennate e bizantina 1979. pp. 83–84.
15. Passio Quirini: BHL nr. 7035.; cf. TÓTH Endre: Late antique imperial palace in Savaria, *Acta Archaeologica* 25. (1973) pp. 117–138.

16. Savaria topográfiájához: TÓTH Endre: *Archeologiai Értesítő* 98. (1971) pp. 143–169.
17. JÁRDÁNYI-PAULOVICS István: Savaria – Szombathely topográfiája, *Acta Savariensia* 1. Szombathely 1943.
18. TÓTH Endre: *Acta Archaeologica* 25. (1973) p. 117.
19. BUOCH Terézia – SZENTLÉLEKY Tihamér: *Régészeti Füzetek* 33. (1980) p. 49.
20. *Sulpicius Severus*: Vita sancti Martini c. 1. (BHL 5610). FONTAINE, Jacques: Sulpice Severe, Vie de Saint-Martin I–II. Sources Chrétiennes 113. Paris 1967.
21. MÓCSY András: op. cit. p. 611.; FITZ Jenő: L'Administration des provinces Pannoniennes sous le Bas-Empire Romain. Collection Latomus 181. Bruxelles 1983. p. 19.
22. *Notitia Dignitatum* (Ed. SEECK, Otto) Occ. V 152 = VII 82.
23. HOFFMANN, D.: Spätromische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum, *Epigraphische Studien* 7. Düsseldorf 1969. p. 405.
24. A Karoling-kori Sabariahoz: MITTERAUER, Michael: Karolingische Markgrafen in Südosten, *Archiv für österreichische Geschichte*, Bd. 123. Wien 1963. p. 87.; TÓTH Endre: Die karolingische Burg von Sabaria – Szombathely, *Folia Archaeologica* 29. (1978) pp. 151–180.
25. Cf. NAGY Lajos op. cit. pp. 79–83. A kékkúti épület kritikája: SÁGI Károly: Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 11. (1972) pp. 121–138.
26. FITZ Jenő: The excavations in Gorsium. *Acta Archaeologica* 24. (1972) p. 12. A két, ókeresztény templomnak meghatározott építmény rendeltetését vitatom: Ist ein templum provinciae in Tác? *Specimina Nova*, 1989 (Pécs) nyomdában.
27. NAGY Lajos op. cit. pp. 48–51.
28. A pie zeszes formulához: FERRUA, Antonio: „Pie zeszes” per i defunti, *Forma futuri*, Studi di onore del cardinale M. Pellegriano, Torino 1975. pp. 1115–1123.
29. A szarkofág leletei nem keltezhetők egyébként sem a 4. századra.
30. TÓTH Endre: *Silvanus viator*. Alba Regia 18. (1980) p. 9.
31. B. THOMAS Edit: Pannonische Reliquienaltäre. *Archeoloski Vestnik* 29. (1978) pp. 573–587. Az értelmezés meggyőző kritikája: NAGY Mihály: Über ein Monopodiumtyp. Versuch zur Umwertung der sog. pannonischen frihchristlichen Reliquienaltäre, *Folia Archaeologica* 39. (1988) pp. 135–157.
32. NAGY Lajos: in: *Archeologiai Értesítő* 1940. p. 250.
33. DUVAL, Noel: op. cit. pp. 86–87.
34. GAMBER, Klaus: *Domus ecclesiae*. *Studia patristica et liturgica*, Fasc. 2. Regensburg 1968. p. 26.
35. NOLL, Rudolf: Frühes Christentum im Österreich. Wien 1954. p. 73. BARB, Alfons: *Mensa sacra*. Österreichische Jahreshefte 39. (1952) pp. 5–16.
36. SWOBODA, Erich: *Carnuntum*. Graz–Köln 1964. p. 204.; STIGLITZ, Herma: *Carnuntum*. in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II: 6. Berlin–New York, 1977. pp. 600–602.
37. *Szentendre*: NAGY Lajos op. cit. 129.; *Ságvár*: SZ. BURGER Alice: The late roman cemetery at Ságvár. *Acta Archaeologica* 18. (1966). Taf. LXXX. pp. 154–155.; *Sopianae*: FÜLEP Ferenc: *Sopianae*, *Archaeologia Hungarica* L. Budapest 1984. p. 42. *Keszthely*: SÁGI Károly: *Acta Archaeologica* 12. (1960). A ioviai 1. sz. sírkamra saját feltárásom.
38. *Aquincum*: NAGY Lajos: in Budapest története I: 2. Budapest 1942. p. 770. *Sopianae*: I. és XIII. számú sírépületek: FÜLEP Ferenc: op. cit. 1984. pp. 36, 99. I. sz. mauzóleum: FÜLEP Ferenc: in: *Archeologiai Értesítő* 104. (1977). 246. *Ságvár*: SZ. BURGER Aliz: op. cit. pp. 154–155. *Sirmium*: *Sirmium* 2. (1971) I. tábla.
39. *Sopianae*: L-42. sír: FÜLEP Ferenc, op. cit. 1984. p. 108. Ioviában 1988-ban tártam fel ilyen építményt.
40. SZ. BURGER Aliz: op. cit. p. 199. fig. 90.
41. *Aquincum*: NAGY Lajos: Az óbudai keresztény cella trichora a Raktár utcában. Budapest 1931. *Sopianae*: FÜLEP Ferenc: op. cit. 1984. p. 51. *Sirmium*: MILOSEVIC, P.: in *Sirmium* 2. (1971) Beograd IV. tábla.
42. PARRAGI Györgyi: in: Budapest Régiségei 24. (1976) pp. 177–181.
43. FÜLEP Ferenc op. cit. 1984. p. 57.
44. TÓTH Endre: Die spätromische Festung von Iovia und ihr Gräberfeld, *Antike Welt* 20. (1989) pp. 31–39.
45. BÓNA István: Ein vierteljahrhundert der völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945–1969), *Acta Archaeologica* 23. (1971) p. 293.
46. TÓTH Endre op. cit. 1989. p. 31.
47. TÓTH Endre: Tetrarchia-kori Iovia-Herculia névadás Pannóniában? *Archeológiai Értesítő* 109. (1982) pp. 55–72.; TÓTH Endre: Az alsóhetényi római erőd és temető kutatása 1981–1986. Eredmények és vitás kérdések. *Archeológiai Értesítő* 114–115. (1987–1988) pp. 22–61.
48. *S. Ambrosii opera* X. Epistolae et acta. ed. Michaela Zelzer. *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latino-rum* 82. Vindobonae 1982. pp. 806. 808.

49. *Itinerarium Burdigalense* (Ed. O. CUNTZ: *Itineraria Romana I*. Lipsiae 1929., 561, 10.
50. SZ. BURGER Aliz: The roman villa and mausoleum at Kővágószőlő, A Pécsi Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 30–31. (1985–1986) p. 165.
51. TÓTH Endre: op. cit. 1989. p. 38.
52. Cf. FÜLEP Ferenc: in *Archeológiai Értesítő* 104. (1977) p. 246.
53. *Römische Inschriften Ungarns I*. Budapest 1972. nr. 83.
54. TÓTH Endre: *Lux perpetua luceat ei*. Römische Österreich, nyomában.
55. TÓTH Endre: Frühbyzantinisches Lampenhängeglied aus Brigetio, *Folia Archaeologica* 28. (1977) pp. 143–156.
56. *Ibid.* pp. 146–147.
57. TÓTH Endre: Zur Geschichte des nordpannonischen Raumes im 5. bis 6. Jahrhundert, in: *Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften 145. Wien 1980. p. 98. Abb. 1.
58. TÓTH Endre op. cit. 1987–1988, pp. 58–59.
59. Utoljára: B. THOMAS Edit: *Savaria cristiana*, *Savaria* 9–10. (1975–76. p. 132–133.
60. FÜLEP Ferenc: in: *Acta Antiqua* 16. (1968) pp. 401–412.
61. BUSCHHAUSSEN, Helmut: Die spätrömische Metallschreine und frühchristlichen Reliquiare. Wien 1971. GÁSPÁR Dorottya: Spätrömische Kästchenbeschläge in Pannonien, *Acta Antiqua et Archaeologica* XV: I Szeged 1971.
62. KÁDÁR Zoltán: L'Iconografia dei monumenti paleocristiani della Pannonia, *Regnum* 1938–1939, p. 3.
63. *Monumenta Germaniae Historica, Concilia* II. pp. 172–176.
64. MÓCSY András szkeptikus vélekedéséről (*Acta Archaeologica* 29. (1977) pp. 398–399) BERG, H: Bischöfe und Bischofsitze im Ostalpen – Donauraum vom 4. bis zum 8. Jahrhundert, in: *Die Bayern und ihre Nachbarn I*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften 179, Wien 1985 pp. 85. Anm 199.
65. MÓCSY András (Hrsg): *Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod*, Budapest 1981, LÁNYI Vera p. 117.
66. Cf. 57. jegyzet.
67. TÓTH Endre, in: *Folia Archaeologica* 25. (1974) p. 161. Egy legújabbban előkerült dörgicsei kőfaragvány alapján azonban meghatározásom kérdésessé vált.
68. SZIRMAI Krisztina: in: *Budapest Régiségei* 24. (1976: 1) pp. 232–235.
69. VERZONE, P: Le absidi poligonali del IV e V. secolo, *Frühmittelalterliche Kunst in den Alpenländern*. Akten zum III. Internat. Kongr. für Frühmittelalterforschung, Olten 1954, pp. 34–40.
70. TÓTH Endre op. cit. 1980. p. 98.
71. TÓTH Endre op. cit. 1980. pp. 99. 6. kép.
72. B. THOMAS Edit: op. cit. 1975–1976. pp. 134–135., 41–50 képek.
73. SZÉKELY D: A lead tablet with inscriptions from Hács-Bénédpuszta, *Mitteilungen des Arch. Inst.* 7. (1977) 41–45.
74. SÁGI Károly: Die zweite altchristliche Basilica von Fenékpuszta, *Acta Antiqua* 9. (1961. pp. 397–459.
75. Cf. ALFÖLDI András: Zur historischen Bestimmung der Awarenfunde, *Eurasia Septentrionalis Antiqua* 9. (1934) 285–317. KISS Attila: Die Stellung der Keszthely-Kultur in der Frage der römischen Kontinuität in Pannonien, *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 1967.
76. Rajteric – Sivec, I: Stand der mittelalterlichen archäologischen Forschung in Albanien, *Arheoloski Vestnik* 25. (1976) p. 561.
77. Például: Klárafalva, 40. s. PÁRDU CZ Mihály: *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III*. *Archaeologia Hung.* 30. Budapest 1950. 53 – tábla.
78. A Szent György értelmezéshez: BARKÓCZI László: *Acta Archaeologica* 20. (1968).
79. A képtípus keletkezéséhez: Christi, Y.: A propos du decor absidal de Saint Jean du Latran a Roma, *Cahiers Archaeologique* 20. (1970) p. 202.
80. HAMPEL József: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn III*. Braunschweig 1905, 266. tábla.
81. A pannóniai menekültekről: WILKES, J. J. A pannonian Refugee of quality at Salona, *Phoenix* 26. (1972) pp. 377–393.

ENDRE TÓTH
ON THE SOURCES OF PANNONIAN CHRISTIANITY IN THE 4th–8th CENTURY AND ON
THE SOURCE VALUE OF THE FINDINGS

The author surveys the province's Christian memories, from the second half of the 3rd century A.C., mainly from the establishment of Pannonian organized congregations, till Charlemagne's campaign against the Avars to the 790-es. He divides this long period into four eras. The *first* spans from the end of the 3rd century up to the 430s, till the final decay of the Roman Empire. Of the former bibliography, he pays special attention to the results of Lajos Nagy, András Alföldi and Tibor Nagy. This era is characterized by the last immense Christian persecution, and also, slightly later, the vast spreading of the Arian heresy, due to Arius's exile to the Danube area. The most well-known are the martyrs from Sirmium and its surroundings. Their documents survived.. The report on the martyrdom of Bishop Quirinus of Sisca in Savaria is also well known. Martinus (St. Martin) was also born here. However, he moved away from Savaria when he was still a child. The author states about a few of the remains, that used to be concerned as Old Christian relicts, that in fact they have a pagan origin: such are the majority of the chambers with an apsis type of closing (e.g. at Tác) and also the famous iron dietretum at Szekszárd, the decorative table panels carved from stone. There are also such objects, which were lately successfully proven to be of Christian origin (brick sketches, lead edicts). Communal basilicas were found only in Aquincum and Sirmium. The number of burial buildings is much higher. These include the cell trichoras, the 2, 5 and 7-arched buildings (Pécs, Ságvár, Aquincum) and, first of all, the mausoleums. The author describes in most details the mausoleum of Iovia (Döbrököz in Tolna county) excavated by himself. (It was built around the year 360, and is 34m long.) It has been stated that burials without supplements can't be related to poverty, as the dead were wrapped into pure silk and gold thread cloth, the believers took some of the corps with themselves while fleeing. It can't be proved whether Amantius, attending the Council at Aquilae in 379, was the bishop of this Iovia. The two major types of the burial buildings' were: the mausoleums with underground burial vaults and the ones without it. Wall-paintings survived from Szerémség and from Pécs. These are biblical scenes from the Old Testament and scenes from Christ's childhood. Tombstones, but not paintings of two Christian travelling painters are known at Savaria. The author mentions smaller-sized findings with Christian patterns, the mountings of small cases etc. The influence coming from the Balkans and the surviving connections can also be shown. This is especially characteristic for the *second* period (approx. 430–568). During the rules of Eastern Goths and Langobards, Christian motives were used on appliances and costumes. There are also building sculpture remains available. The question remains, however, whether these could be annexed to the population surviving or to the conquerors. The *third* group of Christian findings originates from 568 till about 700. The Avar rule was rather tolerant towards Christianity. This is best shown by the continuity of the church architecture (Fenékpusztá), by the disc pieces etc. The *fourth* period (approx. 700–796), the late Avar era is characterized by the quick and complete isolation. However, the church's assembly on the banks of the Danube in 796 is an evidence of a significant number and organized Christianity.

Uzsoki András

A TIHANYI ÁRPÁD-KORI REMETETELEP RÉGÉSZETI KUTATÁSA

A vulkánikus eredetű Tihanyi-félsziget északkeleti részének Óvár nevű fennsíkja mintegy 100–115 m magasán terül el a Balaton szintje felett. Itt látható a bronzkor végén és a korai vaskorban épült földvár, amelynek hatalmas védősáncai napjainkig épségben fennmaradtak. Természetvédelmi, régészeti és műemlékvédelmi szempontból védett terület. Első említése hazánk legrégebbi, épségben megőrzött oklevelében, a *Tihanyi alapítólevélben* így hangzik:

„.... *est lacus in circuitu et vallum et antiquis labore manuum operatum et factum*” – körös-körül a tó van és a régiek keze munkájával épített és készített védősánc. Az immár háromezer éves földvárnak az északkeleti és keleti szélén nem készült földsánc, mert itt húzódik az ősi tűzhányó kalderrájának – helyenként – húszer méter magas sziklameredélye, mint természetes védőfal. Az alapítólevélnek – sok kutató által vitatott és értelmezett – egyetlen görög helyneve is ezzel kapcsolatban került a szövegbe:

„*Est in eodem lacu locus, qui vocatur Petra, cum ceteris inibi pertinens.*” – Ugyanazon tónál van egy hely, amelyet *Petrá*-nak neveznek, s a többiekkel együtt ugyanoda tartozik. Korábbi kutatók és jelesen Erdélyi László, valamint Csemegi József eredményeit továbbépítve, Komjáthy Miklós meggyőző érveléssel bizonyította, hogy a *Petra* helynév megegyezik a 13. századi oklevelekben Oroszkőnek (Horozcueh, Vruzku, Horozkw, Wruskw) említett hellyel, amelyet Tihanyban *Barátlakásoknak* neveznek, s ez képezi előadásom tárgyát.

Kutatásával, történetével behatóan foglalkozott Rómer Flóris, Erdélyi László, Cholnoky Jenő és Csemegi József. Az ő nyomdokain és Komjáthy Miklós diplomatikai tanulmánya ismeretében kezdtem érdeklődni régészeti szempontból is a *Petra*, azaz a *Barátlakásoknak* nevezett Árpád-kori remetetelep iránt, amikor a tihanyi Apátság épületében lévő múzeumba helyeztek igazgatónak 1969-ben és el kellett látnom a félsziget régészeti feladatait is.

A régészeti kutatás megkezdésére 1980-ban nyílt meg a lehetőség, mivel ettől kezdve a veszprémi múzeum igazgatói teendőit is el kellett látnom. A kutatás így a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság szervezeti keretei között kapott támogatást, majd kiemelt tervfeladatként hagyta jóvá a Művelődésügyi Minisztérium is.

A sokrétű tevékenységet igénylő feladat megoldására az alább felsorolt intézmények és kutatók együttműködését kellett megszervezni: A kutatás szervezője, koordinálója és szakmai irányítója 1980–1985 között a Veszprém Megyei Múzeum Igazgatóság részéről és az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal elnökének a felkérésére *dr. Uzsoki András* régész volt. Közreműködő és konzultáns munkatársaim voltak:

- az Országos Műemléki Felügyelőségtől *Szabó Zoltán* főrestaurátor,
- az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészeti Tanszékétől *dr. Kubinyi András* egyetemi tanár,

- a Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti Intézetétől *dr. B. Tompos Erzsébet* egyetemi tanár, továbbá a Fotogrammetriai Tanszék, a Rajz és Formatervezési Tanszék,
- a Magyar Állami Földtani Intézet Veszprémi Földtani Szolgálatától *dr. Kéri János* geológus igazgató,
- az OKTH Középdunántúli Felügyelőségtől *Kopek Annamária* geológus,
- a Veszprémi Kerületi Bányaműszaki Felügyelőségtől *Szabó Lajos* bányamérnök főfelügyelő,
- az MTA Régészeti Intézetétől *dr. Erdélyi István* régész,
- a munkálatokat erkölcsileg folyamatosan támogatta a Balatoni Intéző Bizottság.

A kutatáshoz azért volt szükség ilyen nagy szakembergárdára, mert a feladat sokrétű volt. A remetelepen szakszerű komplex kutatás a múltban nem volt. A történeti, levéltári kutatásokon kívül csupán *dr. Csemegi József* művészettörténész, *dr. Cholnoky Jenő* geológus földrajztudós végzett felméréseket és megfigyeléseket, továbbá *dr. Dornyai Béla* a Balatoni Múzeum igazgatója, egy kisebb kutatóútasatást kísérleti célból.

A történeti és levéltári adatok egészítették ki a már említett kutatások eredményeit és semmi több. Mindez együtt elégtelen volt ahhoz, hogy meg lehessen határozni a telep pontos keletkezését és végét, kiterjedését és településrendszerét, történeti kialakulását és a barlangok egymástól eltérő rendeltetését.

A geológiai vizsgálatot végző *Kéri János* és *Kopek Annamária* a függőlegesen álló Felső-Pliocén eredetű kőzetfalnak bazalttufa sorozatát és összetételét meghatározta. A különböző összetételű és minőségű rétegek között jól láthatók azok az összecementálódott vastag rétegek, amelyek a barlangok főtéjét, mint statikailag biztos födémjét alkotják. Ettől nagyon különböznek a lazakötésű tufahomok rétegek, amelyek az időjárás vízszontagságaira is gyorsan pusztulnak. E geológiai megállapításokat *Szabó Lajos* bányageológiai megállapításaival összevettem és régészeti megfigyeléseimnél hasznosítottam. Valamennyi konzultációnnal meggyőződtem a helyszínen, hogy a barlangból kialakított cellák készítésekor messzenőn figyelembe vették a tufarétegek különböző vájhatóságát, tehát a remetetelep készítői szakszerűen vájták és alakították ki a cellacsoportokat. Azonban minden elővigyázatosságuk ellenére egy természeti csapással felérő sziklaomlás – valószínűleg a 14. században – szétrombolta és betemette a létesítmények egy részét és ezzel elsorvadásra ítéltette a remetetelepet. Erről a katasztrófáról ugyan nem maradt fenn adat, mégis jól érzékelteti egy ábrázolás, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnokában őriznek. A 19. század elején festett akvarellon a 4. számú cellacsoport félig elpusztult maradványa látható. E dokumentum értékű ábrázoláson még megfigyelhetők azok a részletek, amelyekről *Rómer Flóris*, *Cholnoky Jenő* és *Csemegi József* megemlékeztek, de azokat az 1952-ben bekövetkezett kisebb sziklaomlás már betemette és részben megsemmisítette.

Az 1970-es években folyamatos ellenőrzéseink igazolták, hogy a bazalttufafal természetes pusztulása állandó, és a korábban keletkezett függőleges repedések mentén hatalmas tömbök elmozdulása figyelhető meg, amelyet a suvadásra alkalmas lejtőtörmelék is lehetővé tesz. Ez az elkerülhetetlen földtani folyamat siettetette a kutatás mielőbbi megkezdését és ezzel együtt e páratlan értékű együttes geostatikai állagának a megőrzését, a pusztulás lelassítását. Hasonló épségben megmaradt remetetelepet nem ismerünk a Kárpát-medencében, ezért ezer éves kereszténységünk ereklyéjének kell tekintenünk.

A remetetelepet 1861. szeptember 29-én a helyszínen tanulmányozta *Rómer Flóris*. Kéziratos naplójából tudjuk, hogy mind a négy cellacsoportot felkereste, sőt még a teleptől több száz méterre lévő két sziklafülkét is. *Rómer* már 20 évvel korábban a tihanyi bencés apátságban káplán volt, s erre jegyzeteiben hivatkozva, ő még olyan cellarészle-

teket is látott, amelyek már régen tönkrementek. A telep nyugati végén lévő cellacsoportról a következőket állapította meg:

„Az egész belül vakolva volt, a belső kápolna nagyobb fülkéje sekrestye, a középeig még 20 év előtt két kerekívű ablak közt fölül egy kerek ablak volt. Három oltárnak helye világosan látható.” „.... néhány év múlva lehet, hogy még inkább veszedelmes lesz, minthogy az tám nélküli mennyezetet csak az Isten keze tartja.”

Rómer Flórisnak a gondviselő Istenbe vetett hite indította el engem a régészeti kutatások megkezdésére, mert ő utána évszázados távlatból szemlélve, én sem tudnám találókban kifejezni magamat a geostatikailag már teljesen bizonytalan és egyre jobban pusztuló állagú bazalttufa sziklafal életveszélyes állapotáról.

A komplex kutatások 1980-ban kezdődtek és 1985-ben félbeszakadtak költségfedezet híján. 1980–81-ben Tompos Erzsébet és Balogh István professzorokkal átvizsgáltuk – Rómer és Csemegi feljegyzéseit felhasználva – az egész remetetelepet és felmértük a cellacsoportokat, így elkészülhetett az első pontos alaprajz és metszetrajz. E munkálatokkal egyidejűleg a Műszaki Egyetem Fotogrammetriai Tanszékének két hallgatója diplomamunkaként elkészítette a barlangok belső falfelületeinek fotodokumentációját.

AZ 1982. ÉVI KOMPLEX KUTATÁS

A feladat alapján a kutatói munkaközösség elvégezte a geológiai rétegtani vizsgálatot a régészeti legfontosabb helyeken. A négy cellacsoportot megtisztítottuk az évszázados törmeléktől, feltártuk az 1. sz. cellacsoport sziklabázisának alapját és az itt talált sziklasírokat, valamint műemlékvédelmi szempontból elvégeztük az Árpád-kori vakolatmaradványok és falfestmény-maradvány konzerválását. E munkálatok révén pontosabban meghatározhattuk a létesítmények készítményét, a helyiségek rendeltetését és régészeti szempontból fontos korhatározásra is lehetőség nyílt.

A remetetelep topográfiája: A nagy együttes négy cellacsoportra különül el, s valamennyi a bazalttufa sziklafalba vájva földtani lejtőtörmelék felső szintjén helyezkedik el három, közzettanilag jól elválasztható szinten. Az 1. számú együttes két helyiségből áll, a kisebbik alig 11 m² alapterületű *lakócella*, benne sziklafalba vájt fekvőhely maradványa. Mintegy 60–130 cm vastag sziklafal választja el a kb. 28 m² alapterületű és 3 méter magas, téglalap alaprajzú kápolnától. E keletelt tájolású helyiség nyugati vége kis sziklafülkébe nyílik, amelynek alján sziklapadba vájt sírűreg van, előterében pedig két másik sírűreg is feltártunk. Nyolc méterrel magasabb szinten, de csupán öt méterre tőle egymásba nyíló, kettős cella van. E 2. számú cellacsoport külső helyisége kb. 16 m², a belső helyisége pedig kb. 10 m² alapterületű.

A 3. számon nyilvántartott helyiség sokáig ismeretlen volt, mert egy régi omlás betette, de egy későbbi ugyan félig feltárta, azonban jelentősen meg is rongálta. Az előbbivel azonos szinten fekszik, de tőle Ny-ra 33 méterre távolabb. Ez egy nagyméretű, szabályos téglalap alaprajzú, majdnem 10 méter hosszú és 4 méter széles, két és fél méter magas helyiség. Félig beomlott állapotban van, s felette mintegy száz tonnányi megglazult, mozgó sziklatömb.

A 4. számú csoport állt valaha a legtöbb helyiségből, s ezt rombolta szét a múltban legjobban a sziklaomlás. Ez az előbbinél 2 méterrel magasabban és 17 méterrel távolabb fekszik. A jelenlegi maradvány egy nagyméretű, hozzávetőlegesen kb. 40 m² alapterületű helyiség fele, valamint egy épségben maradt belső szentély 472x290 cm felülettel és 212 cm belső magassággal.

Topográfiailag az 1. számú és a 4. számú létesítmény közötti távolság légvonalban 70 méter. Helyszíni vizsgálataink alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy alaposan

feltételezhető több barlangnak, cellának a megléte a föld alatt, ezeket az omlások törmeléke elzárhatta a külvilágtól. Konkrétan erre utalnak Dornyai Béla 1942-ben végzett kísérleti ásatásának az eredményei. A 2. és 3. számú együttes közötti lejtőtörmelékben is talált régészeti leleteket, amelyek saját kutatásaink megfigyeléseit támogatják.

A remetetelep egyes helyiségeinek a funkciója: Tompos Erzsébettel, Kubinyi Andrásal, Kozák Károllyal több alkalommal alaposan átvizsgáltuk a barlangokat, s a feltárások alapján hasonló következtetésekre jutottunk, mint már korábban Erdélyi László, Cholonky Jenő és Csemegi József, de nekünk a feltárással, eddig még ismeretlen dokumentumaink megerősítették, pontosították azt. Az 1. számú objektum nagy helyisége minden kétséget kizáróan kápolnának, misézőhelynek készült. Szabályos tájolásán kívül bizonyítja ezt keleti egyharmad részének két sziklalépcsővel emelt szentélye és a lépcsőnél állhatott egykori szentélyzárója, amelynek ajtajára utalnak a sziklalépcsőbe vájt mélyedések. A keleti falfelületbe 130 cm széles és másfél arasznyi mély, fél méter magas mélyedést véstek. E fölött feltártunk egy mennyezetig érő 111x155 cm méretű freskóalapot, amelynek szakszerű megtisztítása és kezelése után, egy középkori freskónak színes nyomai tűntek elő, de oly csekély mennyiségben, hogy az ábrázolás témájára vagy formájára még következtetni sem tudtunk. Ez a felfedezés eddig teljesen ismeretlen alkotásra derített fényt, s nem lehet kétséges, hogy ez oltárkép volt. Szabó Zoltán munkatársam az OMF kiküldöttként laboratóriumi vizsgálattal megállapította, hogy a freskó alapja egyrétegű vakolat, amelynek összetétele 3 rész mészpép és 1 rész homok. A freskó maradványának színei: okkersárga, okkervörös, rózsaszín és fehér felületek, valamint fekete és kék vonalak. Azt is meg tudtuk állapítani, hogy a kápolna sziklafalazatának a teljes felülete fehérre volt kimeszelve. A freskómaradvány azért volt évszázadokon át ismeretlen, mert a helyiség falfelületeit egyöntetűen zöld színű algaréteg borította; ezt a sziklafalkutatás során távolítottuk el. A kápolna északi oldalát valamikor tufaköből rakott fal alkotta, helyenként eredeti sziklával.

E kápolna szikla-járószintjén, valamint mennyezetén, bányászkifejezéssel, a főtétjén, jól látszanak a fejtőcsákány ütésének a nyomai, amelyek alapján megállapítható, hogy az építést követően bővítés vagy felújítás céljából ismét átdolgozták a felületet.

A nyugati végéből nyíló sírfülke alján majdnem 2 méter hosszú és három és fél arasz széles vájatos sírgödör van, amelynek eredetileg a vájatba illeszkedő, kőből készült sírlapja lehetett. Következtetésünket alátámasztja a kápolna északi oldalán feltárt „in situ” sír, amelyet két bazalttufa lap fedett. A fülkés sírnek a csontvázát már évszázadokkal korábban kihányták, hasonlóan a melléte alig egy méterre feltárt másik sírhoz, amelynek egyik végén még érintetlenül megtaláltuk a fedőlap maradványát, alatta pedig a lábfej csontjait. Közvetlen közelükben találtuk a harmadik sírt sziklába vájva, de csontvázát ugyancsak eltávolították, a sírgödör törmelékföldjében viszont rábukkantunk egy korhatározó rézpénzre.

A bizánci mintára vert fizetőeszközt III. Béla király alatt verték és a 12. század utolsó harmadában volt forgalomba. Ezen a szkifátuszon említést érdemlő ábrázolások láthatók: előlapján két társuralkodó szkematikus képe látható királyi jelvényekkel, hátlapján SANCTA MARIA köriratban az Istenszülő, Szűz Mária ábrázolását örökítették meg.

A pénz a remetetelep első, pontos korhatározó lelete és legalább két évtizeddel korábbi, mint a legrégebb okleveles említés, amely II. András király 1211. évi, a tihanyi apátsági javakat összeíró és megerősítő oklevelében található így: „..... ecclesie Beati Nicholai de Horozcuh”, vagyis az Oroszkői Szent Miklós egyház. Béla király e típusú pénzéről a numizmatika annyit tud, hogy nem volt gyakori fizetőeszköz.

Összegezve 1982. évi ásatási és falkutatási eredményeinket, e kápolnára vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy a telep központi istentiszteleti helye lehetett; építése és kialakítá-

sa megfelel mind a bizánci, mind a nyugati, de bizánci rítusú építményeknek. Igen fontos lelet a már említett és oltárképek felfogott freskó maradványa és alatta a miseliturgiához szükséges rekvizitumok tárolására szolgáló sziklafülkécske. Minden valószínűség szerint itt állhatott az oltárasztal. Az emelt szentélyrésznél két lépcsővel alacsonyabb szinten lévő hajórész pedig a szentmiseáldozaton résztvevők tartózkodására szolgált. A kápolna sziklafalait fehérre meszelték, amelynek számtalan gyakorlati jelentősége és előnye is volt, s ezek közül talán a legfontosabb, hogy a barlangi homályban a fényt jól visszaverte, tehát a hideg évszakban is, valamint az éjszakai közös cselekményeken megtudták világítani.

A kápolna nyugati végéből nyíló, sziklába vájt sírfülke minden valószínűség szerint a remetetelep egyik jelentős vezetőjének vagy szentéletű és nagyon tisztelt remetéjének a részére készülhetett, vagy talán ő saját maga készítette el végső nyughelyét.

A 2. számú cellacsoport két helyiségből áll, melynek külső celláját eredetileg fehér vakolat borította, s ennek maradványai napjainkig megmaradtak, és Szabó Zoltán vizsgálata szerint középkori eredetüket összetételük is bizonyítja. E helyiségben található sziklába vájva egy ülfülke. Az innen nyíló másik, kisebb helyiségben nem találtunk vakolatmaradványokat, s ez talán a sziklafelület nagymértékű lepusztulásával is magyarázható, mivel felső sarka évszázadokig nyitott lehetett sziklaomlás miatt, s ezért az időjárás viszonyosságai ennek belsejét tönkretették. E helyiségnek nyugatra néző oldalát bazalttufa kőből faragott fal határolja, rajta két, korabeli román résablakkal. A harmadik ablak omlás miatt a régebbi századokban megsemmisült. A kéthelyiséges létesítmény funkciójáról alkotott véleményünk megegyezik a korábbi kutatók véleményével, amely szerint a remetetelep vezetőjének a cellája lehetett ez.

A Veszprémi Káptalannak egyik, 1270-ben átirított oklevelében a tihanyi apátság káptalanjának a névsorában olvasható „... fratre Salamone, prior domus Sancti Nicolai de Vruzku”. Egy 1312. évi oklevélben Miklós fráter Oroszkó perjele, s őt említi tíz évvel később egy másik oklevél is. 1329-ben ismét egy Salamon nevű fráter töltötte be ezt a tisztelet, s ez az oklevél egyben az utolsó, amelyik a remetelepről megemlékezik. Ennek alapján talán nem indokolatlan a következtetésünk, hogy az okleveles említés elmaradásának az oka a remetetelep megszűnésében keresendő. Az ottani aszkétikus élet gyakorlatát valószínűleg egy nagy sziklaomlás végleg megszüntette.

Kis kitérőt kell tennem, mielőtt folytatnám 1982. évi ásatásunk eredményeinek előadását, ugyanis 1977. évi olaszországi utam alkalmával Rómában különösen két templomnak a kriptáját tanulmányoztam és műszakilag felmértem, mert a tihanyi apátsági templom alatti, I. András király által alapított háromhajós kriptához kerestem korai analógiákat. Így jutottam el a San Clemente bazilika alsó templomainak tanulmányozása után a Santa Maria in Cosmedin bazilika ősi altemplomába, majd hazatérve felfigyeltem arra, hogy IV. Kelemen pápának, 1267. január 11-én kelt, a tihanyi apátság részére kiadott oklevelében, – amelyben Szent Péter oltalmába fogadja az apátságot és jogait megerősíti – megemlékezik a remetelepről is: „... cellam monachorum, que Vruzku vulgariter nominatur...” E pápai bulla hitelesítői között szerepel aláíróként Jacobus diakonus bíboros, a római Santa Maria in Cosmedin főpapja. A Viterbóban kiállított oklevelet így írta alá: „Ego Jacobus Sancte Maria in Cosmydin diaconus cardinalis subscripsi.”

A remetetelep szempontjából azért tartom említésre méltónak ezt a körülményt, mert a római bazilikát a VIII. század végén I. Hadrián pápa átépítette és azoknak a görög szerzeteseknek ajándékozta, akik Keletről, az üldözések elől menekülve érkeztek Rómába és a Tiberis közelében e monostorban találtak menedéket és otthont. Azóta is felmerül bennem a kérdés: vajon a görög rítusú bazilikának a diakonus bíborosa nem azért kapott-e

meghívást a bulla hitelesítői közé, mert a tihanyi cellák lakói is a görög rítusú remeték voltak? Volt-e ebben szándékosság, vagy csupán a véletlen egyezése?

E kitérő után ismertetem a 3. sz. nagyméretű sziklahelyiséget, amelyet csak részben tudtunk felmérni, mivel életveszélyes és omlásveszélyes állapotban, félig betemetve van. A K–Ny-i irányban fekvő helyiség sziklafalai szinte korabeli épségben megmaradtak az omlástól megkímélt helyeken. Északi oldalát bazalttufából rakott falazat határolja, rajta három, jól látható román résablakkal, s valószínűleg még kettő a sziklaomlás alatt rejlik. A helyiség délnyugati sarka mellett 70 cm magas és 214 cm széles, 60 cm mélységű sziklafülke található. Gondosan és szabályosan kialakított alakja arra utal, hogy értékek, felszerelések, közös használati tárgyak tárolására szolgált. A majdnem 10 m hosszú és megközelítően 4 m széles sziklaterem nagy létszámú közösség befogadására volt alkalmas. Talán nem tévedünk, ha rendeltetésében közös étkezőhelyet, refektoriumot, közös imahelyet, oratóriumot, vagy közös munkahelyet, műhelyt látunk. Feltárása mindenképpen indokolt lenne.

A 4. számú cellacsoport külső helyiségeinek a falmaradványain lévő vakolat töredékei bizonyítják korabeli vakolt állapotát. Az innen nyíló belső, alig öt méter hosszú és 3 méter széles sziklabarlang falait még nagyrészt középkori fehér vakolat borítja. Keleti végében 130 cm széles, alacsony oltárszerű, hasábalakú sziklatömb látható, felületén középen ereklyetartó mélyedéssel. Minden bizonnyal kis kápolna szerepét töltötte be. Északról, a külső nagy helyiségből, sziklafalból kivájt ablaknyíláson és két ajtóbejáraton át kap természetes világítást. A korábbi kutatók említenek itt másutt is kápolnát, de ez már leomlott.

AZ 1984. ÉVI ÁSATÁS

A kutatást 1983-ban a felmérések adatainak a pontosítására korlátoztuk, míg 1984-ben megkezdtük az 1. számú cellacsoport előtti sík terület feltárását, mivel sejtésünk szerint a kápolna sziklásírai arrafelé terjeszkedhetnek. Feltételezésünk indokolt volt.

Az ásatás nem várt meglepetéssel szolgált. Először is a feltárás kimutatta, hogy a bazalttufa sziklafal lefelé is függőlegesen folytatódik, s mi csupán a lejtőtörmelék felszínébe mélyítettük le ásatási szelvényünket, és ebben a geológiai törmelékben egy aránylag nagy temetkezőhelyre bukkantunk, ahol a sírokat szorosan egymás mellett, sőt egymáson, valamint a későbbi eltemetések miatt korábbi sírokat szétrombolva találtunk. Az ásatás során újabb két tucat csontvázas sírt tártunk fel, de még nem értük el sem mélységben, sem oldalkiterjedésben a temetkezőhely határát. A kutatási fedezet elfogyott, ezért a másfél-két méter mélységig feltárt csontvázakat in situ hagyva nylonfoliával lefedtük, és a földet visszatemetjük, hogy később a feltárást szakszerűen folytathassuk.

A sírokban a csontvázak hanyatt feküdtek, némely sír széle nagyobb kövekkel volt körülrakva. Sem korhatározó régészeti leletet, sem egyéb mellékletet nem találtunk a csontvázak mellett. Ez a körülmény nem tette lehetővé a régészeti korhatározást. A leletek hiányát magyarázza a nincstelen remeték életfelfogása. Problémát okoz azonban két pici gyermeknek a csontvázas sírja a temetkezőhely nyugati széle felé. Mivel a kutatómunkának csak a kezdeti szakaszában vagyunk, alaptalan és helytelen lenne az eddigi adatokból bármire is következtetni.

Az ásatások további folytatására már nem kaptunk megfelelő összeget, ezért 1985-ben a remetetelepnek elkészítettem pontos geodéziai felmérését a Budapesti Geodéziai és Térképészeti Vállalat pápai csoportjával. A vezetésemmel folyó munkát Bordás Ferenc geodéta irányította. A felmérés során felvett adatok is arra engednek következtetni, hogy néhány helyen lehet omlással betemetett barlang vagy cella.

Az ismertetett és refektóriumnak nevezett nagyméretű helyiség arra utal, hogy a re-
meték létszáma két tucat is lehetett egyidőben. Ekkora létszámú közösségnek azonban
azonos számú lakócellára van szüksége. Ezek pedig hiányoznak, tehát indokolt a felte-
vés, hogy sok betemetett cella meglétét tételezzük fel.

Noha a kutatásról és az eredményekről, valamint a kutatás fontosságáról gazdag sajtó-
irodalom és rádióriport tanúskodik, e szép vállalkozást abba kellett hagyni, a programot
félbe kellett szakítani.

Az Országos Műemléki Felügyelőség sem tudta vállalni a további támogatást. A Kör-
nyezet- és Természetvédelmi Hivatal megtervezte a sziklafalak megerősítését és az
omlásveszély elhárítását. Az elején nem volt a kivitelezésre alkalmas bányászati vállalat,
később pedig kevés fedezet állt rendelkezésre a jelentkező vállalat számára.

Így ért véget, de reméljük nem véglegesen, egy nagyszabású, közös vállalkozás.

ANDRÁS UZSOKI THE ARCHEOLOGICAL EXCAVATION OF THE ARPADIAN-AGE EREMITES SETTLEMENT IN TIHANY

There is a three-thousand years old prehistoric earthwork on the Tihany-peninsula, which reaches into Lake
Balaton. The author led a complex archeological, monumental and geographical excavation here on behalf of
the Museum of Bakony and the National Environmental Protection Office between 1980–1985. Four groups of
cells, hallowed out of basaltic tuff precipice, of the ermite settlement of the Arpadian-age were excavated.
University departments, the National Board of Monuments and the Local Geological Office and the Mine
Technological Board participated in that work.

The site is first mentioned in the deed of foundation of the Benedictine Abbey of Tihany founded by the
king Andrew I. in 1055 as follows: „.... est lacus in circuitu et vallum et ant quis labore manuum operatum et
factum.” then „Est in eodem lacu locus, qui vocatur Petra, cum ceteris inibi pertinens”.

Determining the function of the four groups of cells was successful: 1. A common place for religious ser-
vices with a grave cell and a dwelling cell, 2. A double cell for the leader of the ermite settlement, 3. Com-
mon dining-room and work-room, 4. A sanctuary in good condition opening from a partly destroyed larger
chamber. The row of cells on the 70 meter long side of the basaltic tuff wall is actually an *Eastern lavra type
ermites settlement*, the only establishment in the Carpathian-Bare which remained in a relatively good condi-
tion. The crumbling rocky wall made the geostatical investigations and the examinations necessary.

The stratigraphic localization of the basaltic tuff layers, the monumental wall research and technological in-
vestigation of the cell-groups was followed by the archeological excavation. There are original Arpadian-age
plaster remains, in varying quantities, in most of the rooms. The altar's site and fragments of the completely
destroyed fresco of the former altar plastered on the tuff walls were also found in the large cell of cell group
No. 1, which was the site of common religious services. Several rock cut tombs were excavated in the Western
end. In one of them a bronze coin of Béla IIIrd, which was in use during the last third of the XIIth century
(schiphatus), come to light.

The grave yard of the ermites settlement was identified during the archeological excavation in the small area
in front of the cell group. The graves were found mostly in disturbed conditions, as shown by disorganized
skeletons. This was the consequence of the small dimension of the area: the former graves were destroyed
when new graves were dug later. Both the complex research and the archeological excavations had to be sus-
pended, due to the lack financial support, after the excavation of two dozen graves. However, the geodetical
localization of the entire ermites settlement was successfully accomplished.

Although mine technological safety plans were also made to stop the cells' and the rocky wall's further
crumbling, these could not be carried out because of the lack of financial resources.

FRIEDRICH KARL AZZOLA

DIE SCHEIBENKREUZPLATTE IM BALASSA BÁLINT MUSEUM
ZU ESZTERGOM (GRAN)

Abmessungen:

Die Länge des Bruchstücks beträgt 87 cm, die Breite 65 cm und die Dicke 25 cm. Der Durchmesser des Scheibenkreuzes beträgt 40 cm. Scheibenkreuz und Stab-Rest sind 79 cm lang.

In der Funktion des Nimbus ist jedem Kenner der christlichen Kunst das Scheibenkreuz als Christussymbol vertraut. Selten ist das Scheibenkreuz Attribut eines Ecksteins in Anlehnung an das Paulus-Wort im zweiten Kapitel seines Briefes an die Epheser, 2. Vers 20: „... daß Jesus Christus der Eckstein ist...“ In Niederhessen weist lediglich die Kirche von Bischhausen an der Schwalm auf ihrer Westseite einen Eckstein mit einem Scheibenkreuz als Christussymbol auf. 1 (Abb. 1).

DAS MONOGRAMMATISCHE SCHEIBENKREUZ DER SPÄTANTIKE

Das Auftreten eines Scheibenkreuzes als Christussymbol auf einem Eckstein der Kirche von Bischhausen an der Schwalm darf nicht den Eindruck erwecken, das Scheibenkreuz sei im hessisch-mitteldeutschen Raum mittelalterlichen Ursprungs! Vielmehr begegnet man dem zum Scheibenkreuz in der Art eines gleicharmigen Staurogramms² vereinfachten monogrammatischen Kreuz bereits vom vierten Jahrhundert an auf spätantik-frühchristlichen Grabsteinen am Mittelrhein.³ Ein Beispiel aus Mainz, St. Alban, zeigt Abb. 2. In das Denkmal ist ein monogrammatisches Kreuz, das zum Scheibenkreuz vereinfachte Christogramm, die Kombination der beiden griechischen Großbuchstaben X (chi) und P (rho) eingerillt.

FRÜHFORMEN DES SCHEIBENKREUZES

Die Markierung eines Kreuzbalkens durch nur eine Rille ist auf Grabsteinen nicht ausschließliches Kennzeichen der Kreuzverzierung spätantik-frühmittelalterlicher Male! Es wäre demnach irreführend, würde die Abbildung 2 diesen Eindruck vermitteln, denn bereits in jener frühen Epoche begegnet man auf Grabsteinen auch Kreuzbalken, deren Konturen durch zwei parallele.

Rillen wiedergegeben werden. Das bekannte Beispiel aus Goddelau, das schon lange im Hessischen Landesmuseum Darmstadt verwahrt wird (Abb. 3), wurde erst jüngst in eine denkmalkundliche Arbeit einbezogen.⁴ Diesem Nebeneinander schlichter, einfacher bzw. gedoppelter Rillung begegnet man noch im Hochmittelalter. Zwei entsprechende Beispiele aus der Burkgkirche in Landsberg,⁵ Kreis Delitzsch, und aus dem ehemaligen Kloster Cronschwitz⁵ südlich Gera zeigen die Abbildungen 4 und 5. Sofern die

vier Sektoren durch Ausgründen etwas eingetieft werden, erhält man ein schlichtes Flachrelief (Abb. 6).

Beschränkt sich der Steinmetz wie im Falle der Regensburger Scheibenkreuzplatte⁶ auf Abbildung 6 darauf, lediglich die vier Sektoren einzutiefen, so verbleiben die Kreuzbalken des Scheibenkreuzes ohne Unterbrechung in ihrer Bezugsebene einbezogen. Anders bei der Scheibenkreuzplatte in der Stadtkirche von Weikersheim an der Tauber (Abb. 7): Insbesondere rechts erkennt man, daß die vier Sektoren zum geschlossenen Kreis ergänzt sind, die Kreuzbalken demnach mit der Kontur der Scheibe ausdrücklich enden; darüber hinaus werden die eingetieften vier Sektoren nunmehr von einem Ring umgeben, den man allerdings nur schwach erkennen kann.

DAS PUNKTSYMMETRISCH UND DAS ACHSENSYMMETRISCH GEGLIEDERTE SCHEIBENKREUZ

Das Scheibenkreuz, das in einen Kreis gelegte gleicharmige (griechische) Kreuz wie z.B. auf der Grabplatte in Cronschwitz auf Abbildung 5, ist seinem Wesen nach auf sein Zentrum hin orientiert, also punktsymmetrisch gegliedert. Die Symmetrieachse eines solchen Kreuzes steht senkrecht auf der Ebene des Kreuzes und scheidet das Kreuz in seinem Mittelpunkt, der zugleich das Zentrum der Scheibe ist. Betrachtet man die beiden Scheibenkreuze vom Türsturz in Niederhilbersheim⁷ (Rheinhausen, Abb. 8) und vom Tympanon in Kreuzwertheim am Main⁷ (Abb. 9), so erkennt man eine zunehmende Abwendung von der punktsymmetrischen, verbunden mit einer Hindwendung zur achsensymmetrischen Gliederung, also zu längsorientierten Scheibenkreuzen hin. Diese tiefgreifende Veränderung dürfte sich unter dem Einfluß des längsorientierten lateinischen Kreuzes vollzogen haben.

DIE SCHEIBENKREUZPLATTE IM MUSEUM VON ESZTERGOM (GRAN)

Der im Museum von Esztergom (Gran) verwahrte Rest einer Scheibenkreuzplatte⁸ (Abb. 10) stammt aus Kovácsi, heute Nagykovácsi, einer Gemeinde nahe Budapest). Das Scheibenkreuz der Grabplatte in Esztergom (Gran) auf Abbildung 10 ist nicht mehr exakt punktsymmetrisch strukturiert, vielmehr sitzt es unten auf, während die beiden Arme und der Kopf vom umschließenden Ring etwas gelöst erscheinen. Hierin kommt es dem Scheibenkreuz auf dem Türsturz in Niederhilbersheim auf Abbildung 8 nahe. Der Ring sitzt seinerseits auf dem Stab, dessen unteres Ende unbekannt ist, da nur das Ober- teil der Grabplatte erhalten blieb. Sofern bei anderen Scheibenkreuzen ein Ring fehlt, setzt der lange Stab unmittelbar am Kreuz an wie bei der leider partiell zerstörten Scheibenkreuzplatte im ehemaligen Zisterzienserkloster Bebenhausen bei Tübingen (Abb. 11). Hierbei kann der am Kreuz ansetzende Stab auch durch einen Nodus verziert sein (Abb. 12) oder der Stab durchbricht die das Kreuz umschließenden Ringe und setzt direkt am Kreuz an (Abb. 13).

Prüft man, wie die Scheibenkreuzplatte im Balassa Bálint Museum auf Abbildung 10 in die Folge der Scheibenkreuze auf den Abbildungen 4 bis 13 einbezogen ist, so zeigt sich, daß das Scheibenkreuz der Platte in Esztergom (Gran) am Beginn der Umstrukturierung des gleicharmigen, punktsymmetrisch gegliederten Kreuzes hin zur längsorientierten Achsensymmetrie steht. Damit wird zugleich eine zeitliche Zuordnung im zeitlichen Ansatz möglich, denn die hier beigegebenen Scheibenkreuzplatten aus dem deutschen Sprachraum (Abb. 4–7 und 10–12) sowie aus Keutschach in Süden Kärntens (Abb. 13) sind hochmittelalterlichen Ursprungs und sind in einem weiter zu fassenden Zeitraum um 1200 angefertigt worden, wenngleich man aus der formalen Zuordnung nicht auf

eine entsprechende zeitliche Abfolge schließen darf. Trotz dieses Vorbehalts geht man in der Annahme nicht fehl, auch die im Balassa Bálint Museum erhaltene Scheibenkreuzplatte dem späten 12. bzw. dem beginnenden 13. Jahrhundert zuzuordnen. Die hier abgebildeten deutschen Scheibenkreuzplatten dürften einst in Kirchen die Grabstätten der zugehörigen Grundherrschaft gedeckt haben, hatten sich doch im Hochmittelalter zahlreiche Familien des Hochadels Klöster gegründet und Kirchen errichtet, um möglichst nahe der geweihten Stätte, des Altars, bestattet zu werden. Dies dürfte auch für die im späten Hochmittelalter gefertigte Scheibenkreuzplatte im Balassa Bálint Museum zu Esztergom (Gran) zutreffen.

ZUSAMMENFASSUNG

Der im Balassa Bálint Museum zu Esztergom (Gran) erhaltene Rest einer Scheibenkreuzplatte ist mühelos einem formal weit gespannten Rahmen von punktsymmetrisch bis längsorientierten Scheibenkreuzen zuordenbar. Ihr Scheibenkreuz ist nicht streng punktsymmetrisch sondern etwas längsorientiert strukturiert. Angefertigt wurde die Platte in einem weiter zu fassenden Zeitraum um 1200, also im späten 12 bzw. im beginnenden 13. Jahrhundert. Entsprechend der einstigen Funktion zahlreicher hochmittelalterlicher Scheibenkreuze in Mitteleuropa dürfte auch sie einst in einer Eigenkirche des Hochadels das Grab eines/einer Adligen gedeckt haben. Vermutlich war die Grabplatte einst um 1,80 Meter lang.

ANMERKUNGEN

- 1 Friedrich Karl AZZOLA: Das Scheibenkreuz an der Kirche von Bischhausen/Schwalm. Zugleich ein Beitrag zum Eckstein als Christussymbol in der mittelalterlichen Architektur. In: Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde 89 (1982/83), 17–20.
- 2 Engelbert KIRSCHBAUM SJ (Herausgeber): Lexikon der Christlichen Ikonographie. 2. Band. Allgemeine Ikonographie: Fabelwesen bis Kynokephalen. Rom, Freiburg, Basel und Wien 1970. Darin das Stichwort „Kreuz“, Spalten 562–590 von E. Dinkler und E. Dinkler – v. Schubert, insbesondere die Spalten 569 und 570.
- 3 Hermann GOMBERT: Frühchristliche Grabsteine vom Mittelrhein. Abgüsse im Zentralmuseum für deutsche Vor- und Frühgeschichte in Mainz. Mainz 1940.
- 4 Juliane Azzola, Friedrich Karl AZZOLA und Konrad MÜLDNER: Die hochmittelalterliche Grabplatte von Malsfeld-Elfershausen mit einem Lamm Gottes und einer figürlichen Darstellung. In: Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde 91 (1986), 21–30.
- 5 Friedrich Karl AZZOLA: Zur Ikonographie des Kreuzes auf Kleindenkmälern des Hoch- und Spätmittelalters im deutschen Sprachraum. In: Harald Zimmermann (Herausgeber): Deutsche Inschriften – Fachtagung für mittelalterliche und neuzeitliche Epigraphik Worms 1986 – Vorträge und Berichte. Mainz und Stuttgart 1987, 9–41.
- 6 Peter MORSBACH: Grabkreuzplatten in Regensburg. In: Oberpfälzer Heimat 26 (1982), 25–52, darin Nr. 35 auf den S. 51 und 52.
- 7 Juliane und Friedrich Karl AZZOLA: Mittelalterliche Scheibenkreuz-Giebelstürze und -Tympana in Niederhessen. Ein weiterer Beitrag zum Scheibenkreuz als Christussymbol. In: Hessische Heimat NF 37. Jg. Heft 1 (Frühjahr 1987), 3–19.
- 8 Emil VERNEI-KROMBERGER: Magyar Középkori Síremlékek – Medieval Tombstones of Hungary. Budapest 1939, mit einer Abbildung der Scheibenkreuzplatte auf der Tafel 3. – Magyarország Régészeti Topográfiája, V. kötet (Archäologische Topographie Ungarns, Band 5), Budapest 1979, 178–179.

Abb. 1.

Abb. 2.

Abb. 3.

Abb. 4.

Abb. 5.

Abb. 6.

Abb. 8.

Abb. 9.

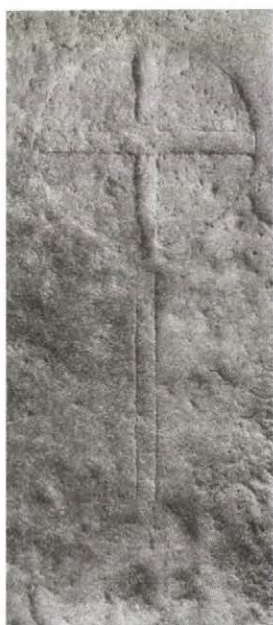

Abb. 7.

Abb. 10.

Abb. 11.

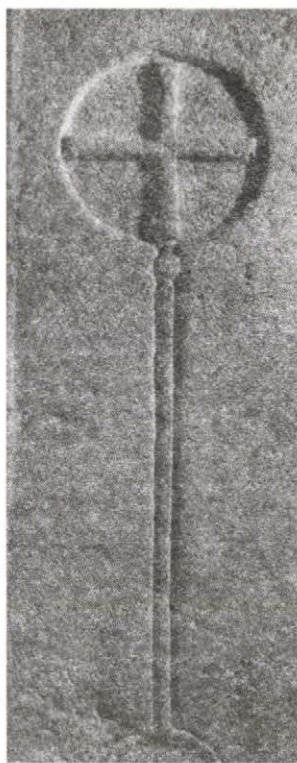

Abb. 12.

Abb. 13.

LEGENDEN DER ABBILDUNGEN

Abb. 1: Eckstein in der Westfront der Kirche von Bischhausen an der Schwalm (Hessen, wohl 13. Jahrhundert) mit einem Scheibenkreuz als Christussymbol. Foto: Azzola

Abb. 2: Der frühchristliche Grabstein des Victor aus Mainz, St. Alban, jetzt im Mittelrheinischen Landesmuseum zu Mainz. Foto: Azzola

Abb. 3: Der frühchristliche Grabstein des Victor aus Mainz, St. Alban, jetzt im Mittelrheinischen Landesmuseum zu Mainz. Foto: Azzola

Abb. 4: Die hochmittelalterliche Scheibenkreuzplatte im Untergeschoss der Doppelkapelle von Landsberg im Kreis Delitzsch, spätes 12. bzw. beginnendes 13. Jahrhundert. Die Platte ist unten unvollständig erhalten. Foto: Azzola

Abb. 5: Die noch hochmittelalterliche Scheibenkreuzplatte aus der Ruine der ehemaligen Marienkirche der Dominikanerinnen zu Cronchwitz bei Wünschendorf an der Elster, südlich Gera. Die Platte ist in drei Stücken zerbrochen. Foto: Azzola

Abb. 6: Schlichte, hochmittelalterliche Scheibenkreuzplatte des 12. Jahrhunderts in Regensburg, St. Leonhard. Foto: Azzola

Abb. 7: Schlichte, hochmittelalterliche Scheibenkreuzplatte in der Stadtkirche von Weikersheim an der Tauber, wohl noch dem 12. Jahrhundert zugehörig. Foto: Azzola

Abb. 8: Als Eckstein wiederverwendeter Türsturz aussen an der Kirche von Niederhilbersheim in Rheinhessen mit einem zentralen, längsorientierten Scheibenkreuz, um 1200. Foto: Azzola

Abb. 9: Hochmittelalterliches Scheibenkreuz-Tympanon über dem Langhaus-Südportal der Pfarrkirche in Kreuzwertheim am Main, um 1200. Foto: Azzola

Abb. 10: Schlichte, hochmittelalterliche Scheibenkreuzplatte im Balassa Bálint Museum zu Esztergom (Gran), um 1200. Der untere Teil der Grabplatte ist verloren. Foto: Balassa Bálint Museum

Abb. 11: Schlichte, noch hochmittelalterliche Scheibenkreuzplatte im ehemaligen Zisterzienskloster Bebenhausen bei Tübingen, um 1200. Das Kreuz in der eingetieften Scheibe ist zerstört. Foto: Azzola

Abb. 12: Knaufverzierte Bogensockelkreuz-Scheibenkreuzplatte des auslaufenden Hochmittelalters (ca. 1230/40) in der Ulrichskapelle zu Standorf nahe Bad Mergentheim in Württemberg. Foto: Azzola

Abb. 13: Hochmittelalterliche Scheibenkreuzplatte aussen in der Südseite der Kirche von Keutschach in Kärnten, wohl noch vor 1200. Foto: Azzola

FRIEDRICH KARL AZZOLA:

AZ ESZTERGOMI BALASSA BÁLINT MŰZEUM KÖR ALAKÚ TÁRCSÁBAN FOGLALT KERESZTET ÁBRÁZOLÓ SÍRLAPJA

A nimbusz funkciójában a tárcsakereszt a keresztény művészet minden ismerőjének mint Krisztus-szimbólum ismert. A tárcsakereszt csak ritkán atribútuma egy sarokkőnek (szegletkő), Pál apostol eferuziakhoz írt levelének értelmében: ... hogy Jézus Krisztus a sarokkő.

A tárcsa kereszthez hasonló egyszerűsített monogrammatikus kereszttel már a negyedik századból találkozunk későantik – korakeresztény sírköveken a közép-rajnai térségben.

Az esztergomi múzeumban őrzött tárcsakereszt sajátossága az, hogy már nem pontszimmetrikusan struktúrált, hanem alulról felül, míg a két kéz és a gyűrűtől körbezárt fej lazának tűnik. E jellegzetességei az esztergomi sírlapábrázolást a Niederhirsheim –, ajtó borítással rokonítják.

Ha tovább vizsgáljuk, nagyon illeszkedik az esztergomi tárcsakereszt a függelékben 4-től 13-ig közölt képsorozathoz, akkor kiderül, hogy a pároskarú, pontszimmetrián tagolt kereszt kezdeti átstrukturálódása a hosszanti orientáltságú tengelyszimmetria irányába mozdult el. Ezzel összefüggésben lehetséges a mellékelt német nyelvterületről származó tárcsakereszt és a Balassi-múzeumban őrzött kereszt időbeli besorolása. Előbbiek középkori eredete 1200-ig nyúlik vissza, míg utóbbi keletkezése a 12. század végére, vagy a 13. sz. elejére tehető. Az esztergomi sírlapról feltételezhető valamely közeli magánegyházban egy előkelő család tagjának sírját borította, mint az ebbe a típusba sorolható számos más közép-európai sírlap. A töredékes kőlap eredeti hosszúsága kb. 1,80 m tehető.

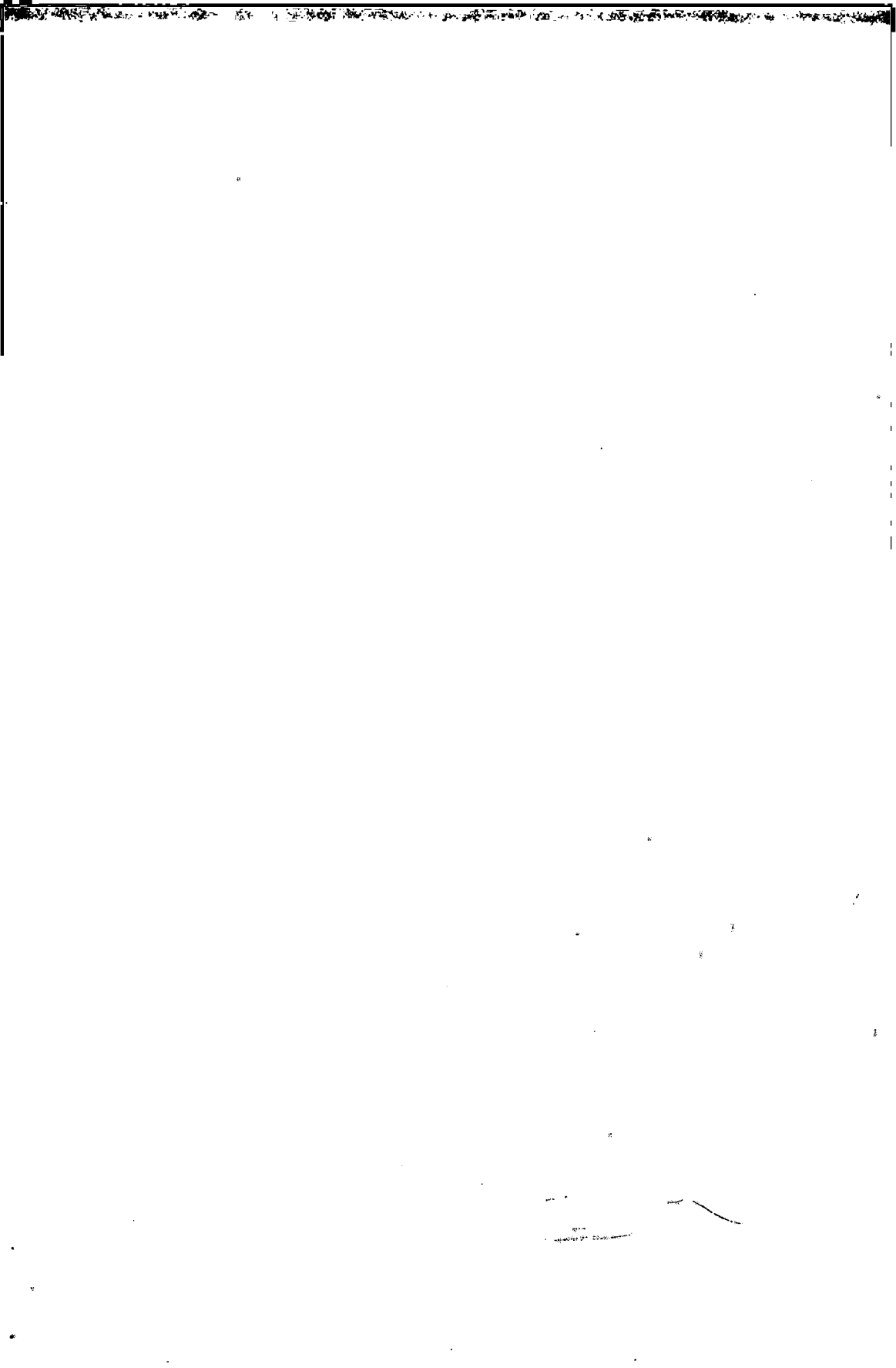
FRIEDRICH KARL AZZOLA

THE TOMB DEPICTING THE CROSS IN A CIRCULAR DISC AT THE „BÁLINT BALASSA” MUSEUM IN ESZTERGOM (GRAN)

In the function of nimbus the cross in a disc is known as the symbol of Christ for all who know Christian art. The cross in a disc is rarely an attribute of a cornerstone (bond-stone) as it is understood in the Epistle of Paulus to the Ephesians: „... that Jesus Christ himself is the foundation stone”. (2:20).

Monogrammatic, symplified crosses similar to disc crosses can be seen on late ancient, early Christian tombs from the fourth century in the Middle-Rhine region. The special feature of the disc cross at the Esztergom museum is not point-symmetrically structured, but sitting up from down below, while the hands and the head in the circle seem to be flimsy. These features of the tomb in Esztergom and the relief on the door in Niederhirsheim are of the common descent.

Through further inspection it can be seen that the Esztergom disc cross fits in the series of pictures marked 4 to 13 in the appendix and, that the initial restructuring of the point-symmetrically jointed cross tilts in the direction of horizontally oriented axis-symmetry. In connection with this it is possible to guess the age of the cross in the Balassi museum as well as that of the disc crosses from German speaking areas. The latter are of mediaeval origin from around 1200, while the former is from the end of the 12th century, or the beginning of the 13th century. It is possible that the Esztergom tomb covered the grave of a person from a noble family in a nearby family chapel, like several other tombs in Middle Europe can be put to this type. The original length of the fragmentary flag-stone was probably 1.80 m.

UDVARDY JÓZSEF

A KALOCSAI FŐSZÉKESKÁPTALAN*

A kalocsai főszékesegyházi káptalan történetét röviden érinti *Jerney János*: A magyarországi káptalanok, konventek mint hiteles helyek története című művében (Történelmi Tár. Pest. 1855. II. 59.) ez egy szűkre szabott összefoglalás és mint a cím is mondja, a káptalannak csupán hiteleshelyi működésére van tekintettel. *Winkler Pál* 1935-ben adott ki egy önálló tanulmányt a kalocsai káptalanról. A rövidre fogott terjedelem nem tette lehetővé a káptalan történetének részletesebb tárgyalását (A kalocsai és bácsi érseki főkáptalan története alapításáról 1935-ig.). Ugyanő közölt regestákat is a káptalan tevékenységéről (Regesta Capituli Colocensis. Schematismus Cleris Archidioecesis Colocensis. 1904. pag. XIV. sqq. Csupán 123 regestát közöl.)

Értékes adatokat találunk a főegyházmegye történetével foglalkozó művekben és tanulmányokban. Így elsősorban Katona Istvánnál (Historia Metropolitanae Colocensis Ecclesiae. Colocae. 1800.) és Érdújhelyi Menyhértnél (A kalocsai érsekség a renaissance-korban. Zenta. 1899.) továbbá Békefi Remignek a káptalani iskolákkal foglalkozó művében (A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910.)

A jelen tanulmány önálló kutatásokra támaszkodik. Az anyagot a hazai és vatikáni levéltárak kinyomtatott anyagából, továbbá az Országos Levéltárban létező, de még ki nem adott forrásokból, végül a kalocsai káptalan levéltárából gyűjtöttem össze.

A KANONOKOK KINEVEZÉSE. A KÁPTALAN JOGAI ÉS BIRTOKAI

Amit a kanonokok kinevezéséről és jogairól mondunk, az áll a bácsi káptalanra is, mert mind a két székeskáptalan jogait ugyanazok a törvények és szokások szabályozták.

1. A káptalan tagjait a 11–13. századig az *érsek* nevezte ki. A 14. század óta mindjobban általánossá válik az a gyakorlat, hogy a Római Szentszék magának tartja fenn, rezerválja a káptalan tagjainak kinevezését. Elvileg nem szűnt meg az érsek joga, csupán a gyakorlását a *pápa* felfüggesztette. Rendszerint mindjárt a pápakoronázás után esetről-esetre megújította a reservatiokat.

Mint hogy a pápa a kinevezendő személyt legtöbbször nem ismerte, ezért a kinevező okiratban megbízott két vagy három főpapot, hogy a jelöltet vizsgálják meg, alkalmas-e a szóbanforgó javadalomra, s ha igen, akkor a pápa nevében adják neki a javadalmat. Pl. 1390-ben megbízta IX. Bonifác a tod-i (Olaszország) püspökét, a szekszárdi apátot és a hájszentlőrinci prépostot, hogy Halasi Lászlót, ha kánonilag alkalmasnak találják, nevezék ki kalocsai kanonoknak (1).

*Ez a tanulmány része a szerző nagyobb összefoglalásának, amely A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban címmel készült és hamarosan megjelenik a METEM önálló sorozatában.

Minthogy a pápai reservatiók idején sem szűnt meg az érsek kinevező joga, azért az érsek ebben a korban is nevezett ki kanonokokat „*autoritate ordinaria*”. A kinevezetek rendszerint a Római Szentszékhez is folyamodtak megerősítésért, nehogy valaki háborgassa őket a javadalom birtokában. A pápa rendszerint tudomásul veszi a kinevezést és az illetőt megerősíti a javadalomban. Példa erre Kátó László bácsi prépost kinevezése 1352-ben. Lackfi Dénes érsek (1350–1355) kinevezte és be is iktatta a préposti javadalomba „*autoritate ordinaria*”, hozzátéve a záradékot: hacsak nem forog fenn reservatio. – A prépost, nehogy valaki a reservatio miatt háborgassa, a Szentszékhez folyamodott. A pápa megerősítette a kinevezett „*ac si nulla de dicta praepositura per nos specialis reservatio facta foret*” (2).

A 15. századtól kezdve a király is mint főkegyúr kezdi magának tulajdonítani a jogot, hogy a káptalani javadalmakat adományozza. Zsigmond király 1404-ben a pozsonyi országgyűlésen hozott ilyen értelmű határozatot. Minthogy ez az intézkedés önkényes és egyoldalú volt – ami főleg azért történt, mert IX. Bonifác pápa Zsigmond vetélytársát Nápolyi Lászlót pártfogolta –, azért nem is ment át mindjárt a gyakorlatba, sőt előfordult az is, hogy Zsigmond maga is folyamodott a pápához valamelyik hívének a kinevezéséért (3).

A történészek többsége tagadja azt, mintha a konstanzi zsinat elismerte volna Zsigmond főkegyúri jogát (4). Erre először Verbóczy hivatkozott az 1514-ben elfogadott jogkönyvében (5). Azonban a 15. században a kánonjogászoknál nem volt elfogadott a magyar király olyan főkegyúri joga, hogy az egyházi javadalmakat ő adományozza. Érezték ezt a magyar rendek is, ezért folyamodtak 1447-ben V. Miklós pápához e kiváltság megerősítéséért. A Szentszék biztos nyeregben ült. Azt válaszolta, megteszi ezt, csak mutassák be az eredeti okmány hiteles másolatát. Ez azonban nem sikerült (6).

Ennek ellenére a királyok ragaszkodtak elvileg ahhoz, hogy a káptalani javadalmakat ők adományozzák; a gyakorlatban azonban, az egy nagypréposti stallum kivételével, a kinevezési jogot átruházták az érsekre. Így adta meg pl. V. László 1453-ban Herczegh Raffael érseknek ezt a jogot (7).

Ebben az időben is előfordult, hogy a pápa magának tartotta fenn a káptalani javadalmak betöltését, másrésről a király vitatta, hogy mint főkegyurat, őt illeti meg ez a jog, de ezt a jogot átruházta az érsekre, azért több javadalmas, hogy a stallumában háborítatlanul megmaradjon, mind a három tényező felé igyekezett magát biztosítani. Így pl. Garai Zsigmond 1447. július 24-én arra kérte a pápát, hogy adjon neki a bácsi prépostságra szóló olyan kinevezési okiratot, mely tüntesse fel, hogy a javadalom a király kegyurasága alá tartozik, és azt már az érseki kinevezés alapján elnyerte (8).

A javadalom elnyerése előtt a jelöltnek vizsgáznia kellett arról, hogy kánonilag alkalmas-e annak elnyerésére. E vizsgát az érsek, vagy az általa delegált személyek végezték.

Amikor a pápai reserváció általános lett, az elv az volt, hogy a kérelmezőt a pápai kúriában vizsgálták meg, főleg ha dignitásokról és főesperesekről volt szó, mert ez utóbbiak joghatóságot is gyakoroltak a területükön. Azonban ezek a kérvényükben említették, hogy ne kelljen nekik a Római Szentszék előtt megjelenniök, hanem delegáljanak egy bizottságot, amely itthon levizsgáztatja (9). A kinevező bullák azután megnevezték a vizsgáztató személyeket is.

Bárki nevezte is ki a kanonokokat, a beiktatást az érsek végezte és ezzel kifejezésre juttatta a káptalani tag függőségét a főpásztorától. A beiktatás szertartása három részre oszlott:

a) Először a kinevezett hűségesküt tett az érseknek, hogy neki és utódainak engedelmes lesz és irántuk hűséges. Nem ad tanácsot és egyetértést ahhoz, ami az érsek kárára válnék, vagy a tisztelete ellen lenne, hanem ennek tehetsége szerint ellentmond és elle-

náll. Az érsek által rábízott titkot nem fedi fel, viszont kinyilvánítja mindazt, ami az érsek méltóságát és tiszteletét öregbíti. Ezután történt ígéret a helybenlakásra (residentia) vonatkozóan. Ez külön van írva: hogy személyesen resideál a kalocsai egyházban. A javadalomhalmozás idején a residentia nem személyesen, hanem helyettes által történt. A végén az esküt az evangéliumot érintve megerősítette.

b) Ezután az érsek e szavakat intézte a jelölthöz: Mi N. Isten és az apostoli Szentszék kegyelméből kalocsai és bácsi érsek azt a kanonokságot és prebendát, mely magister N. kanonok halála által jogilag és tényleg megüresedett, miután a kezünkbe és az evangéliumra az előírt esküt letetted, főpapi hatalmunkból kifolyólag (auctoritate ordinaria) neked N. adományozzuk, és a fejünkről a tiédre helyezett biretum által beiktatunk. (10)

c) Ezután az olvasókanonok elvezette az új javadalmast stallumába, mely őt a kórusban megillette.

2. A káptalan jogai. A káptalan jogai egy oklevélben vagy könyvben össze voltak gyűjtve, melyet III. Ince pápa 1215-ben megerősített. (11). A káptalan és a székesegyház annyi más irataival együtt ez is elveszett, így azután egyéb forrásokból kell összegyűjteni azokat.

a) A kinevezés elsősorban biztosította a kinevezettnek azt a jogot, amit így fejeztek ki: „*stallum in choro et locus in capitulo*”. Ezzel különböztették meg a káptalani tagokat a többi karbeli paptól. A káptalan tagjainak a székesegyház kórusában külön stallumuk volt és a káptalani gyűléseken megjelenhettek, tanácskozási és szavazati joguk volt.

b) A káptalan jogai között kiemelkedő az érsekválasztási jog. Mindjárt meg kell azonban mondanunk, hogy ezt a jogát nem gyakorolta minden időben zavartalanul. Egyrészt a királyi főkegyúri jog előretörése, másrészt a római Szentszék ama törekvése, hogy az érseki szék betöltését magának tartsa fenn, többször háttérbe szorította a káptalannak ezt a jogát.

A magyar egyházzervezés korában a közép-európai területeken a király erőteljesen beleszólt a főpapok kinevezésébe. Ezen eljárás ellen VII. Gergely pápa lépett fel és sürgette az electio canonica érvényre juttatását, tehát azt, hogy a főpapokat a káptalan válassza. A római Szentszék eme követelésének eleget tett Kálmán király a guastallai zsinaton 1106-ban. Így tehát a káptalanok joga elvileg helyreállt. Azt mondjuk elvileg, mert még ezután is egy darabig volt rá eset, hogy a király nevezett ki főpapot.

Megállapítható, hogy a 13. században a káptalanok zavartalanul választották az érsekeket. A 14. századtól kezdve a pápai rezervációk kezdenek előtérbe nyomulni. 1301-ben halt meg Gyimesi János érsek. A kalocsai és bácsi káptalan Istvánt választotta meg érseknek. Az éppen Magyarországon tevékenykedő pápai követ, Miklós ostiai püspök meg is erősítette a választást. Az történt azonban, hogy VIII. Bonifác pápa a választás után ugyan, de még a legátus által történt megerősítés előtt ez alkalommal magának rezerválta az érseki szék betöltését, nem tudván arról, hogy a választás már megtörtént. Minthogy azonban István érsek a választás és megerősítés alapján az érseki széket elfoglalta és a pápai követ is közbenjárt a megerősítésért, azért VIII. Bonifác 1302. május 1-jén kelt bullájában a választást és megerősítést jóváhagyta (12).

Nemsokára az avignoni pápák idejében a pápai rezerváció kizárólagos lett: a koronázás után a pápa mindjárt közzétette, hogy a főpapi székek betöltését magának tartja fenn. – Csak Vince érsek (1306–1311) halála után a kalocsai és bácsi káptalan megválasztotta Visadoli Demetert érseknek. Hat évi huzavona után XXII. János figyelmen kívül hagyva a káptalan választását, Jánki Lászlót nevezte ki érseknek 1317-ben. – Ebben a században azután a káptalanok nem is kísérleteztek a választással.

Változott a helyzet Zsigmond király uralkodása idején. A korszellem – gondoljunk Marsilius Patavinus és Petrus Alliatus tanításaira – és a nyugati egyházszakadás okozta

bizonytalanság hatása alatt Zsigmond hangoztatni kezdte, hogy a főpapok kinevezése a királyt illeti meg, a pápát pedig a megerősítés. Ilyen értelemben hozott törvényt is. Mint főntebb láttuk, állították ugyan, de bizonyítani nem lehet, hogy a Konstanzi zsinat a magyar királynak ezt a jogát szentesítette volna. A gyakorlat mégis ez maradt.

Minthogy az előző században szokásossá vált pápai reservatio a káptalan választó jogát elvileg nem szüntette meg, hanem csak szüneteltette (13), azért a 15. században, amikor a királyi főkegyúri jog igyekezett kiszorítani a pápai reservatiót, a káptalan megpróbált élni választási jogával. Így 1424-ben megválasztotta Buondelmonte János pécsvárad apátot érseknek. V. Márton pápa a kinevező bullában érvénytelennek mondta a választást (14), mivel az érseki szék betöltését magának tartotta fönnt. Minthogy azonban a választott alkalmas személy, azért kinevezte az érseki székbe.

Utoljára választott a kalocsai és bácsi káptalan érseket 1456 szeptemberében: Várady István egri prépost kapta meg a szavazatokat. III. Kalixtus pápa a kinevező bullában nem mondja ugyan érvénytelennek a választást, hanem kérelemnek leminősíti. (15) Ez volt tehát a káptalani választások utolsó esete.

A főegyházmegyének két székhelye és két székeskáptalana volt. Általában mind a két káptalan részt vett a választásban, de voltak esetek, amikor csak a kalocsai káptalan választott: így pl. 1206-ban Bertholdot, 1242-ben Benedek érseket.

A választás *helye* általában Kalocsa volt, de előfordult az is, hogy a hájszentlőrinci társaskáptalan egyházban ültek össze (16).

A választás *lefolyása* a következő volt: A nagyprépost kitűzte a választás napját. Miután összeültek, a káptalanok tagjai közül választottak három szavazatvizsgálót (*scrutatores*).

A nagyprépost ismertette a jelölteket, kiemelve, hogy a kánonokban előírt tulajdonságokkal és követelményekkel rendelkeznek.

Ezután történt a szavazás. Az eredményt a scrutatorok jegyzőkönyvbe foglalták és kihirdették. Majd egyik szavazatvizsgáló a káptalanok felhatalmazásából megválasztottat érseknek jelentette ki és a kánonokok intézkedtek, hogy hozzák a papság és a kalocsai nép tudtára.

Végül a káptalanok megbíztak egy-egy kánonokot, hogy Rómába járulva a Szentszék-nél megválasztott érsek megerősítése ügyében (*conformatio*) eljárjanak. A Szentszék megvizsgálta, vajon szabályos volt-e a választás, határidőt tűzött ki az esetleges fellebbezések beadásáig. Közben megvizsgálta azt is, hogy a választott kánonilag alkalmas-e. Ha a vizsgálat pozitív volt és a kitűzött határidőig fellebbezés nem érkezett, a választottat megerősítette, érseknek kinevezte, és felhatalmazást adott, hogy püspökké szenteljék. (17)

c) A kalocsai és bácsi káptalan a századok folyamán a magyar királyoktól is különféle *privilegiumokat és mentességeket* (*immunitates*) kapott. Imre király (1196–1204) szent Pál iránti tiszteletből az egyházmegye egész területén a papoknak és klerikusoknak örökre elengedte azt a vámdíjat, melyet nehezék, *pondus*, néven szedtek be (18).

Pénzügyi emberek minden időben iparkodtak eltekinteni a kiváltságoktól, mentességektől és az általános törvény alapján igyekeztek beszedni az adókat és illetékeket. Ezenkívül egyesek szigorúan értelmezték a kalocsai káptalannak adott kiváltságokat és nem voltak hajlandók elismerni azokat a bácsi káptalan részére. Ezért Csáki Vince érsek és Lőrinc bácsi prépost 1311. február 3-án Róbert Károly király elé járultak és kérték, hogy a kalocsai káptalan mentességeit, melyeket a bácsi káptalan is élvezett mindenkor, erősítse meg eme káptalan részére is, minthogy a két egyház egynek tekintendő, így egyik szabadsága a másikra is kiterjesztendő. (19)

– A közös mentességek a következők:

A káptalan jobbágiai mentesek a beszállásolástól és élelmiszeradástól, bármilyen rangú ember is követelné azokat, kivéve a királyt, királynét és gyermekeit.

Pénzügyi viták kapcsán a káptalani jobbágyok csak a káptalan előtt foghatók perbe, akár egymás között akár másokkal vitáznak.

A kalocsai és bácsi székesegyház népei mentesek az ország összes vámjainak és vásárainak illetékeitől és adóitól.

A szabadságlevél büntető intézkedéseket is tartalmaz: a főurak (barones), a nádor, a tárnokmester, a főispán hivatalvesztés terhe alatt ne merészelje magát a káptalan jobbágiaihoz beszállásoltatni, vagy tőlük élelmet követelni, vagy a jobbágyokat pénzügyi vitákban másutt mint a káptalan előtt perelni. (20)

A káptalannak joga volt magát a megyei nagygyűléseken (congregatio generalis) képviseltetni egy személy által, aki mint hites bizonyság (testimonium) volt jelen (21).

3. *A kalocsai káptalan birtokai.* Itt is azt kell megállapítanunk, hogy nem maradt meg (vagy legalábbis eddig nem került elő) a kalocsai káptalan birtokainak, más jövedelemforrásainak a lajstroma, (22) ezért a szétszóródott forrásokból kell összegyűjtenünk azokat. E források néha közvetlenül megnevezik a káptalan birtokait, máskor a káptalan okleveleiből következtetünk arra, hogy a tárgyalt jogügyletben szereplő helységben neki is voltak részbirtokai; amikor ti. az oklevelek klauzuláiban azt olvassuk: „salvis nostris et ecclesiae nostrae iuribus illaese semper remanentibus”.

Először 1198-ban hallunk a káptalan birtokairól és jövedelmeiről. Ebben az évben Győri Saul érsek a kalocsai préposti javadalomnak adományozta *Joth* helységben Szűz Mária egyházát, *Both* helységben Szent Móric egyházát és az *Unta* helység egyházát (23).

Az érsek a káptalan többi tagjait sem hagyta ki gondoskodásából. Több plébánia tizedét és bárányjárándóságát átadta nekik. Névszerint megkapták Zumuz, Ocur, Bodrog, Kamarás, Niger, Eszter plébániák tizedeit és még hét más falu bárányjárándóságát.

Zumuz, máskor Zusnug-nak említve a Solti székben feküdt. Valószínűleg *Somos* helyet akarja jelenteni, vagy pedig *Szunyog* birtokot jelenti, mely ma puszta Kiskunlacháza határában. Az Ocur hely vagy a Bajsa és Pacsér táján feküdt *Okor*-ral azonos (24), vagy pedig az Akasztó határában fekvő *Ökördi*-vel. – Bodrog a hasonló nevű vármegye székhelye. Monostorszeg táján feküdt, hozzá öt falu és szállás tartozott. *Kamarás* a Duna mellett Gombos alatt, a bácsordasi réten feküdt, ma elszlávosított neve Kamaristye. – Niger tévesen van írva *Megyer* helyett. A középkorban két ilyen nevű hely is volt a főegyházmegyében: Dávodtól északra és Csurog tájékán. (25) – *Eszter* Bodrog megyében Borsod és Katymár között feküdt. – Ugyancsak ebben az évben átengedte az érsek a Bodrog megyei Bán község tizedeit a káptalannak. Ez később *Bánfalva* néven szerepelt. Ma puszta Zentától délnyugatra, Banovce néven. (26) – A főntebb elsorolt birtokokban a káptalant III. Ince pápa is megerősítette 1198. június 13-án. A pápa a levelét címezte: „Ad praepositum et canonicos ecclesiae Colocensis” (27).

Vétel útján jutott a káptalan egy birtokhoz *Nagka* helységben, ahol Biai Tóbiás 40 forintért adta el neki a birtokát (28).

Bodrog megyében még *Rábé* (Rábey) birtok is a káptalanhoz tartozott; mivel elnéptelenedett és állandó kártételeknek volt kitéve, azért az érsek engedélyével elcserélte Becsei Töttössel 16 csikóért (29).

Említés történik még a káptalan birtokairól Mikolán, melyet Miklá-nak is hívtak, mely helység Solttól délkeletre, továbbá *Cebén*, Kisköröstől északkeletre, *Orbágyon*, mely valószínűleg Harta táján terült el (30), nemkülönben a Bodrog megyei *Kakucs* helységben (31).

Mint mondtam a káptalan okleveleiben, melyek valamelyik helység birtokviszo-

nyairól intézkednek, néha ilyen clausulát találunk: *salvis semper, iuribus nostris et ecclesiae nostrae*. Ebből megállapítható, hogy ott neki valamilyen részbirtoka volt. Így említetnek a következő helyek: *Szelid* (32), ma a Szelidi tó őrzi emlékét, *Karácsond*, *Szentdemeter*, ma puszta Kecel határában Dömötör néven, *Vadkert* (33), *Hanák*, *Nána*, *Gombolyag* (34) *Homokmégy*, *Pálkuta*, *Besenyő*, *Zádor* (35), *Bátya*, *Csikavölgy*, *Varajt*, *Szadmár* (36), *Hamissád* (37).

Tudunk ezenkívül arról, hogy a Szerém megyei *Rrdnek* ma Vridnik, továbbá *Szent Pál* helyekről is járt tized a káptalannak. (38)

Átmeneti jövedelmet jelentett a káptalannak, hogy a Szentgyörgy grófok több Bodrog- és Bács megyei birtokukat elzálogosították Matucsinai Gábor kalocsai érseknél (1471–1478), aki a zálogjogot a kalocsai káptalannak adományozta. E helyek a következők voltak: *Hetes*, Bátmonostor tájékán, *Gegeri* Szond környékén, *Aranyán*, *Száka* Bajától délre, *Szentmiklós*, ismeretlen helyen, *Doroszló*, ma is virágzó község a hajdani Bácsvármegyében (39).

Felmerül a kérdés, mennyi volt a jövedelme az egyes stallumoknak? – Ez persze a korok és gazdasági körülmények szerint változott. Sajnos, nem maradt meg egyetlen számadási, vagy pénztári könyv sem a középkorból, így egyedül a római kúria nyilvántartási könyveire vagyunk utalva. Amióta az avignoni pápák a rezervációs rendszert általánossá tették, volt a kúriának egy kimutatása az egyes stallumok jövedelméről. Már most a bevallások, melyekből ezek a kimutatások keletkeztek, érthetően lefelé igyekeztek kerekíteni a stallumok jövedelmét, hogy a kinevezések alkalmával minél kevesebb legyen a fizetendő taxa.

A *prépostok* jövedelméről tájékoztatásul szolgálhatnak a következő adatok. 1390-ben 80 ezüst márkára becsülték (40); 1398-ban 200 arany forintra (41), 1450-ben is 200 arany forintra (42). – Hogy fogalmat alkothassunk, milyen értéket képviselt ez, tudnunk kell, hogy 1325 óta egy forint több mint három és fél grammos 23 karátos aranyérme volt. Egy márkának a súlya pedig 245,5 gramm volt (43).

Az *éneklőkkanonok* jövedelme 1391-ben 60 arany forint volt (44). – Az *olvasókanonok* jövedelme is általában ennyi volt.

Az *órkanonok* bevételeire nézve így értesülünk: 1394-ben 25 ezüstmárka (45), 1418-ban csupán 16 márka (46), viszont 1439-ben 60 arany forint (47).

Az egyszerű *kanonokok* javadalmazása 1353-ban 15 ezüstmárka, ha nem volt valami lelkipásztori teendővel összekötve (*sine cura*), 20 ezüst márkára rúgott abban az esetben, ha lelkipásztori tevékenységgel volt összekötve (*cum cura*) (48). – 1390-ben 40 arany forint volt az évi jövedelme a kanonoknak (49); 1404-ben pedig 12 ezüstmárkát értek el (50).

A KÁPTALAN EGYHÁZI TEVÉKENYSÉGE

A káptalanok a középkorban széleskörű tevékenységet fejtettek ki mind az egyházi, mind az állami élet területén.

1. Az egyházi élet területén első helyen volt az *istentisztelet*, a *divinum officium* végzése a székesegyházban. Az egyházi és világi életnek, napirendnek ez volt a tengelye. Minden más elfoglaltság ehhez igazodott. A *hora canonica*-k között megmaradt szabad

időbe osztották be az iskolai tanítást; ekkor jelentek meg a hiteleshelyi, vagy bírósági ügyekben megidézett felek. A hora canonicak álltak elmozdíthatatlan szilárdsággal; minden másnak ehhez kellett igazodnia; átszöttek a nappalt és az éjszakát.

A zsolozsma és mise végzésének módja az egész középkoron át elég egységes képet mutatott. Az észrevehető eltérések akkor keletkeztek, amikor a vita communis megszűnt. Így megfigyelhetjük, hogy a 12. századtól kezdve az éjszakai órák végzésének idejében eltérések keletkeztek.

De kezdjük a nappallal. Amikor Asztrik érsek korában és az egész 11. században a vita communis megvolt, a kanonokok közös dormitóriumban háltak. A felöltözés után elmondták a Primát úgy ahogy a II. Vatikáni Zsinat előtti breviáriumban található, de nem végig, hanem befejezték a könyörgéssel: „Domine Deus omnipotens, qui ad principium huius diei nos pervenire fecisti...”

Utána átmentek a káptalanházba, a Capitulumba az ún. Officium Capituli végzésére. Ez kezdődött a Martyrologium olvasásával. Ehhez csatolták a helyi nekrológot: a volt kanonokok, érsek és jötevők emlékezetét felújították. Ezután következtek a Versiculok és Responsoriumok.

Ennek végzetével az előljáró (érsek, prépost) elosztotta a napi teendőket, illetve intelmeket adott, sőt a mulasztó személyeket megdorgálta. Hogy a napi munkát jól végezzék, az intelmeket készséges lélekkel végrehajtsák, elmondták a „Dirigere, sanctificare, regere et gubernare...” kezdetű orációt.

Ezután következett az Absolutio Capituli. Az olvasó áldást kért: Jube domne benedicere! – Ezután felolvastak egy részt kezdetben a káptalan statutumaiból, később pedig a szentírás egy rövid szakaszát, mely az egyházi év szerint változott.

Befejezésül áldás következett: „Dominus nos benedicat, et ab omni defendat...” – és elindultak a napi teendők végzésére.

Amikor a vita communis megszűnt, a változás annyi lett, hogy a Primát a székesegyház kórusában mondták és onnan vonultak át a káptalan-házba az Officium Capituli végzésére.

Kilenc óra felé újra összejöttek a székesegyházba: elmondták a *Tertiát*, és ezt követte a *szentmise* celebrálása. Délfelé imádkoztak a *Sextát*, a kora délutáni órákban a *Nonát*. A naplemente előtt a *Vesperás* volt az ünnepélyes délutáni istentisztelet.

A *Completoriumban* Isten segítségét kérték az éjszakára. A Primához hasonlóan ez is két részre oszlott.

Először megint a káptalanházban jöttek össze az ún. Collatio végzésére. A felolvasó áldást kért: „Jube domine benedicere...” – Az előljáró: „Noctem quietam...” kezdetű áldást mondta. A felolvasó ezután felolvasott 4–5 lapot az Egyházatyák életrajzából vagy más épületes könyvből. Az olvasás végén az előljáró elmondta a Versiculust: Adiutorium nostrum in nomine Domini. A Responsorium után befejeződött a Collatio. Azért hívták így, mert előszeretettel olvastak ilyenkor Cassianusnak Collatio Patrum című könyvéből.

A Collatio után átmentek a székesegyház kórusába és kezdték a Completoriumot a Confiteorral. Következtek a zsoltárok, a hymnus és a többi rész, ahogy a II. Vatikáni Zsinat előtti breviáriumban volt.

Az isteni szolgálat „famulus Dei” nemcsak a nappalra, hanem az éjszakára is kiterjedt. Éjszaka végezték a Vigiliát, melyet később *Matitunumnak* neveztek. A középkor elején ezt éjjélkor kezdték, de a 9. századtól kezdve – leszámítva egyes ünnepeket – későbbre halasztották, vagy már az előző napon anticipálták. A 12. században általánossá lett a szokás, hogy ezt a órát egyes napokon estefelé végezték, egyébként hajnalhasadáskor. A *Laudest* mindenkor a Matutinum után énekeltek (51).

Kezdetben nem volt egy az egész officiumot magában foglaló könyv: breviárium, hanem a kórusimádsághoz különféle könyveket használtak, aminő a Psalterium, Antiphonárium, Lectionarium, Evangeliarium, Legendarium, Processionale stb. A 11. század óta megvolt a törekvés, hogy egy könyvbe gyűjtsék össze ezeket a részeket, ami III. Ince pápása (1198–1216) alatt valósult meg.

A magyar egyházszervezés korában a székesegyház teljes klérusa, tehát a püspök is részt vett a kórusimádságban.

2. A káptalan másik fontos tevékenysége volt a székesegyházi iskola vezetése. Kezdetben az olvasó- és éneklőkanonok végezte az ifjúság oktatását. Később úgy fejlődtek a dolgok, hogy a lectorkanonok inkább csak igazgatója volt az iskolának. Ezért figyelmeztette Váradi Péter érsek 1493-ban Frangepán Gergely bácsi olvasókanonokat, hogy a családi ügyek intézése miatt nem maradhat távol a káptalantól, mert ő őrzi a pecsétet, és igazgatja az iskolát (52).

A tanítást magát azonban a *sublector* és a *succentor* végezte, vagy pedig külön tanárra bízták az oktatást, akinek a neve *magister scholae* volt (53).

A tanítási idő, az egyes *órák*, mint már mondtuk, teljesen a kórusimádsághoz alkalmazkodott. Az első óra a Prima után volt. A második a konventuális mise után, a harmadik pedig a Nona és Vesperas között (54).

3. A káptalan kezdettől fogva részt vett az egyházkormányzatban. Legintézményesebben a *főesperesek*, az *achidiaconusok* tevékenykedtek ezen a téren. – Az archidiaconusokról a világegyházban a 4. században történik említés. Munkakörüket kezdetben a püspöktől függően végezték. Később éppen a magyar egyházszervezés utáni korszakban megindult az a fejlődés, melynek eredményeképpen a 12. században már mint önálló hivatalviselők tűnnek föl, akik több, a püspöki joghatóság alá eső ügyet önállóan intéztek. Ez a fejlődés a 13. században érte el tetőfokát, amikor már mint a püspök mellé rendelt hatóságot tekintették magukat. Így azután a főesperesség területén majdnem minden püspöki joghatósághoz tartozó ténykedést végeztek.

Ennek a túlzásnak a 14. századtól kezdve a zsinatok kezdenek véget vetni. Ettől kezdve neveztek ki az érsekek *általános helynököt*, aki szintén részt vett az egyházkormányzatban, de a püspöktől függően. A Vicarius generalisokat az érsekek rendszerint a káptalan tagjai közül választották.

4. A káptalan másik fontos munkaköre a *bíráskodás* volt. A középkorban Magyarországon egyházi bíróságok ítéleztek a vallás ellen elkövetett vétség ügyében, házassági perekben, özvegyek, árvák peres ügyeiben, leánynegyedek, hozományok ügyében, tizedek, uzsorák körül keletkezett vitákban, hamis eskü vádjában és természetesen egyháziak (clerici) mindennemű pereiben.

A kalocsai főegyházmegyében a megmaradt források szerint a bíróság vezetője általában *vicarius generalis* volt, de van értesítés külön *officiálisról* is (55).

A tárgyalások számára helyiség állt rendelkezésre. Ilyen célra igénybe vették a sekrestyét (56), de ha az időjárás engedte, a székesegyház előtt is megtartották a tárgyalást (57), úgy érteve, hogy ha az időjárás kedvezőtlen volt, behúzódtak a templom előcsarnokába.

A KÁPTALAN KÖZÜGYI TEVÉKENYSÉGE

1. Már a bíráskodás csak részben nevezhető egyházi tevékenységnek. De ezen kívül a káptalan a középkorban széleskörű polgári tevékenységet is fejtett ki. Ezen a téren első helyre kell tennünk a káptalan *hiteleshelyi működését*. (58)

a) „Hiteles helynek nevezték nálunk azokat az egyházi testületeket, melyek a felek kérésére, vagy hatósági megbízás alapján állítottak ki közhitelű okleveleket” (59). Leginkább a modern közjegyzőségekhez hasonlíthatók, de tevékenységük sokkal szélesebb terjedelmű volt, mert éppen hatósági megbízás alapján sok olyan cselekményt végeztek, melyeket manapság a bírósági vagy közigazgatási szervek hajtanak végre.

b) Ami a *kialakulásukat* illeti, megállapítható, hogy a káptalanok és konventek ilyenmű tevékenysége a 13. század folyamán kezdődött.

A jogügyletekről kezdetben nem volt mindig okirat. A király sokszor élőszóval intézkedett; vitás esetekben tanúkkal bizonyítottak. Ekkor fejlődött ki az ún. „pristaldia” intézménye. A pristaldus, a poroszló az okirat nélkül történt jogügylet tanúja volt; továbbá végrehajtotta az okirat nélkül történt intézkedést és mint ilyen a bíróság állandó segítője volt.

Már most a középkori bíraskodásban a bizonyításnál mint döntő érv szerepelt az eskü és az istenítet. Ezeknek a püspöki városban kellett megtörténniök a káptalan előtt, mely arról igazolványt adott. Ezt tekintjük *első lépésnek* a káptalanok közhitelű szereplésében. Az írásbeliség terjedésével a felek azon voltak, hogy az ítéletről írásbeli okmány legyen. Ezért is elmentek a káptalanhoz a poroszlóval és kérték, hogy foglalja írásba a bírói ítéletet.

Szokás volt privát jogügyleteket is végezni a poroszló előtt. A 13. század elején kezd terjedni a szokás, hogy ilyenkor is elmentek a káptalanhoz és kérték, hogy foglalja írásba a végzést. Ezt a kialakult szokást veszi figyelembe II. Endre királynak 1231-ben kiadott rendelete, mely szerint a poroszlók az ügyletek végrehajtásában a káptalanok hitelesítésére szorulnak.

Ez a rendelet hatalmasan elősegítette a káptalan tanúsító jogát, mert az a tény, hogy egyrészt a káptalan hitelesítette a poroszlót, másrészt hogy a jogügylet végén a felek elmentek a káptalanhoz és írásba foglalták azt, hamarosan odavezetett, hogy a felek a poroszló nélkül is a káptalanhoz fordultak jogügyleteik lebonyolításában.

Ezt a fejlődést siettetette az is, hogy az egyházi testületeknek pecsétjük volt, továbbá az irántuk való bizalom és az a szándék, hogy a jogügyletnek tekintélyes tanúi legyenek.

A pristaldia így lassan megszűnik, helyesebben a szerepüket a 13. és 14. századtól kezdve átveszik az egyes esetekben kiküldött királyi emberek a hatósági megbízás alapján történő jogügyleteknél; ellenben a magánügyekben a felek kérésére a káptalanok önállóan állítanak ki okleveleket.

c) A kiállított oklevelek *tárgyuk* szempontjából két nagy csoportra oszthatók: vallo-másokra (fassiones) és jelentésekre (relationes).

I. A vallomásokról kiállított oklevelek főbb fajtái: Adás-vételről szóló levelek (litterae venditionales). Szavatossági levelek (l. evictionales, seu cautionem continentes).

Ajándékvalló levelek (l. donationales).

Cserevalló levél (l. cambiales).

Osztály-levelek (l. divisionales).

Zálogvalló levelek (l. impignorationales, seu pignoratitiae).

Szolga-szabadonbocsátó levelek (l. manumissionales).

Végrendelet (testamentum).

Nyugtató levelek (l. expeditoriae, seu quietanitales).

Tiltakozó levelek (l. protestatoriae).

Tilalmazó levelek (l. prohibitoriae).

Szemrevételezés (l. visionales).

Becsüs levél (l. aestimationales).

Egyezségvalló levél (l. compositionales).

Ügyvédvalló, meghatalmazó levelek (l. *procuratoriae*), stb.

II. A *jelentés* (relatio) mindig valamilyen hatóság (király, országbíró, bán stb.) parancsára (mandatum) történt. A káptalan relatioja tartalmazza a parancslevelet és ennek végrehajtását. A jelentéseknek is sok fajtája volt. A főbbek ezek:

Beiktató levél (l. *statutoria*).

Határjárásról szóló levél (l. *reambulatoria*, seu *metalis*).

Visszaiktató levél (l. *recaptatoria*).

Idéző levél (l. *evocatoria*).

Nyilvános idézésről szóló levél (l. *proclamatoria*).

Tanúkihallgatásról szóló levél (l. *inquisitoria*).

Eskü megtörténtéről szóló levél (l. *expeditoria*, *iuramentalis*).

Bajvívásról szóló levél (l. *duellaris*), stb.

d) Az oklevelek *formai* szempontból a következőképpen oszlanak meg.

Privilegiumok (litterae privilegiales); ezek nem kiváltságot jelentenek, hanem ünnepélyes formában kiállított, függő pecséttel ellátott, állandó bizonyítékul szolgáló oklevelet. Ezt a tényt az oklevél záradéka így szokta kifejezni: „In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem praesentes litteras nostras privilegiales pendentis et autentici sigilli nostri munimine roboratas... duximus concedendas” (60).

Nyílt formában kiállított oklevelek: *litterae patentes seu memoriales*, voltak a kevésbé ünnepélyes szerkezetű és még nem végleges elintézett jogi ügyletekről szóló okmányok. Pl. adás-vételről, ha az árat nem fizették ki egészen, csak patens levelet állítottak ki azaz a záradékkal, hogy mihelyt a vételárat kifizették, privilegialis oklevelet fognak kiállítani. Ezeket az okleveleket az ún. kisebb pecséttel, vagy memorialis pecséttel látták el (sigillum minus seu memoriale).

Végül voltak zárt formában kiállított oklevelek: *litterae clausae*. Rendszerint a relációkat állították ki ilyen formában. A levelet összehajtogatták és zárópecséttel látták el.

e) Röviden ismertetjük az oklevelek *szerkezetét* is, melyet szabályok határoztak meg. Három részt különböztetünk meg:

I. *Bevezető rész*, a *protocollum* a hiteleshelyi okleveleknél a következő részekből állt:

Az oklevéladó neve: *intitulatio*,

a címzés, vagyis azok megnevezése, akiknek az oklevél szól: *inscriptio*,

végül az üdvözlés: *salutatio*.

Mindez röviden, rendszerint egy mondatban van összefoglalva. Pl. „Capitulum ecclesiae Colocensis (= *intitulatio*) omnibus christifidelibus tam praesentibus quam futuris praesentes litteras inspecturis (= *inscriptio*) salutem in omnium salvatore (= *salutatio*)” (61).

II. Ezután következett a *szöveg*, *contextus*, amelynek részei a következők voltak: az arenga, amely valami általános gondolattal indokolja, miért írnak oklevelet. Azt a gondolatot variálják, hogy mennyire hasznos és szükséges írással megörökíteni az intézkedéseket. (62)

Majd következett az oklevél tárgyának megnevezése a *promulgatio*. Ezután jött sorba a körülmények elmondása a *narratio*. Ezt követte az intézkedés a *dispositio*, esetleg a büntetések kimondása az oklevélben foglalt intézkedés megszegőire, vagyis a *sanctio*. Lezárta ezt a részt a megerősítés, a *corroboratio*.

III. Az oklevél utolsó része volt a zárórész az *eschatocollum*, mely tartalmazta a keltezt és a káptalan tagjainak, de leginkább csak a méltóságoknak a felsorolását.

f) Az oklevelek *kiállítása* kezdetben az olvasókanonok feladata volt. A későbbi fejlődés az lett, hogy a káptalan jegyzőt, *notariust* alkalmazott, akire hárult az oklevelek megszerkesztésének munkája (63). A fogalmazványt felolvasta a káptalan előtt és elő-

fordult, hogy módosításokat foganatosított (64). – Előfordult az is, hogy a káptalan a jegyzőjét küldte ki hites bizonysnak (65).

A kiadott oklevelek tartalmát bevezették a *registrum*-ba, sőt a privilegiális oklevelekről a levéltárban másolatot is, *par* őriztek. Ezekről később gyakran kértek a felek másodpéldányokat, amikor ti. az eredeti megrongálódott. Ezért, hogy majd a bemutatandó megrongált eredeti példányt ellenőrizhessék, vajon nem hamisítvány-e, az oklevél kiállításakor a pergamenen a kiadandó eredeti példány és a megőrzendő másolat közé gyakran az ABC betűit írták és az ollóval ezeken keresztül vágták ketté a két példányt. Ezeket az okleveleket chirographált leveleknek nevezzük, vagy ahogy akkor mondták: *litterae alphabeti intercisione bipartitae*. Amikor a megrongált eredeti helyett másolatot kértek, összeillesztették a két levelet és betűk alapján ellenőrizték, hogy a bemutatott levél nem hamisítvány-e.

A *registrum*ot, továbbá a másolatokat (*paria*) a székesegyház sekrestyéjében és a vele kapcsolatos irattárban (*conservatorium*) őrizték (66). – Az iratokat szekrények fiókjaiba (*ladula*), a fontosabbakat, a privilegiumokat bádogból készült dobozokba (*pyxides*) tették.

A kalocsai káptalan által kiállított és a mai napig megmaradt oklevelek jegyzékét később közöljük.

2. – Az oklevelek kiállítása kapcsán szólnunk a káptalan *pecsétjeiről*. Minden hiteles helynek két pecsétje volt.

a) Az egyik volt a *sigillum maius*, amelyet a privilegiális oklevelekre viaszba nyomva zsinóron függesztettek a levélre. Érthető, hogy az évszázadok folyamán e pecsétek legtöbbször vagy leszakadt már az oklevélről, vagy pedig eltöredezett, elmosódott. Mégis megmaradt néhány több-kevésbé ép pecsét. Ezek alapján a kalocsai káptalan privilegiális pecsétje így írható le:

A pecsét alakja: alul-felül csúcsívben végződő, ún. monoru pecsét.

A pecsétkép: Szent Pál álló alakja, jobb kezében kardot, a baljában könyvet tart.

A pecsét körirata: S. CAPITULI COLOC – ENSIS ECLESIE. (67)

b) A másik pecsét volt az ún. *sigillum minus seu memoriale*. Ezt a nyílt vagy zárt formában kiállított okmányokra tették. Ez a következőképpen írható le:

A pecsét alakja: szintén alul-felül csúcsívben végződő monoru pecsét.

A pecsétkép: Szent Pál, azonban nem teljes alakjában, hanem csak derékig ábrázolva. Jobbjában kardot tart, baljában pedig könyvet.

A pecsét körirata: S. MEMORIALE CAPI – TULI COLOCENSIS (68).

Nemcsak a káptalannak, mint testületnek volt pecsétje, hanem ama káptalani tagoknak is, akik tisztséget, officiumot viseltek: tehát a helynöknek, a dignitásoknak és a főespereseknek.

Az általános helynöknek két pecsétje volt szintén: egy *sigillum maius*, továbbá egy gyűrűs pecsét, *sigillum annulare*. Tárnokházi István olvasókanonok és helynök ítéletlevelét 1434. október 22-én „sub sigillo nostro maiori” adta ki (69).

A többi káptalani tagoknak csupán gyűrűs pecsétje volt, melyet vagy zsinóron függesztettek viaszba nyomva az oklevélre, vagy viasszal rányomták. – 1468-ban István nagyprépost és helynök ítélezett egy perben. Az irat végén a jegyző rávezette: „una cum *appensione sigilli sui annularis consignavi*” (70). – 1431. január 5-én jelen volt Katymáron egy egyezségkötésnél István lector és helynök, továbbá Benedek főesperes. Az egyezségvalló levél végén olvassuk: „nos per has litteras nostras ad omnia premissa obligamus, vigoribus etiam sigillorum prefatorum vicarii et archidiaconi impressorum” (71)

3. – Egyes káptalani tagok a középkorban a tizedszedésben és általában az adószedésben is tevékenykedtek. A forrásokból nem lehet megállapítani, hogy intézményesen végezték-e ezt, vagy csak egyes esetekben felkérésre.

A tized az általános törvény szerint az érseknek járt. Előfordult, hogy más egyházi intézmények is, monostorok, káptalanok, a királytól vagy a pápától megkapták a jogot, hogy birtokaikon tizedet szedjenek.

1458-ban a bodrogi főesperesség területén Hontokai Gergely kanonok intézte a tizedszedést. Töttös László földesúr nem engedte, hogy jobbágyaitól ezt beszedjék. Gergely kanonok 1458. november 22-én Apatinból keletkezett levélben felszólította a bajai, bátmonostori, tárnoki, aranyáni és tóti plébánosokat, hogy figyelmeztessék Töttös Lászlót. Ha ez nem használna, egyházi fenyítésekkel sújtják. Ez utóbira nem került sor, mert a földesúr engedett (72). A tizedszedő kanonokot egyébként a helybeli plébános kísérte. A nem fizetőket az érseki helynök bírósága elé rendelték (73).

Nemcsak a tizedszedésben, hanem az *adószedésben* is vállaltak szerepet káptalani tagok, ami többször veszélyes foglalkozás volt. Jakab kanonok 1443. június 5-én Temerinből írt Töttös Lászlónak. Most már segítséget és tanácsot kért tőle. Értesítette, hogy Osth János, Bathka fiainak és más nemeseknek a majorjait (tenuta) nagy félelmek közt adóztatta (*dicavimus*). Most újra nagy félelemben van a Cillei gróf várnagyai miatt (*castellani*). Kéri Töttöst, hogy a levél vívője által üzenje meg, hol találhatná meg őket (74).

4. – A középkorban a káptalannak ki kellett vennie részét a *honvédelemből* is. Az 1498: XX. tc. értelmében a kalocsai káptalannak 50 katonát kellett állítania és felszerelnie.

JEGYZETEK

1. „Discretionis vestre mandamus quatenus canonicatum et prebendam auctoritate nostra conferre et assignare curetis”. VO I. s. 3. k. 68
2. A bulla közölve Schematismus Cleri Colocensis, 1883. pag. XXXVIII. – Ez esetben tehát a pápa jóváhagyta a megtörtént kinevezést. Máskor viszont új kinevezést rendelt el. Pl. 1391-ben említi IX. Bonifác, hogy Helfenstein Lajos érsek (1383–1391) bácsi érkanonokot nevezett ki. Ez attól tartva, hogy a kinevezés érvénytelen, a pápához folyamodott, aki a prépostot bízta meg, hogy adományozza („conferas et assignes”) az érkanonokságot. VO I. s. 3. k. 151.
3. Hermann E., A katolikus egyház története Magyarországon. München, 1973. 134. l.
4. U.o. 135. l.
5. Tripartitum, I. rész, 11. cím.
6. Hermann, I.m. 137.
7. V. László király 1453. január 21-én megengedi Herczegh Raffael érseknek, hogy adományozhatja az arra alkalmas személyeknek „omnia et singula beneficia, dignitates, personatus, necnon canonicatus et prebendas... ex nostri regalis iuris patronatus auctoritate ad nostram regiam nominationem, presentationem, collationem, provisionem ac dispositionem more predecessorum nostrorum regum Hungarie pertinentes... Secluisis dumtaxat et exceptis prepositura maiori in Collocensi ac similiter prepositura in Bachiensi ecclesiis.” Fraknói V., Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez, 40 l.
8. „Supplicat Sigismundus Johannis de Gara, ... pro nova provisione prepositure ecclesie Bachiensis... cum clausuris, quod... idem beneficium ad ius patronatus regis Ungarie pertinens auctoritate ordinaria iam assecutus est.” *Lukcsics* II, 246.
9. *Bossányi*, II. 314.
10. Váradi Péter kalocsai misekönyve. Országos Széchényi Könyvtár Inc. 181. a végén más kézzel írt függékben F 10 v. – E szertartás nem mondja ugyan, hogy az olvasókanonok vezette el a jelöltet a stallumába, de az akkor is általános szokás volt a magyarországi káptalanokban.
11. *Theiner*, Mon. Slav. I, 57 – Csak a tény van említve, hogy kalocsai és bácsi káptalanok jogait a pápa megerősítette, de ezek nincsenek felsorolva.
12. A pápai bulla közölve: Schematismus Cleri Colocensis. 1883 pag. XXXV.
13. VIII. Bonifác mondja a már idézett bullájában: „Dilecti filii Paulus Colocensis et Symon Bachiensis ecclesiarum prepositi, et ipsarum ecclesiarum capitula, ad quos vacante sede Colocensi *electio archiepiscopi Colocensis communiter pertinet*”. Schem. 1883. pag. XXXV.
14. „Nos igitur electionem ipsam et quaecumque inde secuta utpote post et contra reservationem... attentata irritata et inania reputantes...” Közölve a bulla: Érdújhelyi, 7 l.

15. Várday Istvánról mondja a kinevező bulla: „pro quo... dilecti filii capitula duarum ecclesiarum nobis super hoc humiliter *supplicarunt*” Érdúj helyi 41 I.
16. 1337-ben Hájszentlőrincen választott a káptalan, de sikertelenül járt, mert a pápa a választottakat: Piacenzai Jakabot és Harkacsi Istvánt nem fogadta el.
17. Schem. Coloc. 1883 pag. XXXV.
18. C.D. III. 2. 246. – A *pondus* öt dénárt magában foglaló pénz volt. A márka volt a pénzegység. Ebből 240 dénárt vertek. Aprópénzek voltak: fertó = 60 dénár; a fertó 12 pondust ért, tehát egy pondus 5 dénárt ért. V.ö. Timon Á., Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest., 1906. 234. I.
19. HO IV, 120: „Cum predictae dive ecclesie colocensis et Bachyensis *una esse* censeatur et libertate unius alia preferri debeat.”
20. U.o. 119.
21. Varjú E., Oklevéltár a losonczi Bánffy család történetéhez, Budapest, 1908. 239 I.
22. A káptalan birtokairól szóló adományokat valószínűleg magával vitte 1529-ben Fehérvári Mihály prépost, aki Egerben általános helynök lett. Hogy az iratok odakerültek onnan következtetjük, hogy az egri egyházmegye birtokait összeíró *Liber Sancti Johannis*-be belemásoltak több Kalocsa környéki falut is.
23. Katona, I. 202. A Both nevű helység valószínűleg azonos a későbbi Bothalma nevű hellyel, mely Bodrog megyében feküdt. Györffy Gy., Az árpádkori Magyarország történeti földrajza, 714. – A másik két hely holléte ismeretlen.
24. U.o. 725.
25. Iványi V, 64.
26. Györffy, i.m. 709.
27. C.D. II. 327.
28. *Bántfai Szabó L.* Pest megye történetének okleveles emlékei 330.
29. Modl 87049; Modl 87055. Rábé Baja környékén feküdt.
30. *Csánki*, III, 374, 381.
31. U.o. II, 219.
32. Modl 9508.
33. Modl 46841.
34. Kalocsai Kápt. Hith. Lev. Lad. C. 2. XIII.
35. U.o. XII.
36. U.o. IV.
37. U.o. III.
38. Katona, i.m. I, 511.
39. *Csánki*, i.m. II, 16.
40. VO I. s. 3. k. 63.
41. U.o. 50.
42. *Lukcsics*, II. 285.
43. *Huszár L.*, Habsburg-házi királyok pénzei, Budapest, 1975. 14. I.
44. VO I. s. 3. k. 138.
45. U.o. 267.
46. *Lukcsics*, I. 70.
47. U.a. II, 175.
48. Tört. Tár, 1895, 59, I.
49. VO I. s. 3. k. 68.
50. VO I. s. 4. k. 602.
51. *Eisenhofer L.*, Handbuch der katholischen Liturgik, Freiburg i. Br.–1933. 500 skk.
52. *Wagner*, Epistolae Petri de Warda. 115.
53. Váradi Péter érsek (1480–1501) már említett misekönyvében a helyi szokásokat rögzítő, valószínűleg a succentor által beírt rubrikában olvassuk, hogy búzaszenteléskor az első próféciát a magister scholae énekli.
54. *Bunyitay V.*, A váradi püspökség története, II. 18.
55. Kamonci Balázs bácsi prépostot említik officiálisként 1466-ban. *Érdúj helyi M.* Kutatásaim a római levéltárakban. Katolikus Szemle 1896. évf. 624 I.
56. „nobis pro moderativo iudicio causantium in *sacristia* more alias consueto tribunal sedentibus” – írja a bácsi káptalan 1518-ban. Modl 36814.
57. 1427. január 12-én ítéltetett Tárnokházi István olvasó kanonok és érseki helynök egy leánynegyed ügyben „*coram facie ecclesie* consideressemus”. Modl 43686.
58. A hiteleshelyek működéséről bővebb tájékoztatást adnak a következő művek. *Szentpétery I.*, Magyar oklevéltan, Budapest, 1930. – *Eckhart F.*, Die galubwürdigen Orte Ungarns in Mittelalter. Innsbruck, 1914.

– *Érdújhelyi M.*, A közjegyzőség és hiteles helyek története Magyarországon. Budapest, 1899. – *Stolz*, Hiteles helyek és azok jelentőségei középkorban Magyarországon, Újvidék, 1912.

59. *Szentpétery*, i.m. 121.
60. Kalocsai Kápt. Hith. Levár. Lad. C. 2. XII.
61. Kalocsai Kápt. Hith. Levár. Lad. C. 2. V. 1411. márc. 12.
62. Példák: „Humana adinvenit sagacitas, ut ea quae aguntur in tempore ne simul labantur cum eodem, patrocínio litterarum solent roborari.” U.o.
A titeli káptalannak 1482. október 13-án kelt okleveléből: „Cum mundi labilis condicio sit caduca et geste rei memoria propter brevem vitam hominum caligine oblivionis offuscatanequeat in evum perdurare, provida sollicitudo adinvenit, ut ea que geruntur in tempore ne simul labantur cum eodem, litterarum testimonio solidentur”. Modl 30905 A bácsi káptalan 1403. dec. 26. kelt okleveléből: „QUOniam beate ingeniositas et laudabilis antiquitas universa legitime acta in tempore, ne per diversos seculi decursus oblivionis tergo donentur, litterarum testimonio adinvenit perhempnari”. Modl 8905.
63. *Érdújhelyi*, 193.
64. Olvassuk pl. a kalocsai káptalan 1525. ápr. 12-én kelt oklevelének visszamaradó másodpéldányát: „lecta et correcta in Capitulo per notarium consistorialem”. Modl 89213.
65. Így pl. a bácsi káptalannak 1410. december 28-án kelt oklevelében szerepel „magister Stephanus notarius noster” mint hites biznyság. Modl 9705.
66. A káptalan jelenti, hogy Tóttös László a királyhoz folyamodott azért, mert több oklevél elveszett, „quorum paria in nostra sacristia seu conservatorio ecclesie nostre annotata more solito reposita haberentur”. Miután ezeket a másolatokat megtalálták „de verbo ad verbum transscribi transscriptumque in presens nostrum privilegium redigi fecimus”. ZO IV. 99.
67. Modl 755.
68. Modl 87064.
69. Modl 54883. – A pecsét eléggé megrongálódott, csúcsíves, a közepén koronás ülő alak, jobbában jogart tart, alatta kis pajzs, melyben keresztbe állítva két tárgy: kulcs és kard? látható. Körirata letöredezett, a baloldalon kivehető COLOCENSIS.
70. Modl 34911.
71. ZO VIII. 472. – Csak a viaszba nyomott pecsét helyei láthatók. – Néha a királyi ember (homo regius) is a káptalan pecsétje mellé a saját gyűrűs pecsétjét is rányomta. Egy 1344. okt. 21-én kelt zárt oklevélen a káptalani zárópecsét mellett kis gyűrűs pecsét is van. A pecsétképen daru (?) látható. Körirata: S. LUDOVICI R. Modl 87172.
72. ZO X., 44.
73. ZO X. 132.
74. ZO IX 59. – A levél aláírása: „Jacobus canonicus Collocensis ac Georgius Borothwa”.

RÖVIDÍTÉSEK

Anj = Anjou-kori okmánytár. Budapest, 1878–1920.
Árp = Wenzel Gusztáv, Árpád-kori új okmánytár. 12 k. Pest 1860–1874.
Bossányi = Bossányi Árpád, Regesta supplicationum (Pápai kérvénykönyvek). 2. k. Budapest, 1916–1918.
BTÉ = Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve.
C.D. = Fejér György, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. 43 k. Buda, 1829–1844.
Csánki = Csánki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest 1897.
Czaich = Czaich Á. Gilbert, Regesták a római Dataria-levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus idejéből. Budapest 1899.
Érdújhelyi = *Érdújhelyi Menyhért*, A kalocsai érsekség a renaissance-korban. Zenta 1899.
HO = Hazai Okmánytár. Győr–Budapest 1865–1891.
Iványi = *Iványi István*, Bács-Bodrogh vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. 5 k. Szabadka 1889–1907.
Lukcsics = *Lukcsics Pál*, A XV. századi pápák oklevelei. 2 k. Budapest 1931–1938.
Modl = Magyar Országos Levéltár diplomatikai osztály.
Mon. Vespr. = Monumenta Romana episcopatus Vespriemensis. 4 k. Budapest 1896–1907.
Pesty, Krassó = *Pesty Frigyes*, Krassó vármegye története. III. köt. Budapest, 1883.
Pesty, Temes = *Pesty Frigyes* – *Ortvay Tivadar*, Oklevelek Temesvármegye és Temesvár történetéhez. Pozsony 1896.
Rupp = *Rupp Jakab*, Magyarország helyrajzi története. 3 k. Budapest, 1876.

Theiner, Mon. Hung. = Theiner Augustinus, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. 2 k. Róma 1860.

Theiner, Mon. Slav. = Theiner Augustinus, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*. 2 k. Róma–Zágráb 1863–1875.

Tört. Tár = *Történelmi Tár* 1878–1911.

VO = Vatikáni Magyar Okirattár (*Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia*). Budapest 1881–1909.

ZO = Gr. Zichy-család okmánytára. 12 k. Budapest, 1872–1931.

ZSO = Mályusz Elemér, *Zsigmond-kori Oklevéltár*, Budapest, 1951–1958.

JÓZSEF UDVARDY THE METROPOLITAN CHAPTER OF KALOCSA

The article is an extract from the author's monograph, which will soon be published in the original serial of *METEM*, with the title „The History of the Metropolitan Chapter of Kalocsa in the Middle Ages”. This piece gives an overview on the nominations of prebends in the Middle Ages. Until the 13th century, the appointments were exercised by the archbishop. However from the 14th century the Pope suspended this right of the archbishop and reserved it for himself. In the 15th century, the king also tried to take part in the nominations. Still, the inauguration the new prebends was always performed by the archbishop.

The chapter made up from prebends had considerable rights and financial strenght. In theory the chapter elected the archbishop. In reality, the nomination was achieved following negotiations between the Pope and the Hungarian king. The chapter received several benefits and discharges (*privilegium*, *immunitas*) from the king. The author offers also a brief survey of the chapter estates, examining what incomes the prebends had from their offices.

The book considers the chapter's church function as well. Naturally they participated in the completion of services and in prayers. The chapter also ran a school. Besides, they participated in governing the church and also exercised administration of justice in the church. In the end the author surveys the secular, public activities of the chapter. In this its function in the body entrusted with notarial rights is of most importance. In the process of examination, we learn about the issued document types and also about the chapter's seals.

KOVÁCS IMRE

ADATOK A MAGYARORSZÁGI PREMONTREIEK TEOLÓGIAI IRODALMI
MUNKÁSSÁGÁHOZ A KÖZÉPKORBAN

A Szent Norbert alapította premontrei kanonokrend a 12. században telepedett le Magyarországon. Első prépostságáról, a Szent István vértanúról nevezett váradhegyfoki prépostságról annyit tudunk, hogy azt István magyar király alapította. Mivel a tatárjárás előtti évekből nem maradt fenn eredeti alapító oklevél, az egyes kolostorok alapítási évére csak következtetni tudunk, egyéb források alapján. E források ismerete és különböző értékelése miatt az alapítások kérdésében a rendi historikusok felfogása is eltérő. Horváth Antal az első alapítások idejét a 12. század második felére, az 1170–1180 közötti évekre teszi és Váradhegyfok alapítójául az 1161–1172 között uralkodó III. Istvánt fogadja el.¹ Ezzel szemben Oszwald Arisztid az 1116–1131 között uralkodó II. István királyt tartja az első magyar premontrei monostor alapítójának.² Ebből az is következik, hogy Váradhegyfokot a 12. század első felében alapították, sőt figyelembe véve, hogy Szent Norbert 1134-ben, 3 évvel II. István király halála után hunyt el, az első premontreiek még a Rendalapító életében érkeztek meg hazánkba.

Közvetve Oszwald állítását erősíti Havelbergi Anzelmnak, Szent Norbert első tanítványai egyikének tanúsága. Anzelmet maga a Rendalapító, mint magdeburgi érsek szentelte Havelberg püspökévé 1129-ben. 1154-ben I. Barbarossa Frigyes megbízása alapján Rómában járt a császárkoronázás előkészítése ügyében. Küldetése sikerének elismeréséül megkapta a ravennai érsekséget. Az érseki palliumot IV. Hadrián pápa kezéből vehette át. 1158-ban halt meg. „Dialogi” c. művében azt írja a premontrei rendről, hogy az hatalmas növekedésnek indult és mindenütt elterjedt. Az említett országok és tartományok között, ahol Anzelm idejében már premontrei monostorok voltak, találjuk a következőt is: „Pannonia, quae et Hungria”.³ Mivel pedig a „Dialogi” c. munkát a szerző 1149-ben küldte meg III. Jenő pápának, közvetve azt is bizonyítja, hogy a premontreiek valóban a 12. század első felében már megtelepedtek Magyarországon. Az Árpád-kor végéről, 1320-ból származó hivatalos jegyzék pedig már a magyar circaria 39 monostorát sorolja fel.

Valamennyi monostor, a rend céljának megfelelően, a szerzetes-kanonoki intézmény megvalósítására létesült. A rend tagjai vállalták, Szent Ágoston regulája és az alapító szándéka szerint, a közösségben élt szemlélődő életet, melynek célja elsősorban önmaguk megszentelése, külső eszközei pedig a kórusima és az istentisztelet fényének emelése voltak. Ez utóbbival kapcsolatban különösen az Oltáriszentség imádását és Szűz Mária bensőséges tiszteletét kell kiemelnünk, mint amelyek a köztudatban is a rend jellemző vonásaiként ismertek. A Prémontre-i anyamonostorral fennálló eleven szellemi kapcsolat az egyházi szertartásokban is érvényesült. Így pl. 1234-ben András váradhegyfoki premontreit azért küldték a franciaországi anyamonostorba, hogy onnan megfelelő litur-

gikus könyveket hozzon. Ő a megbízást teljesítette és „a prémontréi egyházzal való egyöntetűség fenntartása érdekében” a következőket hozta magával: olvasmányok könyvét, a teljes antifonáriumot, graduálét, könyörgések könyvét, martirológiumot, egyházi naptárt és a liber consuetudinum-ot. Ez utóbbi a kolostori életre, böjtökre, ruházkodásra, új monostorok alapítására vonatkozó előírásokat tartalmazta. Megjegyzendő, hogy az Ecclesia Praemonstratensis szokásainak könyve a későbbiekben a domonkos-rendi konstitúciók kialakításánál is alapul szolgált.⁴

A teljesség kedvéért meg kell még emlékeznünk a rend tagjainak kolostoron kívüli tevékenységéről. Mindenekelőtt a plébániai lelkipásztori munkáról, mely a szerzetes-kanonoki életcél a gyakorlatban valósította meg. Ezenkívül a rend hiteleshelyi működéséről, ami azt jelenti, hogy Magyarországon a törvényhozás a rend nagyobb monostorait oklevéladás jogával ruházta fel, tagjait hiteleshelyi feladatok végrehajtásával bízta meg. E hiteleshelyi munkáról a 13. század elejétől kezdve 1874-ig igen gazdag forrásanyag maradt ránk és ennek jelentős része forráskiadványokban is megjelent. E kiadványok, valamint a rendi szerzők közül Kumorovitz Bernátnak a leleszi, Horváth Antalnak a csornai, Oszvald Arisztidnak pedig a sági és leleszi konvent hiteleshelyi működéséről írt tanulmányai, a magyarországi premonstreiek hiteleshelyi tevékenységét közismertté tették.⁵

Nem mondhatjuk el ugyanezt a rend tagjainak teológiai irodalmi munkásságáról. A 18. század második felétől kezdve vannak már a rendnek név szerint is ismert teológus szerzői. Ezek sorát nyitja meg Zásió András, aki az 1802. évi visszaállítás után Jászó első prépostja lett. De a rend első virágkorából, a középkorból a rendtagok ilyen jellegű tevékenységéről mostanáig nem volt biztos tudomásunk. Az utóbbi évtizedek középkori kutatásai, különösen pedig Gábel Asztrik és Mezey László munkásságának nemzetközileg is elismert eredményei azonban e téren is jelentősen bővítették ismereteinket.⁶ Jelen tanulmány elsősorban ezeket az eredményeket ismerteti és foglalja össze.

Amikor a középkori teológiáról beszélünk, azon nem a Tridentinum utáni szakszerű teológiát értjük, még csak nem is kizárólag a skolasztikus teológiát, mely a 13. században alakult ki Aquinói Szent Tamás és követőinek munkássága nyomán. A koraközépkor a keresztény ókor patrisztikus teológiáját folytatja. Ez pedig az egyházatyák biblikus alapokon fejlődő teológiája. Bölseleti alapjait Platon filozófiájából meríti, legfőbb teológusa pedig Szent Ágoston. Az augusztinizmus és a rajta keresztül asszimilálható keresztény platonizmus végigvonul az egész magyar középkor teológiai irodalmán és hatása nem szűnik meg a skolasztika fellépésével sem, hanem azzal párhuzamosan tovább él és fejlődik. Ennek egyik oka az a körülmény, hogy nálunk nem volt olyan egyetem, amely a skolasztika új teológiai irányzatát általános érvényűvé tette volna. A másik ok pedig az, hogy a magyarországi középkori kolostorok túlnyomó része az ágostonos regulát követte s az ágostonos teológia őrzője és terjesztője volt. Így azután a középkor végén a skolasztikusok által művelt *theologia speculativa* mellett tovább él és hat az ágostoni irányzathoz táplálkozó *theologia affectiva*. A kései skolasztika száraz spekulációi nem elégitették ki a mélyebb vallásosságra törekvő híveket. Sokkal inkább vonzotta őket a megélt és átélt teológia, vagyis a misztika. Ennek nyomán virágzott ki a gazdag imádság-irodalom, a *theologia orationis*. A középkor alkonyán fellépő humanizmus ember és föld felé fordulása pedig nem minden esetben jelentette egyúttal a vallástól való elfordulást is, sőt a korszerű humanista vallásosságban a keresztény platonizmus születik újjá és kitermeli a *devotio moderna*-t. Ez az irányzat igazában a reformációban sem szakad meg teljesen, hanem átnyúlik a barokk korba. Amikor Pázmány Péter a Grazban 1606-ban megjelent és száz év alatt nyolc kiadást megért Imdáságos Könyvét szerkesztette, ehhez számos középkorvégi kéziratot imádsággyűjteményt használt fel, köztük a premontréi eredetű Pozsonyi-kódex legszebb imádságszövegeit is átvette. A középkori vallásos iro-

dalom gyöngyszemei ezáltal további nemzedékek vallásos ihletőivé, lelki táplálékává válhattak.

Mindezek előrebocsátása után megállapíthatjuk, hogy a magyarországi premontreiek a középkorban nem rendelkeztek önálló teológiai irodalommal. De használták és népszerűsítették a külföldi premontrei teológusok munkáit. Ezek közül sok elveszett, vagy még lappang. De a már előkerült anyag az ágostonos teológia irányvonalába illeszkedik. A patrisztikus teológiát továbbfejlesztő, korszerű szentencia-irodalmat Zacharias Chrysopolitanus Monotesserónja képviseli. A misztikus irányzatról Petrus de Haerenthals Zsoltármagyarázatai tanúskodnak. Hozzájuk sorolhatjuk még a hazai földön keletkezett premontrei kódexeket, melyek a tartalmuk alapján, mint a studium orationis és a liturgia kézikönyvei, szintén a teológiai irodalom részét képezik.

Besanconi Zakariás, vagyis Zacharias Chrysopolitanus teológiai munkája, az „Unum ex quatuor”, görögül Monotesserón, a maga korában közkedvelt és földrajzilag is nagy területen elterjedt kézikönyv volt.⁷ Hazánkban azonban a lappangó művek közé tartozott. Felfedezése az utóbbi évek középkori kutatásainak eredménye és Mezey László nevéhez fűződik. Az esztergomi officialátusban használták azokat a kánonjogi könyveket, melyeknek a kötéstábláiról szedték le a mű szövegét tartalmazó hártyalapokat. A budapesti Egyetemi Könyvtár Fragmenta latina membrana gyűjteményébe került anyag egy részét már publikálták.⁸ A töredékek összesen a teljes mű szövegének kb. a negyedrészt tartalmazzák.⁹ A több kéztől, több másolótól, de ugyanabból a kódexből származó és francia korai gót írással készült szövegek paleográfiai datálás szerint az 1180–1210 közötti években keletkezettek. Iskolai használatukat a lapszélékre írt számos glossza bizonyítja.¹⁰ Hogy hogyan kerültek Magyarországra, ma még nem tudjuk biztosan. Lehetséges, hogy a generális káptalanra utazó magyar premontreiek hozták magukkal, akik Laonon keresztül utaztak Prémontrébe és a laoni Szent Márton apátságban jutottak hozzá. A mű szerzője is ennek az apátságnak volt tagja. De a mű népszerűségét, elterjedtségét tekintve, hozhatták mások is. A laoni dómiskolába számos országból jöttek növendékek, hogy az ott tanító Anzelm iskolamesternek, Könyves Kálmán kortársának előadásait hallgassák. Anzelm sírfeliratának tanúsága szerint ezen országok között szerepel „Pannonia tota”.¹¹ Ámde ha a Laonban tanuló magyar diákok hozták is magukkal a Monotesseront, a lényeg akkor is az marad, hogy egy premontrei szerző kézikönyve jelentős szerepet kapott a középkori magyar teológiai oktatásban.

ZACHARIAS CHRYSOPOLITANUS kora azon számos művelt főinek egyike, akik lelkesen csatlakoztak az első premontrei közösségekhez. Életéről a legkorábbi forrásunk Aubry de Trois Fontaines cisztercita szerzetes 1157-ből származó krónikája. Ebben kora jeles férfiai között elsőként említi őt: „Zacharias Crisopolitanus de ordine Premonstratensi apud Sanctum Martinum Laudunensem fecit volumen illud egregium super quatuor evangelia, quod unum ex quatuor appellatur...”¹² Születési helyét, idejét, sőt halálának pontos évét sem ismerjük. Művéből biztosan kikövetkeztethető, hogy tanulmányait a laoni dómiskolában végezte és Anzelm iskolamester előadásait hallgatta. Itt lett iskolatársa rövid időre korának kiváló tehetségű, de szélsőséges szellemű hittudása, Pierre Abélard. Ez hamarosan szembekerült mesterével és 1114-ben szakított is vele. A vitákban elért fényes sikerei nyomán azonban Anzelm tanítványai közül sokan átpártoltak hozzá. Ezek közé tartozott Zakariás is.¹³ Később Anserinek, az 1117–1134 között kormányzó kiváló besanconi érseknek szolgálatába állt és lett az ottani érseki iskola mestere. Az 1131–1134 közötti évekből hat eredeti okirat ismeretes, amelyen az ő neve is szerepel: „Zacharias magister scholarum Sancti Johannis Evangelistae”. Anseri érsek 1134. április 19-én halt meg, másfél hónappal előzve meg Magdeburg érsekét, Szent Norbertet. Egyik utolsó oklevelében, melyet Zakariás is aláírt, éppen Gauthiernek, a laoni Szent

Márton premontrei monostor apátjának tett adományt. Anseri érsek halála után Zakariás is követte iskolamester elődje példáját. Gerlandus Crysolopolitanus 1131-ben az ágostonrendi kanonokok besanconi Szent Pál monostorába lépett, ahol később perjel lett. Zakariás pedig az új ágostonos kanonokrendnek, a premontreieknek nemrég megismert laoni Szent Márton monostorába kérte felvételét 1134-ben.

Műve, mely az „*Unum ex quatuor*” címet viseli, a négy evangéliumból összeállított evangélium-harmónia. Elődei ebben a műfajban az ókeresztény írók közül Ammonius Alexandrinus katénái és Tatianus Diatessaronja. Az utóbbinak analógiájára lett Zakariás művének görög címe is *Monotesseron*. Az egyes evangéliumi helyekhez, a szentenciairodalom hagyományait követve, összegyűjtötte az egyházatyák magyarázatait és így, biblikus alapon építette föl tulajdonképpen az egész dogmatikát és morálist. Az egyes evangéliumokhoz a következő atyák írásait idézi: a Máté evangéliumhoz: Jeromost, Hilariust, Rabanus Maurust. Márkhoz: Jeromost és Beda Venerabilist. Lukácshoz: Ambrust és Beda Venerabilist. Jánoshoz: Ágostont. Idézi még, bár ritkábban: Origenes, Chrysostomus és Gregorius munkáit.¹⁴

A felsorolt keresztény írók szövegein kívül korának teológiai kézikönyveit is felhasználta. Elsősorban a „*Sententia Hermanni*”-t, mely Abélard tanításainak kivonata. Ezenkívül a „*Summa Sententiarum*”-ot, mely a viktorinus teológia rövid összefoglalása. És ritkábban ugyan, de használta még a „*Sententia Anselmi*”-t, mely egykori laoni mesterének tanítását foglalja össze.

A főbb teológiai kérdések, melyekről részletesebben tárgyal, a következők: A Szentháromságról. A hitről. A keresztségről. A házasságról. Rövidebben szól még a következő témákról: Az isteni előretudás. A gonosz lélek hatalma. A megváltás. A körülmételés. A keresztség szükségese volta. A bűnök újraélése. A házassági válás.¹⁵

A mű sikerét mutatja, hogy jelenleg ismét kódexeinek száma 104. És ebben a magyarországi kódextöredékek még nem szerepelnek. Kolostori könyvtárak tulajdonában van 72, a többi különböző egyéb könyvtárakban található. Mind a monasztikusok (bencések, ciszterciták), mind pedig a szabályozott kanonokok (ágostonrendiek, premontreiek) szívesen olvasták, másolták nagy pedagógiai haszna és gyakorlati előnyei miatt, mert tankönyvnek, vagy kolostori lelkiolvasmánynak egyaránt alkalmas volt. A ferencesek ausztriai provinciálisai, Albertus de Haimburg 1275-ben elrendelte, hogy a „*Zacharias Bituntinus*” által kiadott művet gyakrabban másolják és terjesszék.¹⁶

Zakariás a *Monotesseron*-ban a keresztény tanítás rövid és mindenki számára érthető megfogalmazására törekedett. Ezért előszeretettel használt olyan forrásmunkákat, melyeket erre alkalmasnak tartott. Így mindenekelőtt a „*Sententia Hermanni*”-t, mely nyíltan Abélard teológiai nézeteit terjesztette. Abélard számos tévedését a Sens-i zsinat 1140 júniusában elítélte. Teológiai módszerét és tételeit Szent Bernát is élesen támadta. Zakariás ugyan Abélard követője, megfogalmazásaiban azonban mértéktartóbb nála és bölcsen óvatos. Ezt a bölcs mértéktartást tükrözi többek között a Szentháromságról szóló, és az egyik vatikáni kódex alapján bizonyítható tanítása. A Vatikáni Könyvtár hét *Monotesseron*-kódexe közül ugyanis az egyik a korábbi, rövidebb szövegváltozatot őrizte meg.¹⁷ Ebben a Szentháromságról szóló rész hastározottan abélárdi ihletésű s láthatóan még az Abélard tételeit elítélő Sens-i zsinat előtt keletkezett. Bár fogalmazásában ez a szöveg is óvatosabb és kimértebb, mint az abélárdi, a szerző mégis szükségesnek tartotta, hogy művének ezt a részét a zsinat határozatainak szellemében átdolgozza. A későbbi változatok már ezt a javított szöveget tartalmazzák.

A 12. század derekán a teológusokat sokat foglalkoztatta az a kérdés, hogy a bűnbánat szentségében hogyan viszonylik egymáshoz a bánat és az elnyert bűnbocsánat. Abélard és követői a töredelmet mindennél fontosabbnak tartották és túlzásaikban azt hirdették,

hogy az önmagában is elegendő a bűnbocsánat elnyerésére. A töredelem fontosságát Zakariás is hangsúlyozza, de nem követi vakon Abélard teóriáját. Elhagyja annak túlzó elemeit, hiányosságait viszont pótolja és a töredelem mellett a papi bűnbocsátó hatalom szükségességét is hirdeti.

Egy másik fejezete, mely a házassági válásról szól, még az 1141-ben megjelent *Decretum Gratianum* előtti jogi felfogást tükrözi. E körülmény és a már említett Sens-i zsinat időpontja alapján megállapítható, hogy a Monotesseron 1140 előtt keletkezett. Alapjául szolgálhattak a szerzőnek még besanconi iskolamestersége idején megtartott előadásai, végső formáját azonban a Besanconból való távozását követő években nyerte el. Ha figyelembe vesszük, hogy Zakariás ekkor már a laoni Szent Márton apátság szerzetese, feltűnő, hogy művében nincs külön utalás a szerzetesi életre. És jóllehet bőven használja Szent Ágoston exegetikai munkáit, a Regulát nem említi. Ez a tény azonban azt is bizonyíthatja, hogy a mű alapszövege még a besanconi évekből való és a Chrysopolitanus melléknév a tanítás besanconi eredetét is hangsúlyozhatja. Ugyanakkor az a tény, hogy Origenesnek a Máté evangéliumról írt homiliáit Zakariás csak könyve utolsó fejezeteiben használja, arra enged következtetni, hogy ezt a művet csak a laoni Szent Márton apátság könyvtárában fedezte fel és ezért nem használta korábban.¹⁸

Zacharias Chrysopolitanus Monotesseronján kívül még egy külföldi premontrei szerző teológiai munkájának magyarországi használatáról tudunk. A leleszi prépostság 1569-ből származó leltára a könyvek felsorolásánál említi a következőt: „Liber cujusdam fratris Demonstratenis (!) Ordinis super Psalterium”. A szerző nevét a leltár nem említi. A budapesti Egyetemi Könyvtár már említett *Fragmenta latina membrana* gyűjteményében azonban a közelmúltban fedeztek fel egy, a 14–15. századból származó kódex-töredéket, mely egy zsoldármagyarázat részletét tartalmazza.¹⁹ Mályusz Elemér a szöveget ismeretlen középkori magyar szerző műve részének tartotta. Mezey László külföldi szerzőre gyanakodott és a szöveget összehasonlítás céljából elküldte Brüsszelbe. Ott Leon Gilissen professzor az összehasonlítást elvégezte és ennek eredménye igazolta Mezey László feltevését. A kódex-töredékben szereplő műnek a szerzője: PETRUS DE HAERENTHALS. És a cím alapján ő lehet az „a bizonyos premontrei” szerző, akinek a zsoldárokról írt munkáját a leleszi *Inventarium* tartalmazza.

A „jó Florefe-i perjel”, ahogyan kortársai nevezték, 1322-ben született Campine városban. Húsz éves korában belépett a németalföldi Florefe-i premontrei monostorba. Itt először Thierry de Warnant apát mellett működött kápláni beosztásban, később pedig az apát helyettese, a monostor perjele lett. Mint premontrei szerzetes különösen kitűnt tudásával, erkölcsi tisztaságával, alázatosságával, minden jóra való készségével. Perjeli hivatala mellett a teológiát is tanította, elsősorban a szentírástudományt. E témakörben számos kiváló művet alkotott. Kilenc fennmaradt munkája közül négy biblikus témájú: az 1364-ben befejezett *Collectarius Evangeliorum. In septem Psalmos poenitentiales. In XV Cantica Graduum Liber I.* És végül az 1374-ben befejezett *Collectarius super Librum Psalmorum.* Ez utóbbi a legismertebb műve. Szövege számos kéziratban fennmaradt, nyomtatásban pedig 1483–1555 között kilenc kiadást ért meg.

A *Collectarius super Librum Psalmorum* bevezetőjében a szerző felsorolja, kiknek munkáit használta: Ágoston, Jeromos, Gregorius, Cassiodorus, Remigius, Nicolaus, valamint az 1141-ben elhunyt Szentviktori Hugo, Zacharias Chrysopolitanus kortársa és a középkori misztikus irodalom egyik előfutára. Bár a szerzők között név szerint nem említi, azok közé kell sorolnunk a flamand Haerenthals kiváló kortársát is, a szintén flamand ágostonrendi kanonokot, *Jan van Ruysbroek*-ot, a Groenendaal-i monostor alapítóját és első perjelét, akit kortársai a „doctor exstaticus” címmel tüntettek ki, rendje pedig a boldogok között tiszteli. Kilenc évvel Haerenthals előtt, 1381-ben hunyt el 88 éves ko-

rában. Neki egy hosszú élet munkássága során sikerült a misztikát nemcsak a túlzásoktól távoltartani, hanem igazán népszerűvé is tenni. Haerenthals Ruysbroek-on keresztül kapcsolódik a flamand misztikához, melynek szellemét az ő Zsoltármagyarázatai is közvetítették magyar földre.²⁰

A magyar középkorból fennmaradt PREMONTREI KÓDEXEK a liturgia szolgálatában álló kézikönyvek voltak s így közvetve a teológiai képzésben is szerepet játszottak. Mielőtt ugyanis a skolasztika elkezdődött, a papság nagy része, akik nem jutottak el az egyetemekre, tulajdonképpen a liturgiából tanulta a teológiát. A Sacramentariumok könyörgéseiben, mintegy dióhéjban összefoglalva, megtalálhatták a dogmatika és a morális legfontosabb tételeit. A Lectionariumok szövege, az egyházi év megünneplése pedig a gyakorlatban ismertette meg velük a hit ágazatait. A liturgia tanítása ma a *Theologia sacramentalis* szerves része.²¹

A premontrei kódexek közül a három legrégebbi: breviárium. A *Jászói Breviárium* a 14. század végéről, a *Lleleszi Breviárium* és a *Csuti, vagy Téli Breviárium* pedig a 15. század közepéről maradt ránk. Mindhárom kódex nemcsak premontrei, hanem egyúttal magyar eredetű is. Ezt bizonyítja a külön magyar proprium és a kalendáriumi részben a magyar szentek ünnepei. A zsolozsma szövegén kívül egyéb, a szerzetesek gyakorlatában szükséges és hasznos szövegeket is találunk bennük. A *Jászói Breviárium* többek között tartalmazza a visitatio infirmorum, az egyes ünnepekhez kapcsolódó szertartások, pl. a hamvazás, barkaszentelés, valamint a fogadalomtétel, a keresztelés és avatás szövegeit. Hasonlóképpen található a *Csuti Breviáriumban* a keresztelés és a házasságkötés szertartása.²²

A premontrei kódexek másik csoportja: az Apor-kódex, a Lányi-kódex, a Pozsonyi-kódex és a Liber Variarum Cantionum, más nevén Szegedi-kódex, a 16. század elejéről származik és egykor a somlóvásárhelyi premontrei apácák tulajdonát képezte. Létrejöttükben fontos szerepet játszott a premontrei rendben a 16. század elején megindult egyetemes reform és az ennek nyomán kibontakozó rendi liturgikus újjáéledés. A reform 1498-ban kezdődött Jean de l'Ecluse generális apát alatt, majd ennek törekvései, a pápai jóváhagyás után, az 1505. évi Saint-Quentin-i káptalan statútumaiban nyertek végleges megfogalmazást. E határozatok egyik lényeges pontja, hogy az összes apátságok, liturgikus könyveikben, a Prémontré-i anyaapátság szokásait kötelesek követni. Hazánkban Fegyvernek Ferenc sági prépost volt a magyarországi reform lelke és éltetője. 1510-ben személyesen utazott Franciaországba s onnan nemcsak a káptalan határozatait hozta magával, hanem a generális apáttól kapott vizitatori megbízatást is. Ez többek között felhatalmazta, hogy két tanácsosával, Majthényi Uriel túróci és Dévai András bozóki prépostokkal együtt, rendi nővéreket helyezhetnek a nekik megfelelőnek látszó helyekre, egyházakba. Már a következő évben, 1511. július 2-án, a szegedi Szentlélek-monostor 20 premontrei apácáját vezették be a somlóvásárhelyi Szent Lambert monostorba, ahol korábban bencés nővérek éltek.

Az említett négy kódex az ő számukra készült. Az *Apor-kódexet* eredetileg Szegeden használták. Első felében még a korábbi magyar liturgikus hagyományt őrzi. Második része már alkalmazkodik a rendi reformok előírásaihoz. A *Lányi-kódex* a somlóvásárhelyi „főkötös atyafiak” számára készült magyar nyelvű apáca-rendtartás, az 1505. évi statútumban előírt Ordinarium fordítása, a Szegeden használt eredetinek ugyanott készült másolata. A *Liber Variarum Cantionum* liturgikus jellegű hangjegyes énekeskönyv, ugyancsak a „Boldogasszony szerzetének leányai” számára készült. Hogy ezt is Szegeden másolták, mutatja a kódex elején szereplő bejegyzés, mely megemlékezik az 1516. évi nagy szegedi tűzvészről. A kódex második részét már Mórighidán írták, ahová mint üresen maradt egykori férfikolostorba, Fegyvernek Ferenc szintén vásárhelyi apácákat

telepített. A *Pozsonyi-kódex* első része nyomtatott premontrei breviárium, melyet az 1512–1531 között kormányzó premontrei generális apát, Jacques de Bachimont, Fegyverneky reformtörékvéseinek nagy támogatója idejében adtak ki. Tartalmazza a Psalteriumot, a Commune Sanctorumot és a főleg utazások idején végzett votivmisék szövegét. A vele egybekötött második rész azonban kézzel írott kódex, melyet már Somlóvásárhelyen írtak, az ottani apácaközösség egyik tagja számára. A kódexet a 16. század derekán a török elől menekülő apácák előbb a bécsi Himmelpforten premontrei monostorba vitték magukkal, majd annak megszűnése után a pozsonyi klarisszákhoz. Az utolsó apátnő, Vásárhelyi Katalin 1600-ban bekövetkezett halála után a vásárhelyi monostort, annak birtokait, az apácák vagyontárgyait, köztük a kódexet is, királyi adományból a pozsonyi klarisszák örökölték.²³

Mind a négy kódexben feltűnő a magyar szentek tisztelete és az ősi magyar liturgikus hagyományok kultusza, melyet az egységesített rendi liturgia bevezetése sem tudott teljesen kiszorítani. Emellett, különösen a Lányi-kódex, számos premontrei szokást is megőrzött. Ilyen szokás az oltárok nagycsütörtöki megmosása, mely a renden kívül csak a római Szent Péter templom szertartásai között található meg. Hasonló a „három jeles szolgáltatás”, a „betegek kenetése mi módunkra”, a „válás haláluknak idején” vagyis a lélekajánlás, és a „soror hogyha meghaland” esetére előírt szertartások. Ehhez csatlakozik a „noviciáknak néminemű bizonyítások” vagyis a beöltöztetés és fogadalomtétel szertartása. A Lányi-kódex a jeles napok középkorban használt magyar elnevezéseinek gyűjteményét, a magyar liturgikus szakkifejezések első kísérleteit is megőrizte. Íme néhány példa. Kilenchagyó: hetvenedvasárnap. Húshagyó: ötvenedvasárnap. Böjtfőszerda: hamvazószerda. Süketvasárnap: feketevasárnap. Testfogadó Boldogasszony: Gyümölcstőlő Boldogasszony. Virágyszombat: virágvasárnap vigiliája. Kereszttel járó vasárnap: az áldozócsütörtököt megelőző vasárnap. Kepegyöntő Szent Péter: Vasas Szent Péter. És ilyen az Úrnapjának „szentvénap” elnevezése is, mely egész kódexirodalmunkban csak a Lányi-kódexben fordul elő és a szegedi vérző ostya tiszteletével hozható összefüggésbe. Laskai Osvát említi a Gemma Fidei 61. sermojában, hogy az ő korában Báta és Kassa mellett Szeged városa is dicsekedhetett szentvér-ereklyével.²⁴

A szentvér eucharisztikus tiszteletével rokon a középkor végének közkedvelt jámborsági divatja, az „imago pietatis” kultusza is. E kultuszhoz kapcsolódik a Pozsonyi-kódex egyik szép imája, „az Jézusnak feszületinek előtte mondandó imádság”, a „Hortulus animae” gyűjtemény egyik imájának magyar fordítása. A Legenda Aurea elmondja, hogy amikor Nagy Szent Gergely pápa Róma nagypénteki stációtemplomában, a Santa Croce in Gerusalemme-bazilikában misézett, a Megváltó a szenvedő Krisztus, a Fájdalmak Férfia képében jelent meg előtte, amint sírjából kiemelkedik. Az imago pietatis, a szenvedő Krisztus ábrázolása ebben a jelenetben az Egyház egyik alapvető tanítására, a Kálváriának a szentmisében megismétlődő áldozatára figyelmeztet. A figyelmeztetés pedig különösen aktuális volt egy olyan korban, amikor az Oltáriszentségben az átlényegülés misztériumában egyes eretnekségek, de maguk a hívők sőt papok is kételkedni kezdtek. A Raffaello vatikáni freskóján megörökített 1267. évi bolsenai csodában a kételkedő pap kezében az ostya vért hullat. A bolsenainak rokona a szegedi vérző ostya középkori ereklyéje is. Talán az egykori szegedi szentségi körmenetekre való visszaemlékezés indokolhatta, hogy az imago pietatis élményét tükröző imádságot belemásolták a Pozsonyi-kódexbe. Az egykori őrzési helyéről elnevezett kódexet gazdag imádsággyűjteménye kolostori irodalmunk egyik legértékesebb alkotásává teszi, amely a devotio moderna személyességre ébredéséről, a hit tudatosabb átélésének igényéről is tanúskodik.²⁵

Csupán néhány jellemző részletet emeltem ki a premontrei kódexek gazdag szellemi kincstárából, mivel tartalmuk részletes ismertetése meghaladná a jelen tanulmány ke-

reteit. Maga a tanulmány sem tekinthető a magyar premonstreiek középkori teológiai irodalmi munkássága hiánytalan és végleges összefoglalásának. Éppen a legutóbbi felfedezések eredményei mutatják, hogy számos forrásmunka még lappanghat és ezek napvilágra kerülése kiegészítheti, esetleg módosíthatja az eddig kialakult képet. Annyit azonban már most elmondhatunk, hogy a premonstreiek teológiai munkásságát nem a száraz és terméketlen spekuláció jellemezte, hanem Zacharias Chrysopolitanus és Petrus de Harenthals munkáihoz hasonlóan, általában gyakorlati célt szolgált. Ilyen cél volt a pedagógiai és lelkipásztori haszon, a kolostori szükségletek és a tökéletességre törekvő szerzetesek lelki igényeinek kielégítése.

E tanulmány a szerzőnek Budapesten 1981. november 24-én, az egyháztörténelmi értekezleten elhangzott előadása. Szövegét az 1983-ban megjelent „Fragmenta latina Codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis” c. mű alapján átdolgozta és bővítette.

JEGYZETEK

1. HORVÁTH, Th. A. O.Praem.: De primordiis Circariae Hungaricae Ordinis Praemonstratensis. *Analecta Praemonstratensia*. tom. XIII. pp. 54–62.
2. OSZVALD Ferenc: Adatok a magyarországi premonstreiek Árpád-kori történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő*. 1957. 2–3. szám. pp. 231–254.
3. GOOVAERTS, Léon: Écrivains artistes et savants de l'ordre de Prémontré. Bruxelles 1899. tom. I. pp. 22–23. – MIGNE: PL 188. 1155.
4. OSZVALD: *op. cit.* p. 235. – MEZEY László: Deákság és Európa. Budapest, 1979. pp. 149–151.
5. OSZVALD: *op. cit.* pp. 232–233. – KUMOROVITZ Bernát: A leleszi konvent hiteleshelyi működése 1569-ig. Turul. 1928. – *Idem*: A leleszi prépostság tagjai és hiteleshelyi személyzete 1569-ig. Szent Norbert Emlékkönyv. Gödöllő, 1934. pp. 22–50. – HORVÁTH Antal: A csornai konvent hiteleshelyi működése. A keszthelyi gimnázium Évkönyve 1942/43. pp. 5–33. – OSZVALD Arisztid: Fejezetek a magyar premonstreiek 800 éves múltjából. 1–6. A gödöllői premonstre gimnázium Értesítője 1939/40. pp. 144–167., 1940/41. pp. 155–174., 1941/42. pp. 265–300., valamint a szerző kéziratban maradt tanulmányai és anyaggyűjtése.
6. GÁBRIEL Asztrik: Breviárium-típusú kódexek. Szent Norbert Emlékkönyv. Gödöllő, 1934. pp. 109–176. – *Idem*: A premonstre kódexirodalom. Kassa, 1943. pp. 1–23. – MEZEY László: Deákság és Európa. Budapest, 1979. *Vide*: a szerző e témakörben megjelent tanulmányainak felsorolása: p. 237.
7. GERITS, Trudo J.: Notes sur la tradition manuscrite et imprimée du traité „In unum ex quatuor” de Zacharie de Besançon. *Analecta Praemonstratensia* 42 (1966) pp. 276–303.
8. MEZEY L.: Les rapports intellectuels entre la France et la Hongrie des Árpáds. *Recherches nouvelles, textes nouveaux. Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae*. Tomus 17 (3–4), pp. 327–334. (1975) – *Idem*: Deákság és Európa. pp. 137., 197., képmelléklet: 22. – *Fragmenta latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis*. Recensuit: Ladislaus MEZEY. (U. Fr. 1. m. 23–28.) Budapest, 1983. pp. 47–56., Tab. XIII–XIV.
9. MIGNE: PL tom. 186. Col. 11–620.
10. MEZEY L.: Deákság és Európa. p. 137.
11. MIGNE: PL tom. 171. Col. 1722. Epitaphium Anselmi Laudunensis magistri (a. 1117).
12. VREGILLE, Bernard de: Notes sur la vie de l'oeuvre de Zacharie de Besançon. *Analecta Praemonstratensia* 41 (1965) pp. 293–309.
13. GÁBRIEL Asztrik: Abélard. A gödöllői premonstre gimnázium Értesítője 1941/42. pp. 234–264.
14. VREGILLE: *op. cit.* p. 302. – VALVEKENS, J. B.: Zacharias Chrysopolitanus. *Analecta Praemonstratensia* 28 (1952) pp. 53–58. – VANYÓ László: Az ökeresztény egyház és irodalma. Budapest, 1980. pp. 265–269., 914–915.
15. VALVEKENS: *op. cit.* p. 54.
16. GERITS: *op. cit.* pp. 281–283. – SCHMID, Otto: Zacharias Chrysopolitanus und sein Kommentar zur Evangelienharmonie. Eine exegetisch-historische Studie. *Theologische Quartalschrift* 68 (1886) pp. 531–547. 69 (1887) pp. 231–275.

17. Vatican. Bibliotheca Apostolica. Ms. Urbin. lat. 473, fol. 20–211.
18. P. ANCIAUX: *La Theologie du Sacrement de Pénitence aux XIIeme siecle*. Louvain, 1949. – Van der EYNDE, D.: *Les „Magistri” du Commentaire „Unum ex quatuor” de Zacharias Chrysopolitanus*. Antonianum 22 (1948) pp. 3–32., 181–220.
19. *Fragmenta latina codicum...* (U.Fr. I. m. 46.) Budapest, 1983, p. 68.
20. GOOVAERTS: *op. cit.* tom. II. pp. 39–44. – ADRIÁNYI Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve*. München, 1975. p. 160. – *Canonicorum Regularium Sodalitates*. Vörs Austria 1954. pp. 42., 207.
21. Polycarpus RADÓ: *Enchiridion Liturgicum complectens Theologiae Sacramentalis et dogmata et leges iuxta novum codicem rubricarum*. Romae – Friburgi Brisg. – Barcinone 1966.
22. P. RADÓ – L. MEZEY: *Libri liturgici manuscripti Bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*. Budapest, 1973. pp. 284–295., 333–337., 337–344. – A három teljes prem. kódexen kívül újabban felfedezett kódex-töredékek: *Fragmenta latina codicum...* pp. 207–209.
23. P. RADÓ – L. MEZEY: *op. cit.* pp. 493–497., 550–552. – OSZVALD Arisztid: *Fegyvernek Ferenc sági prépost rendi visitor 1506–1535*. Szent Norbert Emlékkönyv. pp. 51–108. – GÁBRIEL Asztrik: *Breviárium-típusú kódexek*. *Ibidem* pp. 109–176. – BÁLINT Sándor: *Szeged reneszánsz kori műveltsége*. Budapest, 1975. pp. 42–63.
24. BÁLINT S.: *op. cit.* pp. 56–57.
25. *Ibidem* pp. 58–62.

IMRE KOVÁCS
DATA CONCERNING THE HUNGARIAN PREMONSTRATIENSIS
THEOLOGICAL LITERARY WORK IN THE MIDDLE-AGES
(A short summary)

The pastoral duties and the authentic function in the ecclesiastical body of the members of the Premonstratensian prebend order, who settled down in Hungary during the first half of the 12th century, on the basis of existing memorials is well known.

The theological literary activities of the Hungarian Premonstratensians is testified by several authors and by their works since the 18th century. They didn't have their own theological literature in Middle-Ages. They made use of and popularized the works of foreign Premonstratensian theologians. Among the theological handbooks the work titled *Monotesseron* is best known. It was written before 1140 by the schoolmaster of Besancon, later Premonstratensian prebend of Laon, Zacharias Chrysopolitanus. It survived in 104 known codices and it was also used in our country. Fragments of the Hungarian copy originated between 1180–1210 were uncovered and published by László Mezey. The Biblical-Theological trend is represented by the work of prior of Floreffe, died in 1390, Petrus de Hearenthals titled *Collectarius super Librum Psalmorum*. A fraction of it was recently discovered in a codex-fragment originating from the 14th–15th century.

Handbooks classified of the theologia sacramentalis are in connection with liturgy. These are known as the Premonstratensian Codices. These works are not only Premonstratensian but also of Hungarian origin. Three of them are breviaries of priests. The Breviary of Jászó dates back to the end of the 14th century, the Breviary of Lelelsz and the Breviary of Tét were left to us from the middle of the 15th century. All three contains the Hungarian propria as well as the feasts of the Hungarian Saints. In addition, they contain e.g. the rite of baptism and marriage.

The another group of the Premonstratensian codices originates from the beginning of the 16th century. The Apocodex, made originally for liturgy, was used in Szeged. It was taken along from Szeged in 1511 by twenty Premonstratensian nuns, who settled down in Somlóvásárhely. The codex of Lányi is a nun-regulation written in Hungarian, and was copied in the Convent of Szeged. Besides preserving several Premonstratensian customs, it contains the collection of the Hungarian names used in the Middle Ages for the first class days. The *Liber Variarum Canticum* is a liturgical hymn-book with musical notations. Its first part was written in Szeged, the second one in Mórchida. The first part of the codex Pozsony is a printed Premonstratensian breviary. The second part, bounded together with the above, was prepared in Somlóvásárhely. It is a handwritten prayer-book. Its rich collection of prayers renders it to be a valuable piece of our monastic literature. It evidences the personal religiousness of the devotio moderna, the claim for the more conscious experience of the faith.

In summary: the theological literary activity of the Hungarian Premonstratensians wasn't characterized by a speculative attitude, but it had a practical aim during the Middle Ages. The aim was the perfection in pedagogical and pastoral benefits, the gratification of the monastic needs and of the spiritual needs of the monks.

ADRIÁNYI GÁBOR

A MAGYAR KIRÁLYOK APOSTOLI CÍME

Eszmefuttatásomat szeretném azzal a megállapítással kezdeni, hogy nem válik egyháztörténetírásunk, sőt egyetemes történetírásunk dicsőségére, hogy ezt a kérdést tudományosan még soha senki sem dolgozta föl. Mind a mai napig levéltári kutatások és okmányok alapján egyedül Fraknói Vilmos foglalkozott a témával, de ő is csak mellékesen, amikor a magyar királyi főkegyúri jog történetével kapcsolatban az 1895-ben publikált és 1899-ben egy okmánytárral kiegészített munkájában¹ ennek az apostoli címhez fűződő viszonyára is kitért.

Lexikoníróink² és történészeink Fraknói megállapításait néhány sorban egyszerűen kiírják és közben még fáradságot se vesznek maguknak, hogy az általa megadott forrásoknak pontosabban utánanézzenek. Így történik meg aztán, hogy egy különben neves történész Fraknóinak az „Okmánytárban” közölt idevonatkozó dokumentumairól nem is tud, sőt azt állítja, hogy XIII. Kelemen pápa brevéje, amelyben 1758-ban Mária Teréziának, mint magyar királynak és utódainak – Pontificiae auctoritatis plenitudine – az apostoli királyi címet megadta, nem is lett publikálva.³ Holott a brève a Barbieri-Spetia-Segreti „Magnum Bullarium Romanum, Continuatio. Tomus Primus”-ában Rómában már 1835-ben napvilágot látott.

Nem kell hangsúlyozni, hogy a magyar királyok főkegyúri joga, amely az apostoli cím igényét és problémáját is tartalmazza, a magyar jog- és államtudományban, egyháztörténelemben és egyházjogban évszázadok óta vita tárgya. A róla szóló irodalom Werbőczy 1514-ben írt Hármaskönyvétől Csizmadia Andor 1966-ban magyarul és 1971-ben németül publikált könyvéig⁴ szinte áttekinthetetlen. Számtalanszor foglalkoztatta az országgyűlést, sőt a széles tömegeket is. Keletkezése óta sajtóságos fejlődésen ment át. Jogi természete szintén vitatott. Az utolsó két évszázad jogi irodalmában egyre inkább az a felfogás vált uralkodóvá, amelyik elismerte a királyi kegyúri jog egyházi eredetét és jellegét. Ennek homlokegyenest ellentmondott az 1949 óta folytatott magyar egyházpolitikai gyakorlat, az 1957/22. számú és 1959/18. számú törvényerejű rendelet, valamint a felfogás szakmai megalapozása Csizmadia említett munkájában, amely a főkegyúri jogot nem mint az apostoli király személyes kiváltságát, hanem mint a magyar államjog szerves részét és elidegeníthetetlen tulajdonát – amely minden magyar államformának kijár – aposztrofálta.⁵

A szakirodalomban az is vitatott, milyen volt az a felhatalmazás, azaz a királyi kegyúri jogok eredete, amelyet Szent István II. Szilveszter pápától kapott. Különleges privilégium volt-e, vagy egy apostoli legáció (követség), és ez miben állott? – tulajdonképpen még ma sincs eldöntve.⁶ Ahhoz azonban ma már semmi kétség sem fér – és itt utalhatalunk Győrffy, Kristó, Püspöki Nagy legújabb munkáira⁷ – hogy a főkegyúri jog eredete Szent István országalkotó tevékenységével, koronázásával, a kereszténység elterjesztésével és az egyházszervezet megalapításával függ össze. A kor keresztény térítésének és

az egyházszervezés kánoni gyakorlatának ismeretében le kell szögezni: Szent István egyházat kizárólag a Szentszékkel egyetértésben alapíthatott. Szent István ránk maradt oklevelei⁸ és két legrégebbi vita-ja, a legenda maior és a legenda minor⁹ világosan kimondják: István az egyházat a római apostoli szék helybenhagyásával és egyetértésével szervezte, koronázása pedig egy „apostoli áldás levele” alapján történt. Azt is tudjuk, hogy mikor Koppány legyőzése után 1009-ben újabb hét püspökség felállítására kerül sor, Az ostiai püspök mint „Szent Péter legátusa” jött Magyarországra és az új egyházmegyei határok megvonásával, így a pécsi püspökség felállításánál is – amely az alapítólevél tanúsága szerint ugyancsak a „szentséges apostoli úr megegyezésével”¹⁰ jött létre, jelentős szerepet játszott.

A felhatalmazás viszont, amelyet István a magyar egyház szervezésével kapcsolatban kapott, a történelem tanúsága szerint utódaira át nem szállott.¹² Ha tett is Szent László (1077–95) és Könyves Kálmán (1095–1116) arra kísérletet, hogy a Nyugaton divatos investitúra jogát maguknak megszerezzék, erről a Szentszék nyomására le kellett mondanunk és így Magyarországon is évszázadokon keresztül az általános egyházi jogszokás uralkodott: a püspököket – természetesen a királlyal egyetértésben, ha úgy akarjuk, a király javaslatára – a káptalanok választották.¹³

Éppen a gregoriánus reform-pápasággal szemben a hazai szokások kihangsúlyozását, illetve további privilégiumok elnyerését szolgálta az a Szent István életrajz, amelyet Hartvik püspök Kálmán király egyenes kívánságára 1100 körül szerkesztett. Az ő „vita”-jában a legenda maior és minor kitételei az apostoli szentszékre vonatkozólag már elmaradnak és ehelyett egy jól ismert tendenciózus tudósítás jelenik meg István csodálatos koronaszerezéséről. A pápa a koronát és a hordozható keresztet, mint az apostolság jelét a magyar fejedelemnek küldi e szavakkal: „Én apostoli vagyok, ő viszont méltán Krisztus apostola, ha Krisztus annyi népet térített meg általa. Ezért rendelkezésre bízuk, miként az isteni kegyelem őt oktatja, az egyházaknak és népeiknek mindkét törvény alapján történő igazgatását”.¹⁴

Hogy e történet merő kitalálás anakronisztikus részletekkel megtoldva, azt a történettudomány már régen kimutatta.¹⁵ Viszont kiindulópontja lett a magyar királyi kegyúri jogoknak. Ennek egyik oka abban is rejlik, hogy Hartvik legendája a 12. századtól kezdve hivatalos jelleget öltött, jóformán az összes középkori krónikába átmert és egy ártílizált változatban a humanista Laurentius Surius 1576-ban ki is nyomtatta. A Hartvik-féle legendához szorosan kapcsolódik az ún. Szilveszter-bulla is. Megtalálásának körülményeire, az 1740 óta folyó tudományos vitára, annak 1909-ben történt eldöntésére és a szerző személyének megállapítására e helyütt nem szükséges külön kitérni.¹⁶ Arra azonban nyomatékosan fel kell hívni a figyelmet, hogy ez a „cudar koholmány”, mint a hamisítás felderítője, Karácsonyi János magát kifejezte, 1644-től, a bulla első publikálásától fogva a magyar királyok apostoli, legátusi jogainak rendkívüli népszerűsítője volt. Mégpedig nem is véletlenül, hiszen VII. Gergely pápa Salamon királyhoz 1074. október 28-án intézett levele és a Hartvik-legendának a Surius-féle szövege alapján lett kompilálva. A „bullában” többek között ez áll: „Apostoli hatalmunknál fogva megengedjük, hogy te és ők (ti. törvényes utódaid)... az apostolság címerül magad előtt keresztet vitethess és ők is vitethessenek, és miként téged és őket az isteni kegyelem arra tanít, országod jelen és jövő egyházait helyettünk és utódaink helyett intézhessétek és rendezhessétek”.¹⁷

A magyar királyi kegyúri jog késő-középkori fejlődésében jelentős szerepet játszott a pápaság politikája is. Amikor a Szentszék a 14. század elejétől kezdve, különösképpen pedig a pápák ún. avignoni fogsága idején (1307–1377) a pápai rezervációk (javadalombetöltések) rendszerét kiépítette, eljárása az egyre jobban önállósuló és kifejlődő

nemzeti államok ellenállásába ütközött. Így Magyarországon is. A pápák új politikája ellen már Károly Róbert és Nagy Lajos (1308–1382) is küzdöttek,¹⁸ Zsigmond (1387–1437) pedig már attól sem riadt vissza, hogy a magyar korona vélt vagy valódi jogainak védelmében egy sereg törvényt hozzon vagy hozasson,¹⁹ sőt IX. Bonifác és VII. Ince pápákkal még a diplomáciai kapcsolatot is megszakítsa és a Konstanci Zsinaton a bíborosi testületől 1417-ben azt az ígéretet csikarja ki, hogy a pápák a jövőben magyar királyi kegyúri jogait tiszteletben tartják.²⁰

Ismeretes, hogy a Szentszék következetes és állhatatos magatartása miatt még a magyar országgyűlésnek is engednie kellett és újabb fordulat csak Hunyadi János kormányzó (1446–1452) és fia, Mátyás (1458–1490) uralkodása alatt következett be. Mátyás hosszú és keménykezű egyházpolitikája azt eredményezte, hogy a magyar jogi köztudatban a királyi kegyúri jog – amelyet természetesen tetszés szerint tágitani lehetett – teljesen meghonosodott. Amikor aztán Werbőczy István 1514-ben az országgyűlés és a király megbízásából a magyar köz- és szokásjogot első kodifikációs formájába öntötte, akkor a magyar király egyházi kiváltságaival kapcsolatban már egy másfélszázados fejlődésnek és rég bevett gyakorlatnak adott kifejezést. Werbőczy *Opus Tripartitum*-ában négy érvet is hozott fel arra vonatkozólag,²¹ hogy Magyarországon a pápának egyházi hivatalok adományozásánál a megerősítés jogán kívül semmi hatalma nincs, az egyházi javadalmak adományozása ui. a magyar királyokat illeti. Ezeket az érveket a történettudomány már régen megcáfolta.

Képtelenség ugyanis azt állítani, hogy Magyarországon minden egyházi javadalmat a királyok alapítottak (első érv: *ratione fundationis*), hogy II. Szilveszter pápa a keresztény hit terjesztésével és az egyház megszervezésével kapcsolatban Szent Istvánnak és utódainak korlátlan felhatalmazást adott (második érv: *ratione susceptae religionis*), hogy több mint 500 éven át a magyar királyok kegyúri jogaikat, háborítatlanul gyakorolták (harmadik – elévülési érv –: *ratione legitimae praescriptionis*) és hogy a Konstanci Zsinat a magyar királyok kegyúri jogát elismerte (negyedik érv: *ratione corroborationis*). Werbőczy Hármaskönyve ugyan törvényerőre sohasem emelkedett, első részének 11. és 12. titulusa mégis, mint Fraknoi megállapította, „a magyar közjog és egyházi jog sarkalatos tétele lett.”²² Werbőczynek különösképpen a Hartvik-legenda nyomán előadott érvelése ment a köztudatba: „A magyarok nem apostoli tanításra, vagyis apostolok szent beszédeire, akiknek fejedelmét a földön a pápa helyettesíti, tértek a katolikus hitre, hanem saját királyuknak, Szent Istvánnak... intézkedése következtében... Innen érdemelte ki a király és apostol nevét, mert tanításával, cselekedeteivel és példaadásával a földön az apostolokat helyettesítette. És ugyanazért a pápa adományából címerként szentsége jeléül a kettős keresztet is méltán érdemelte ki, hogy tudniillik: királynak és apostolnak joggal mondjuk.”²³

A fennmaradt okmányok tanúsága szerint más magyar államférfiakkal együtt valószínű Werbőczy volt az, aki lépéseket tett a Szentszéknél annak érdekében, hogy a pápák a magyar királynak az apostoli címet hivatalosan is megadják. Tudjuk, hogy az 1518-as bácsi országgyűlés Werbőczyt bízta meg egy németországi, velencei és római követjárással. Werbőczy két követársával 1519. április 12-től május elejéig tartózkodott Rómában.²⁴ Minden okunk megvan rá, hogy feltételezzük, X. Leó pápának nemcsak egy török ellenes liga és Magyarország megsegítésének tervét adta elő, hanem a magyar királynak azt a kívánságát is, hogy kiváltságos helyzetét az „apostoli” cím adományozásával is megerősítse. Nincs kizárva az sem, hogy Werbőczy, aki II. Lajosnak, mint cseh királynak és így birodalmi választófejedelemnek a követe az 1521-es wormszi birodalmi gyűlésen is részt vett,²⁵ az ott tartózkodó Girolamo Aleander nunciusnak királyi óhaját ismételtén kifejezte. A magyar udvar ebbeli kérésével kapcsolatban sem Magyarországon,

sem Rómában eddig nem kerültek elő dokumentumok. De amikor jó száz évvel később 1627-ben III. Ferdinánd hasonló lépéseket tett, Rómában emlékeztek az esetre és Francesco Barberini bíboros államtitkár a korábbi magyar „démarche”-ot VIII. Henrik angol király pápai kitüntetésével hozta kapcsolatba.²⁶ Mint ismeretes, Henrik a katolikus szentségi tan védelmében egy vitairatot adott ki, „Assertio septem sacramentorum adversus Martinum Lutherum”, mire őt X. Leó pápa 1521. október 21-én a „defensor fidei” címmel tüntette ki. Ahhoz tehát semmi kétség sem fér, hogy 1519 és 1626 között magyar részről hivatalos lépés történt Rómában az apostoli királyi cím elnyerése érdekében.

A bekövetkező nemzeti katasztrófa, a polgárháborúk és a török hódoltsággal együttjáró örökös hadviselés, valamint a reformáció elterjedése, a terv tökéletes elejtését eredményezte. A központi új abszolutisztikus hatalom megszilárdulásával azonban a bécsi királyi udvar elérkezettnek látta az időt, hogy a főkegyúri jogokat visszaszerezze, ill. kiépítse. Ennek a törekvésnek volt része az a terv is, hogy a magyar király részére az apostoli címet megszerezze.

III. Ferdinánd, aki még apja életében, 1625-ben a magyar trónra lépett, 1627. július 25-én Pázmány Péter bíboros prímáshoz fordult és avval a megokolással, hogy a magyar korona jogait vissza akarja szerezni, azt kérdezte tőle, az elődök közül kik és mennyi ideig viselték az apostoli királyi címet és hogy ez szokásjog vagy egyházi privilegium alapján jött-e létre, s végül véleménye szerint a címet jelenleg jogosan igénybe lehet-e venni?²⁷ Pázmány már tíz nap múlva, augusztus 5-én, feltűnően röviden és kitérőleg, nem a levélírónak, hanem apjának, II. Ferdinándnak válaszolt. A feltett kérdésekre feleletet nem is adott, viszont célzott arra, hogy a király szándékát nem helyesli.²⁸ Nem kétséges, Pázmány joggal tartott attól, az apostoli királyi cím okot fog szolgáltatni a kegyúri jogok további kiépítéséhez.

De a király Pázmány elzárkózásától nem hagyta magát zavartatni. Amikor néhány nap múlva egy pápai nuncius utazott át a császárvárosra, és III. Ferdinánd számára is ajánlólevelet hozott, a király főudvarmesterén, Christoph Simon Thun bárón keresztül a helybeli nunciusnak, Carlo Caraffának felpanaszolta a levél címzését, mivel az az apostoli jelzót nem használta. A nuncius azt válaszolta, az apostoli királyi címet elődjéhez, II. Ferdinándhoz szóló brevékben sohasem használták, sőt tudomása szerint egyáltalán nem is lett használva. A főudvarmester erre megjegyezte, hogy az uralkodók I. Ferdinánd óta (1526) azért nem éltek a címmel, mivel ők mint a Német–Római Szent Birodalom császárai erre súlyt nem fektettek, viszont a jelenlegi király – aki még apja, a császár életében vette fel a magyar koronát – az apostoli cím megújításával az egész világ tudomására akarja adni, hogy a katolikus hit oltalmában nemcsak „legkeresztényibb” és „legkatolikusabb”, mint Spanyolország és Franciaország királyai, hanem egyenesen „apostoli” akar lenni.²⁹

Caraffa nuncius fenti, augusztus 18-án keltezett jelentésére Francesco Barberini bíboros államtitkár két jegyzékben is kitért, egyik közülük chiffrizott volt.³⁰ Az elsőben – 1627. szeptember 11-én – rámutatott arra, hogy a cím megszerzésére már X. Leó pápa idején is kísérlet történt és éppen ezért érett megfontolást igényel. A második, a chiffrizott jegyzék szeptember 18-án azt az utasítást adta a nunciusnak, hogy igyekezzék a királyt a cím megszerzéséről lebeszélteni. Érvekként hozza föl azt, hogy egy gyakorlatból kiment szokást újra bevezetni annyi, mint egy új privilegiumot megszerezni. Saját magától a király a címet föl nem veheti és abból a körülményből, hogy X. Leó pápa idején az apostoli cím adományozása szóba került, arra kell következtetni, hogy a címet a királyok vagy sohasem bírták, vagy annak használata a gyakorlatból már rég kiment, azaz elévült.

A nuncius október 12-én egy ugyancsak chiffrirozott jelentésben válaszolt az államtitkárnak és megígérte, hogy az adott utasításokhoz tartja majd magát. Egyúttal jelezte, hogy Ferdinánd a cseh és római királyi koronák elnyerésének küzdelmében az apostoli királyi cím megszerzéséről könnyen megfélelkezhet.³¹ Egyelőre így is volt, de Ferdinánd két év múlva újra fölvette a tárgyalás fonalát. Ezekbe belekapcsolta a cseh grófi családból született Valerianus Magnis^{31a} kapucinus atyát, aki mint a csehországi katolikus restauráció egyik vezére mind Bécsben, mind Rómában nagy tekintélynek örvendett.

Pater Magnis még az államtitkárnak, Barberini bíborosnak is jelentette, hogy Thun főudvarmester felszólítására a nunciussal az apostoli királyi cím ügyében tárgyalni fog, mire ez 1629. július 29-én az új bécsi nunciust, Giovanni Battista Pallottot utasította, hogy a túlságosan is ügybuzgó Magnis atya zaklatását viselje el és előterjesztését türelmesen hallgassa meg és arról neki jelentést tegyen.³² Ezt a nuncius augusztus 11-i chiffrirozott levelében meg is tette³³ és beszámolt a páterrel folytatott tárgyalásáról: Ő felhívta a figyelmet arra, hogy egy súlyos természetű dologról van szó, amely előbb alapos információk beszerzését igényli, mert ha a magyar királyok a címet az apostoli szék adományából korábban bírták is, azóta elévült. A király személyi érdemeire sem lehet a címet megadni, hiszen országa nyolctized részben eretnekek kezén van, sőt országában Ausztria és Cseh-Morvaország minden előzőtt prédikátora, valamint az unitáriusok tömege menedéket talál. Ha tehát majd a király országát az eretnekek kezéből kiragadta és a katolikus vallás tisztaságát helyreállította, szó lehet az apostoli cím megadásáról a király személyes érdemei alapján.

Nem férhet hozzá kétség, hogy Rómában a nuncius jelentését és az ügyet alapos megfontolás tárgyává tették és hogy vele esetleg a bíborosi kollégium is foglalkozott. Ugyanis Pallotto fenti, augusztus 11-én kelt jelentésére Berberini államtitkár csak október 13-án chiffrirozottan válaszolt, aminek szövegét nem ismerjük, csak tartalmát: a Szentszék a kérést elvetette.³⁴ Október 18-án és 19-én Pallotto két chiffrirozott jelentést is küldött ez ügyben Rómába, magán a tényen kívül azonban semmit sem tudunk ezek tartalmáról.³⁵ November 3-án pedig Berberini államtitkár felszólította Pallottot, Werbőczy Tripartitumának egy példányát küldje Rómába, mivel Magnis atyának az apostoli királyi címről szóló emlékirata és annak Werbőczire alapozott főargumentuma ott megütözközést keltett.³⁶ Ebből is kitűnik: Bécsből beküldött okmányok alapján a Szentszék 1629. július 11. és október 13. között behatóan foglalkozott és döntése negatív volt. Aligha tévedünk, ha feltételezzük, ugyanazok az okok vezették a Szentszéket III. Ferdinánd kérésének megtagadásában, mint amelyek már 1521 körül és Pázmánynál is latba estek: a római kúriának a történelem folyamán már annyi küzdelmet kellett megvívnia a magyar királyi kegyúri jogok kapcsán, hogy minden oka meg volt feltételezni, az apostoli királyi cím csak további főkegyúri jogigényeknek és ezzel súrlódásoknak lesz a forrása. Pallotto az államtitkár kérésére november 24-én válaszolt. Megígérte, hogy a kért könyvet megszerzi és tájékoztatta az államtitkárt, hogy Magnis atya írásából neki semmit sem közöltek és hogy a páter előző nap a cseh országgyűlésre Prágába utazott.³⁷

Miután Róma elutasítón döntött, III. Ferdinánd a kérdést a maga részéről is elejtette. Nem így azonban az eredeti szándékot, a királyi kegyúri jogok fokozatos megszilárdítását és kiépítését. Ezt már mindjárt császári uralkodásának kezdetén, 1637-ben, erőteljesen kézbe vette³⁸ és bár a kegyúri terheket hűségesen teljesítette,³⁹ sem római tárgyalásoktól, sem a Szentszékkel való konfliktusoktól sem riadt vissza.⁴⁰ Ismeretes, hogy ezek lényege az ún. választott püspökök, a kinevezésekkel kapcsolatos taxák és ama szokás körül forgott, hogy a magyar püspökök királyi kinevezésük után, de még a pápai megerősítés és felszentelésük előtt főpapi inszignákat hordtak, javadalmaikat elfoglalták,

püspöki joghatóságot gyakoroltak, valamint hogy püspökök áthelyezése jövedelmezőbb püspökségekre olyan méretet öltött, amelyik már fokozatos előrelépéssel ért fel a normális egyházkormányzat mérhetetlen kárára.⁴¹ Ekkor, a Rómában folytatott tárgyalások tetőpontján, 1644-ben jelent meg a hamisított Szilveszter-bulla, amely rendkívüli gyorsasággal ment a köztudatba és további jogalapot teremtett mind a bécsi kormányhivataloknál,⁴² mind a magyar javadalmasoknál a kegyúri jogok speciális gyakorlatában. A magyar püspökök álláspontjuk megokolásánál pedig a király apostoli címét hangoztatták, mint a bécsi nuncius 1649. április 30-i jelentése bizonyítja.⁴³

A felszabadító háborúk után a modern abszolutista és központosított államhatalom kiépítése során az ún. „apostoli királyság” eszméje is tovább fejlődött. A király hatáskörét egyházi téren önhatalmúan kiterjesztette. Korlátlan rendelkezési hatalmat kezdett gyakorolni nemcsak az egyházi javadalmi ügyeiben, hanem a szorosan vett egyházi joghatóság és kormányzat határain belül is.⁴⁴ Ennek a fejlődésnek mérföldköve volt I. Lipót 1701. április 9-én kelt okirata, amelyben mint „Magyarország apostoli királya”, „Isten egyházainak legfőbb kegyura” és a „Magyarországi egyházak új alapítója” a visszahódított területek egyházi javairól intézkedett.⁴⁵ Egy 1667-ből származó magyar emlékirat mellett, amely Róma számára készült,⁴⁶ ez az első nagy okmány, amelyben az apostoli királyi címet a magyar uralkodó hivatalosan is magának vindikálja. A királyi okiratot később természetesen egy egész sor főkegyúri intézkedés és dokumentum követte, amelyekben az apostoli király jogairól már in extenso is szó van.⁴⁷ Ismeretes, hogy ennek az állami jogfejlődésnek a magyar püspöki karon belül is akadtak lelkes támogatói, elsősorban az akkori magyar prímás, Kollonich Lipót⁴⁸ személyében.

Jellemző az állami jogfejlődésre, hogy Telkessi István egri püspök ügyével kapcsolatban, akit a Rákóczi-szabadságharcban való részvétele miatt püspökségétől megfosztottak, az uralkodó mint „Magyarország apostoli királya” már a püspökök fölötti bíraskodás jogát is fönntartotta magának, holott a Trienti Zsinat a püspökök letételét egyenesen a pápára bízta.⁴⁹ A pápai államtitkár a király felfogásával szemben azonban 1710. január 4-i jegyzékében kifejtette, hogy az apostoli cím semmilyen joghatósággal sincs összekötve, mint ahogy a „legkeresztényibb”, „katolikus” címek sem.⁵⁰

De a nunciusnak már egy évvel korábban is azt kellett jelentenie Rómába, hogy Magyarországon az a felfogás uralkodik, „che il re d'Ungheria possa fare tutto cio che puole il papa, salva á sua santità la sola conferma” – „Magyarország királya mindazt megteheti, amit a pápa, őszintesége csupán csak a megerősítés jogával rendelkezik”: íme Werbőczy pretenciójának teljes kifejlődése!⁵¹ Az egyház megadóztatásának, illetve vagyoni jogi ügyeiben is a királyi kegyúri jog teljes mértékben alkalmazást, sőt országgyűlési megerősítést nyert az 1715/74-es és 1723/70-es törvénycikkekben.⁵² Ezt a hatáskört természetesen a későbbi uralkodók sem csökkentették, ellenkezőleg, igyekeztek még messzebb kiterjeszteni, pl. az ún. korona-bíborosok kinevezésére vagy a szerzetesházak vizitációjának engedélyezésére. Mária Terézia uralkodásával (1740–1780) megkezdődött aztán az osztrák államegyházi rendszer teljes kibontakozása – a Terézianizmus, majd Jozefinizmus – amelynek egyik alapelve éppen az volt, hogy az államhatalom felügyeleti, ellenőrzési és rendelkezési jogkörének határt csak a dogma szab.⁵³ Ennek az egyházpolitikának a jegyében történt az apostoli királyi cím hivatalos megszerzése is.

A bécsi udvarban már 1750 óta, XIV. Benedek pápa betegeskedése óta foglalkoztak a következő konklávéval. Politikailag ui. egy francia–osztrák poroszellenes szövetség jött létre, és először állott elő az újabbskori történelemben, hogy a Német–Római Szent Birodalom császári koronáját nem az Osztrák Tartományok ura, Magyarország és Csehország királya hordta. Amikor tehát XIV. Benedek 1758. május 3-án meghalt, arra gondoltak Bécsben, I. Ferenc császár és Mária Terézia nevében is külön-külön követet küldet-

nek Rómába.⁵⁴ Végül is csak egy követ, Antonio Clerici márki⁵⁵ személyében állapodtak meg, de ő mindkét uralkodótól megbízólevelet kapott. Mária Terézia az övében – amely június 3-án lett kiállítva – hivatalosan apostoli királynak nevezte magát és ezt avval okolta meg, hogy a magyar és cseh koronát a többi jelesebb keresztény koronával egyenlővé kívánja tenni, főként, miután már a francia és spanyol király a „legkeresztényibb”, illetve „katolikus”, a portugál király pedig néhány év óta a „hű” címet hordja. Clerici arra is felhatalmazást kapott, hogy az ügyet megbízólevele átadása előtt Franz von Rodt⁵⁶ bíborossal, a bécsi udvar bizalmas tanácsadójával tárgyalja meg és abban az esetben, ha a bíborosi kollégium nehézségeket támasztana, a levelet be se mutassa.

Az udvar elővigyázatossága nem volt alaptalan. A bíborosi testület a címet magát ugyan nem támadta meg, de úgy nyilatkozott, hogy székiüresedés alatt semmiféle változtatásnak helye nincs és a jövőendő pápa kezét nem kötheti meg. Mária Terézia Clerici jelentésére július 31-én válaszolt. Elismerte a bíborosok aggályainak jogosultságát, de II. Szilveszter pápa bullájára és a Bollandisták „Acta Sanctorum”-ára hivatkozva rámutatott arra, hogy a magyar királyok apostoli joga nem új, hanem szentistváni eredetű. Mária Terézia jegyzéke még meg sem érkezett Rómába, amikor július 6-án Carlo della Torre Rezzonico XIII. Kelemen néven a pápai trónt elfoglalta. Első levelében, amelyben Mária Teréziának megválasztását jelezte, a címzésben Magyarország apostoli királya nem szerepelt. Ezért Clerici követ és Rodt bíboros felhatalmazást kaptak, hogy az ügyet újra megmozgassák. Ezúttal eredménnyel.

XIII. Kelemen pápa mindjárt legelső bíborosi konzisztóriumában, augusztus 19-én az ülést azzal a közléssel nyitotta meg, hogy Mária Teréziának és utódainak az apostoli királyi címet adományozta. Az allokúció szövege⁵⁷ lényegében azonos annak a pápai brévének a szövegével, amellyel XIII. Kelemen Mária Teréziát még ugyanazon a napon hivatalosan is értesítette.⁵⁸ A római pápák – írja a szentatya – azokat a népeket, amelyek a keresztény hit védelmében maguknak érdemeket szereztek, ki szokták tüntetni. Mint ismeretes, a „nemes magyar nemzet” (nobilissima Hungarorum natio”) a keresztény hit védelmében és terjesztésében azonban különösképpen is sokat és jelentőset tett, amint ez elsősorban Szent István életművéből is kitűnik. A római pápák a magyar nép és a magyar királyok hitét és az Apostoli Szék iránt tanúsított hűségét különféle privilégiumokkal tisztelték. Ezek között legjelentősebb az, hogy a magyar király előtt az apostolság jeleként egy keresztet hordoznak és a királyt magát apostolinak nevezik. Ennek a szokásnak, illetve privilégiumnak az eredete és adományozója ismeretlen. Éppen ezért pápai joghatóságánál fogva azt megerősíteni kívánja. A jelen brévével tehát elrendeli, hogy Mária Teréziának és utódainak az apostoli cím jár, de nem mint joghatóság („hunc titulum, non eum quidem indicem Potentiae ac Dominatus”).⁵⁹

Kelemen pápa a brévét Clerici követnek személyesen nyújtotta át, amikor ez búcsulátogatáson jelent meg nála és Mária Terézia kérésének megfelelően az ilyenkor szokásos díjakat is elengedte.⁶⁰ A pápai bréve Bécsben nagy örömet okozott és a királynő Kaunitz kancellár előterjesztésére a szeptember 16-án megtartott államtanácsban úgy döntött, hogy ezt a „kiváló tiszteletbeli rangot a magyar királyság dicsőségére” a főudvarmesteri hivatalon keresztül Ausztria valamennyi tartományában ünnepélyesen ki kell hirdetni.⁶¹

Ez azonban nem ment simán.⁶² Elsőnek az a kérdés merült föl, az apostoli jelzőt az eddigi hivatalos megszólítás melyik helyére csatolják. Mária Terézia azon a véleményen volt, hogy a magyar királyi címnél kell beiktatni, mivel a kitüntetést Magyarország kapta meg. Vele ellentétben azonban Kaunitz kancellár október 1-én kelt jelentésében azt a felfogást hangoztatta, hogy ebben az esetben is úgy kell eljárni, mint apja, VI. Károly császár járt el a spanyol „katolikus” címével: a királynő a címet saját irataiban ne használja, legfeljebb csak azokban az iratokban, amelyeket a magyar hatóságok bocsátanak

ki.⁶³ Mária Terézia azonban Kaunitz javaslatával nem értett egyet, mert atyjának eljárásában más okokat látott és a francia és portugál gyakorlat szerint akart eljárni.⁶⁴ Elrendelte tehát az apostoli cím ünnepélyes kihirdetését és hogy a címet az összes levelezésbe és okiratba felvegyék. Ettől kezdve Mária Terézia németnyelvű hivatalos megszólítása így hangzott: „Allergnädigste Kaiserin, Königlich-Apostolische Majestät, Frau Frau”, ami később férfi uralkodókról lévén szó magyar nyelven is így hangzott: „Ő császári és királyi Apostoli Felsége”.

A cím hivatalos megadása sem zárta le természetesen a további fejlődést. A főkegyúri jogok a jozefinizmus korában, sőt azután is egyre jobban terebélyesedtek és ezek közé nemcsak az egyházi ún. középjavadalmasok, mint kanonokok kinevezése tartozott,⁶⁵ hanem az egyház teljes vagyonfelügyelete vagy teológiai oktatása is, beleértve a teológiai tanárok kinevezését és a tankönyvek előírását. Az udvar megpróbálta a segédpüspökök kinevezési jogát is magához vonni, az 1855-ös osztrák konkordátummal kapcsolatos tárgyalások során pedig arra is kísérletet tett, hogy az apostoli címet az osztrák császárokra is kiterjessze. Az ún. perszonális unióra és az egyszerűségekre való hivatkozással azt javasolta, hogy a Szentszék az „Autstriae Imperator et Regni Hungariae rex Apostolicus” címet egyszerűen „Austriae Imperator Apostolicus”-szal helyettesítse. Erre azonban a pápai államtitkárság megjegyezte: „Se si toglie il titolo „Regem Hungariae” non può avere piu luogo la qualifica „Apostolica” essendo questa ammessamente al Re di Ungheria per concessione di Silvestro II. al Re Santo Stefano” – azaz: „ha töröltetik a címben a Magyarország királya kifejezés, nincs helye többé az apostoli jelzőnek sem, mivel ez kizárólag a magyar királynak lett megengedve II. Szilveszter Szent Istvánnak szóló privilégiuma alapján”.⁶⁶

Jellemző az akkori állapotokra, hogy már a pápai államtitkárságon is akadt hivatalnok, aki azt hitte, nem XIII. Kelemen pápa száz évvel előbb Mária Teréziának, hanem II. Szilveszter pápa 850 évvel korábban Szent Istvánnak adományozta az apostoli címet. A főkegyúri jogokat a századfordulón az Osztrák–Magyar Monarchia szentszéki követ-ségének egyházi tanácsosa, Csiszárík János⁶⁷ már 24 pontban sorolta föl.⁶⁸

A köztársasági államforma kikiáltása és IV. Károly király trónfosztása után már négy nappal, 1918. november 20-án a magyar püspöki kar úgy döntött, hogy a főkegyúri jogoknak szünetelniük kell.⁶⁹ XV. Benedek pápa pedig 1921. november 21-én tartott alkuciójában kifejtette, hogy a régi magyar királyság megszűnésével a királyi kegyúri jogok illetve privilégiumok is megszűntek és ezeket egy utódállam sem igényelheti magának.⁷⁰ Pietro Gasparri bíboros államtitkár későbbi magyar inszisztálásokra kijelentette: „A Szentszék annak idején, ha Magyarországnak ismét lesz megkoronázott apostoli királya, kész tanulmányozni, milyen jogok illetik meg a királyt ebben a kérdésben”.⁷¹ Ennek a jogfelfogásnak megfelelően a magyar országgyűlés már 1920-ban, az első törvénycikk 13. §-ban megfogalmazta. „A kormányzó nem illetékes a királyi főkegyúri jogokat gyakorolni”.⁷² A püspöki kinevezésekkel kapcsolatban a magyar kormány később csak annyit ért el, hogy a Szentszék 1927-ben a kormánynak az ún. politikai vétőjogát és egy kívánságlista beküldését megengedte („Intesa semplice”).⁷³ A II. Világháború utáni fejlődésről a bevezetésben már volt szó.

Az előadottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a magyar királyok apostoli címe, amely a királyi főkegyúri jogok fejlődésével szoros kapcsolatban áll, hivatalosan először egy 1667-ben készült emlékiratban, illetve I. Lipót 1701-es okiratában jelenik meg. Azonban már II. Lajos uralkodása alatt (1516–1526) kísérlet történt arra, hogy Ró-

mában a címet hivatalosan is megszerezzék. Nem fér kétség ahhoz, miért utasította el a Szentszék a király kívánságát: bőséges tapasztalatokon okulva benne csak további főkegyúri jogigények és ezzel további súrlódások forrását látta. Amikor tehát 1627-ben, illetve 1629-ben III. Ferdinánd a cím elnyerésére Rómában újra kísérletet tett, a Szentszék korábbi döntését tartotta szem előtt. Minden okunk megvan föltételezni, hogy amikor 1627-ben, illetve 1629-ben Francesco Barberini bíboros államtitkár a bécsi nunciusnak utasításait adta, a régi iratok – vagy legalábbis azok egy része – még megvoltak Rómában. 1627. szeptember 11-i jegyzékének kitétele, „si ha memoria che di questa materia fu discorso altre volta in tempo di Leone X. con l'occasione del re d'Inghilterra”,⁷⁴ ugyanis nem vonatkozhat semmiféle emberi emlékezetre, hiszen a római kúriában sem lehetett akkor egyetlen egy hivatalnok sem életben, aki már száz évvel előbb az ügygel foglalkozott volna. Ezek az iratok azóta vagy elvesztek, vagy valahol ma is lappanganak. Mikor végül is XIII. Kelemen pápa a címet Mária Teréziának és utódainak megadta, akkor az esetleges velejáró joghatóságot kifejezetten is kizárta. Ennek ellenére a főkegyúri jogok tovább fejlődtek és betetőzésüket a magyar királyság végén, sőt – mint a magyar történelem egyik ellentmondása – annak bukása után 40 évvel nyerték.

JEGYZETEK

1. Fraknói Vilmos, A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Budapest 1895 és Ugyanő, Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Budapest 1899.
2. Új Lexikon, 1 kötet, Budapest 1936. 239; Révai Nagy Lexikona, 1. kötet Budapest 1911. 748; Katolikus Lexikon, 1. kötet. Budapest 1931. 97.
3. Vajay, Szabolcs, Corona Regia–Corona–Regni–Corona Sacra, in: Ungarn-Jahrbuch, 7/1976/36–64, itt: 39–40.
4. Csizmadia Andor, A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Budapest 1966, ugyanez németül átdolgozva: Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944. Budapest 1971.
5. Csizmadia, A magyar állam, 34–39, 132–136.
6. Szentirmai, A, Die apostolische Legation des Ungarkönigs Stephan des Heiligen, in: Österreichisches Archiv für Kirchenrecht, 1957, Jg. 6. 253–267.
7. Györffy György, István király és műve. Budapest 1977; Kistó Gyula, A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest 1988; Püspöki Nagy Péter, Szent István egyházszerkezete, in: Szent István és kora (szerk. Glatz Ferenc–Kardos József). Budapest 1988, 59–80.
8. Részletesen idézve Balanyi György, Szent István mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője, in: Szent István Emlékkönyv, 1. Budapest 1938, Reprint Budapest 1988., 169–197.
9. A legendák legújabb kritikai kiadása: Érszegi Géza, Árpád-kori legendák és intelmek, Budapest² 1987.
10. Szövege: Balics Lajos, A római katolikus egyház története Magyarországon. 1. kötet. Budapest 1885. 77.
11. Györffy, uo. 173, 182, 280.
12. Fraknói, A magyar kegyúri jog, 11.
13. Uo. 17.
14. Érszegi, uo. 40.
15. Legújabban Györffy, uo. 151.
16. Karácsonyi János, Szent István oklevelei és a Szilveszter-bulla. Budapest 1891, Ugyanő, Ki koholta a Szilveszter-bullát? in: Századok 1909, 362–377 és 1910, 315–316, Ugyanő, Világbolondító Tomkó János, in: Századok 1913, 1–13.
17. A bulla latin és magyar szövege: Balics, uo. 32–36, itt: 35.
18. Fraknói, A magyar kegyúri jog, 48–71.
19. Fraknói, uo. 71–122.
20. Mályusz Elemér, A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Budapest 1958; Csizmadia Andor, Die Auswirkung der Bulle von Konstanz auf die Entwicklung des Oberpatronatsrechtes, in: Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1960, 2. kötet, 1–2 füzet, 53–82; velük szemben: Szentirmai Alexander, De jure supremi patronatus regum Hungarie, in: Monitor Ecclesiasticus, 1961, 281–291; Ugyanő,

- Mályusz könyvének bírálata in: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, kan. Abt. 77/1960, 589–593; Jedin, Hubert, Mályusz könyvének bírálata in: Zeitschrift für Kirchengeschichte, 71/1960/163; Ugyanő, Bischöfliches Konzil oder Kirchenparlament? in: Entwicklung des Konziliarismus, Darmstadt 1976, 198–228, itt: 215.
21. Pars Prima, Titulus 11. A hozzászóló irodalmat lásd Csizmadia, A magyar állam, 52–54.
 22. Fraknói, A magyar kegyúri jog 214–215.
 23. Fordítás az 1897-es Kolosvári–Óvári-féle kétnyelvű kiadás szerint. Budapest, 1897. 71–73.
 24. Fraknói, Vilmos, Werbőczy a Mohácsi vész előtt, in: Századok, 1876, 437–469, itt: 462–465.
 25. Fraknói, uo. 465–469.
 26. Lásd alább, Fraknói, Okmánytár, 180, Nr. 137.
 27. Fraknói, A magyar kegyúri jog 342–343, Okmánytár 176–177.
 28. Uo. 373, Okmánytár 177–178.
 29. A nuncius részletes jelentése uo. 344–345; Okmánytár 179–180.
 30. Uo. 345–346; Okmánytár 180–181.
 31. Uo. 346; Okmánytár 181.
 - 31a Valerianus Magnis (1586–1661), O.F.M. Cap.-hoz: Wurzbach, Constantin, Biographisches Lexikon. 16. Wien 1867. 271–273.
 32. Uo. 347; Okmánytár 181–182.
 33. Uo. 347–348; Okmánytár 182–183; Nuntiatuerberichte aus Deutschland. IV. 1628–1635. Nuntiatuer des Pallotto 1628–1630. Berlin 1897. 290–291.
 34. Nuntiatuerberichte, uo. 356, Nr. 192.
 35. Nuntiatuerberichte, uo. 373, Nr. 201.
 36. Fraknói, A magyar kegyúri jog, 348, Okmánytár 183, Nuntiatuerberichte 373.
 37. Uo. 348; Okmánytár 183; Nuntiatuerberichte 393. Nr. 216.
 38. Uo. 351–352.
 39. Uo. 352.
 40. Uo. 353–367; Okmánytár 184–214.
 41. Uo. 369.
 42. Uo. 361–366.
 43. Uo. 369; Okmánytár 218–220.
 44. Uo. 409.
 45. Uo. 409–411; a Szentszék ellentmondása: Okmánytár 293–304.
 46. Okmánytár 264–292.
 47. Fraknói, A magyar kegyúri jog 411–417.
 48. Még ma is legjobb, levéltári forrásokon alapuló életrajza: Maurer Joseph, Cardinal Leopold Graf Kollonich, Primas von Ungarn. Innsbruck 1887; kritikus összefoglalás: Adriányi Gabriel, Katholische Erneuerung-Gegenreformation: Lebenswerk des Kardinals Leopold Graf Kollonich, in: Adriányi, Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns (Studia Hungarica, 30) München 1986. 83–99.
 49. Sessio XXIII. – következetesen a Codex Juris Canonici/1917 can. 1557 és CIC/1983 can. 1405.
 50. Fraknói, A magyar kegyúri jog, 426, Okmánytár, 308–310.
 51. Uo. 433; Okmánytár 307–308.
 52. Uo. 438, 441, 447–448.
 53. Uo. 458; a korona-bíborosokra uo. 466–471; Okmánytár 334–336.
 54. Arneth, Alfred, Geschichte Maria Theresias. 9. kötet: Maria Theresias letzte Regierungszeit. 3. Wien 1879. 6–11. A továbbiakban innét.
 55. Anton Georg Clerici márkihoz (1717–1768) Wurzbach, Constantin, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. 2. kötet. Wien 1857. 386–387.
 56. Franz Konrad Casimir von Rodt (1706–1788), bíboros, konstanzi püspökhöz: Hierarchia Catholica, Bd. 6. Padova 1958. 180, 3. jegyzet.
 57. Fraknói, A magyar kegyúri jog, 473–475.
 58. Magnum Bullarium Romanum (ed. Barbieri-Spetia-Segreti), Continuatio. tom. I. Roma 1835. 6–7.
 59. Uo. 7.
 60. Fraknói, A magyar kegyúri jog, 476.
 61. Uo. 476.
 62. Arneth, uo. 10.
 63. A továbbiakban Arneth, uo. 10–11.
 64. Fraknói, A magyar kegyúri jog, 467.
 65. Eckhart Ferenc, A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig. Budapest 1935.

66. Adriányi Gabriel, Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855. Roma 1963. 118.
67. Csizsárik Jánoshoz (1860–1936): Pfeiffer János, A veszprémi egyházmegye történeti névtára 1630–1950. München 1987, 87–88.
68. Csizmadia, Rechtliche Beziehungen, 49–50.
69. Ugyanő, A magyar állam és az egyházak, 268.
70. Acta Apostolicae Sedis, XIII. 1921. 521–524.
71. Csizmadia, uo. 291.
72. Uo. 271.
73. Uo. 301–322.
74. Fraknói, Okmánytár 180.

GÁBOR ADRIÁNYI THE APOSTOLIC TITLE OF THE HUNGARIAN KINGS

The apostolic title of the Hungarian kings, which is in close connection with the growth of the right of royal patronage, officially first appears in a memoir written in 1667, respectively in a charter from 1701 by Leopold the 1st. However there had been an attempt already made in the reign of Louise the 11th (1516–1526) to obtain officially the title from Rome. There is no doubt why the Holy See rejected the King's desire: based on plentiful experiences, Rome foresaw in it only new grounds for more rights of patronage and hereby for further disagreements. Thus, when in 1627 and in 1629 Ferdinand the 11th attempted to obtain the title in Rome again, the Holy See had its previous decision in view. We have every reason to assume that when Francisco Barberini cardinal under-secretary instructed the papal legate in Vienna in 1627 and in 1629, the old documents – or at least part of them – were still on hand in Rome. That is, the phrase of the note „si ha memoria che di questa materia fur discorso altre volta in tempo de Leone X. con l'occasione del re d'Inghilterra" from September the 11th, 1627 can't have been even one clerk alive in the Roman Curia who could have dealt with the subject hundred years before. These documents have either been lost or they are still lying somewhere. When at last Clement the 11th granted the title to Maria Theresa and her heirs, then he explicitly excluded the possible legal jurisdiction. Despite of this, the rights of royal patronage further expanded and culminated at the end of the Hungarian Kingdom, even more as one contradiction of the Hungarian History – fourty years following its fall.

BERTÉNYI IVÁN

HOZZÁSZÓLÁS ADRIÁNYI GÁBOR ELŐADÁSÁHOZ

Főpapjaink nem csupán lelki hatalmukkal, vallási irányító tevékenységükkel töltöttek be fontos szerepet hazánk történelmében, hanem az igazgatásuk alatt álló földbirtokokkal, fegyveres erővel, a királyi tanácsban bírt helyük révén mindig komoly politikai tényezőnek is számítottak. Érthető, hogy uralkodóink a magyar királyság egész története során mindvégig súlyt helyeztek arra, hogy hatalmukat az egyházi ügyekben is érvényesítsék, s különösen ügyeltek rá, hogy a főpapok kinevezésénél a kérdéses stallumokat az ő jelöltjük kapja. A királyi főkegyúri jogok legsikeresebb kiépítője Mária Terézia volt, aki a felvilágosult abszolútizmus felfogásának megfelelően a legmagasabb fokra emelte az utalkodói hatáskört az egyházi ügyekben, s 1758-ban elérte, hogy XIII. Kelemen pápa az apostoli királyi címet neki és utódainak oda is adományozta.

Az is természetes, hogy a magyar királyok egyházi ügyekben játszott irányító szerepe keresztelte a pápák egyházkormányzó jogkörét, s így nemegyszer vált feszültté a viszony Róma és uralkodóink közt. Az olykor a ránk maradt diplomáciai emlékekből is kiolvasható nyílt érdekösszeütközések mellett azonban egy csendes, az elbeszélő forrásokban megjelenő eszmei küzdelem is megfigyelhető, amelyet nem szabad lebecsülnünk, hiszen alapvetően kihatott a korabeli egyházpolitika irányítóinak a gondolkodására. Adriányi Gábor előadásához hozzáfűzve, legkorábbi történelmünk és egyháztörténelmünk időszakába szeretnék most visszanyúlni, hogy a magyar király érdekeit szolgáló eszmei fegyverzetnek két érdekes darabját bemutassam, s tekintettel a ma ünnevelt Bogyay Tamás személyére és előadására, olyan momentumokat választottam, amelyek összefüggnek a Szent Koronával.

Az egyik forrás, amelyet felvillantánék, Szent István királyunknak Kálmán király (1095–1116) korában Hartvik püspök által írt életrajza. Ebben a pápa látomása után a következő nap valóban megérkezik Asztrik főpap, előadja István, „a szent herceg” tetteit, s kifejti, István érdemes a királyi méltóságra és tisztségre, „hiszen Isten segítségével több népet igazott le, és hatalma által sok hitelent térített az Úrhoz. Ezeket hallván a pápa nagyon megörült, és kegyesen megadott mindent, ahogy kérték. Ezen felül hordozandó keresztet küldött a királynak az apostolság jelvényéül, mondván: Én apostoli vagyok, ő viszont érdem szerint apostola Krisztusnak, aki által Krisztus ekkora népet térített magához. Ezért rendelkezésre bízuk, hogy miként az Isten kegyelme tanítja, mindkét jogon intézkedjék az egyházak betöltése felől a néppel együtt („prout divina ipsium gratia instruit, ecclesias simul cum populis utroque jure ordinandas relinquimus”).

Első megközelítésre a szöveg teljes összhangban áll a VII. Gergely pápa nevéhez köthető új egyházpolitikai iránnyal. Szent István egyházszervezése idején hazánkban – miként Európában máshol is – az uralkodók a defensor vagy rector ecclesiae jogkörével felruházva intézkedtek az egyházi ügyekben.² VII. Gergelynek az evilági főhatalom megszerzésére való törekvései, az „egyház szabadságának” a jelszavával érvelve a XI.

század végére kétségessé tették e hagyományos jogalapot, s így Hartvik püspök sem hivatkozhatott volna erre a siker reményében. Ezért – amint Tóth Zoltán és Gerics József kutatásaiból tudjuk – elfogadva a gregorianizmus pápai szupremációt hirdető tanítását, merész fordulattal úgy kreált a magyar király számára jogalapot az egyházi ügyek intézésére, hogy „történelmi” címen, a II. Szilveszter pápa által adományozottnak tüntette fel a magyar királynak a hazai egyházzal kapcsolatos olyan jogkörét, amelyet a Szent-szék a gregorianizmus jegyében Európa-szerte elvitatott az uralkodóktól. Ezt a politikai célt szolgálta tehát Hartvik legendájában a pápa által Szent Istvánnak adott „mindkét jogon” való intézkedési jog az egyházak betöltése felől.³ (Zárójelben megjegyezzük, hogy itt a *ius utrumque* fogalmát Hartvik nem a későbbi római és egyházjogra vonatkoztatta, hanem IV. Henrik császár hívének, Ferrarai Widonak egy antigregoriánus vitairatát követte, s a lelki vagy isteni és az evilági jogot értette rajta, amint erre Gerics József a Hartvik legenda mintáit feltárva rámutatott.⁴)

Nemkülönben értékes eszmetörténeti adalékot őrzött meg számunkra a korábbi magyar gesta-szerkesztéseket magába olvasztó XIV. századi krónika-kompozíció 120. fejezete is a Géza és László hercegek valamint Salamon király közt 1074-ben lezajlott mogyoródi csata előtt „Szent László fényes nappal égi látomást látott, és azt mondta testvéreinek, Gézának: Láttál valamit? Ő azt felelte: Semmit. Akkor Szent László hozzáfűzte: Amíg itt tanácskozva álltunk, íme, az Úr angyala alászállt a mennyből, arany koronát hozva a kezében, s a fejéde tette. Ezért biztos vagyok benne, hogy a győzelem a miénk lesz, s Salamon legyőzve, száműzöttként fog elmenekülni az országból. Az Úr pedig a koronát és a királyságot neked fogja átadni.”⁵

A szöveg érdekessége, hogy benne az égiek közvetlenül, a pápa, sőt az egyház közvetítése nélkül juttatják Gézának a koronát, miközben VII. Gergely pápának az ekkoriban Gézához intézett levelei Salamon legfőbb vétkének azt tudják be, hogy a pápa megkerülésével nyerte el a Magyarország feletti uralmat. Tehát itt is megfigyelhető egy olyan törekvés, amely a VII. Gergely által képviselt pápai szupremáciával szemben burkoltan a magyar király uralmának a jogosságát, közvetlenül isteni eredetét próbálja körülbástyázni vallásos értelmezésben, ugyanakkor anélkül, hogy nyíltan szembehelyezkedne a gregoriánus tételekkel.⁶

A XI–XII. században – miként a legenda írója is egyházi személy volt – krónikaíróként is csak pap jöhetett számításba. Így azt a megállapítást kell tennünk, hogy királyainknak már hazai egyháztörténetünk korai szakaszában olyan, magasszintű teológiai ismeretekkel rendelkező, ugyanakkor jó politikai érzékű papi réteg állt a szolgálatában, amely követte a kor eszmeáramlatait, s képes volt arra, hogy az akkor modernnek számító gregoriánus tételekre a magyar király érdekeinek megfelelő, teológiailag megalapozott választ adjon.

JEGYZETEK

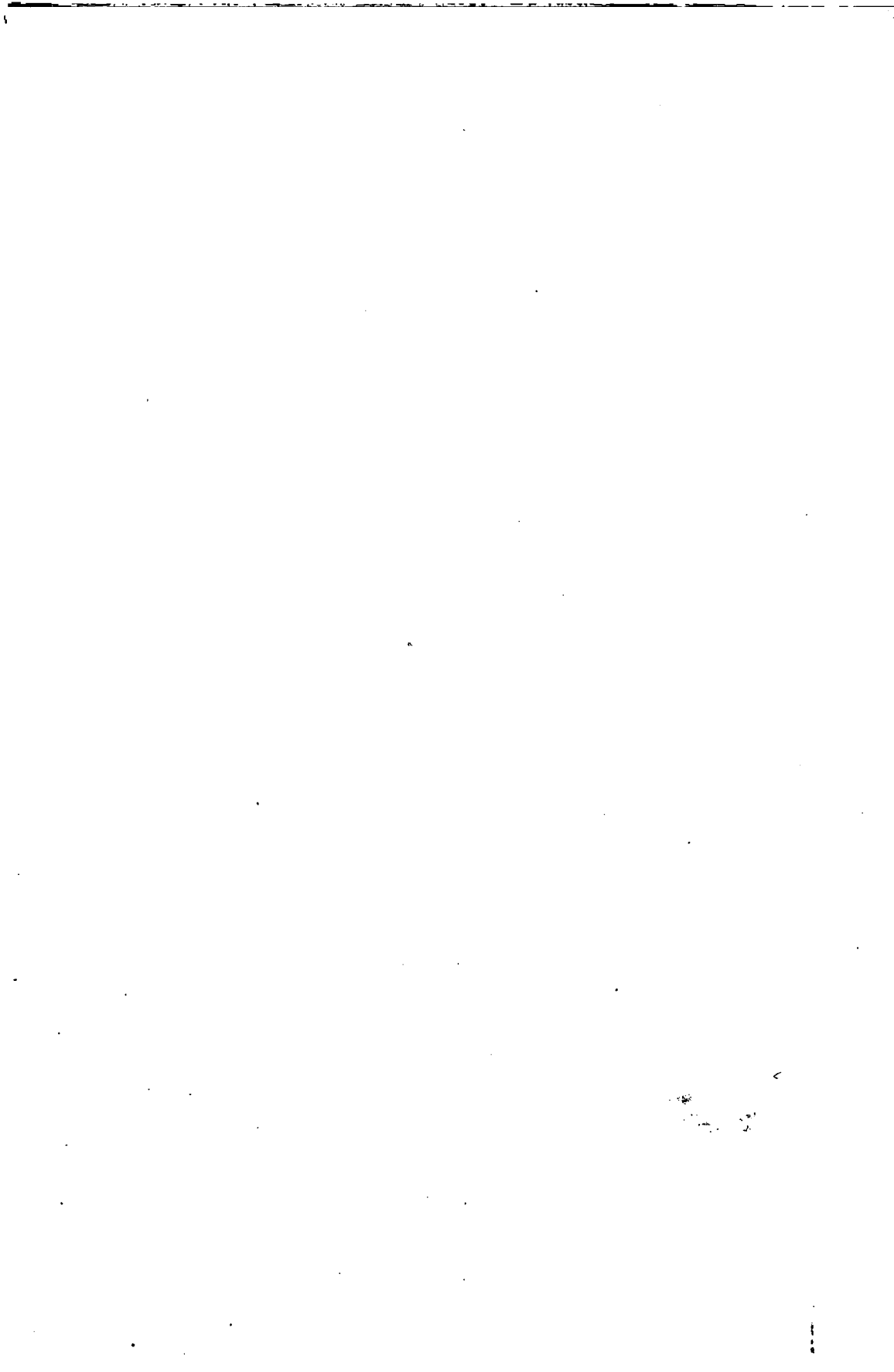
1. Emericus Szentpéter: *Scriptores rerum Hungaricarum* II. Budapestini, 1938. 414. p.
2. G. Tallenbach: *Vom Zusammenleben der abendländischer Völker im Mittelalter*. – Festschrift Gerhard Ritter. Tübingen, 1950. 47. p.
3. Tóth Zoltán: A Hartvik-legenda kritikájához. Budapest, 1942. 115–120. p., Gerics József: A Hartvik-legenda mintáiról és forrásairól. – Magyar Könyvszemle 97. (1981) 175–188. p.
4. Gerics József: i.m. 183. p.
5. Emericus Szentpéter: *Scriptores rerum Hungaricarum* I. Budapestini, 1937. 388. p.
6. Gerics József: i.m. 180. p., Uő: Kálmán-kori krónikáink és legendáink koronaforgalmához. – Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk.: H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Budapest, 1984. 131–132. p. Bertényi Iván: A magyar korona története. Kossuth Könyvkiadó, 1986. 377. p.

IVÁN BERTÉNYI
REMARKS ABOUT GÁBOR ADRIÁNYI'S LECTURE

Concerning the subject, Iván Bertényi points out two interesting elements that are related also to the Holy Crown.

First: according to the legend written by the bishop Hartvik the Pope called St. Stephen a true apostle at the occasion of the crown sending. Although we know that later our kings accepted Gregory VII.'s pursuit for power, still the author of the legend established, with the introduction of this daring turn, with a historical basis reaching back to Pope Silvester II., a legal ground for our kings to intervene in ecclesiastical matters and the right for their apostolic title

The second case can be read in the 14th century chronicle collection. According to this St. Ladislás had a vision in 1074. The Lord's angel descended from heaven bringing a heavenly crown for his brother Géza. Again, this scene tries to prove the power of the Hungarian kings' as a direct divine origin opposite to the papal power represented by Gregory VII. Since there was no need for the Pope's assistance in obtaining the crown.

JÓZSA LÁSZLÓ

A KUNSZENTMÁRTONI NAGYTEMPLOM KÉT ÉVSZÁZADA*

Napjainkban egyre több művészettörténeti tanulmány foglalkozik (a Vigiliában is) a templomépítéssel fejlődésének múltbeli tapasztalataival és jelenkori kérdéseivel. Amikor a hézagpótló művek egész sora nyújt segítséget a még tisztázatlan problémák megoldásában, mintha a figyelem perifériájára szorult volna az alföldi mezővárosok, nagyközségek templomépítészetének vizsgálata. Ez a kérdéskör ugyanis már túlhaladja a barokk építészeti kereteit, mivel a török idők elmúltával lassan újra benépesülő alföldi (jászsági, kis- és nagykunsgái) települések templomai csak a XVIII. század végére, illetve a XIX. század elejére készülnek el. A jelzett időszak templomépítészetére nincs egységes „szabvány”, az adott település anyagi lehetőségei és szakrális igényei határozták meg az istentiszteleti célokat szolgáló épület nagyságát, méreteit, kiképzésének és belső berendezésének színvonalát. Amikor vizsgálat alá vesszük az alföldi építészeti – ezen belül a templomépítészeti – történeti fejlődését, nem hagyhatjuk számításunkon kívül, hogy a *lehetőség* és az *igény* mennyire szigorú meghatározója volt az egyházi és világi célokat szolgáló építészeti alkotásoknak. Az előrebecsített megállapításokat kívánja az alábbi tanulmány az 1984-ben éppen 200 éves kunszentmártoni római katolikus nagytemplom – meglehetősen eseménydús – történetén keresztül bemutatni.

Kunszentmárton Szolnok megye déli részén, a Hármaskörös torkolati szakaszán terül el. Létezése az államalapítás koráig vezethető vissza. Egyike lehetett azoknak a Szent István uralkodása idején szerveződött községeknek, amelyek templommal rendelkeztek. A többtagú helységnevével fejlődési fokozatokat jelez. Szent Márton a templom tulajdonosa volt, erről vált ismertté az egész település, melyet Árpád-kori okleveleink Mártonfalvának, Szentmártonszállásnak is említenek.¹ (A középkor lovagi eszményképeinek egyike a római birodalomhoz tartozó Pannónia tartományból származó – katonának és később főpápnak egyaránt jeles – Szent Márton püspök, akinek a történelmi Magyarországon 40 község viselte a nevét.) A tatárjárás után IV. Béla a Tiszántúlon telepítette le a kunokat, akik a keresztség szentségében részesülve, felvették az itt talált magyarok szokásait. Községünk (Kunhegyeshez, Kunmadarashoz hasonlóan) róluk kapta a századok viszontagságain keresztül máig megőrzött „Kun” előnevet. Ilymódon tartozott a későbbiek során egészen 1876-ig – a Jászkun Kerületek megszűnéséig – a Nagykunshoz, s részesült annak területi kiváltságaiban.

A törökidulás súlyos megpróbáltatásokat hozott községünkre. Adataink szerint négy-szer vált a lángok martalékává: először 1552-ben, majd 1566-ban és 1593-ban, végül az 1686-os hadjárat idején, melynek során az ország felszabadult a 150 éves török uralom alól, de Kunszentmárton középkori települése végleg eltűnt a föld színéről. Neve ezután

*Részlet a szerző terjedelmesebb, most készülő művéből, amely a kunszentmártoni templom történetét dolgozza fel.

már csak abban az okmányban szerepel, melynek erejével I. Lipót császár 1702. március 22-én az egész Jászságot, a Nagy- és Kiskunságot földestül, népestül ötszázezer rhénus forintért a Német Lovagrendnek elzálogosította.²

Hogy Kunszentmárton – nagyon sok alföldi településhez hasonlóan – nem maradt véglegesen lakatlan pusztaság, a Jászapátiból 1718–19-ben történt kirajzásnak köszönhető. Vállalkozó kedvű katolikus jászok érkeztek Radics István kisbíró vezetésével a Körös-menti termékeny síkságra, amely földművelésre és nagyarányú állattartásra kíválóan mutatkozott. A pusztaság azonban nem válhatott magántulajdonukká: a lovagrend bérleti díjat követelt tőlük, de 1722-ben még csak kétszáz forintot tudott behajtani rajtuk. Ennek ellenére a népesség a következő évtizedekben rohamosan megnövekedett.

A települők megtartották a község ősi nevét, amely a hagyománytiszteleten túl kifejezte, hogy igényt tartanak a kunok számára egykor biztosított – helyhez kötött – kiváltságok jogfolytonosságára. Otthonaikat azonban néhány kilométerrel távolabb, árvízmentes magaslaton építették fel, hasonlóképpen templomukat is, pedig akkor még kijavítható állapotban lehetett az ún. Telekhalmon lévő Árpád-kori szentegyház. (Ennek romjait régészeti bejárása alkalmával Rómer Flóris 1876-ban még látta. Ma már csak alapfalai rejtőznek a föld alatt.)³ Az új község alapítói mindjárt idejövételük után ideiglenes kápolnát építettek. A második, bár még mindig kicsiny templomukat 1722 körül emelték Szent Márton püspök tiszteletére. Ezt bizonyítja az egyetlen fennmaradt írásos adat: „Anno 1721. Die 27. Julii. Szent Mártonon lakos Szabó István maga fogadásának eleget tévén, Szent Márton tiszteletire építendő Szent Egyházra vett egy rézből megharanyozott Kelyhet Tányirocskával együtt. Ami legyen Isten dicsőségére és az említett Szabó István lelkinek üdvösségire.”⁴

A templomocska a lakosság számának növekedése miatt nem sokáig állott fenn, de hogy mennyire megbecsülték a hívek, bizonyítja a végrendeletek nagy száma. Az 1739-ben dúló pestisjárvány idején 57 hagyományozás történt a templom fenntartására. Ezek között főként lábasjóságok felsorolását olvashatjuk, mivel akkortájt kevés pénz forgott közkézen. Amelyik végrendelező asszonynak pedig valami drága rokolyája, selyem szoknyája, vagy csipkés köténye volt, azt mind a „Boldogságos Szűz képire” hagyta.

A község gazdasági, társadalmi életében jelentős fordulatot hozott a Mária Terézia által kiadott 1745. évi diploma, mely szerint a jász, nagykun és kiskun kerületek megválthatták magukat a lovagrend fennhatósága alól, s a pénzbeli hozzájárulás arányában a föld magántulajdonba került. A redemptio jelentősége többek között abban is megmutatkozott, hogy a megváltási összeg kifizetése után a Hármaskörűlet községei *kollektive* részesültek a jászok és kunok számára biztosított kiváltságokban. Ezek egyike, hogy a helységek kegyúri jogokat gyakoroltak, ellátták az egyházfenntartás kötelezettségeit, és plébánosukat is maguk választhatták, s ezt a püspök kinevező okirata erősítette meg.

Az immár privilégiumokkal rendelkező nagykun helység külső képén is megmutatkozott a fejlődés. „Ki teczett Kunszentmártonnak Istenes buzgósága onnét is, hogy in Anno 1745. együgyü tehetségihez képest már *harmadik Templomot építé*” – írják az egri püspökhöz intézett levelükben a tanács vezetői.⁵ Ennek gondolatával ugyan már az 1730-as évektől kezdve foglalkoztak, s 1739-ben már határozat rangjára emelték a szándékot. A kivitelezés munkálataira 1741. december 6-án kötötték meg az egyezséget Szabályik János füleki „becsületes kőműves mesterrel.”⁶ Az egyezségével olyan pontosan írja körül az elvégzendő munkát, hogy annak alapján rekonstruálni lehetne a ma már nem létező harmadik templomot:

„.... Szabályik János Ur mi nekünk itt Helységünkben Istenünk Dicsőségére és Szent Márton Patrónusnak tiszteletére Két vagy Három esztendőök forgása alatt fogh építeni és fölállítani egy becsületes erős és állandó Szent Egyházat, melynek hossza falaival ed-

gyütt tizenöt öll, a szélessége pedig öt öll és egy such, az az a Templomnak Corpussa vagy Dereka (hajója) tíz öll, a Sanctuáriuma (szentélye) penigh négy öll lészen, az Faloknak vastagsága fél öll lészen, ahol penigh a Columnák (oszlopok) kívül és belül az Falok mellett föl jönnek, lésznek öt suchos vastagságú...’’⁷

A vállalkozó meglehetősen lassan, 4 év alatt hozta tető alá a templomot: a jelenleginek pontosan a helyén, csak jóval kisebb méretekben. Felszentelését 1745. szeptember 12-én, Mária neve ünnepén végezte az egyházmegye főpásztora: Gróf szalai Barkóczy Ferenc egri püspök.⁸ A templomszenteléssel kapcsolatban tartották a község újkori történetének első bérmlását. 370-en járultak a püspök elé, aki elsőként Borbás Gáspár 75 éves kunszentmártoni aggastyánnak szolgáltatta ki a bérmlás szentségét, kinél a bérmapai tisztséget Radics István, a Jászpatiból történt kirajzás vezére teljesítette.

Anyagi erőik híján az 1741 és 1745 között létrehozott harmadik templom torony nélkül épült. Csak a homlokzat fölött szerénykedett egy kis fatornyocska, miként ezt a vállalkozóval kötött szerződés tartalmazza. Már pedig úgy szép a templom, ha tornya van! A község, mint egyházfenntartó pátrónus 1760-ban elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy ismét építkezésbe kezdjen. A korábbiakban megismert Szablyik Jánossal kötöttek újra szerződést, aki Fülekről elköltözve, ekkor már Nemes Szabad Királyi Szeged városában lakott. Építéstörténeti szempontból sem érdektelen a szerződés néhány részlete: „... Egyenlő akarattal, az Úr Isten Segedelmiből Helységünkben az Szent Mártony tiszteletire fel szentelt Templomunknak elein egy Tornyt kívánunk építeni, melynek fel állítására mai napon meg egyeztünk Nemzetes Szablik János Kőműves Mester Urammal Nyolc Száz Rh. Forintokban oly Conditióval, hogy az említett Toronynak szélessége negyed fél öll, magossága pedig tizen négy öl lészen... Alórul Dél Színre és a végén két ajtók fognak hagyattatni, az Ablakok, amint legtisztességesebbek, úgy hagyathassanak, hanem a felső ablakok olyanok legyenek, hogy mind az harangszó jól meg hallattassék, mind pedig leg alább hat Mázsás harang rajta beférjen. Órának való hely is hagyattasson és ha szükség lészen, az Ajtókra faragott kövek rakattassanak.”

A torony famunkájára, vagyis a toronysisak elkészítésére csak két évvel később, 1762-ben kötöttek meg a contractust „Pesten lakozó Kerndl Mihály Ács Mester Urammal.” A bádoggal fedett toronytető a szerződés szerint igen egyszerű lehetett, s azt csupán a „jó Firmaisos” zöld festékkel bemázolt „pártázatok” élénkítették egy kevésbé.

Nehéz volna ma már kideríteni, mi okozta az 1745-ben elkészült templom hihetetlenül gyorsan bekövetkezett romlását. Tény az, hogy harminc év elteltével nagyszabású reparációra volt szükség, de ez sem volt elegendő az épület megmentésére. A tanács 1779-ben tekintélyes szakembert hozatott le Pestről Jung József kőműves mester személyében, aki az alábbi véleményt nyilvánította:

„Bizonyítás a Kun-Szent-Mártonyi Parochiális Templomnak romladozásáról, melyet az ottan való Község által megrendeltetett vizsgálásban... a Ns. Tanácsnak jelenlétiben találtam következőképpen:

Minthogy a felül nevezett Templomnak Corpussában találtatott temérdek hasadozásokat hosszas magyarázással különösen említeni haszontalannak itilem, ezért csak a többek közül elő hozom: A Derék falakba fölítől fogva allyáig két tzolnyi nyílt hasadások találtatnak, úgy, hogy nem csak az ajtó és ablak kövek igen meghasadoztak, hanem még éppen hasadó félben is vannak. Azután a bolthajtásokban is találtatnak meg nyílt hasadások úgy, hogy akármely vastagságú Zsindelt keresztül lehet rajta le a Templomba bocsájtani... tapasztaltam, hogy a Bolthajtás az ő szokott fészkiéből is harmadfél tzolnyira kimozdult, erre való nézve értelmemhez képest itilem a következő veszedelemnek el távoztatására az öszve zúzott bolthajtást leszedni... nem szóllok a Föld indulásról, csak a szokott keményebb mendörgésről, könnyen le szakadván öszve omolhat...”

A szakértői vélemény alapján a tanács a Hármaskerülethez (a jász, nagy- és kiskun kerület felső fórumához) fordult, kérve, hogy miután a közbiztonság kérdése forog fenn, a maga kebeléből „mindennek megvizsgálására nemes Deputációt rendelni és érdemes Investigator Urakat kiküldeni méltóztatnék”.

A küldöttség tagjai szakértők bevonásával megjelentek a helyszínen, részletes jegyzőkönyvet vettek fel, melyet 1779. június 28-án mutattak be a Kerületek Félegyházaán tartott gyűlésén. A jegyzőkönyv zárómegállapítása: „a templom (maradván a torony) lerombolandó és helyébe egy új, nagyobb és erősebb templom emelendő.” Ennek érdekében haladéktalanul meg kell kezdeni a téglaégetést, valamint a szükséges faanyagok beszerzését.

Almássy Pál helytartótanácsos Főkapitány Gyöngyösről küldött utasítása szerint a tanácsnak Mária Terézia királynőhöz, mint legfőbb pátrónushoz kellett folyamodnia a templomépítés engedélyezéséért, kimutatva egyúttal a templom vagyoni állását is. A folyamodvánnyal küldött deputátusok felhatalmazást kaptak arra, hogy a főkapitánynak ajánlják Jung József pesti kőműves mester személyét.

A Jász- és Hármaskerület helységeiben egyaránt ismert és közkedvelt Jung József építőmester (Iglau, 1734 – Pest, 1808.) Grassalkovich gróf meghívására került hazánkba. Kastélytervezői munkája mellett több templom építése fűződik nevéhez. 1774–82 között építette a jászberényi nagytemplom hatalmas hajóját, majd a sziráki evangélikus templomot. Pesten fennmaradt, később átépített jelentős alkotása a Petőfi téri görögkeleti templom.

Az építési munkálatokra 1779-ben négy vállalkozó adott be költségvetést. Közülük Jung József ajánlatát fogadták el, aki az új templom tervrajzát 1781-ben mutatta be a tanács előtt. Eszerint az épület hossza 22 öl, két-két pillérre helyezve a bolthajtásokat. A dokumentációt 5, illetve 10 arany tiszteletdíjjal jutalmazta a tanács.

A tervekben mindenestre meglátszik, hogy a barokk művészet fölött eljárt az idő. Jung József stílusa leegyszerűsödést mutat. A kapott feladatot a kor színvonalának megfelelően, jó ízléssel és arányérzékkel, nagy tapasztalattal és mesterségbeli tudással oldotta meg.

Az ünnepélyes alapkőletétel az 1781. év Szent Iván havának (június) 24. napján történt, s megkezdődött a három évig tartó munka, melyben – a fővállalkozó Jung Józsefen kívül – Gruber József ácsmester és Rabl Károly kerületi kőműves működött közre. Már a munkálatok folyamán szembetűnőnek mutatkozott az aránytalanság az 1763 óta meglévő torony és a hozzáilleszkedő templomépület között. Menetközben néhány módosítás történt a falak magasságával és az épület hosszával kapcsolatban. Emiatt vizsgálat indult, és elmarasztalás érte a tanácsot. A kor építészét elemző tanulmányában Gerőné Krámer Márta művészettörténész úgy vélekedik, hogy nem tudni, mennyit egyszerűsítettek és rontottak Jung tervén, de a torony íves csatlakozása a hajóhoz, a jászberényi templom tornyának rosszul sikerült másolata.⁹ Kétségtelen viszont, hogy a meglévő kisebb épületelemhez való alkalmazkodás sok gyakorlati problémát vetett fel a kivitelezés során.

A korabeli levéltári anyag érdekes tudósítást ad arról a nem mindennapi megoldásról, mely szerint az új templomot a régire egészen ráépítették, abból a célból, hogy a liturgikus cselekmények – legalább egy évig – az építkezés alatt is megtarthatók legyenek. Mikor aztán a falak felhúzása megtörtént, s a bolthajtás is megépült, az 1782. év őszén a régi templomot egyszerűen kihordták az újból. Ettől fogva egészen 1784 novemberéig a kápolnává kijelölt ún. kvártélyházban tartották a szentmiséket és egyéb ájtatosságokat.

Az új templom megáldása 207 évvel ezelőtt: 1784. november 11-én, a Szent Márton-búcsú keretében történt. Az ünnepélyes szertartást – gróf Eszterházy Károly egri püspök

megbízásából – HORVÁTH IMRE egri kanonok végezte. Gondolhatnánk, ezzel befejeződött a máig meglévő hatalmas templom építésének története. A valóság ellenben az, hogy egy másfél évszázadig tartó – szükséges és indokolt – változtatás-sorozatnak a kezdetét jelzi ez a dátum.

A 200 ÉVES TEMPLOM HISTÓRIÁJA

A redemptiót követő évtizedek a lakosság számának növekedését, anyagi jólétének lassú, de fokozatos fejlődését eredményezték Kunszentmártonban. 1745-ben kb. 1300–1500 lakos élt a község területén. A létszám a mai templom elkészültét követően – 1786-ban – már megkétszereződött. (A korábbi templom romlásán túl ez a körülmény is indokolta tette egy nagyobb méretű templom építését.) 1828-ban 5991, 1910-ben 10921 a lakosok száma.¹⁰ I. Ferenc császár 1807-ben mezővárossá nyilvánította a községet, s évenként négy vásár tartását engedélyezte. 1848-ig itt volt a Nagykunság kerületi székhelye. Kunszentmárton 1873-tól 1895-ig rendezett tanácsú város (élén polgármesterrel), 1895-től nagyközség, városi rangját 1986-ban nyerte vissza.

Az anyagi előrehaladás megmutatkozott a helység arculatán is. A Jung József által tervezett és 1784-ben tető alá hozott templom nemcsak a község kimagasló ékessége lett, hanem alföldi viszonylatban is a legnagyobbak közé számított. A tanácsai előjárók és a hívek szívesen áldoztak templomuk építésére, fejlesztésére, még akkor is, ha ez a készség időnként meghaladta anyagi erejüket. Hitből fakadó buzgóságuk azonban olykor türelmetlenséggel párosult, s ez okozta, hogy terveiket – takarékosági megfontolásból – csak részletekben, nem egyszer évtizedes késésekkel tudták megvalósítani.

Amikor 1782 őszén Jung József pesti építőmester szerepe véget ért, Rabl Károly kerületi kőműves mester folytatta a munkát, akivel a tanács „A templomnak még hátralévő tökéletes végbenvitelére” 1783. március 8-án szerződésbe lépett. Az építés házilag történt; a munkálatokat nem összességében, hanem külön-külön adták ki, a szükséges anyagról maga a község vezetősége gondoskodott.

Az 1784-ben megáldott templomot átadták ugyan rendeltetésének, de még igen sok berendezési tárgy hiányzott belőle, melyeket folyamatosan igyekezett pótolni a buzgó áldozatkészség.

A főoltár monumentális háttérépítményét és a két mellékoltárt ugyancsak Rabl Károly emelte kőből, illetve téglából, egyelőre minden dísz nélkül.¹¹ Az oltár, a mögötte megnyezetig húzódó oszlopos háttér és a tabernákulum márványozását Spórer János Mihály egri mester végezte 1786-ban. Az „oltár ékesítésére csináltatott Státuák” (máig meglévő adoráló anyagszobrok) felállításáért a márványozó külön díjazásban részesült. A szentély kifestésére, az oltárpárkányzatok, oszlopfők, szentségházajtó aranyozására **Fahrensohn** Ferenc egri festőt hívták meg 1790-ben.¹² Munkálataiért összesen 910 Rh. forintot fizettek.

A templom építése körül is sokat fáradozó Horváth Ferenc esperes, plébános sürgetésére a tanács 1788-ban rendelte meg a főoltárképet: „Egri Piktör Czirkler János Urammal az Nagy Oltárra kívántató Szent Mártony Püspök Képnek halott támasztás csuda tételivel való pingálására, szép díszes munkájára 170 Rh. forintokban meg alkudtunk T. Plebános Úrnak egyes akarataival”. Zirkler (Czirkler) János kiválóan oldotta meg a rábízott feladatot. Az 1789. július 10-én helyére került oltárkép mai napig ékessége templomunknak.¹³

A szószék – amely nemcsak hasonlatosságot, hanem tökéletes azonosságot mutat az egri minoriták templomának és az egri Líceum kápolnájának szószékeivel – Motzer József egri szobrász műhelyében készült.¹⁴ Ugyancsak egri mester keze alól került ki az

1797. év folyamán a díszes szoborcsoporttal ellátott keresztelőkút. Az egyenként 10 személy elhelyezésére alkalmas 48 db templomi tölgyfapad szintén 1789-ből való. Az előző templomból kikerült padok faanyagából – Horváth Ferenc plébános ajánlására – 1793-ban gyóntatószékeket készítettek. A szentélyzáró „Kő-Cancellus” (áldoztató korlát) 1801 őszére készült el Egerben.

A díszítést szolgáló alkotások az ájtatos hívek és jámbor társulatok adományozásából folyvást gyarapodtak. Benke Julianna 1841-ben szeplőtlenül fogantatott Szent Születet ábrázoló nagyméretű festményt, 1842-ben Sook Anna – méreteiben az előzővel azonos – Szent Anna-képet adományozott.

A templomi közösség ájtatossági gyakorlatában jelentős helyet foglalt el a Rózsafüzér Olvasós Társulat tevékenysége, melynek vezetője Ökrös József, a helybeli takács céh atyamestere volt. Népi indíttatású énekszövegei, versei és kéziratos feljegyzései hűen tükrözik a múlt század katolikus parasztpolgárságának gondolkodásmódját, lelki igényeit. Fáradhatatlan munkabírásnak és szervezőképességének tudható be, hogy megélhetését biztosító napi munkája mellett hosszú évtizedeken keresztül állott a közel 500 tagot számláló Olvasós Társulat élén. Kezdeményezésére készült el 1857-ben a Társulat Pátrónus-képe, amely azóta is kiemelt helyet foglal el a templom ékességei között. A festmény Szűz Máriát ábrázolja, ölében a kis Jézussal, aki kezében rózsafüzért tart. A kompozíciót színpompás rózsákból álló festett koszorú, mint „élő rózsafüzér” veszi körül. A ragyogó színhatású, megkapó szépségű festmény Józsa Ilona adományából készült, és 1857. december 8-án, Szeplőtelen Fogantatás ünnepén áldotta meg Trangoss József helybeli apát-plébános. A nagyméretű kép alkotója Szemlér Mihály (1833–1904) festőművész, aki Bécsben folytatott tanulmányai végeztével nagy feltűnést keltett „Hunyadi János halála” és „Gara nádor megmenti Mária királynőt” című történelmi képeivel. Sokoldalú tehetségként tartja számon a művészettörténet. Több alkotását őrzi a Nemzeti Galéria és a Szépművészeti Múzeum.

A templom stációs képei 1862-ben készültek Pesten. Az ismeretlen szentképfestő hatásosan alkalmazta a nazarénus mozgalom osztrák képviselőjének, Joseph von Führichnek (1800–1876) bensőséges érzéstől átítatott kifejezés-formáit.

Helyben kialakult szakrális gyakorlatok igényeit szolgálták a kórus alatt elhelyezett szép festmények, mint a Szentcsalád, Szent József a kis Jézussal (ugyancsak az Olvasós Társulat adományából készült 1862-ben), Szent József halála, a Hétfájdalmú Mária (Balla Judit és Doba Anna ajándéka 1862-ből), Jézus és Mária szent Szíve („Tóth János elmaradott özvegye”: Benke Julianna festette 1862-ben), Jézus mennybemenetele és Mária mennybevétele (szintén 1862-ből). A többször ismétlődő évszám egyben jelzi azt a spirituális fellendülést is, melyet ennek az időszaknak a lelkipásztora: Tóth Sándor apát-plébános képvisel.

Az új vonásokkal gazdagodó Mária-tisztelet friss hajtásaként jelentkezett a múlt század utolsó évtizedeiben a Lurdi Szűzanya kultusza. A sziklabarlang mélyén álló, fehér ruhás, kék öves, összetett kezű Máriát ábrázoló szobrok felállítása templomainkban országos mozgalomnak beillő lendülettel ment végbe. Kunszentmártonban 1884-ben először csak festmény készült a Lurdi Szűzről, az előtte térdelő Bernadettel (ugyancsak a kórus alatt elhelyezve), de két évvel később már – Molnár Jánosné Harangozó Anna és Takács Andrásné Kurucz Erzsébet költségén – nagyméretű festett kőagyag szobrot szereztek be Párizsból, Cserha József káplán közvetítésével. A mindvégig közkedvelt Lurdi Mária-szobor felszentelése ünnepélyes keretek között történt, melyet a betegeskedő Tóth Sándor kanonok, apát-plébános helyettese: Dobó Ferenc adminisztrátor végzett.

A templombelső, melyet 1861-ben festettek, három évtized alatt meglehetősen leporódott és megkopott, a felszerelési tárgyak jórésze elavult. Az 1888 őszén kinevezett új

plébános, a helybeli születésű Dósa József első ténykedése volt a templom belsejének rendbehozatala. A falakat és a mennyezetet a hívek 8000 forintos adományából újrafestette, s fokozatosan művészi értékű szobrokkal látta el a templomot. Működése kezdetén, 1889-ben készült el Dangel Antal aradi műhelyében a templom méreteihez illő új orgona.¹⁵

Dósa József személyében rendkívül aktív, szülőföldje boldogulásán, kulturális előrehaladásán munkálkodó lelkipásztort nyert Kunszentmárton városa. Nevéhez fűződik mindaz a jószándékú változtatás, ami a templom külsején és belső terében végbement. 1892-ben Martinelli Antal budapesti szobrászművész elkészítette a szentély és főoltár méreteihez illő, Szent Péter és Pál apostolokat ábrázoló két és fél méter magas kőszobrokat (Fazekas András és Antal adományából), valamint a Jézus Szíve Társulat, illetve Kopp Rozália költségén egy Jézus Szíve és Mária Szíve szobrot karrarai márványból. Ugyancsak Martinelli mintázta sóskúti kőből a templom külső homlokzatán lévő Szent István és Szent László szobrot, úgyszintén a Fájdalmas Máriának a templom és plébánia között elhelyezett szabadtéri szobrát.¹⁶ 1898-ban a ferences harmadrend felállította Szent Ferenc fából készült szobrát, Nagy Nep. János helybeli születésű, de Szatmáron lakó „képfaragó” alkotását. Ennek párja Páduai Szent Antal ábrázolása, amely Fazekas Antal és neje áldozatkészségét dicséri.

1903. december 11-én került beállításra Ligeti Sándor műhelyéből a szentély gazdagon díszített két színes üvegablaka, Kossa Ferencné sz. Józsa Ida budapesti lakos, városunk szülöttének nagybecsű ajándéka: Remete Szent Pál és Limai Szent Róza üvegfestésű képeivel, kik a jólelkű adományozó szüleinek védőszentjei.

A TEMPLOM KÜLSEJÉNEK VÁLTOZÁSA 1823 ÉS 1910 KÖZÖTT

Jung József az 1763 óta meglévő 14 öles magasságú toronyhoz félkörívekkel csatlakoztatta az új templom falait, ilymódon a torony mintegy 20 évvel idősebb a templomnál. A kettő közötti aránytalanság évtizedeken át rontotta a városképet. Az óra számlapja ott helyezkedett el, ahol most az úgynevezett „sétáló” (körbejárható erkély) érinti a toronyfalat. Nem volt felmagasló toronysisak sem, csak egyszerű zsindeletetűzet szerénykedett.

Meg is mondta még 1784-ben a jó Horváth Ferenc plébános: „Majd meglátják kegyelmetek, a templom megeszi a tornyot!” Bizony, meg is látták, s 1792. január 23-án, midőn a zsindeletűzet megújítása halaszthatatlanná vált, felmerült a gondolat: „talán jó volna egyúttal a torony kőfalait is feljebb emelni.” Az eszmét azonban keresztülhúzta a rideg tény: „szegények vagyunk”. Ugyanaz év április 21-én is sóhajtás kél a tanácsbeliek ajakán: „A torony kőfalának feljebb emelését, hogy a templom magasságával arányos legyen, igen óhajtanánk, de nincs rá tehetségünk, adósságokkal terhelve lévén.” Javaslatba került az is, hogy a magasítás a hívek adakozásából eszközöltessék, de ezt a nehéz gazdasági viszonyok miatt a tanács elutasította. Végül is 1822-ben fordult kedvezőre az ügy, mivel a helység az egri érsektől négyezer, a macklári templom pénztárától pedig kétezer forintot kapott kölcsön. Megrendelték a meszet, megkezdték a tégláégetést, és szerződést kötöttek Dobrova Fábián kőművessel,¹⁷ valamint Homályossy Ferenc ácsmesterrel. Július 20-án már fel volt rakva öt sor téglára. Ekkor Tóth András kerületi mérnök javaslatára „a torony falára már felrakott öt sor téglából (mert így igen magas lenne!) négy sor levétetni és a *környüljárás* erre (vagyis az első téglára, éppen az eddigi óramutató helye közepére) tétetni határozatott.” Hamarosan elkészült a „sétáló” vörösmárvány burkolata, míg a toronytetőt szerény díszítésű rézdomborítással látták el. A keresztfeltétl ünnepségét 1823. április 27-én tartották, a szentelés szertartását Szendrői Kovács Ferenc prépost-plébános végezte.

A toronysisak tartó gerendáit ötven év alatt kikezdte az idő, s az építmény pusztulásnak indult. A képviselőtestület 1880-ban Budapestről szakértő építész hívott le Czígler Győző személyében,¹⁸ aki a toronytető szerkezetét megvizsgálta, s az ideiglenes megerősítésre vonatkozólag javaslatot nyújtott be. Egyúttal azon véleményét is nyilvánította, hogy legcélszerűbb lenne a süvegszerkezetet lebontani és újból felépíttetni. Valóban ez történt, s 1885-től kezdve tíz éven át ideiglenes zsindelytető fedte a tornyot.

Megint pénzhány hátráltatta az építés szándékának keresztülvitelét. Az 1890-es évektől kezdve az agilis Dósa József plébános fokozottan szorgalmazta az ügyet, kiegészítve azzal a hazafias célzattal, hogy a magasba ívelő építmény létrehozásával Kunszentmárton közönsége méltó emléket állíthat a magyar honfoglalás 1896-ban megünnepelésre kerülő ezredéves évfordulójának.

A budapesti Schlick vasgyár által készített tartós vasgerendákra rögzítve 1895-ben készült el a 23 méter magas, hármass tagolású vörösréz toronysisak a templom és a község díszére. A szintén helybeli születésű ifj. Dósa József nyug. sályi plébános lelkesedéstől átfűtött, költői szármalású sorokat írt róla:

„A kunszentmártoni torony!... Magában is egyik büszkeségünk.

Tessék megnézni bárkinek. Ugye nincs párja az egész nagy Alföldön?

Hatvan méter magasságban csillogtatja büszkén, diadalmasan az aranyos keresztet.

És olyan karcsú, egészben és minden részében olyan formás, olyan harmónikus! Szép vonalai hol merészen függélyes irányban, hol szabályosan ide-oda hajló ívekben, hol pedig bájos bukfenceket csinálva futnak fölfelé a szédtő magasba oly könnyed, oly élénk lendülettel, mintha az egész építményt alapjából kiemelni s vele fölreppenni akarnának oda, ahová mutat, a szépséges kék égbe...”¹⁹

Itt kell megemlékeznünk arról az egyedülálló, de legalább is ritka hagyományról, amely 1783-tól kezdődően a második világháborúig volt szokásban. Eszerint a toronyőr (helyi szóval: „tormos”) kötelessége volt a harangozáson kívül a nap minden órájában és negyedórájában, éjjel és nappal – az óraütés elhangzása után – a sétáló keleti oldalán állva a „Dicsértessék a Jézus Krisztus” köszöntést elkiáltani.²⁰ A jellegzetes tájszólásban, vontatott éneklésszerűen elhangzó dicsérettel adta tudtul az ügyeletes tornyos Kunszentmárton népének, hogy ébren van, vigyáz, és nincs se tűz-, se vízveszély. Elemi csapások idején ugyanis a harangok félreverésével kellett figyelmeztetnie a közelgő veszedelemre.

Harangokból szám szerint öt darab van a szentmártoni toronyban, régen is annyi volt. Az első világháború idején hármat vittek el hadi célokra. Közülük a legnagyobb 1763-ban készült Egerben, s miután megrepedt, 1852-ben öntötte újra pesti műhelyében Schaudt András. „Ezen harangot Nagy-Kun-Szent-Márton várossa közönsége Szent Mártony püspök tiszteletére készítette.” A kisebbik harang jeles esemény emlékére készült: „Öntetett privilegiált Kun Szent Márton várossa közadományából, amidőn várossá lőn 1807.” A legkisebbet Korrentsch Márk öntötte Egerben 1864-ben. Egy Steinstock József által készített XVIII. századi harangot és egy lélekváltó csengőt hagytak meg. A háborús veszteségek pótlására 1923-ban készült el három új harang, melyeknek hangját a meglévőkhöz szabályozták, így páratlanul szép harmóniát alkotnak.

TEMPLOMBŐVÍTÉS 1910-BEN

Századunk elején aggasztó jelenségek vonták magukra az illetékes templomfenntartó hatóságok figyelmét. A templom oldalfalai az 1908. év tavaszára olyan mértékben süllyedtek meg, hogy a boltozaton félelmetes repedések keletkeztek. A veszélyre való tekintettel az államépítészeti hivatal elrendelte a templom bezárását. A községi elöljáróság

hosszas levelezésére annyit sikerült elérni, hogy aláducolással használható maradt a templom.

Az épület állagának megerősítésére és a belső tér megnagyobbítására Aigner Sándor budapesti építész dolgozott ki terveket, s a megrongálódott boltozat eltávolítása mellett foglalt állást, javaslatba hozva, hogy a két mellékhajóval bővítendő templom pilléreinek tehermentesítésére könnyű rabicboltozatot kell alkalmazni²¹. A tervek elfogadása után megkezdődött a valóraváltás. A kőművesmunkát Siposs István helybeli mester irányította. A szakértők helyes álláspontja igazolódott, hogy amikor 1909 tavaszán megkezdték a bontást, az első kalapácsütésre az egész boltívezet lezuhant. Ezt az igen veszélyes munkát egyébként úgy végezték, hogy Király András főmunkavezető derekánál fogva a tetőgerendázathoz köttette magát, s fentről omlasztotta be a boltívet. Mikor ez megtörtént, Király Andrást munkatársa: Szabó Mihály csigán engedte le a magasból.

A templom bővítését tehát statikai kényszerűség és a befogadóképesség növelésének már régen jelentkező igénye indokolta. A művészettörténészek az ilyen jellegű változtatásokról rosszallóan vélekednek, pedig bőven lehet találkozni hasonló esetekkel. Legszembetűnőbb példa a budavári Nagyboldogasszony templom Schulek Frigyes által történt átépítése. A kunszentmártonihoz hasonlóan növelték a hődmézövárshelyi r.k. templom belső terét is. Nem ritka ez az eljárás a világi célzatú középületeknél sem: gondoljunk csak a szegedi Móra Ferenc Múzeum klasszicista épületének 1953 körül végbe ment bővítésére, újabb szárnyakkal való meghosszabbítására!

Templomunk esetében az történt, hogy a Jung-féle oldalfalakat három-három nyílással áttörték s öt méter széles, boltíves, kívülről lapos tetejű mellékhajókat építettek hozzá, két kis toronnyal díszítve. A főfalak helyén kiképzett négy vaskos pillér hordozza a légies könnyedségűnek ható, merész ívelésű rabicboltozatot.

A belső tér kiképzésének tervezésére, a mennyezet és oldalfalak festésére, összesen hat új mellékoltár felállítására kiírt pályázatot a helybeli születésű, Budapesten lakó Dósa Lukács nyerte meg, aki 1910-ben mozgósította a „Műhely” jele alatt csoportosuló, tehetséges, fiatal, fővárosi művészgyárdát. „Annál is inkább szeretnénk itt együttes tevékenységünk kifejezni – oly módon –, hogy mi erre a jövőben bátran hivatkozhatunk” – írja Dósa Lukács. „Állítom, biztosítékot nyújthatok arra, hogy bárkinél jobbat és többet adunk, mert minket a honoráriumon kívül a lelkesedés is hevít.” A mennyezetfestmények tervezésénél abból az alapelvből indult ki, hogy mivel XVIII. századvégi épület bővítéséről van szó, a boltozatot díszítő festmények barokk elemeket olyan mértékben tartalmazhatnak, amennyire azt az átalakított templom stílusai engedi. Más szóval: barokk formaelemeket kívánt alkalmazni XX. század eleji megfogalmazásban.

A terv és kivitel sikeres összehatása annak köszönhető, hogy az ifjú lelkesedéstől fűtött Dósa Lukács gondolatait hasonló felfogású művész: Muhits Sándor, az Iparművészeti Iskola alig 28 éves tanára valósította meg.²² (Tehetségét fémjelzi, hogy ő festette a zalaegerszegi templombelső, 1935-ben megnyerte a szegedi Fogadalmi templom (székesegyház) festésére kiírt pályázatot, s el is készítette annak freskóit.) Habár kunszentmártoni alkotásai még fiatalkorának idejére esnek, azok teljes kiforrottságról tanúskodnak. Változatos, ragyogó színek gazdag skáláját alkalmazta olyan formanyelvi megoldásban, hogy művét elfogultság nélkül emelhetjük a vidéki templom-festmények szokványos kivitelezései fölé. Bő választékkal dolgozott, de nyoma sincs harsogó, túlkibáló színeknek. A finom árnyalatokon belül végigvonul az az alaptónus, amely a templombelső egészen dominál. A sarga és barna, valamint a zöld és a tompavörös színárnyalatok kibontakoztatása és ismétlése ad kompozícióinak egységes keretet.

Az ornamentikális díszítés Zsille Kálmán budapesti iparművész ragyogó képességeit dicséri. A térhatások növelése, a barokk elemek fordulatossá alkalmazása; csavarmintás

szegélyek, volutás díszítmények, levélfüzéres kiképzések merész lendületessége, a térkitöltő kombinációk ritmusa nagyszerűen keretezi a figurális témák mozgalmasságát, mondanivalóik ünnepélyességét.

Szerencsés témaválasztás jellemzi az alkotásokat. A szentély mennyezetén a Szentháromság dicsőítése látható: az Atya, Fiú és Szentlélek hagyományos ábrázolási módban, angyalok karától övezve. Az apszis homorú felületén a kereszttáldozat ószövetségi előképei: Ábrahám engedelmségből kést emel fiára, de az Úr angyala megakadályozza Izsák feláldozását; másik oldalon: Mózes és a rézkígyó. A két jelenetet összekapcsoló díszítmény középpontjában az egykori városcímer: a lóháton ülő Szent Márton megosztja palástját a koldussal.

A főhajó boltozatának első szakaszán az Angyali üdvözlés, középsőn: Jézus és a gyermekek, harmadikon a városcímer témájának részletes kifejtése: Szent Márton az útszelen didergő koldusnak adja kettéhasított köpenyének felét. Arányos elrendezésben a négy evangélista, a kórus fölötti mennyezetíven Nagy Szent Gergely pápa és Szent Cecilia, az egyházi zene pártfogói. A kórus alatti félkörös íven jellegzetes helyi hagyomány került megörökítésre: a kunszentmártoni torony erkélyén álló „tormos” kalapját lengetve dicséri Jézus nevét.

A mellékhajók hat új oltárának és ablakainak elkészítésénél Bátky József festőművész, valamint Keviczky Hugó és Neuhauser János működött közre.

Az északi mellékhajó zárófalánál elhelyezett Kereszt oltár korpusza és mellékalakjai: a Fájdalmas Mária és János apostol, karrarai márványból készültek, öreg Szabó Imre és neje Tóth Julia költségén. Ehhez a témaegyütteshez tartozik még az oltárral szemközi falon látható al secco festmény: az Utolsó ítélet, valamint a Szent Juliát ábrázoló ablak és egy allegorikus mennyezetkép: a Kereszt megdicsőítése. A déli oldalon hasonló méretű oltár a magyar szentekkel: Kiss F. Péter és neje Berta Mária ajándéka. Az oltárkép – Szent István felajánlja országát a Boldogságos Szűznek – Bátky József alkotása. Szent Imre és Szent Erzsébet szobra szintén karrarai márvány. Allegorikus mennyezetkép: a magyar Szent Korona megdicsőítése. (Ez egyúttal emlékeztetés arra a helytörténeti eseményre, amikor 1541-ben Kunszentmárton falai között őrizték a koronázási jelvényeket.) Festmény az oltárral szembeni falon: Szent László a kunok ellen vívott harcok idején szomjas katonáinak vizet fakaszt a sziklából.

A következő két fülkében fehér oltárok magaslatára emelve az 1892-ben készült Jézus Szíve és Mária szobor. Úgyisintén a következőkben is, ahol fából faragott oltárookra került az 1898-tól meglévő, Assisi Szent Ferencet és Pádai Szent Antalt ábrázoló szobor. Ezen oltárok tabernákulum-fülkéibe mentették át – üveg alá helyezve – a régi templomból a gyöngyökkel díszített, selyemre festett képeket, melyek közül egyik a radnai, másik pedig a celli Mária kegyképének értékes másolata.

Így jött létre tehát 1910-ben a megújított templombelső. Az új létesítmények stílusa, vonalvezetése szerényen illeszkedik a XVIII. század vége óta meglévő műalkotásokhoz. Ugyanez vonatkozik a külső képre. A lapos tetetű, balusztráddal körülfont mellékhajók támasztópillérek gyanánt simulnak az 1784-ben épült főfalakhoz, jól megkülönböztethetően az eredetit az újabbtól. A megrendelők igényessége tükröződik a templom összképén, nem pedig a „kispolgári vetélkedés”, amely – Levárdy Ferenc sokak érzékenységét kiváltó megállapítása szerint – az épületet „aránytalanná torzította”.²³

Az immár véglegesen befejezettnek mondható templom püspöki felszentelése – amely majdnem 120 évet váratott magára – nagy ünnepélyességgel 1910. szeptember 25-én ment végbe. Az idős és betegeskedő Samassa József bíboros, egri érsek megbízásából SZMRECSÁNYI LAJOS segédpüspök végezte a konszekrálás két napig tartó magasztos szertartásait.

A legújabb kor történetéhez tartozik, hogy a templom a második világháború idején súlyosan megrongálódott: a torony homlokzati díszei lehullottak, az aknalövésektől szét-szaggatott tető beázott, s a Szent Márton irgalmassági cselekedetét ábrázoló mennyezet-kép nagyrésze leszakadt.

A helyreállítás állandó és nehezen megoldható gondot jelent az egymást követő lelkipásztorok számára. Dr. Kiss Péter prépost-plébános 1957-ben tudta megvalósítani a háború okozta külső sebek begyógyítását. Fellegi Sándor apát-plébános 1973-ban teljes külső renoválást hajtott végre, nemes vakolattal borítva a régi falakat. Nagy Ferenc plébános fáradozásának eredményeként a közelmúltban fejeződött be az a munka, melynek során a főhajó tetőzete műemlékpala, a két mellékhajó pedig vörösrézborítást kapott.

A közeljövő feladata lesz a világítás korszerűsítése, valamint a sérült és kopott belső festés restaurálása, hogy – Kádár László egri érsek szavaival élve – a két évszázad viszontagságait magán hordozó kunszentmártoni nagytemplom régi fényében hirdesse az elődök áldozatkészségét.

JEGYZETEK

1. Adatok Szolnok megye történetéből. Szolnok, 1980. 568.
2. Dósa József–Szabó Elek: Kunszentmárton története. 1936. 31.
3. Történelmi és Régészeti Értesítő. 1877. 1. sz. 37; Genthon: Magyarország művészeti emlékei. II. 1961. 170.
4. Kereszteltek anyakönyve; plébániai irattár, Kunszentmárton.
5. A középkori Kunszentmárton a váci egyházmegyéhez tartozott. Az 1719-ben újraterülepített község Jászapátiból származó lakosai a váci püspöktől kértek papot, de mivel nem tudott adni, az egri püspökhöz fordultak. Kérésük teljesült, s gróf Erdődy Gábor püspök kinevezte az első kunszentmártoni plébánost Zatkó Mihály személyében. Hálából az előjárók örök időkre az egri egyházmegye fennhatósága alá helyezték a községet.
6. Szablyik János templomépítő munkája ad magyarázatot arra, hogy fia: Szablik István piarista tanár, az első magyar léggömb felbocsátója, Kunszentmártonban született 1746. május 6-án.
7. Levéltári adatok (Fasc. 22. Nr. 1)
8. Gróf Barkóczy Ferenc (1710–1765): 1745-től 1761-ig egri püspök, majd esztergomi érsek, hercegprímás.
9. Gerőné Krámer Márta: Jung József pesti építőmester. Különlenyomat a Magyar Műemlékvédelem 1967–68. évi kiadványából. 208–210.
10. Adatok Szolnok megye történetéből. 1980. 568.
11. Rabl Károly (1748–1828): gyöngyösi építész, az alföldi késő barokk és korai klasszicista építészet sokat foglalkoztatott mestere.
12. Fahrensohn Ferenc (1752–1818): egri festő. Olasz- és németországi tanulmányútja után az 1790-es évek-től Egerben és környékén dolgozott. 1793-ban kifestette a később lebontott egri barokk székesegyházat és a jászdózsai plébániatemplom mennyezetmezőit. 1806-ban freskókkal díszítette a kisvárdai plébániatemplomot is.
13. Zirckler János (1750 körül – Eger, 1797): festő, az egri Líceum híres mennyezetfestőjének: Kracker János Lukácsnak tanítványa és segédje. 1779-ben átvette mestere műhelyét. Főleg az egri püspökség templomai számára festett oltárképeket (Demjén, Jászberény, Kunszentmárton, Kömlő, Szirák, Tiszaörs, Kápolna). Művei találhatóak a pápai plébániatemplomban és az egri minoriták templomában.
14. Motzer (Mozer) József (18. sz. vége): szobrász Egerben. Az egri érsekség területén többfelé dolgozott.
15. A kunszentmártoni templom volt a hírneves Mezey kántorcsalád csaknem egy évszázadig tartó működésének színtere. V.ö.: Dr. Barna Gábor: „Istent dicsőítő egyházi énekkönyv” – A Mezey kántorok énekeskönyvei és énekei. VIGILIA, 1983. 4–5. szám.
16. Martinelli Antal (1851–1917): szobrász és festő. Bécsi tanulmányai után Münchenben, Berlinben és Brüsszelben dolgozott. A budapesti Városligetben a „Jáki templom” szobrásmunkáit készítette.
17. Ugyancsak Dobrova Fábián kapott megbízást 1836-ban az új iskola építésére is. V.ö.: Józsa László: A kunszentmártoni nagyiskola története 1838–1968. 17.
18. Czigler Győző (1850–1905): műgytemeti tanár. Több jelentős budapesti középület tervezője.
19. Dósa József: Dicsértessék a Jézus Krisztus! Újpest, 1917.

20. Ennek a hagyománynak alapján nevezte Kunszery Gyula Kunszentmártont a „Dicsértessék városá”-nak. Bálint Sándor is felfigyelt az egykori szokásra, s méltató cikket írt róla az Új Ember 1978. jan. 1-i számában. (Kunszery írása: Új Ember, 1957. december 1.)
21. Aigner Sándor (1854–1912): építész. A budavári Mátyás-templom restaurálásánál építésvezető volt. Fő műve az Örökimádás-templom (Üllői út). Neoromán stílusban átépítette a veszprémi székesegyházat, s ő kezdte meg a győri székesegyház renoválását. A kunszentmártoni templom számára könnyűszerkezetű rabiemennyezet építését javasolta.
22. Muhits Sándor (1882–1956): festő, iparművész, tanár. 1921–25 között a miskolci művésztelep vezetője volt.
23. Levárdy Ferenc: Magyar templomok művészete. 1982. 196–197.

LÁSZLÓ JÓZSA TWO CENTURIES OF THE CHURCH OF KUNSZENTMÁRTON

At The beginning of his paper the author briefly summarizes the vicissitudinous history of Kunszentmárton. The village, destroyed during the days of Turkish rule, owes its rebirth to the swarming people of Jászapáti in 1718–19. At about this time, a modest, temporary chapel was built and named, according to old traditions, under patronage of Bishop Saint Martin. Between 1714 and 1745 in chronological order the 3rd church was already built along the agreement with the constructor János Szablyik. Ferenc Barkóczy, the Bishop of Eger consecrated the church on September 12, 1745. For some time, due to lack of financial resources, there was no tower built to the church. However, by 1762 this was also completed. Already in 1779, an expert from Pest spotted large-sized cracks in the walls as well as in the vaults. The cracks posed much hazard to public safety. For this reason demolition of the church, except the tower, was decided the same year. The new church was built based on the plans of the famous master builder József Jung in a simplified Baroque style. Laying the foundation-stone was on June 24, 1781. The disproportion between the old, retained tower and the new church became evident during the process of building. It is interesting, that the new church was built over the small old one. The old church was demolished only after completion of the new one. (This was arranged so to perform religious services during the constructions.) The consecration was performed by Imre Horváth, Prebend of Eger, on September 11, 1784 (St. Martin's Dy). – Several of changes have taken place during the past 200 years. First the yet missing furnishings had to be supplied (manufacturing of the altar, painting of the sanctuary, goldings etc.). The altar-piece, portraying St. Martin, was put into its place on July 10, 1789 and can be seen today. It was about this time that the pulpit and the baptistery, however the pews were constructed. The confessionals were constructed from the wood of the previous church's pews. The church's pictures and statues came to existence from the initiative, and donations of the Rosary Association and of the private persons. The tireless pastor József Dósa, appointed in 1888, had the church interior restored. A new organ was placed in 1889. During the next years, new statues were placed both inside and on the exterior of the church. In 1822 the time came to increase the height of the disproportional tower. The 23 meter red copper spire was finished in 1895. There are 5 bells in the tower. At the beginning of our century, subsidence resulted in crannies on the vaults. For this reason, demolition of the vaults was decided. It was high time to make that decision, because in the spring of 1909 the whole vault fell down at the first hammer strike. This time the church interior was enlarged by the addition of two 5 meter wide flat-roofed side-aisles. Naturally, repainting of the church interior also took place on this occasion. At this point, the names Lukács Dósa and Sándor Muhits should be mentioned. Knowledge of the latter one is praised by the still existing, well coloured artistic compositions. The works were completed in 1910. It should be noted, that these new buildings had different effects on the art historians. Antal Szmrecsányi suffragan bishop performed the consecration on September 25, 1910. The church was seriously damaged during the Second World War. In 1973, a complete exterior renovation has been achieved by Sándor Fellegi titular abbot. The roofing was repaired in the near past.

HEREIN GYULA

BUDAKESZI MAKKOS MÁRIA TÖRTÉNETE

Makkosmária búcsújáróhely, a Budakeszi plébániának önálló lelkésszel bíró filiája.

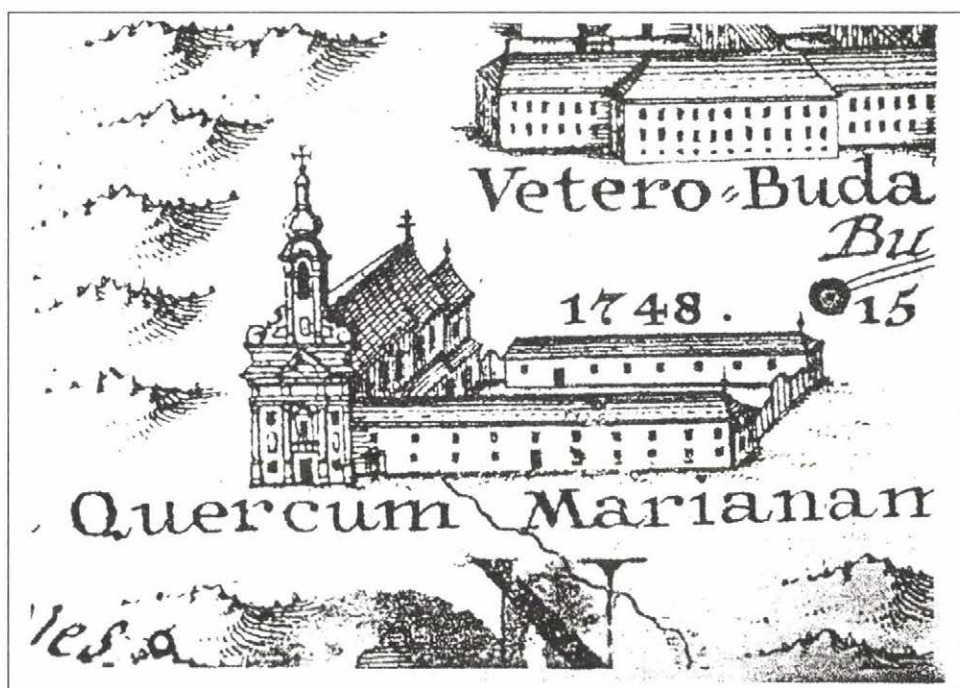
A KEGYHELY KELETKEZÉSE

A hagyomány szerint amikor Traub János budakeszi német legény 1731-ben Budakeszi határában fekvő szőlőbe igyekezett, egy útmenti tölgyfán a szenvedő Krisztus képe jelent meg előtte. Ez a látomása többször megismétlődött. Ezért Traub valahányszor hazafelé ment, kalapot emelt a fa előtt. Társai gúnyolták, hiszen ők semmit sem láttak a fán. Egyszerű papírképet szegezett a fára, amely a kereszt tövében álló Szűzanyát ábrázolta. Ezután, aki arra ment, illedelmesen megemelte kalapját a szentkép előtt. A következő évben Traub súlyos beteg lett, már majdnem halálán volt, mikor tölgyfán függő viharverte kép jutott az eszébe. Fogadalmat tett, ha Szűz Mária segítségével felépül, szebb és tartósabb olajfestésű képet, helyez el a fán. Mikor meggyógyult, Budára sietett, és Falconer József festőtől 2 forintért megvásárolt egy olajfestésű képet, amely a Szűz Anyát a gyermek Jézussal ábrázolja. Ezt függesztette a tölgyfára, és deszkából, szalmából hajlékot csinált köréje. Amint a dolognak híre kelt, úgy keresték fel a környékeliek.

A kép a Felső-Olaszország-i Re falu, valószínű Raffaeli XIV. századból származó kegyképének változata. Falconer festménye a budapesti Krisztinavárosi templom kegyképe után készült, melyet Francin Péter olasz származású kéményseprő mester 1694-ben Re faluból hozott. A Szűz Anyát később drágakövekkel díszített koronával, nyakában ezüst keresztet függesztettek, ill. díszítették. Falconer Henrik József a makkosi képet készítő festő 1708-ban született, később Karmelita szerzetes lett és Julianus atya volt a neve. Székesfehérváron halt meg és a mai Szent Imre templom kriptájában nyugszik. Édesapja Falconer György Nagybritániából származott 1741-ben, 95 éves korában halt meg, szintén híres festő volt. A család Sophia nevű leánya ugyancsak festő volt és a Budai várban, a Clarissa-apácák rendjébe lépett.

A makkosi csodás jelenség hallatára Acsádi Ádám veszprémi püspök egyházi vizsgálatot rendelt el. Schillinger Ferenc Jakab archidiaconus és Márkus Mihály plébános 1737. május 21-én Budakeszin jegyzőkönyvet vettek fel a történekről. Jelentésükre a püspök úgy döntött, hogy a képet a jövőben nyilvános tiszteletben részesítsék. Akkoriban még a veszprémi püspökséghez tartozott a Budai hegyvidék. A székesfehérvári egyházmegye 1777-ben alakult. Az erdőnek azt a részét a tölgyfán függő kép alatt Mária-eichel-nek nevezte a vidék német népe. Ennek fordítása latinul Maria ad Quercum, és a magyar Mária Makk, Makkos Mária, Máriatölgy, Cserfás Boldogasszony, Tölgyes Mária megnevezés alatt fordul elő.

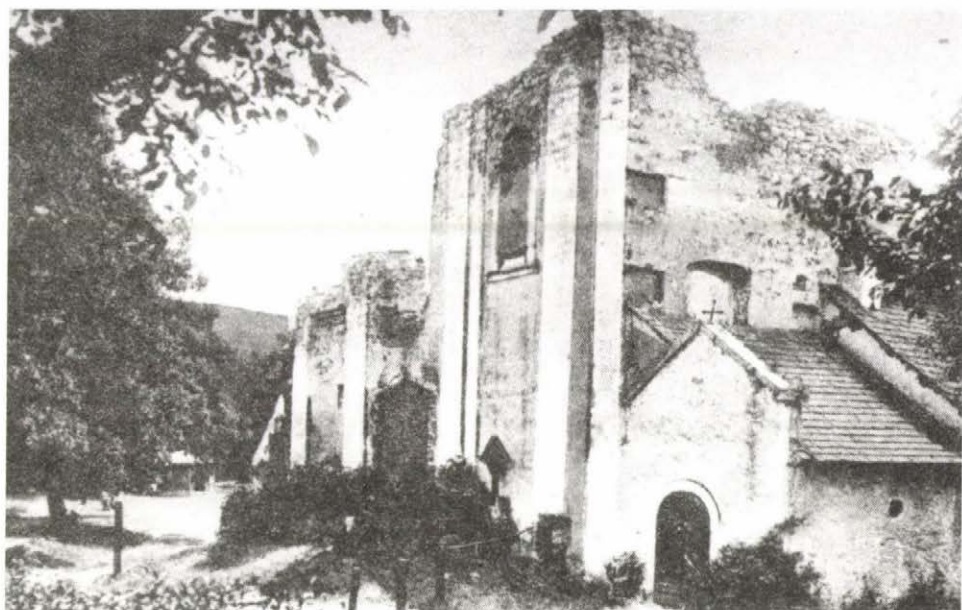
1698 körül Schertz Katalin budakeszi leányt édesanyja a közeli konyhakertbe küldte. A kislánynak úgy rémlett, mintha a közeli erdőben papok vezetésével haladó nép a lore-

Makkos-Mária látképe a XVIII. századból

tői imát mondaná. „Szent... szent” éneket is hallotta. 1737-ben a zarándokok adományaiból a szent helyen kis kápolnát építettek, amely ma is áll. A csodálatos képet 1738. március 25-én ünnepélyes szentmise után helyezték az oltárra. A tölgyfa törzse az oltár mögé került. A kápolna őrzését két remetére bízta, akik a közeli remetelakban laktak. Padányi-Biró Márton veszprémi püspök látván a képet, azon ábrázolt Szent Szűzet, az Angyalok Királynéjának nevezte el és a titulust átruházta a kápolnára is. Egyre többen járultak a szentképhez. Zichy Miklós gróf, a vidék mélyen vallásos földesura elhatározta, hogy a kápolnát a kegyképpel együtt az óbudai Trinitárius szerzeteseknek adja, annak a szerzetesrendnek, amely már Óbuda-Kiscelit is felvirágoztatta és róluk a Zichyek mindenkor bőkezűen gondoskodtak.

A Trinitárius rendet 1198-ban alapította Mathai Szent János és Valois Szent Félix a pogányok fogságában sínylődő keresztény rabok kiváltására. A szerzetesrend Franciaországban létesült, reverendájuk kék és vörös kereszttel ellátott fehér köntös. Fehér az atyaisten, kék a megváltó, vörös a szentlélek tüzes szeretetét jelképezi. A szerzetes házában három páter, egy-két fráter és világi szolga személyzet volt. A szerzetesház 1748–49-ben épült. A főbejárata átlós folyosóra nyílt és ebből három kétaablakos lakószoba. Szerényen volt berendezve. Volt még az orgonista részére is berendezve egy szoba, ebédlő, konyha és kenyérsütő helyük, víztartályos kamrájuk, hiszen a kút messze volt a telek másik végén, egy réten keresztül lehetett csak megközelíteni. A ház főnökének deszkából készült ágya, kis asztalka, négy széke, könyvtára és patikája volt. Felszerelésük 47 db önből készült csésze, 24 pár evőeszköz, 32 db pohár, 5 vendégágy, s 11 tollvánkos. A pincében 214 db urna bor, (1 urna = 13 l). A házfőnök Páter Arnold, Kovács András füleki származású szerzetes, aki 30 évig működött itt, továbbá P. Lurens St. Sak-

A templom romjai 1914-ben

ramento és P. Vincentius és Schelhammer Ferenc páter, Fráter Jakobus a sekrestyés. A főoltár mögött volt a sekrestye, melyet három rácsos ablak világított meg. Két monstranciájuk és öt ezüst kelyhük volt. Kincseik közé tartozott három apostoli Breve is. Az első XIV. Benedek pápától kapták, a kegyoltárt a kiváltságos jellel ruházta fel. A második és harmadik Brevében VI. Pius pápa teljes búcsút adományozott. A sekrestye alatt kriptá volt, mely két részre oszlott. A 18 sírhelyet a szerzeteseknek, 10 sírhelyet a világiak részére.

Zichy Miklós gróf 1748. I. 24-én templom és a kolostor építésére 160 ölnyi (keletnyugati irányban) hosszú és 51 ölnyi széles területet adományozott. Az adománylevelében arra is kötelezte magát Zichy gróf, hogy az építendő templom és a szerzetesi lakóház, valamint a kert számára alkalmas területet biztosít nekik, és a kegyhelyen működő szerzetesrendek évenként meghatározott mennyiségű gabonát, vaját, bort stb. juttat. 1748. április 21-én a rend átvette a kápolnát. Ezentúl Makkos Márián állandóan 2–3 trinitárius atya lakott, néhány szolga személyzettel. A rendház főnökét általában háromévenként választották.

1749-ben elkészült a szerzetesi lak. 1762. július 3-án az új templom alapkövét rakták le. A templom építése a Zichy gróf költségén épült. Koller Ignác veszprémi püspök szentelte fel 1768. augusztus 20-án, mintegy 14 ezer ember jelenlétében. Ünnepelesen a főoltárra helyezte el a kegyképet. A templom búcsúját a püspök rendelete alapján Nagyboldogasszony nyolcadába eső vasárnapra tették. VI. Pius pápa 1778. február 4-én kelt brevájában teljes búcsút engedélyezett mindazoknak, akik Makkos Máriára zarándokolnak és a feltételeknek eleget tesznek. A templom építése 1762–68 között készült el, Jäger Henrik építész munkájával és irányításával. Bibó Károly híres szobrász 1766-ban Zichy Miklós özvegyével kötött szerződés alapján a Szentháromság főoltárt, a Szentkereszt és Szent József mellékoltárokat készítette el márványból. A barokk építé-

szetnek egyik remeke volt a templom épülete. A téglá alapú főhajót cseh boltozat fedte. A bolt-cikkelyeket elválasztó hevederek a pillérekre futottak le, melyet a hevederívnek megfelelően két pilaszter foglalt. A pilasztereket faragott kőből készült íves oszlopfők díszítették. A pilléreket ívek kötötték össze, így az oltárok elhelyezésére alkalmas fülkék képződtek. A szentély is boltozott volt. A főbejárat felett emelkedett a három cseh boltozaton nyugvó kórus. A szentély hátfalához csatlakozott a sekrestye, vasrácsos ablakokkal, felette az oratóriummal, melynek két ablaka nyílt a szentélyre. A templom külsejét díszes bejárat front uralta, alján barokk motívum kőkeretes főkapuval, felül megtört párkányokkal, vázakkal. A kaputól kétoldalt a trinitáriusok két rendalapítójának, Mátkai Szent Jánosnak és Valois Szent Félixnek köszobrai állottak. A homlokfal két sarkán angyalok borultak térdre. A torony részszíni sisakján kettős kereszt tekintett a messzeségbe.

A szerzetesek eleinte évről-évre feljegyezték, honnan és mikor jöttek az egyes zarándokcsoportok. Így a következő helységekből: Baj, Baját, Bicske, Buda, Budafok, Buda-keszi, Budaörs, Csepel, Csongrád, Epöl, Etyek, Jánoshida, Jászberény, Kecskemét, Ko-

márom, Lőrincskáta, Mártonkáta, Nagykáta, Nagytétény, Perbál, Pest, Pesthidegkút, Ráckeresztúr, Soltvadkert, Sósút, Szeged, Tardos, Torbágy, Törökbálint, Tura, Uri, Vác, Valkó, Zsámbék.

1748–1782-ig kb. 3600 szentmisét mondtak. 1755-től csak a misék és fogadalmi tárgyak számát jegyezték fel. Maga Zichy Miklós gróf és felesége (szül. Berényi Erzsébet) gyakori vendég volt, hol kocsin, hol gyalog jöttek fogadalmat teljesítve. A Szent Szűz közbenjárására történt csodálatos gyógyulásokat és imameghallgatásokat a trinitárius atyák feljegyezték. A Prothocollum (napló) összesen 61 leírást tartalmaz. Az első bejegyzés 1747. augusztus 15-én, az utolsó 1778. május 10. 1757-ig német, utána latin nyelvűek. A Parthenium Nemus az egyes betegségeket neme szerint csoportosítja. 19 fejezetben 53 csodálatos gyógyulást és imameghallgatást közöl. Hogy szerzője honnan veszi a többit, nem tudjuk. Feltehető, hogy voltak egyéb iratok, amelyek idővel elvesztek. A feljegyzések elég pontosak. Mindig leírják az illető nevét, korát, foglalkozását, származási helyét. Leírják a betegséget, felsorolják a tanúkat, akik a csodálatos gyógyulást bizonyítják.

A zárandokok különféle tárgyakat ajánlottak fel a templomban: ékszereket, érméket, rózsafüzéreket, képeket. 1747-ben a kápolnában már 266 db fogadalmi kép és tárgy, 60 mankó tett tanúságot a csodálatos gyógyulásokról. 191 kisebb, nagyobb ezüstdísz, aranyozott gyűrű egy szekrényben őrizték. 1748–1782-ig 202 képet és 191 ezüst fogadalmi tárgyat adományoztak a hívők. (Prothocollum). A kegyhely megszüntetésekor, 1784-ben 246 ezüst tárgyat számoltak össze. (Acta Trinitarium). A források a következő betegségeket és baleseteket sorolják fel: Szent Antal tüze, bénaság, bénulás, lenyelt csont, kavics vagy tű, elmezavar, fejfájás, fuldoklás, vízbefúlás, láz, mellfájás, mérgezés, pestis, sebekkel borított test, süketség, vakság, vérhányás. A betegek közül voltak egyháziak és világiak, urak és egyszerű emberek. Bizony sokszor igen messziről jöttek. Érdekesebb az, hogy többnyire férfiak kerestek itt gyógyulást. Steinhäuser Mátyás pesti lakos, aki már hosszabb idő óta vért hányt, a kegyhelyen meggyógyult 1777-ben. Tittl Ferenc Xavér budai polgár megszabadult torokfájásától. Fogadalmi képére ezt írta: Von doktor und medicin nicht hilft.

II. József császár 1783-ban a trinitárius rendet is feloszlatta és elrendelte vagyonuk elkobzását, lefoglalását. A felszámoló bizottság 1784. február 1-én szállott ki Óbuda-Kis-cellai kolostorukba. Több heti munkával minden ingó- és ingatlan vagyonról leltárt készítettek. A kiscelli és máriamacki templom ötvösműveit (szertartási edényeket, fogadalmi tárgyakat) 1784. április 16-án 2588 forint 39 krajcárnyi becsértékben a királyi kamarának szolgáltatták be. A templom és rendház berendezését elárverezték. Makkos Márián 1784. július 26–27–28-án tartották meg az árverést. Az árverési jegyzőkönyv szerint összesen 876 forint 37 krajcár folyt be. A kegyképet a fatörzssel együtt a budakeszi plébánia templomba vitték. A torony harangjait, egyházi székeit, és az oldaloltárokat Nagymarosra szállították. A templomot és a zárdát idővel részben lebontották. A templomot, zárdát és a körülötte levő földet Starzer császári komornyik kapta ajándékba, aki azt később eladta. A hármass boltívű templom hamarosan rommá lett. De ezek után is sokan meglátogatták, visszasírván a régi kedves szűzmáriás emlékeket.

A Budakeszi-i Holl nevezetű földműves család birtokába került a templom és környezete. 1917-ben Werle József – egyike az örökösöknek – aki a tulajdonában lévő templomromokat és ahhoz tartozó 1006 öl gyümölcsöst felajánlotta az akkori Budakeszi-i plébánosnak, Miller Józsefnek. Meg is egyeztek 8000 korona vételárban. A Zichy család tagjainál gyűjtést indítottak és kb. 2100 koronát adományoztak, míg 6000 koronát Zichy Gyula gróf, kalocsai érsek adta meg, aki egykor Budakeszin volt káplán. Így megvételre került Makkos Mária. Templom romokban hevert már, de még 2 megmaradt szoba elég

használható állapotban volt. Mindent megtett Miller plébános, hogy a kegyhelyet az enyésztőtől megmentse. Felajánlotta a Fővárosnak, az Országos Műemlékbizottságnak, majdnem az összes szerzetesrendeknek, kérte állítsák vissza a régi kegyhelyet. De sajnos erre nem vállalkozott senki sem. Megújította a kegykápolna és vele összefüggő folyosó tetejét, hogy az épület ne pusztuljon tovább.

1936 június hónapban szabadtéri egyházi hangversenyt tartottak a romok előtt, ahol Budanovics Mária és Zsámboki Miklós és több jeles operaénekes énekelt és a budakeszi egyházi dalárda. A befolyt jövedelem 600 Pengő volt, amit a kegyhely restaurálására fordítottak.

Hogy szabadtéri istentiszteletet lehessen megtartani, a cserkészek oltárt és szószéket készítettek erdei fiatal faállományból. 1936-ban a Budakeszi-i származású Schrotti Pál ferencrendi szerzetes (kapisztrán rend) tartotta ezüstmiséjét Makkos Márián a rom épület előtt. Ünnepi szónoka szintén budakeszi származású Galambos Mátyás ferences szerzetes volt. E nap eseményeiről egy igen ízléses képes-album készült, amely ma is megtalálható a Makkos Máriai templom Historia Domus iratai mellett. 1938-ban Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök a szervita atyákra bízta a kegyhely gondozását. Így 1938. június 9. óta a szervita atyák végeznek vásár- és ünnepnapokon tavasztól ősziig a rom-templomban istentiszteletet. A gyöngyösi, a budajenői, torbágyi zarándokok az 1930-as évek végén is megtartották zarándoklataikat rendszeresen. A gyöngyösiak május 8-án jöttek, megjegyzendő, hogy a gyöngyösiak első ízben 1737-ben jöttek már, mikor városuk tűzvész áldozata lett és fogadalmat tettek, hogy minden évben zarándokolnak Makkos Máriára. A pátyaiak áldozócsüdtörtökön, budajenőiak és torbágyiak áldozócsüdtörtök utáni szombaton jöttek. A biaiak, cinkotaiak, sóskútiak pünkösöd előtti szombaton.

A második világháború után még többen keresték fel a fogolykiváltó Boldogasszonyt. Hatalmas akció indult meg a templom felépítésére, melynek lelelkesebb apostolai P. Ángyán Fülöp szervita tartományfőnök, és Varga Géza Ernő budapesti hívó volt. 1947 tavaszán Schall József építésszámológép tervei szerint a régi alaprajz megtartásával megkezdődtek a munkálatok, az új templom építése, melynek alapterülete 248 m². Hajója két tengelyes, szentélye egy tengelyes, egyetlen homlokzati tornya alatt nyíló kórus-ablaka melletti szoborfülkében a szervitarend két jeles szentje Bonifilius a rend egyik alapítója és Benizi Szent Fülöpnek a rend generálisának új szobrai állnak. Kapufülkéje a régi. A templomot felszentelte Shvoy Lajos püspök 1950. május 7-én. Előtte lévő napon elhelyezte az oltár fölött Boldogasszony kegyképét és az oltár mögött azon fatörzset, amelyen a kép eredetileg függött, melyet a képpel együtt 1783 óta a budakeszi templomban őriztek. A kép fakeretét pompás rokokó faragványok, sugárkéve, két lebegő gyermekangyal és hat szárnyasangyalfej díszíti. Kitűnő színvonalú szobrászmunka, kétségkívül Bibó Károly műve. A kegykép alatt az eredeti fatörzset elzáró rokokó díszű rácsozat van. A kegykép és vasrács műemlék.

Az új főoltár Alberico dell Amico olasz szobrászművész alkotása carrarai fehér márványból készült neobarokk stílusban. Három márványlépcső vezet fel. Az oltár felett a szervita rend címere hirdeti az újjáalkotó érdemét. Az arányosan épített márvány tabernáculumot gazdag aranyozás borítja. A művészen faragott 6 aranyozott gyertyatartó lépcsőzetesen áll. A kandellábereken nagyobb angyalok szolgálatják az őrséget. A szentségház fölül boruló baldachint négy művészi faragású csavart oszlop tartja. A tetején kereszt figyelmeztet bennünket, hogy az eucharisztikus szent áldozat asztalánál állunk. A főoltár műemlék. A jobboldali mellékoltáron is négy aranyozott díszű rokokó gyertyatartó van, mely szintén műemlék. A mellékoltárok fából készültek, a budapesti szervita rendházból kerültek ide. A hajdani sekrestyéből restaurálás során kápolnát alakítottak, ez a Szent József kápolna. Az új rokokó szószék érdemel figyelmet, ajtaján a

magot szóró Megváltónak, oldalain az evangelisták aranyozott képeivel. A templom boltozatát Böszörményi János festőművész a szervitarend életéről, illetve a trinitáriusoknak és szervitáknak a kegyhelyen történt működéséből vett mintákat. A kórus alatti mennyezeten pedig a Szent Szűz mennybéli megkoronáztatását láthatjuk. A Szent József kápolnában Raffael festőművész a szent Család történetére vonatkozó modern festményeiben gyönyörködhetünk.

Különösen hatásos a Szent Szűz eljegyzése Szent Józseffel és Gábor arkangyal küldetése Máriához. A Szent József kápolnában található a kegyszobor-szekrény, mely aranyozott és gazdagon faragott rokkokó. Műemlék. A szentély jobboldalán van a szertartás-asztal, mely szintén műemlék. A sekrestyében szépen faragott elefántcsont korpuszszal XVIII. századi kereszt is műemlék. A sekrestyében körtefából faragott XVIII. századbeli Madonna-szobor műemlék. A lakóépület szobájában található rácsos támlájú kanapé magyar empíre munka, a pesti szervita rendházból származik, műemlék. A Pest megyei Műemlék Topográfiája is, melyet 1958-ban Voith Pál állított össze, nyilvántartja a fenti műemlékeket.

A templom nyugati oldalán a régi folyosó megmaradt oldalfolyosója található, 3 szakaszos cseh boltozattal fedve. Továbbá a boltíókos sekrestye és északról hasonló mellékszoba. A kertben található egy bronz szarvas-szobor, melyet Brauch hentesgyáros adományozott. Ez a szobor a párizsi világkiállításon díjat nyert. Tamás János jezsuita 34 évig működött mint vezető lelkész Makkos Márián. 1985. november 24-én nyugállományba került és a székesfehérvári papi otthonba költözött. Remek szónok, kiváló ember. A lelkipásztori munka mellett gazdasági téren is sok az érdeme (kerítés építése, tatarozások). A templom külső renoválása 1964-ben történt, a vatikáni zsinat évében. Tamás atya helyettese Bona Junta a szervita rend tagja, 1980-ig működött. 1986 óta Turzó István jezsuita vezeti a lelkészséget.

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSMUNKÁK

- Balanyi György: Szerzetesrendek Budapest, 1933. 41 l.
Schoen Arnold: Óbuda múltjából Budapest, 1935. 37–38 l.
Canonica Visitatio 1747 (Veszprémi püspöki Levéltár)
Acta Trinitarium c. fascia (Országos Levéltár)
Hunfalvy János: Budapest és környéke 1859.
Bonomi Jenő: Makkosmária, Katolikus Szemle 1939.
Hermann Antal: A budakeszi Máriakép mondája, Turisták lapja (1898) 15–16 l.
Rosty Kálmán: Budakesz: Szűz Mária virágoskertje (1891).
Miller József: Ave Mária 1938, Mária-Makk.
Dr. Meszlényi Antal: Élet 1939, Makkos Mária.
Herein Gyula: Személyes visszaemlékezése és gyűjtése.
Historia Domus: Budakeszi plébánia.
Nemzeti Újság 1935. aug. 23. A máriamakki búcsújáráhely.
Nemzeti Újság 1929. szept. 7.: Mária-Makk
1929. szept. 15. Mária-eichel
1937. május 2. A máriamakki búcsújáráhely jubileuma
1937. május 14. Kétszáz éve zárandokolnak a gyöngyösi Mária-Makkra.
Vasárnap Újság 1868. május 10. A máriamakki romok.
Fallenbüchl Ferenc: A rabváltó trinitarius szerzetesek Magyarországon (O.L. 8/5908, 8/5909).

GYULA HEREIN
RECORDS OF MAKKOS MÁRIA AT BUDAKESZI

The study surveys the history of the popular shrine. According to traditions, its origin dates back to 1731, when a young man walking through the woods saw the image of the suffering Christ appearing on an oak-tree. This phenomenon happened again several times. For this reason, the young man nailed a picture portraying the Blessed Virgin on the tree. This was the beginning of veneration of the oak tree and subsequently of the site at the beginning of the 18th century. Soon this primitive little picture was replaced by a much better elaborated one. The picture as well as the shrine was named „Makkos Mária” after the acorn called „makk” in Hungarian. According to traditions, people from the neighborhood highly respected this place. Miracles happened several times to the pilgrims. A small chapel was erected here in 1737 from the gifts and donations of the pilgrims.

A new phase came about in the history of this holy place when not long after erection of the chapel, the landlord of the region, count Miklós Zichy, donated the place to the Trinitarian order and commissioned them to build a monastery. Building the monastery began in 1748. After its completion, the monks took care of the bodily and spiritual treatment of the pilgrims arriving here. Building of the shrine's church began in 1762. It was already consecrated in 1768. The study outlines the church's architectural description and lists those parts of the country from where pilgrims come. The study also describes the gifts pilgrims offered and placed in the church on the occasion of several miraculous recoveries: jewelry, coins, rosaries, pictures. These votive articles composed a separate collection in the church.

The Trinitarian order was also suppressed during the rule of Joseph II. Their valuables were confiscated for the treasury. For this reason most of the valuable goldsmith's works of the holy place had to be also delivered in 1784. This was the time when the picture was also taken away and transferred to the Church at Budakeszi. The original church and convent was partly demolished, the rest was eroded by the Nature and convent was partly demolished, the rest was eroded by the Nature and soon there was only a ruin in its place. The idea that the ruins should be rebuilt arose during and right after the First World War. Unfortunately, plans could not come to reality due to lack of financial resources. From the 1930's, commemorate holy masses were celebrated in front of the ruin under the supervision of the Bishop of Székesfehérvár.

The holy place become more and more popular after the Second World War. The picture of Mary was visited by more and more people. A tremendous action was launched for the rebuilding of the church, which finally began in 1947 and was accomplished before the actual tragical changes concerning the church. The church was consecrated in 1950 on the old ruins, the old picture was placed again in it.

BÁN LÁSZLÓ

VALLÁSOS EGYESÜLETEK BAJA VÁROS XIX. SZÁZADI TÁRSADALMI ÉLETÉBEN

Előadásomban arra szeretnék rámutatni, hogy egy délvidéki, jelesebben fogalmazva bácskai kisváros múlt századi egyháztörténetében, társadalmi életében és sajátos kultúrájában milyen jelentős tényező volt a helyi lakosság vallásos indíttatású egyesületi mozgalma. Teszem ezt úgy, hogy röviden, szinte felsorolás-szerűen bemutassam őket azokkal a kapcsolódási pontokkal, amelyek révén ugyan autonómiájukat megőrizve, mégis szerves egészet alkottak egy közösség életében.

A továbbiakat megalapozandó – még ha oly elnagyoltan is – vázolni szeretném a téma szempontjából legfontosabb egyház- és társadalomtörténeti, szociológiai és statisztikai jellemzőket: A város népessége a múlt század elején még hétezerre tehető, a rohamos fejlődés nyomán e szám a század végére azonban kerekén megháromszorozódott.² Fontos azt is megemlíteni, hogy a Duna melletti szerencsés fekvése a környék legalkalmasabb kikötőhelyévé tette,³ miáltal egyrészt a Dunántúl és az Alföld közötti hídfő szerepét töltötte be, másrészt éppen e szerepből adódóan igen élénk kereskedelmi élet zajlott a kikötők környékén.⁴ Ez azután különféle érdekcsoportokat vonzott egy biztos egzisztencia megteremtése reményében.⁵

Ha a vallásfelekezetek arányát tekintjük, mindig is a legnagyobb közösség mintegy 80%-ot meghaladva a római katolikusoké volt. Mögöttük közel 14%-kal a görög keletiek, majd 4%-kal a zsidó vallásúak, a reformátusok 1,5; az evangélikusok mindössze 0,6%-ot képviseltek.⁶

A felsoroltak közül esetünkben kettőt emelhetünk ki; a katolikusok és az izraeliták közösségeit. Jelentőségében ugyanis e két helyi egyház teremtette meg a maga kulturális intézményeit, amelyek iskolák⁷ vagy egyéb vallási alapokon szerveződő mozgalmak megjelenésében öltöttek testet.

Itt szeretnék szólni a kor iskoláinak közösségi életre felkészítő szerepéről. Ugyanis már itt, a diákok között fellelhetők voltak a felnőtt társadalom civil közösségeinek előképei mind vallásos, mind más jellegű egyesületek formájában.⁸ A magam részéről ezt annál is inkább tartom fontosnak, mivel a felnövekvő generációk itt szerezhették meg egyrészt az emberi-társadalmi együttéléshez oly nélkülözhetetlen viselkedéskultúrát, másrészt pedig a közösségi élet iránti hajlamot.

E rövid bevezető után nézzük magukat az egyesületeket, azok legfőbb jellemzőivel. E mozgalmak egy része helyileg és önálló munkaprogrammal, másik része pedig valamely országos mozgalomhoz kapcsolódva jött létre és működött az alábbi három fő cél valamelyikét tűzve maga elé:

1. a lelki élet elmélyítésének szolgálata
2. a karitászt jegyében történő szociális gondoskodás
3. a művelődés és az önművelés lehetőségének megteremtése.

Az első csoporthoz tartozók bemutatását a ferences rendhez tartozó harmadrenddel kezdem, mely közösség szerzetesi vezetés alatt ugyan, de a világi élethez igazított szabályrendszerével a tagság iránti legfőbb követelményként az evangéliumi szellem megélését tűzte ki. Munkájuk tartalmi vonatkozásáról annyit tudunk, hogy imagyakorlatokból, szentségek vételéből, valamint a felebaráti szeretet gyakorlásából állott.

A rend vezetői tisztét a mindenkori házfőnök töltötte be. Tagsága a városból mintegy 150 fő volt, míg a környékből ennek kerekén duplája, azaz 300 személy.⁹

Ugyancsak a lelki épülést szolgálta az Oltáregyesület, működésének középpontjába helyezve az Oltáriszentség imáadását, tagjai felé pedig részint hitbeli, részint gyakorlati feladatokat meghatározva. A hitélet fejlesztését a minden hónap első vasárnapján predikációval egybekötött szentségimáadás, valamint a nagyheti bűnbánatgyakorlat és az imádságos lelkület kiterjesztése szolgálta.

A harmadrendhez képest náluk már konkrét gyakorlati feladatokkal is találkozhatunk, miszerint a tagok kézimunkáikkal és egyéb ajándékaikkal járultak hozzá a magukénál lényegesen hátrányosabb helyzetű egyházközségek templomainak felszereléséhez, egyházi ruhákkal és más kegyeszerekkel való ellátásához.

Gyakorlati együttléteiket az önművelés ama sajátos formájával egészítették ki, hogy azokat felolvasásokkal, illetőleg vallásos tárgyú színművek bemutatásával színesítették.¹⁰

A tagság a helyi társadalom valamennyi rétegét felölelte, és a kör méretére jellemző, hogy összesen 700 tagot számlált.¹¹

Ugyane csoportba sorolható még a Bajai Úrinők Mária-kongregációja, mely közösség az itt működő iskolanővérek zárdakápolnájához csatlakozott a Mária-tisztelet megélésére, hirdetésére, valamint a tagság egyéni és közösségi szintű jellemépítésére.¹²

Fő célját tekintve kifejezetten szociális irányítottságú volt viszont már a Katolikus Nőegyesület, mely történetét 1837-ig¹³ vezethette vissza. Első komoly eredménye és működésének egyik legfőbb érdeme a 'kisdéd-óvó ügy' rendezése volt,¹⁴ annál is inkább, mivel igen erős ellenállással kellett megbirkózniuk mind a hivatalos körök, mind a civil társadalom apátiájával szemben, ugyanis az akkori ötvenes években az óvodai intézmény megteremtését egyik fél sem tartotta szükségesnek.

Eredetileg az általánosan hangzó Asszonyi Egylet nevet vették fel, azután a hasonló célú körök megjelenésével Berényi Dániel¹⁵ apátplébános, egyleti titkár javaslatára nevükbe iktatták a katolikus jelzőt, ez azonban sem a tagságra, sem kedvezményezettjeik körére nézve nem jelentett semmiféle kirekesztő megkülönböztetést.

Tevékenységük két fő területre irányult: Egyfelől a már megalapított óvodák és menházak fenntartására, működtetésére, másfelől pedig a város szegényeinek havonkénti segélyezésére. Anyagi eszközeiket rendszeres gyűjtéssel, illetve jótékony célú rendezvények bevételeivel gyarapították.

Tagjaik száma 150–200 körül mozgott.¹⁶

A művelődést szolgáló egyesületek közül az 1866-ban alakult Katolikus Legényegylet volt a legjelentősebb, a maga hármass programjával, melyek közé a fiatalok hitéletének védelme, a folyamatos szakmai és továbbképzés lehetőségének biztosítása, valamint a kulturált szórakozási körülmények megteremtése tartozott. A tagság tudvalevőleg az iparos ifjúságot ölelte fel, de valamennyi érdekelt szférában támogatták működését. A munkaadó mesterek azért, mert az egyleti szellem értelmezésében segédjeik szakmai-emberi megbízhatóságának garanciáját látták. A város és közönsége körében pedig az a tény emelte rangjukat, hogy művelődés terén a helyi társadalmi élet legélénkebb egyesülete volt. Előadásaik témagazdagsága, valamint aktualitás-érzékenysége a napi élet problémáira valamennyi réteget mozgósított az egykori tudósítások¹⁷ szerint oly nagy szám-

ban, hogy örökös probléma volt a férőhely kérdése. Az előadókat egyébként a helybeli értelmiség tagjaiból – papok, ügyvédek, orvosok, tanárok – kérték fel. A szórakozva művelődést teremtették meg a tagság műkedvelőinek, valamint az e korban még létező ismert helyi előadók műsorai, az évi öt-hat alkalommal rendezett közös multság, valamint a rendszeresen használható könyvtár és játéktér. Az egyesületnek anyagi kereteiből jutott még segélyezésre, de felvállalt egyfajta munkaközvetítői szerepet is, sőt hálózati jellegénél fogva együttműködési körein belül a városon átutazó egyleti tagok részére szállást is biztosított.

A tagság volt amikor a 400 főt is meghaladta, a századfordulóra e szám azonban mintegy 300 főre csappant.¹⁸

Ma még keveset tudok a Katolikus Olvasókör működéséről, csupán a létéről rendelkezem információval, feltételezhetően ennek is fő célja kulturális indíttatású lehetett.

A megemlékezés szintjén kívánok szólni a Bajai Róm. Kath. Tanítóegyesületről,¹⁹ mely egyszerűen volt szakmai-érdekvédő és kulturális egyesület. Közgyűlési jegyzőkönyveik tanúsága szerint állandó napirendi pontjaik között találjuk a tanítás korszerűsítéséért folytatott felszólalásokat.²⁰

Nem lenne teljes a kép, ha nem szólnék a helyi zsidóság egyesületeiről, melyek szintén igen fontos szerepet töltek be a város közéletében.

Az 1852-ben alakult Izraelita Nőegyesület igyekezete a társadalmi gondok enyhítésére irányult a helyi rászorulóknak pénzbeli és egyéb segélyezése formájában. Találékonyságukat jellemezte, hogy nem hagyták figyelmen kívül azokat a konkrét alkalmakat, amikor adott helyeken igen nagy szükség volt a segítségre. Vagyonukat a Katolikus Nőegyesületnél ismertetett módon gyarapították. Főként báljaik és rendezvényeikkel, de szociális munkájuk révén is a helyi társadalmi élet előkelő tényezőjévé emelkedtek.

A katolikus és izraelita nőegyesületek közötti együttműködést kezdetektől fogva az összhang jellemezte. A két egyesület saját integritását megtartva intenzív munkakapcsolatban állott egymással. Példa erre a számos közös tag, valamint, hogy a másik egyesület elnökének kölcsönösen helye volt a saját egyesület választmányában. Az egyesület taglétszáma a katolikushoz hasonlóan 150–200 körül mozgott.²¹

Viszonylag későn, közel a századvéghez – 1896-ban – alakult a Jótékony célú Leányegyesület az izraelita polgári fiú- és leányiskola igazgatójának²² kezdeményezésére. Célja egy népkönyha felállítás és működtetése, ahol leginkább a téli időszakban rászoruló iskolás gyerekeknek biztosítsanak napi egyszeri étkezési lehetőséget. Ez az egyesület a társadalmi-társasági életben teadélutánjai révén vált ismertté és kedvenc fórumává a város nap délutánoként zsúrozók közönségének.²³

E kettő jószolgálati egyesület után még szólni kívánok a helyi zsidóság Szent Egyeletéről, melyek célja a rituális hagyomány ápolása, valamint a szociális önszegélyezés volt. Ennek megfelelően temetkezési helyük az egyesület tulajdonát képezte és a temetésre vonatkozó eljárások kegyeleti hatáskörébe tartoztak. Mindezek mellett saját köreiken belül éppen az oly féltve őrzött hagyományok ápolásával vállalták fel azokat a kultúrtörékvéseket, amelyek csak erősítették a közösség azonosságátudatát.

A helyi zsidó közösségnek három ilyen egylete volt 800–800 fővel soraiban.²⁴ Ez a létszám a legteljesebb szervezettséget mutatja.²⁵

Az elmondottak rövid summázataként megállapítható, hogy mintegy 4000 fő vett részt valamilyen formában a helyi vallásos egyesületek működtetésében. Már ez a szám önmagában is értékmérő lehet, hátha még ehhez hozzászámítjuk a felsorolt közösségek szociális, kulturális, evangelizációs jelentőségét, feltétlenül el kell ismernünk ezen mozgalmak egyház- és vallástörténeti súlyát.

JEGYZETEK

1. Solymos Ede: Lövésztablák Bajáról. Baja, 1980. (Kiállításvezető).
2. Az 1900-as népszámlálás adatai 23 852 lakosról tudósítanak.
3. Bácskai János György: Baja földrajza. Baja, 1943. c. művében részletesen taglalja a város földrajzi fekvésének körülményeit.
4. Szathmári Károly: Baja szerepe Magyarország kereskedésében és lehető összekapcsolása az alföldi vasúttal. Pest, 1864. c. kiadvány érzékelteti az egykori kereskedelmi életet.
5. Fa-, gabona-, bőr- és borkereskedők, valamint a helyi piacból megélő iparúzők csoportjait. Bővebben Rapcsányi Jakab: Baja és Bács-Bodrog vármegye községei. Budapest, A Magyar városok monografiája Kiadóhivatal, 1934. p.: 314–323.
6. Fényes Elek: Magyar Országának, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben 2. köt. Pesten, 1837. p.: 51–52.
7. Rapcsányi Jakab: I.m. p.: 235–261.
8. Az ifjúsági Mária-kongregációk, a segítő egyesületek és önképző körök jelenlétéről az iskolai évkönyvek híradásai tanúskodnak.
9. Csoór Gáspár: Bácska társadalmi élete. Budapest, 1910. 107. p.
10. Uo. 107. p.
11. Uo.
12. Uo. 108. p.
13. Rapcsányi Jakab: I.m.: 371. p.
14. Csoór Gáspár: I.m.: p. 108–113.
15. Rövid életrajza Rapcsányi J. idézett művében 279. p.
16. Csoór Gáspár: I.m.: 108. p.
17. A helyi lapok, mint a „Bajai Közlöny”, a „Baja” rendszeresen tudósítottak programjaikról.
18. Csoór Gáspár: I.m.: p.: 143–144.
19. Alakulásáról a Néptanítók Lapja 1872. évi folyamában 179. p. jelent meg tudósítás.
20. Közgyűlési jegyzőkönyveiket rendszerint nyomtatott formában is megjelentették.
21. Csoór Gáspár: I.m.: 114. p.
22. Uo.: p. 114–118.
23. A helyi lapok rendszeresen cikkeztek rendezvényeiről, ezek programjairól.
24. Szathmári Károly: I.m.: 25. p.
25. Minden hitközségnek vallásos kötelessége volt ezen egyletek megalakítása. Tehát a hitközséghez tartozás egyben az egyletez tartozást is jelentette.

LÁSZLÓ BÁN

RELIGIOUS ASSOCIATIONS IN THE SOCIAL LIFE OF THE CITY OF BAJA IN THE 19th CENTURY

The paper, in outlines, introduces the associations with religious motives and their roles in Baja, an important Southern Hungarian town with twenty-one-thousand inhabitants. It also lists the most important features concerning church and social history, the sociological and statistical characteristics.

A large portion (80%) of the population of the growing settlement was Roman Catholic. The Catholics were the most active layer of the town's society. The second prominent group was the group of Israelites (14%). Only these two local churches organized their own cultural institution system.

Roman Catholic associations: The Franciscan Third Order, the altar--associations, the Marian-congregation of the Ladies of Baja served for the deepening of the spiritual life. Besides their main task they were also the characteristic scenes for self-education, charity and social-life. Considering its main goal the Catholic Ladies' Association had social motives. It was engaged in upkeeping and operating of nursery schools, alms-houses and monthly support of the poor.

The associations serving education were the Catholic Journeymen's Association comprising the artisan youth, the Catholic Reading Circle and the Roman Catholic Teachers' Association of Baja. The latter one was not only a professional but also an association in order to protect of the common interests.

Jewish associations: The Association of Jewish Ladies, which was involved in mostly social activities. It kept a very good, in fact a tight relationship with its Catholic sister counterpart. The Girls' Association for Charity had the same motivations. Besides the social self-helping activities, the so called Saint Associations were mainly engaged in the fostering of the ritual traditions of the Jews. About four thousand people participated in some of way in the work of these religious associations showing the tremendous impact of these associations in the town's life.

VARGA IMRE-REICHARDT GYULA

A GYŐRI SZÉKESEGYHÁZI FŐESPERESSÉG ALSÓ ESPERES-KERÜLETI
PLÉBÁNIÁINAK ÖSSZEÍRÁSA 1748-BAN.*

Az Arrabona 1971. évi évkönyvében jelent meg „A győri székesegyházi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1698-ból” c. fordításom, illetve tanulmányom. Lakatlan falvakról, rombadőlt házakról, iskolákról, földbevált vermekben meghúzódó emberekéről olvashattunk ezekben a helyszínen készített jegyzőkönyvekben.

Azt gondolná az ember, hogy a török végleges kiűzése után eljött az ideje, hogy a pusztasággá változott települések helyén új élet kezdődjék: Azonban az 1711. évi szatmári békekötés után bekövetkezett három évtizedes viszonylagos nyugalom és a közben végrehajtott telepítések ellenére is csak nagyon szerény fejlődést tapasztalhatunk.

Ennek okai:

1. Az országot előzőnlő zsoldos seregek rablásai és zaklatásai. Különösen a téli szállításra a jobbágy-viskókba beosztott katonák vittek végbe hajmeresztő embertelenségeket.¹ A nép úgy érezte, hogy a török járomban jobb dolga volt. Az elégedetlenség, a kétségbeesés a Rákóczi-féle szabadságharchoz vezetett. Ez ismét sok véréldozatot követelt és újból végigpusztította a török iga alól nemrég felszabadított területeket.²

2. A pestis, amelyet Lengyelországból hurcoltak be hozzánk és a megye területén 1709. év tavaszán ütötte fel fejét. Csak Győrben több ezer áldozatot követelt.³

3. Vallási küzdelmek, a katolikus-protestáns ellentét szintén sok keserűségnek, emberi tragédiának volt az okozója. A vegyesvallású falvakban a feszültségnek és gyűlölködésnek az a légköre uralkodott, mint amilyenről a mai írószági tudósításokban olvashatunk.

A mohácsi vész után a püspökeitől és papjaitól megfosztott katolikus egyház híveinek áttérítése minden nagyobb ellenállás nélkül történt a „cuius regio eius et religio” elve alapján.⁴ Ezután eltelt egy évszázad és a nemzet 9/10-ed része a protestáns lett, a királyság ellenben katolikus maradt. Pedig akkoriban egész Európában valamely valláshoz való tartozás egyúttal politikai állásfoglalást is jelentett.⁵ Ezért igyekezett mindegyik abszolutisztikus uralkodó az „egy vallás egy állam” elvét megvalósítani.

A vallási küzdelmek legvéresebb korszaka az 1740-es évekre már lezárult. A katolikus egyház visszanyerte hatalmi túlsúlyát a Habsburg birodalomban, a protestantizmus pedig főleg Európa északi, észak-nyugati államaiban.

*CONSCRIPTIO

Inferioris Districtus Jaurinensis ex gratioo mandato Excellentissimi. Illmi ac Rendmi Domini Dni

FRANCISCI e Comitibus ZICHY de Vásonkeő

per me

MICHAEL NAGY, Parochum Mező-Eörsiensis et Inferioris Districtus Jaurinensis Vice-Archidiaconum.
Anno a partu Virginis Millesimo Septingentesimo quadragésimo octavo, iuxta praescriptam mihi methodum confecta.

Fordította: Varga Imre és Reichardt Gyula

Az abszolutisztikus uralkodók vallás-politikájában három fő szempont ismerhető fel:

1. Az államvallás szervezetének kiépítése, munkájának anyagi eszközökkel és kiváltásokkal való segítése.^{5/a}

2. Az elnyomott fél meggyőzése, hogy helyzetében belátható időn belül változás nem lesz. A Habsburgok protestáns-ellenes intézkedései az európai mintát követték: a szász-országi luteránusok ugyanilyen támadásra kész ingerültséggel és komorsággal harcoltak a kálvinisták, a skót puritánok és anglikánok, az anglikánok a katolikusok, vagy a francia katolikusok a hugenottákkal szemben. Ebben a korban elképzelhetetlen volt, hogy a hatalmon lévő vallás hívei ki ne használják a helyzetet saját előnyükre és a másik elnyomására.

3. Amikor a politikai érdekek kívánják, akkor a türelem elvét kell alkalmazni és keresni kell az együttműködés lehetőségeit.^{5/b}

A latin nyelven írt eredeti szöveg kifejezéseinek élességén, egyoldalúságán ezúttal sem tompítottam, sőt a legjobban megfelelő magyar szót alkalmaztam, hogy így a fordítás is hűen tükrözze a kor szellemét.

A szövegek magyarázatához igyekeztem felhasználni a győri Püspöki és Megyei Levéltár anyagát is. Így az egyszerű mondatok és adatok mögül jobban kitudjuk tapintani az élet lüktetését.

Az összeírásban szereplő helységek:

Mezőörs	Kiss-Baboth
Bana	Mérges
Rétalap	Koroncó
Mindszent	Gyirmóth
Gönyü	Felsőpécz
Böny	Kiss-Pécz
Táp	Gyömrő
Tápszentmiklós	Szerecsen
Asszonyfa	Tét
Pázmánd	Gyarmath
Pér	Csikvánd
Ság	Malomsok
Écs	Móriczhida
Nyúl	Árpás
Nagybarát	Rábaszentmiklós
Kisbarát	Rábaszentmihály
Csanak	Bodonhely
Ménfő	Csécsén
Szemere	

A Székesegyházi Főesperesség győri alsó esperes-kerületi plébániának összeírása, amelyet nagyméltóságú és főtisztelendő gróf vásonkeői Zichy Ferenc, Homanna örökös ura, Isten és az Apostoli Szentszék kegyelméből győri püspök, győri főispán, császári-királyi valóságos belső titkos tanácsos parancsából az előírásoknak megfelelően elvégzett 1748. február 22-én Nagy Mihály mezőörsi plébános, a győri alsó esperesi kerület helyettes főesperese.⁶

A főespereshelyettes által követendő szempontok az összeírás alkalmával.⁷ Az összeírt helyiség az egyházmegye melyik megyéjéhez, illetve járásához tartozik.

A templomra vonatkozó kérdőpontok:

1. A helység anya-, vagy leányegyház-e?⁸ Ha anyaegyház, hány és milyen filiája van? Ha leányegyház, melyik anyaegyházhoz tartozik, tőle milyen távolságra van? Nem lenne-e előnyösebb egy másik plébániához való csatolása? Ha eddig még egyetlen plébánia kötelékébe sem tartozik, hova lehetne a legelőnyösebben csatolni?

2. Van-e plébánia templom? Ha nincs, mekkora a sürgőssége egy új templom, vagy legalábbis oratórium építésének?⁹ Ha van templom, mikor és melyik szent tiszteletére építették? Konszekráva van-e?¹⁰ Mikor van felszentelésének napja? Van-e búcsú-kiváltsága?¹¹ Vannak-e ereklyék?¹² Van-e hozzá hitelesítő irat? Van-e esetleg a plébánia-templomon kívül még egy másik templom, vagy oratórium is? Ha igen, melyik szent tiszteletére szentelték?

3. A templom milyen állapotban van? Kinek a kötelessége a karbantartás? Van-e kriptája?¹³ Ha van, mindenki, vagy csak meghatározott személyek számára szolgál-e? Milyen előnye származik ebből a templomnak?

4. Van-e fenntartási alapja,¹⁴ telke?¹⁵ Ezekből körülbelül mennyi jövedelem, illetve termés adódik?

5. Van-e végrendeleti hagyaték? Ha igen, milyen célra szolgál és mennyit jövedelmez?

6. Van-e készpénz, vagy kihelyezett tőke? Ha igen, kinél van, megbízható személy-e az illető? Mikor adták oda neki és rendszeren fizeti-e a kamatokat?

7. Van-e a templomnak adóssága? Ennek összege és a kölcsönkérés időpontja. Fizetik-e rendszeren a kamatokat?¹⁶

8. Készítenek-e minden esztendőben számadást? Kinek a kötelessége ez, kit illet meg a felügyelet joga? A pénz őrzésére van-e a templomnak két kulccsal zárható ládája.

9. A templom alapítványai nincsenek-e eltulajdonítva, eladva? Ha igen, ki által és mikor, mennyi időre, milyen feltételekkel?

10. Megvan-e a kellő felszerelés? Külön-külön felsorolandó: hány és milyen kehely, mostrancia,¹⁷ korporálé,¹⁸ purifikatórium,¹⁹ miseruha, misekönyv és szertartáskönyv van? Tisztán őrzik-e ezeket?

11. Hány oltár, hány hordozható oltárkő van?²⁰ Nincs-e valamelyik megsérülve? Van-e orgona, Vannak-e harangok? Részesültek-e ezek áldásban? Van-e temető? Milyen a jellege?²¹ Elég nagy-e a temető, körül van-e kerítve, áldásban részesült-e? Közel van-e templomhoz? Eretneknek is temetkezhetnek-e benne?

12. Van-e valamilyen vallásos társulat?²² Ki alapította, mi a célja, megfelel-e a rendeletetésének? Van-e búcsúkiváltsága?

13. Mikor és hány nyilvános körmentet tartanak? Megtartják-e a rendet oda és visszafelé is?²³

14. Vannak-e a köztereken szobrok és keresztek? Ki viseli ezek gondját?

15. Nincs-e a templom tele a lakosok letétjeivel, vagy más profán jellegű dolgokkal?²⁴

16. Ki a földesúr? A kegyúri jogot ki és milyen alapon gyakorolja?²⁵ Kötelezettségeinek eleget tesz-e?

17. Van-e templomuk a görögkatolikusoknak, vagy a görögkeletieknek?²⁶ Régebben, vagy újonnan építették-e?

18. Van-e a kálvinistáknak, luteránusoknak vagy más heretikusoknak imaházuk?²⁷ Melyik évben építették, milyen állapotban van, milyen terjedelmű, nem volt-e valamikor katolikus tulajdonban? Mikor foglalták el a heretikusok? A helység artikuláris hely-e?²⁸

19. Vannak-e könyvek a templom tulajdonában?

Van-e ezekről és általában a templomi ingóságokról leltár?

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. Van-e a helységnek plébánosa? Világi, vagy szerzetes pap-e?²⁹ Melyik szerzetes-rend tagja? Mi a neve, kora, hány éve szentelték pappá, mióta van lelkipásztori beosztása? Mióta van ezen a helyen, a hitvallást letette-e?³⁰ Hol volt ezelőtt plébános, vagy káplán? Hol és milyen tanulmányokat végzett? Milyen könyvei vannak? Van-e káplánja? Ha igen, mi a neve, hány éve van e helyen, milyen tanulmányokat végzett? Más helyeken mennyi ideig volt lelkipásztori beosztásban? Hány könyve van? Kitől kapta joghatóságot?

2. Milyen viszonyban van a földesúrral³¹ és a híveivel?

3. A püspöki, illetve helynöki utasításokat végrehajtja-e?

4. Készszékes-e a szentségek kiszolgáltatásában, nem követel-e a hívektől ezért jogtalan anyagi szolgáltatást? A plébános hanyagságából nem halt-e meg valaki keresztség, gyónás és más szentségek felvétele nélkül?

5. Megtartja-e a házasságkötés előtti háromszori hirdetést?³² Ünnepeket, böjtöket előre hirdeti-e?

6. Megvan-e a házassultak, kereszteltek, halottak anyakönyve? A fontosabb dolgokat bejegyzi-e és ezek a bejegyzések pontosak-e?³³

7. Az oltárszekrény, szentolajok, keresztkút, kehelykendők, kehelyabroszok, helyhek és a felszerelés, valamint az egész templom tisztán van-e tartva? Az oltáriszentség előtt van-e öröklámpa? Ha nincs, van-e valami remény ilyen alapítványra? A keresztség előtt hány alkalommal és mikor szokta megszentelni?

8. Az oltáriszentséget milyen időközökben újítja meg?

9. Hány órakor és milyen rendben tartja a szentmisét, a szentbeszédet, valamint a többi ájtatosságot? A földesurakkal és a híveivel ezzel kapcsolatban nincs-e valami nézeteltérése?

10. Tart-e prédikációt minden ünnepen? Mikor van a katekézis?³⁴ Hány lelket térített vissza az orthodox hitre?³⁵

11. A szülész nő milyen vallású és jó erkölcsű-e? Tett-e esküt? Ki van-e oktatva, hogy veszély esetén a gyermeket meg tudja kereszteni?

12. Van-e görögkatolikus, vagy görögkeleti lelkipásztor? Mi a neve? Milyen viszonyban van a plébánossal? Kinek a joghatósága alá tartozik?

13. Van-e eretnek lelkipásztor? Mi a neve, vallása? Régen van-e a helyén? Mi joga maradhatott meg? Hogyan viselkedik a plébánossal szemben? Nem akadályozza-e munkájában? Ha igen, milyen módon történik ez? Kinek a joghatósága alá tartozik?

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. Milyen anyanyelvű a nép? Ha többnyelvű, melyiket használják leginkább?

2. Valamennyien katolikus lakosok, vagy van-e heretikus is? Milyen vallású? Van-e görögkatolikus vagy görögkeleti? Mennyi az egyes vallásokhoz tartozó felnőttek és gyermekek száma? Van-e hitehagyott?³⁶

3. A lakosok hogyan becsülik a szent dolgokat? Járnak-e szorgalmasan templomba, a szentbeszédre, katekézisre? Tisztelettudók-e a plébános iránt? Anyagi kötelezettségeiknek eleget tesznek-e?

4. A hivatalos ünnepeket megtartják-e?³⁷

5. Van-e valami szembetűnő rossz szokás a népben?

A plébániai jövedelemre és épületre vonatkozó kérdőpontok:

1. Van-e plébánia-épület? Milyen állapotban van?
2. Kinek a kötelessége a ház karbantartása? Eleget tesz-e az illető ennek a kötelességnek?
3. Milyen alapítványok, ingatlanok, jövedelmi források vannak? Van-e végrendeleti örökség? Van-e alapítvány, amely kötelezettséggel van összekötve? Írásba van-e az foglalta és eleget tesznek-e a kötelezettségnek?
4. Nincs-e olyan alapítvány, amelyet elidegenítettek, megosztottak, eladtak, vagy valaki erőszakkal lefoglalt? Mikor, ki által és hogyan történt ez? Nincsen-e esetleg az alapítvány jövedelmének felhasználása körül valami ellentét, gyűlölködés?
5. Milyen a stóla-díjszabás?³⁸ Mennyit adnak a keresztelés, házasságkötés, temetés, egyházkező, házszentelés alkalmával? Nincs-e visszaélés a stólaival?
6. Ha van szabad stóla, mekkora ennek felső határa?
7. A stólajövedelem évi összege?
8. Vannak-e a plébánia tulajdonába tartozó tárgyak? Melyek ezek és leltározva vannak-e?
9. Ha van görögkatolikus lelkész, van-e lakása és az milyen állapotban van?
10. Van-e az ilyen lelkész részére alapítvány, telek, jövedelem? Ezek együttesen mennyit jelentenek?
11. Van-e protestáns lelkész és van-e lakása? Milyen állapotban van a ház és kit terhel a javítás költsége?
12. Van-e ezen lelkész részére telek, vagy más jövedelmi forrás? Ezek körülbelül mennyit jelentenek?

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. Van-e katolikus kántor? Mi a neve, milyen nyelven beszél, a hitvallást letette-e? Milyen a szakmai tudása, az alapvető hitigazságokban kellően jártas-e? Lelkiismeretesen tanítja-e az iskolásgyermeket? Ha van külön kántor, orgonista, sekrestyés, mi a nevük?
2. Milyen a kántor viselkedése?
3. Kellő tisztelettel és engedelmisséggel van-e a kántor, az orgonista, sekrestyés a plébános iránt?
4. Hogyan teljesítik kötelességeiket a templomban és azon kívül?
5. Milyen állapotban van a kántor háza? Kinek kötelessége a karbantartás? Eleget tesz-e az illető ezen kötelességének?
6. Van-e görög szertartású kántor, van-e lakása és mi a jövedelme?
7. Mi a kántor, iskola-rektor, orgonista, sekrestyés fizetése?
8. Van-e protestáns kántor, rektor, vagy a heretikus ügynek valamilyen propagálója? Milyen lakása van, ki tartozik azt karbantartani? Az illető egyén honnan és mikor jött a községbe?

Mezőörs³⁹

Győr vármegyében lévő község. Az összeírás 1748. február 12-én történt.

1. Anyaegyház, két leányegyház tartozik hozzá: Bana, Rétalap.
2. A plébánia-templom kb. 100 évvel ezelőtt épült Sarlós-Boldogasszony tiszteletére.

A hagyomány szerint a felszentelése is a patrónus napján történt: így a búcsú alkalmával mindkettőt együtt ünneplik.⁴⁰

3. A templomot a hívek áldozatkészségéből hat évvel ezelőtt restaurálták. Így az jelenleg jó állapotban van. Kripta nincs.

4. A templom fenntartási alapja két darab föld, mindegyike két-három pozsonyi mérőt terem.⁴¹ A földek művelését a hívek végzik. Más biztos jövedelmi forrás nincs.

5. Végrendeleti hagyaték nincs.

6. A templom 12 forintnyi készpénze a gondnoknál, Takács Ferencnél van. Kölcsönbe adott pénz nincs.

7. A templom senkinek sem tartozik.

8. A templom pénztár-ládája két kulccsal zárható és az előbb említett Takács Ferencnél van. Ő nekem tartozik elszámolni.

9. Nincs tudomásom arról, hogy a templomtól valaki valamit eltulajdonított volna.

10. A szükséges felszerelési tárgyak megvannak: 1 réz miséző kehely, 1 réz monstrancia,⁴² 2 kehelybrosz, 20 kehelykendő, 5 miseruha, 2 misekönyv, 2 szertartáskönyv, 2 miseing, 2 karing,⁴³ 5 antipendium,⁴⁴ 4 terítő, réz doboz a betegek gyóntatásához, szenteltvíztartó a bejárat mellett.⁴⁵ Mindezeket legjobb képességeim szerint igyekszem tisztán tartani, ahogyan erről felelteseim is többször meggyőződhetek.⁴⁶

11. Három oltár van. A főoltár a patrónus, vagyis Sárlos-Boldogasszony tiszteletére, a másik Szent Péter, a harmadik pedig Szent János evangélista tiszteletére van szentelve. Hordozható oltárkő egy van, de sérült állapotban. Orgona nincs. Három harangja szentelésben részesült. A templom körül található a körülkerített temető: ide azonban a hely szűkossége miatt csak az temetkezhet, aki külön megfizeti. A falun kívül terül el az új temető: ezt a katolikusok és protestánsok közösen használják. Megáldásának látható bizonyítéka nincs.⁴⁷

12. Testvérület nincs.⁴⁸

13. Nyilvános körmenetek a következők: Szent Márk evangélista napján és Szentháromság vasárnapján. Ekkor Tápra szoktak menni, visszafelé is megtartva a körmeneti rendet.

14. Az utca közepén jó állapotban lévő kőfeszület van.⁴⁹

15. A templomban profán dolgot nem tűrök meg.⁵⁰

16. A földesúr és jelenlegi tulajdonos gróf Eszterházy József.⁵¹ Kúriai bíró. Együttal a kegyúri jogot is gyakorolja az alapítás és adománya alapján.⁵² Kegyúri kötelességeinek eleget tesz.

17. Az összeírás alkalmával egész kerületemben nem találkoztam görögkeleti vallással, ezért ezt a pontot a továbbiakban mindig kihagyom.⁵³

18. A heretikusoknak ezen a helyen imaházuk nincs.⁵³

19. A templomnak négy könyve van: Fáber Mátyástól Vásár- és Ünnepnapi szentbeszéd három kötetben és Böjtöss Istvántól a Hitviták könyve. Ezek a könyvek a keresztek anyakönyvében leltári tárgyként szerepelnek.

A lelkipásztorra és a lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. E helyen én, Nagy Mihály vagyok a plébános. 40 éves vagyok, 15 éve szenteltek pappá, 14 éve működöm lelkipásztorként. Más helyen plébános nem voltam. A hitvallást letettem. Tanulmányaimat részben Bécsben, részben pedig Győrben végeztem, a spekulatív teológia harmadik évének elvégzése után szenteltek fel.⁵⁴ Csak magyarul beszélek. Kb. 50 könyvem van. Fontosabbak a következők:

Szónoklati könyvek: Pázmány: Prédikációk,⁵⁴ a Fáber Mátyás: Vásár- és Ünnepnapi beszédek,⁵⁵ Vieira Antal művei, Klaus Ignác: Ünnepi és Vasárnapi Szentbeszéd, Ba-

ranyai Pál: Temetési Szentbeszéddek,⁵⁶ Bessey Péter: Vasár- és Ünnepnapi Szentbeszéddek,⁵⁷ Merz Pál: Bibliai Kincses-Tár,⁵⁸ Lohner Tóbiás könyvei,⁵⁹ Csuzy Zsigmond könyvei,⁶⁰ Tomasy József: Zsoltároskönyv, Gonter A.: Izrael kocsija.⁶¹

Hitoktatási könyvek: Római Katekizmus, Mercator B. Katekizmusa.⁶²

Hitvitázó-könyvek: Pázmány: Kalauz, Gotti Ludovicus könyve.⁶³

Jogi és erkölcsstudományi könyvek: A Tridenti Zsinat, Viti Pichler öt könyve,^{63b} Laiman,⁶⁴ Busenbaum,⁶⁵ Lohner T. Gyakorlati Tanácsok c. műve,⁶⁶ Panomitánusz könyve.⁶⁷

Hitbuzgalmi könyvek: Stanihurst Vilmost könyve: Az Úr kínszenvedésének története,⁶⁸ Kempis Tamás: Krisztus követése 4 kötetben.⁶⁹

Történelmi könyvek: Bibliai történetek időrendi sorrendben elbeszélve, Horologium Principum,⁷⁰ Pelczhoffer Ferenc könyve: A rejtett dolgok természetéről.⁷¹ Curtius könyve.⁷² Káplánom nincs.⁷³

2. Sem a földesúrral, sem pedig híveimmel vitára, gyűlölködésre nem került sor.

3. A püspöki és helynöki utasításokat mindig lelkiismeretesen teljesítettem, ezt tiszteltre méltó előjáróim tanúsíthatják.

4. A szentségek kiszolgáltatásában tanúsított buzgóságotat híveim megerősíthetik: hiszen keresztség, gyónás és más szentség nélkül senki sem halt meg. A szentségek kiszolgáltatásakor nem kértem semmit, sőt még az esetleg felajánlott ajándékot sem fogadtam el, nehogy azt higgyék, hogy a pénzért buzgólkodom.

5. A házasságkötés előtti hirdetést, az ünnepek és böjtök előrejelzését nem mulasztottam el.

6. A házasultak, keresztek nevéét és egyéb adatait – ahogyan az anyakönyvek tanúsítják – rendszeresen bevezettem.

7. Az oltárszekrényt, a szentolajakat, a kehelykendőket megfelelő módon tisztán tartom és a templom tisztaságáról is gondoskodom. Az oltáriszentség előtt öröklámpa nem ég, sőt megfelelő alapítvány hiányában még remény sincs közeli beszerzésére. Keresztelő-kút nincs.

8. Az oltáriszentséget két-három hetenként újítom.

9. Három-négy alkalommal van itthon a vasárnapi szentmise, havonta egy alkalommal megyek Banára. A szentmise mindig 9 órakor kezdődik, ezután van a szentbeszéd. 14 éve szolgálom itt, de ez ellen a rend ellen még senki sem emelt kifogást. A litánia délután 3 órakor van.

10. Ha csak valami súlyos ok nem akadályoz, a szentbeszédet el nem mulasztom. A katekézis megtartását nyári időben délután 3 órakor látom a legmegfelelőbbnek. A messziről jövők kedvéért – akik délután még egyszer megjelenni nem tudnak – már a szentbeszédet is úgy alkalmazom, hogy az „tej legyen a csecsemőknek”.⁷⁴ Isten kegyelméből a heretikusok közül kilenc személy visszatért az orthodox hitre. Ezek: Szalay Mihály, Tóth Ferenc özvegye, Csapó György özvegye, özvegy Bognárné, Misse Ádám, Németh János, Kurja Éva és még két fiatal akiknek neve nem jut eszembe.

11. A szülésznő református vallású, jó erkölcsű egyén, az esküt letette és a szükségkezesztségek kiszolgáltatására többször kioktattam.⁷⁵

13. Eretnek prédikátor nincsen.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép magyar anyanyelvű.

2. Felnőtt:⁷⁶ katolikus 250, református 240, gyerekek: katolikus 80, református 74.

Hitehagyott nincsen.

3. Kevés kivételtől eltekintve a katolikusok a szent dolgok iránt tisztelettel vannak, misehallgatási kötelezettségüknek eleget tesznek. A nem katolikusok közül is sokan szívesen hallgatják a szentbeszédeket és a katekizmust.⁷⁷ Tisztelettel viselkednek irántam. Anyagiak tekintetében sem panaszkodhatom.

4. Úgy látom, hogy a hivatalos ünnepeket megtartják.

5. A népben, de különösen az ifjúság soraiban, igen elterjedt a káromkodás és esküdözés szokása.

A plébániai jövedelemre és épületre vonatkozó kérdőpontok:

1. A plébánia új és kényelmes épület.

2. Amikor szükséges, a földesúr és a hívek közösen javítják.

3. A javadalom fél jobbágytelket kitevő szántóföldekből és rétből áll.⁷⁸ Ezeknek nagyobbik részét a plébános maga műveli, a község csak három darab 10 mérős földet köteles elvetni, 4 kocsi szénát összegyűjteni. Ezenkívül az előző évi szerződés szerint a községtől kap készpénzben 45 forintot, valamint 60 mérő terményt, a 16 kocsi fát.⁷⁹ A szedecimából⁸⁰ pedig körülbelül 10 kereszt⁸¹ gabona kerül ki neki. Végrendeleti hagyaték, alapítvány, vagy más jövedelmi forrás nincs.

4. Eltulajdonított ingatlanról nem tudok.

5. A keresztelekor tyúkot és kenyeret, egyházkelőkor szeptenáriumot,⁸² házasságkötéskor 1 forintot, házszenteléskor darab húst és 2 db tojást adnak, de akadnak olyanok is, akik meg sem köszönik. Az ilyenekre sem szoktam megjegyzést tenni.

6. Szabad stólát nem szedek.

7. Hogy a stóla milyen kevés jövedelmet jelent, mutatja az elmúlt év is, amikor nem haladta meg a 15 forintot.

8. Plébániai leltári tárgyak nincsenek.

11. Prédikátori lakás nincs.

12. Ingatlan és jövedelem sincs részére. -

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. A kántor katolikus vallású, neve Némethy Mihály csak magyarul beszél. Elég intelligens ember, a hitigazságokban alapos tudással rendelkezik, az iskolásokat jól tanítja. A hitvallást nem tette le.⁸³ Külön kántor nincsen.⁸⁴

2. Jó erkölccsel ellenkezőt nála nem tapasztaltam.

3. Azzal dicsekedtem, hogy a kántor irántam tiszteletet és tökéletes engedelmességet tanúsít.

4. Templomi és templomon kívüli kötelességeinek lelkiismeretesen eleget tesz.

5. A kántor-lakás eléggé romos, a község szokta az épületet tatarozni, ehhez az uraság nem járul hozzá.

7. A kántornak készpénzben 20 forint jár és 20 mérő gabonát kap.⁸⁵ Van ezután egy darab három mérős földje,⁸⁶ amelyet a község vet el a kántor által adott vetőmaggal. Esztendőként két kocsira való szénát kaszálhat, 4 kocsi fa jár neki, a temetési stóla pedig 25 dénár.

8. Nincs heretikus kántor, de akadnak közöttük tanult emberek, akik zsoltár éneklésre gyűjtik össze őket.⁸⁷ Ezzel akarják őket a katolikus templomtól elvonni és a saját vallásuk ügyét szolgálni.

Bana

A győri egyházmegye Komárom megyei részén van. Mint filiális község a székes-egyházi alsó esperesi kerülethez tartozik.

1. Filiaként a mezőörsi anyaegyházhoz tartozik, tőle egy óra járásnyira van. Máshova csatlolni nem lehet.

2. Plébánia templomát kb. 20 évvel a Szentháromság tiszteletére építették a régi templom megmaradt tégláiból. Ünnepeles püspöki megáldásban nem részesült,⁸⁸ az erre utaló emlékűnnep is hiányzik. Erekllye, búcsúkiváltság nincs. Kápolna nincs.

3. A templom elég jó állapotban van. Amint a felépítése, úgy a mai napig fenntartása is Somogyi Ferenc úr bőkezűségéből történik. Kriptá van, de csak a Somogyi család tagjainak használatára. Így ebből a templomnak jövedelme nincs.

4. Biztos fenntartási alapja, telke, jövedelmi forrása nincs.

5. Végredeleti hagyaték nincs.

6. Készpénze és kihelyezett tőkéje nincs.

7. Adósság nem terheli.

8. Fentiekből következik, hogy itt számadás készítésére nincs szükség.

9. Kezdetől fogva sincs egyetlen alapítvány.

10. Felszerelési tárgyak: 1 réz kehely, 1 áldoztató kehely, 1 kehelyabrosz, 10 kehelykendő, 3 miseruha, 1 kopott szertartáskönyv, 1 miseing, 1 karing, 1 terítő, 1 oltárelő, 1 szenteltvíztartó. Mindezeket tisztán tartják.

11. Két oltár van, 1 hordozható oltárkő, amelynek pecsétje nincs feltörve, a 2. pont alatt közöltekből következik, hogy a templom belseje nem részesült ünnepélyes püspöki áldásban. A főoltár a Szentháromság tiszteletére készült, a mellékoltárról semmi biztos nem deríthető ki. Orgona nincs. Egy kis szentelés nélküli harangot a kálvinistákkal együtt használnak. A temető a templom körül terül el, kerítve nincs, nagyon tágas, itt, a mi templomunk mellett temetkeznek a kálvinisták is.

12. Testvérület nincs.

13. Itt sohasem volt körmenet.

14. Nincs köztéren álló szobor, vagy kereszt.

15. A templomban profán⁸⁹ dolgot nem tartanak.

16. Földesurak és tényleges tulajdonosok: Szapáry család, Somogyi család, Bajáki Antal úr. A kegyúri jog azonban csak a Somogyi családot illeti meg, mivel a templomot ők építették és a fenntartási költségeket is ők viselik. Amennyire tehetik, a kötelességüknek meg is felelnek.

18. A kálvinisták oratóriuma 6 öl hosszú, kettő és fél öl széles. Körülbelül négy évvel a kurucz háborúk előtt fából készítették, mégpedig egy 1725. évi megyei vizsgálat megállapítása szerint a katolikusok kézimunka és pénzbeli támogatásával. E falu nem artikuláris hely.

19. A katolikus templomnak Pázmány Péter beszédein kívül más könyve nincs. Ezt is én saját magam adományoztam.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. Ahogyan az anyaegyház adatai mutatják, itt plébános nincs.

2. Nincs vitás ügyem sem a földesúrral, sem a hívekkel.

Az összes többi pontra vonatkozólag lásd az anyaegyháznál közölteket.

11. A szülésznő⁹⁰ katolikus, jó erkölcsű, az esküt letette. A szükségkereszttség kiszolgáltatásához jól kioktattam.

13. A kálvinista prédikátor neve: Jablonczay Sámuel. Hogy az elődei mikor jöttek ide először, azt megállapítani nem lehet. Ő kb. már 16 esztendeje van itt. A jogfolytonosság-

ra hivatkozik: jelenlétének más alapja nincs. Nem vagyok vele jó viszonyban, mert illetéktelenül a hatáskörömbe avatkozik. Katolikus híveim gyerekeit megkereszteli, titokban esket, sőt még Rétalapra is átmegy temetni, katolikus gyereket keresztelni és egyházkelet elvégezni.⁹¹

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép magyar anyanyelvű.
2. Felnőtt: katolikus 130, luteránus 33, kálvinista 163
gyerek: katolikus 45, luteránus 12, kálvinista 54.

Hitehagyott 6 személy, mégpedig: Szabó Zsuzsanna, Szabó Éva, Szakál András, Pulay Mihály, Lakatos István.

3. A szent dolgok iránt a katolikusok általában tisztelettel viselkednek. Vannak azonban néhányan, akik a szentbeszédekről szándékosan hiányoznak. Örölnék, ha nagyobb tisztelettel lennének irántam. A fizetésben is nagy hiányosságok vannak, főleg a nemesek részéről.^{91b}

4. A hivatalos ünnepeket általában nem tartják meg.
5. A paráznság, káromkodás és az esküdözés szokása igen elharapódzott.

A plébánia jövedelemre és épületre vonatkozó kérdőpontok:

1. Plébániaépület nincs.
2. Ezért javítási költsége sem terhel senkit.

3. Katolikus plébánia részére nincsen házhely, telek, jöllehet híveim száma – ahogyan a fenti 2. pontból is kiderül – nemcsak megegyezik a kálvinisták számával, sőt még meg is haladja azt.⁹² Jövedelmem a következő: minden pár ad fél mérő gabonát és 25 dénárt: ebből évente összesen 10 mérő gabona és 4 forint jön össze. Van egy alapítványi szőlő is: ennek használatáért évente 18 szentmisét köteles elvégezni a plébános. Én ezen kötelességnek lelkiismeretesen eleget teszek. Egyéb jövedelem és végrendeleti hagyaték nincs. A szedecima 15 krajcárra rúg.

4. Mivel itt ingatlan nincs, ezért nem is lehetett belőle valamit eltulajdonítani. Járandóságomat illetően sok veszekedés és nézeteltérés van amiatt, hogy a nemesek még azt sem fizetik meg, amit a többiek megadnak. Az egész jövedelem innen nagyon szerény: ez sem szolgálhat tehát ürügyül.

11. A prédikátor háza jó állapotban van: hívei szokták karbantartani.

12. A prédikátornak 8 mérős földje van, ezt a hívei szokták művelni. Kap ezután 5 koci szénát, készpénzben 20 forintot, valamint ugyanennyi mérő gabonát.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. Katolikus kántorunk van, aki csak magyarul beszél. A hitvallást nem tette le. Csekély intelligenciájú ember, a vallási igazságokban azonban jártas annyira, amennyiben a gyerekek tanításához szükségesnek látszik. Egyébként a tanítást lelkiismeretesen végzi. Külön kántor nincs.

2. Jó erkölcsű ember.

3. Irántam tisztelettel és engedelmisséggel viselkedik.

4. Templomi és templomon kívüli kötelezettségeinek eleget tesz.

5. Lakása jó állapotban van, amikor ez szükséges, a község végzi a javítását.

7. Jövedelme eléggé csekély: páronként 1/4 mérő gabonát és 13 krajcárt kap. Ez összesen 6 mérő gabonát és 2 forint 50 dénárt jelent. 5 mérős földet elvetnek neki, kap 3 koci fát és 15 dénár a temetési stólája.

8. Kálvinista rektor is van itt. Lakása nagyon régi épület, ezt a hívek javítják. Fizetése: 10 forint, 10 mérő gabona, 5 mérő földjét a gyülekezet veti el.

Rétalap

A győri egyházmegye Győr megyei részéhez tartozik. A látogatás időpontja 1748. február 23.

A templomra vonatkozó kérdőpontok:

1. Ez a hely a mezőörsi anyaegyházhoz tartozó leányház. Fél óra távolságnyira van tőle. Máshova nem csatolható.

2. Plébánia temploma nincs. Templom vagy oratórium építésének szükségességét nem látom.

14. Van itt egy kereszt, amely egy lerombolt templom helyén áll. A keresztet szépen gondozzák.

16. Földesurak és jelenlegi tulajdonosok az itt lakó nemesek: Petes János, Petes György, Petes András, Hamar János, Kálóczy Sándor, valamennyien katolikusok. Birtoka van itt még ezeken kívül a bonyi Losonczy Jánosnak, Sáry Sámuelnek és Roboz Pálnak.

18. Heretikus oratórium nincs. Nem artikuláris hely.

Összes többi pont tárgytalan.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. Helybéli plébános nincs, ezért az anyaegyháznál közölt adatok az irányadók.

2. Az előbb említett nemesek leg többjével és általában a hívekkel nem vagyok jó viszonyban.⁹³ Minden lelkipásztori teendő ellátása az anyaegyházból történik.

11. Nehezen irányítható nép ez. Ezért nincs községi szülésznő sem, mert mindegyik terhes asszony a saját tetszése szerint akarja eldönteni, hogy kit hív.

13. Heretikus prédikátor nincs.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép magyar anyanyelvű.

2. Felnőtt: katolikus 80, kálvinista 29, luteránus 9, gyerekek: katolikus 39, kálvinista 19, luteránus 4.

Az istentiszteletről a katolikus nagy része is távolmarad, paraszti munkáját végzi. Az irántam tanúsított tisztelet jóformán nulla. Kettő kivételével nem is fizetnek.

4. Megszokott dolog, hogy a hivatalos ünnepekkel nem törődnek.

5. E helyről egyetlen rossz tulajdonságot sem emelnek ki.

A plébániai jövedelemre és épületre vonatkozó kérdőpontok:

1. Plébánia épület nincs.

3. Minden pártól járna 40 dénár és fél mérő gabona, ahogyan az régen szokásban volt. Egyébként más semmi sincs, amit ebben a pontban írásba kellene vennem.

4. Itt telek sohasem volt, azért nem is lehetett elidegeníteni. Már az előbbiekből is kiderült, hogy anyagi járandóságom miatt mennyi nézeteltérés van velük. Már szinte megszokottá vált, hogy az évi járandóságot valamennyien megtagadják.

5. A stóla ugyanaz, mint az anyaegyházban.

6. Évi járandóság megtagadása miatt szabadon állapíthatnám meg a stólát, de eddig ezt nem vezettem be.

7. A stóla jövedelem évente 2 forintot tesz ki.
8. Prédikátor lakás nincsen.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. Katolikus kántor nincsen, ezért a rá vonatkozó többi kérdések is tárgytalanok.
8. Heretikus kántor sincs ugyan, de az új vallásnak hatalmas pártfogói akadnak.

Mindszent

Győr egyházmegye, Győr megyei, győri alsó esperesi kerületéhez tartozik. Látogatás időpontja: 1748. február 23.

1. Nem anya-, de még leányegyház sem. Őrstől negyed óra távolságnyira van, másodva nem is csatolható.

2. Templomát kb. 22 évvel ezelőtt építették, de csaknem kezdet óta magtárnak használják.

16. Földesura Jávorka György özvegye, valamint Böröcsy András és Prisekker Ádám. Úgy látom, a kegyúri jogcím egyiket sem illeti meg. Többi pont tárgytalan.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. Fentiekből nyilvánvaló, hogy helybeli plébános nincs. Az itt lakó pár ember az őrsi plébános lelkipásztori szolgálatát szokta igénybe venni. Többi pont tárgytalan.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép magyar anyanyelvű.

2. Felnőtt: katolikus 28, nem katolikus: 6, gyerek: katolikus 13, nem katolikus 2.

Hitehagyott nincs.

3. A vallási dolgok iránt tisztelettel viselkednek, buzgón járnak templomba, különösen a szentmisére. Irántam is tiszteletet tanúsítanak. Stólán kívül egyebet a plébánosnak nem fizetnek.

4. A hivatalos ünnepeket rendszeresen megtartják.

5. Feltűnő erkölcsi hiányosságot e helyen említeni nem tudok.

A plébánia jövedelemre és épületre vonatkozó kérdőpontok:

5. Kereszteléskor egy máriást,⁹⁴ egyházkelőkor szeptenáriumot,⁹⁵ temetéskor 32 dénárt adnak.

7. A stóla jövedelem így évente 2 forintra rúg, ha hozzáveszem a házasságkötések alkalmával fizetendő 1 forintot.

Többi pont tárgytalan.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

Az összes pont tárgytalan.

Gönyű⁹⁶

Győri egyházmegye, Győr megyei, győri alsó kerületi essprességéhez tartozik, látogatás időpontja: 1748. február 29.

1. E helység nem anya- és nem is leányegyház. Legalkalmasabb lenne a Főapátság győrszentiváni birtokához csatolni.

2. Nagyon szűk kis templomocska van itt, amelyet az állandóan növekvő nép számára meg kellene nagyobbítani. Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére építették kb. 25 évvel ezelőtt. Ünnepestes püspöki áldásban nem részesült, búcsúnapját sem tartják, búcsúki-váltása nincs. Vannak ereklyék is, ezeket megvizsgáltam, ezek hitelesítő iratait azonban senki sem tudta bemutatni. A falun kívül van egy kis kápolna Szent Jakab apostol tiszteletére.

3. A templom nyomorúságos állapotban van, jámbor hívek adományaiból szokták javítani. Kriptá nincs.

4. Állandó fenntartási alapja, telke nincs, nem is volt.

5. Végrendeleti hagyaték nincs.

6. Készpénze nincs, van azonban 255 forint 50 dénár kihelyezett tőkéje különböző helybeli lakosoknál akik a kamatot rendesen fizetik, a visszafizetés időpontja nincs meghatározva.

7. Adósság nincs.

8. Rendszeres évi számadást nem szoktak készíteni, csupán a visszafizetések időpontját jegyzi be. A kocsmáros-harangozó látja el most azt a tisztséget. Pénztárláda nincs.

9. Elidegenített telek nincs.⁹⁷

10. A felszerelés nagyon szegényes: 1 réz kehely, 1 réz monstancia, 2 miseruha, 2 miseing, 1 kehelyabrosz, 2 kehelykendő, misekönyv, szertartáskönyv, oltárelő és terítő, szenteltvíztartó. Nagyobb tisztaság lenne kívánatos.

11. Két oltár van, mindegyikhez hordozható oltárkő. Pecsettjeik épek. Az oltárok ünnepestes püspöki áldásban nem részesültek. Az egyik a templom patrónusának, a másik oltár pedig a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére van szentelve. Van azután egy megszentelt harang is. A temető nagyon tágas, kerítés nélküli hatalmas terület. A templomtól messze van, szentelve nincs, a protestánsokkal közösen használják. Egy fallal körülkerített másik temető is van a Szent Jakab templom körül. Ez a kocsmáros tulajdona.⁹⁸

12. Testvérület nincs.

13. Nyilvános körmenet csak húsvétkor és úrnapiján van a szokott módon.

14. A köztéren álló szobrokat szépen gondozzák.

15. A templomban profán dolog nincs.

16. A földesúr és tényleges birtokos gróf Eszterházy József, kúriai bíró. Az alapítás és templomépítés jogán egyúttal ő a kegyúr is. Kegyúri kötelelességeinek eleget tesz.

18. Heretikus oratórium nincs.

19. A templomnak van egy magyar nyelvű bibliája, valamint Pázmány beszédeinek kötete. Más nincs, ezekről is hiányzik a leltár.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. Fentiekből nyilvánvaló, hogy itt helybeli plébános nincs. A lelkipásztori teendőket a franciskánus zárda végzi.⁹⁹

2. Ellenük az uraságnak és a helybéli lakosoknak kifogásuk nincs.

3. A püspöki és helynöki utasításokból az itteniek semmit sem tudnak.

4. Amennyire a távolság megengedi, a szentségeket lelkiismeretesen kiszolgáltatják, esetleges gondatlanságukról említést nem tesznek. A betegek ellátásáért nem kérnek semmit.

5. A házasságkötés előtti hirdetéseket elvégzik, ünnepeket, böjtöket kihirdetik. Kereszteltek, házasultak anyakönyvét vezetik, halotti anyakönyv nincs. Az egyéb fontos dolgok feljegyzését is elmulasztják.

7. Az oltárszekrényt, szentolajakat, kehelykendőket, kehelyabroszokat tisztán tartják. Az oltáriszentség előtt öröklámpa nincs és alapítvány hiányában még a jövőben sincs remény beszerzésére. Keresztkút nincs.

8. Az oltáriszentséget csak a betegek számára őrzik, ezért gyakran kell újítani.

9. A szentmise 9 órakor van, ezt ritkán követi szentbeszéd. Ebben a hívek semmi kivétel nélkül nem látnak: szerintük erre nincsenek kötelezve.

10. Csupán azt nehezményezik, hogy gyakran eltelik egy év is anélkül, hogy egyetlen szentbeszédet, vagy katekizmust hallgathattak volna. Kilenc esztendő alatt az ortodox hitre tizenötön tértek vissza. Ezek: Kapronczay Lőrinc, István, Péter, András és Zsuzsanna gyermekeivel, valamint Kaprocay István és Péter, Mátyás, Katalin, Erzsébet gyermekeivel. Ezekhez jön még Horváth Éva, Horváth Erzsébet, László Mihály, Madarász Judit és Buhay János.

11. A szülész nő katolikus, jó erkölcsű, az esküt letette, a szükségkereszttség elvégzéséhez kellő kioktatást kapott.

13. Heretikus prédikátor nincs.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép magyar anyanyelvű.

2. Felnőtt: katolikus 107, református 22, gyerekek: katolikus 58, református 14. Hitehagyott nincs.

3. A katolikusok a szent dolgokat megbecsülik, a kijáró papokat tisztelik, de nekik semmit sem fizetnek.

4. A hivatalos ünnepeket megtartják.

5. Egyetlen egy rossz szokás sem olyan gyakori, mint a káromkodás, különösen a molnárok között.

A plébániai jövedelemre és az épületre vonatkozó kérdőpontok:

5. Kereszteléskor szeptenáriumot,¹⁰⁰ egyházkezőkor garast,¹⁰¹ házasságkötéskor 50 dénárt adnak. Más jövedelem nincs. Csáder úrtól¹⁰² a konvent évente 50 forint segélyt kap, amihez még alkalmilag 30 forint és az itteni szolgálatokért 15 forint jár. Többi pont tárgytalan.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. A katolikus kántor¹⁰³ neve: Vég István. Csak magyarul beszél, a hitvallást nem tette le. Ertelmes embernek látszik, az alapvető hitigazságokban járatos, azt mondják róla, hogy az ifjúságot alapos oktatásban részesíti.

2. Ami az erkölceit illeti, erről is jól tanúskodnak.

3. A kijáró szerzeteseket tiszteli és nekik engedelmeskedik.

4. Templomi és templomon kívüli kötelességeinek eleget tesz.

5. A lakása jó állapotban van, a templom költségén szokták javítani.

7. Négy mérős szántó földje van,¹⁰⁴ 12 mérő termény és 12 forint jár neki.

8. Heretikus kántor nincs. Többi pont tárgytalan.

A gönyüi templom kihelyezett pénzei.¹⁰⁵

A gönyüi templom zavaros bőbeszédűséggel megszerkesztett kötelezvényeit elolvastam. Ezeket plébános nem fogja láttamozni, mivel itt meghatározott személy nem áll a templom élén. Csak az adósok nevét közlöm, az egyéb körülmények részletes leírása nélkül.

A község tartozik	100 Ft
László János helybeli lakos	12 Ft
Tóth Márton	12 Ft
Ugyanezen Tóth Márton	10 Ft
Vass Mihály	12 Ft
Tóth István	10 Ft
Tóth Ferenc	15 Ft
Kocsis Mihály	15 Ft
Domby István	11 Ft
Tuba János	15 Ft
Bartalos N.	5 Ft
Vég István iskolamester	15 Ft
Major János	10 Ft
Sóss Mihály	10 Ft

Ezek mind e helység lakosai. Össz.: 252 Ft

Böny

Győri egyházmegye, Győr megyei részéhez, győri alsó esperesi kerülethez tartozik. Látogatás időpontja: 1748. március 7.

1. Nem anya- és nem is leányegyház. Őrstől háromnegyed óra távolságnyira fekszik, máshova nem csatolható.

2. A templom falai omladoznak, bár a boltozatot még szilárdan tartják. A tetőzet hiányzik. Ajtó ugyan van, de ide nem jár senki. Restaurálására alig van valami lehetőség. Kinek a tiszteletére és mikor építették, nem tudtam kinyomozni. A forma katolikus eredetre mutat.¹⁰⁶

3. Állapotát az előbbieken ismertettem. Kripta nincs.

4. Sem ingó, vagy ingatlan vagyona, vagy más anyagi alapja nincs. Ezért a 11. pontig minden kérdés tárgytalan. Ami a temetőt illeti, tulajdonképpen az említett templom tölti be szerepét, mert a falakon belül a földesurak, a falakon kívül pedig a katolikus jobbágyok temetkeznek.

16. Földesurak és tényleges tulajdonosok: Losonczy János, Sározy Sámuel, Roboz Pál, Nagy László, Győry Miklós és a többi itt lakó nemes.

18. Nincs heretikus templom. Többi pont tárgytalan, mert csak negatív válaszokat tudnék adni.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. E helyen nincsen plébános és a heretikus nyakasság ezután sem akar tudni róla. A katolikusok egy része szolgál, másik része zsellér. Az őrsi plébánosnál szokták a szentségeket felvenni.

13. Heretikus prédikátor nincs.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép magyar anyanyelvű.

2. A katolikusok valamennyien szolgák és zsellérek.

Felnőtt: katolikus 50, luteránus 17, kálvinista 60,

gyerek: katolikus 15, luteránus 8, kálvinista 20.

Hitehagyott nincs.

A plébániai jövedelemre és épületre vonatkozó kérdőpontok:

5. Kereszteléskor máriást¹⁰⁷ adnak, egyházkelőkor szeptenáriumot,¹⁰⁸ házasságkötéskor egy forintot. Temetéskor nem kérek semmit, mert attól tartok, hogy katolikus halottat egyházi szertartás nélkül a heretikusok temetik el, mielőtt még én tudomást szerezhetnék a dologról.

11. A fentiekből nyilvánvaló, hogy heretikus lelkes nem lévén, lakása sem lehet.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. Katolikus kántor nincs. •

8. Heretikus kántor nincs jelenleg. Az előző években volt egy pedagógus, vagy ahogyan ők nevezik levita.¹⁰⁹ Magam is ismertem. Kálvinista vallású egyén volt, akinek évente 20 forintot és 18 mérő gabonát fizettek. Elegendő vetőmagot pedig egyik-másik ajánlott fel neki.

Táp

Győr megye, győri járás, győri alsó esperesi kerülethez tartozik. Látogatás időpontja: 1748. március 3-án.

1. Ez a hely anyaegyház, két leányegyház tartozik hozzá: Tápszentmiklós és Asszonyfa.

2. Plébánia temploma a Szentháromság tiszteletére épült. Építésének ideje nem állapítható meg, ünnepélyes püspöki megáldásban nem részesült. Búcsúnapját Szentháromság vasárnapján tartják. Búcsúkíváltság szent ereklyék nincsenek. Kápolna nincs.

3. A templom nyomorúságos állapotban van, saját pénzéből szokták javítani. Kriptá ninc.

4. 2 mérő földjén kívül kizárólag a hívek bőkezűségéből tartják fenn.

5. Végrendeleti hagyaték nincs.

6. Készpénze nincs, van azonban 67 forint 50 denár kihelyezett tőkéje biztonságos helyeken. A kamatokat rendszeresen fizetik.

7. Adóssága nincs.

8. Számadásokat nem szoktak készíteni, a jövedelmek kezelését Kompis Lőrinc végzi. A templomi pénzek őrzésére szolgáló láda nincs két zárral ellátva.

9. Eltulajdonított ingatlan nincs.

10. Elégséges a felszerelés: 1 kehely, cibórium,¹¹⁰ 4 kehelyabrosz, 6 kehelykendő, 4 miseruha, misekönyv, szertartáskönyv, miseing, karing, 2 oltárelő, 2 terítő, szenteltvíztartó, szentolajak számára egy edény. Mindezeket tisztán tartják.

11. Mindkét oltára hordozható oltárkövel van felszerelve: ezek pecsétje ép. Az oltárok ünnepélyes püspöki áldásban nem részesültek. A főoltárt a Szentháromság, a mellékol-tárt a Fájdalmas Szűz tiszteletére szentelték.¹¹¹ Orgona nincs. 2 szentelt harang is van. Mindkét temető áldásban részesült, de egyik nincs bekerítve. Az egyik temető a templom körül van. Ide csak a katolikusok temetkeznek. A másik a falun kívül terül el, nyílt terepen, ezt a heretikusokkal közösen használják.

12. Testvérület nincs.

13. Nyilvános körmenet csak Szent Márk napján és a szomszédos templomok búcsúnapján van.

14. A köztereken felállított keresztek gondozzák.

15. A templomban profán¹¹² dolgokat nem tűnnek meg.

16. Földesúr gróf Eszterházy József kúriabíró, akinek a kegyúri jog a templom építé-

sének alapján jár ki. Hogy kegyúri kötelességeinek mennyire nem felel meg, azt a templom nyomorúságos állapota valósággal kiabálja.

18. Heretikus oratórium nincs.

19. A templom tulajdonába más tárgyak, vagy könyvek nem tartoznak.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. A plébános Vida István, világi pap, 36 éves. 14 éve szentelték pappá, azóta mindig lelkipásztori beosztásban dolgozik, a hitvallást letette, máshol nem volt plébános. A spekulatív teológiát¹¹³ Győrben végezte, magyar anyanyelvén kívül meglehetősen beszél németül is.

30 darab könyve van, a fontosabbak az alábbiak: Pázmány Pétertől a Szentbeszéddek és a Kalauz, Konkordancia,¹¹⁴ Lajman,¹¹⁵ Busenbaum,¹¹⁶ Knittl,¹¹⁷ Klaus,¹¹⁸ és Ozory,¹¹⁹ Lonner Tóbiás,¹²⁰ Fáber Mátyás,¹²¹ Horologium principum,¹²² Szent Ágoston vallomásai, valamint Istvánffy könyv¹²³ és más, a lelkipásztorkodás számára hasznos könyvek. Káplán nincs.

2. A püspöki és helynöki utasításokat nem mindenben hajtják végre.

4. A szentségek kiszolgáltatásában lelkiismeretes, senki sem halt meg keresztség és gyónás nélkül. A házasságkötés előtti kihirdetéseket elvégzi, az ünnepeket és böjtöket előre jelzi.

6. Az anyakönyvekbe beírandó adatokat pontosan bevezeti.

7. Az oltárszekrényt, szentolajokat, kehelykendőket és az egész templomot tisztán tartják. Az oltáriszentség előtt öröklámpa nem ég, sőt remény sincs e célra szolgáló alapítványra. Keresztkút nincs.

8. Az oltáriszentséget két-három hetenként újítja.

9. A szentmisek rendje: két alkalommal miséz otthon, harmadik alkalommal a filiába megy. 9 órakor kezdődik mindig a szentmise, ezután következik a szentbeszéd. E rend ellen még senki sem emelt kifogást.

10. Szentbeszéd minden ünnepen van, katekézist azonban sohasem tart.¹²⁴ A katolikus hitre 14 személyt térített meg. Ezek: Károl János, N. Katalin, Borbél Judit, Csukay Erzsébet, Szecsődi Anna, Kiss Erzsébet, Ormos Márton, Óry János, Strumer Katalin, Strumper Judit, Nagy Éva, Csepy Katalin, Fekete Miklós, Koller Katalin, Juhász Judit, Domby Katalin, Böröck Katalin, Horváth Ilona.

11. A szülésznő református vallású, jó erkölcsű, a szülésznői esküt letette, a szükségkeresztség elvégzéséhez kellő oktatást kapott.

13. Heretikus prédikátor nincs.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép magyar anyanyelvű.

2. Felnőtt katolikus 171, luteránus: 23, kálvinista 195,

gyerek katolikus 84, luteránus: 8, kálvinista 89.

4. Hitehagyott van: Varga György özvegye, Ortskó György, Gálos Ferenc, Borbél Mihály.

3. A lakosok a szent dolgokat megbecsülik, templomba szorgalmasan járnak, a szentbeszédeken megjelennek. Plébánosuk iránt tisztelettel viseltetnek, járandóságát megadják.

4. A hivatalos ünnepeket megtartják.

5. E helyen különösen a káromkodás rossz szokása szembetűnő.

A plébániai jövedelemre és épületre vonatkozó kérdőpontok:

1. A plébánia nagyon jó állapotban van.
2. Szükség esetén a község köteles a javításokat elvégezni.¹²⁵
3. Fél jobbágytelek nagyságú földje van, amely egyrészt szántóföldekből, másrészt rétből áll. A község csupán 10 mérő földet vet el és 4 kocsi szénát gyűjt össze, a földek nagyobbik részét a plébános maga műveli. Összes jövedelme 40 forint és 60 mérő gabona. Ez úgy adódik, hogy páronként 35 dénárt és 1/2 mérő gabonát adnak neki. 16 kocsi fa is jár, szedecima címén pedig 10 krajcárt kap. Van egy alapítványi szőlője is: ennek jövedelme fejében 12 szentmisét kell elvégeznie az alapítókért. Ezen kötelezettségének eleget tesz.¹²⁶ Más alapítványi misék nincsenek. Végrendeleti hagyaték, egyéb jövedelem nincs. Fenti szőlő adományozásáról szóló bejegyzés megtalálható az egyik anyakönyvben.
4. Nincs elévült alapítvány,¹²⁷ sem visszaélés az alapítványi jövedelmek körül.¹²⁸
5. A stóla meghatározott összegű: keresztelekor 25 dénárt, egyházkelőkor 10 dénárt, házasságkötéskor 2 máriást,¹²⁹ temetéskor 16 dénárt kap. Házszentelésekor egy darab húst,¹³⁰ vagy pár darab tojást adnak neki önkéntes ajándékként. A stólát illetőleg nincs tehát semmi visszaélés.
6. Szabad stóla nincs.¹³¹
7. A stóla jövedelme évente 13 forintot jelent.
8. Plébániai leltári tárgyak nincsenek.
11. Prédikátor nincs, ezért lakása sem lehet.
12. Alapítvány nincs részére.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. A katolikus kántor neve Horváth Pál, magyarul és horváth nyelven¹³² egyaránt beszél, a hitvallást nem tette le. Jól tanít: a hit alapigazságainak megértetéséhez elegendő intelligenciája van. Külön kántor nincs.
 2. Ami az erkölceit illeti: jól viseli magát.
 3. Plébánosa iránt szerényen és függősége tudatában viselkedik.
 4. Templomi és templomon kívüli kötelességeinek eleget tesz.
 5. A kántor háza nyomorúságos állapotban van. A javítás a község kötelessége lenne, de ezt a jelenben is elmulasztják.
 7. Jövedelme 12 forint és 18 mérő termés, valamint egy darab föld, amely 1 1/2 mérőt terem, 8 kocsi fa jár neki és egy gyepes rész, amelyen saját maga egy kocsi szénát kaszálhat.
 8. Heretikus iskolamester nincs, sem ügyük előmozdítója.¹³³ Többi idevonatkozó pont tárgytalan, mivel más jövedelem és hasznélvező nincsen.
- A tápi templom kihelyezett pénzei:
Ezekről kötelezvények nem készültek, az adatokat élőszóval közölték.

A község tartozik	22,50 Ft
Magyar János	15,— Ft
Kovács János	15,— Ft
(Ugyanezen helység lakói)	
Nyuli Kovács Ferenc	15,— Ft
Összesen:	67,50 Ft

Tápszentmiklós

Győri egyházmegye, Győr megyei részéhez, győri alsó esperesi kerülethez tartozik. Látogatás időpontja: 1748. március 4-én.

1. E hely a tápi anyaegyházhoz tartozó filiális község, tőle 1/4 órányi távolságra van.
2. Úgy tudják, hogy templomát Szent Miklós püspök tiszteletére építették. De hogy ki és mikor, ill. ünnepélyes püspöki áldásban részesült-e, arról semmi bizonyosat megállapítani nem lehet. Búcsúnapot nem tartanak. Búcsúkiállítás, ereklyék nincsenek. Kápolna nincs.
3. A templom igen elhagyatott állapotban van, a saját pénzéből szokták javítani. Kriptája nincs.
4. Fél jobbágytelken kívül más fenntartási alapja nincs: ez évente 14 forintot jövedelmez.
5. Végrendeleti hagyaték nincs.
6. 20 forint készpénze van a plébánosnál letétben, ezenkívül 25 mérő termény veremben eltéve. Kihelyezett pénzek nincsenek.
7. Templomi adósság nincs.
8. Számadást készíteni nem szoktak, a templomi pénzek őrzésére megfelelő láda hiányzik.
9. Elévült alapítvány nincs.
10. A szükséges felszerelés hiányzik: csupán 1 miseruha, miseing, karing, 1 misekönyv és 1 szertartáskönyv van.
11. Egy szentelés nélküli oltára van, rajta hordozható oltárkő. Ennek pecsétje ép. Orgona nincs. Egy megszentelt harang is van. Temető a falun kívül terül el, nincs körülkerítve, megáldva, a heretikusokkal közösen használják.
12. Testvérület nincs.
13. Nyilvános körmenetet egyáltalán nem tartanak.
14. Köztéren álló szobor nincs.
15. A templomban profán dolgot nem őriznek.
16. Földesúr és tényleges tulajdonos gróf Eszterházy József, kúriai bíró. Neki a kegyúri jog az alapítás és a fenntartási alap adományozása alapján jár ki. Úgy látszik, kegyúri kötelességeinek eleget tesz.
18. Heretikusoknak nincs templomuk.
19. A templom tulajdonában sem könyvek, sem más leltári tárgyak nincsenek.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. Mivel itt plébános nincs, ezért lelkipásztori ügyben az anyaegyházhoz fordulnak.
11. A szülész nő kálvinista vallású, egyébként jó erkölcsű, az esküt letette. A szükségkeresztség elvégzéséhez kellő oktatást kapott.
13. Heretikus prédikátor nincs.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép magyar anyanyelvű.
 2. Felnőtt katolikus 49, luteránus 13, kálvinista 204, gyerek katolikus 26, luteránus 8, kálvinista 70.
- Hitehagyottak: Tóth Péter és Tóth György.
3. A lakosok a szent dolgokat megbecsülik, némelyek még a protestánsok közül is részt vesznek a szentbeszédeken. A plébános iránt kivétel nélkül a köteles tisztelettel viselkednek, neki a járandóságot megfizetik.

4. A hivatalos ünnepeket megtartják.
5. Legelterjedtebb rossz szokás a részegeskedés.

A plébániai jövedelemre és épületre vonatkozó kérdőpontok:

1. A plébánia rendkívül elhanyagolt állapotban van.
2. A község lenne köteles restaurálni, de nem teszi.
3. Fél jobbágytelek tartozik hozzá. Ez évente 19 forintot és 24 mérő terményt jövedelmez. Más semmi.
4. Nincs elévült alapítvány, sem visszaélés az alapítványi jövedelmek körül.
5. A stóla meghatározott összegű és anyaegyházéval megegyezik.
6. Szabad stóla nincs.
7. Stóla jövedelem évente kb. 7 forintot jelent.
8. Plébániai leltári tárgy nincs.
11. Sem heretikus prédikátor, sem a számára lakás nincs.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. A katolikus kántor ugyanaz, mint Tápon.
 5. Itt lakása nincs.
 7. Jövedelme: 6 forint és 6 mérő termény. Elvetnek neki 3 mérős földet.
 8. Nincs heretikus rektor, sem ügyüknek előmozdítója.¹³⁴
- Többi pont tárgytalan.

Asszonyfa¹³⁵

Győri egyházmegye, Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. Látogatás időpontja: 1748. március 4.

1. A tápi anyaegyházhoz tartozó filiális község, tőle negyedóra távolságnyra fekszik, máshova nem csatolható.

2. Temploma nincs, építésére nincs is szükség. Az istentisztelet megtartására lehet alkalmas helyet találni: ez már meg is történt.

14. Van egy köztéren álló feszület, ezt szépen gondozzák.

16. Földesurak és jelenlegi tulajdonosok az itt lakó nemesek. Ezek közül a főbbek: Hollós Ádám, Hollós László, Eördög Pál rokonai és a Szapáry família.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. Világos, hogy ezen a helyen plébános nincs, hanem a tápi plébános szolgáltatja ki nekik a szentségeket, valahányszor felkeresik. Kirándulásként is átkocsizhatnak ide, hogy az egyházi szertartásokon részt vegyenek és a szentségekben részesüljenek, hisz a tápi plébános joghatósága alá tartoznak.

Idevonatkozó többi pont tárgytalan.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép magyar anyanyelvű.

2. Katolikus: felnőtt 85.

Katolikus: gyerek 43.

1 kálvinista és 1 luteránus család van 3 gyermekkel. Hitehagyott nincs.

3. A vallási dolgok iránt általában tisztelettel viselkednek, de akadnak, akik csak a legnagyobb ünnepeken jelennek meg a templomban.

4. Hivatalos ünnepeket megtartják.
5. Kirívó rossz tulajdonságot nem említhetnek.

A plébániai jövedelemre és épületre vonatkozó kérdőpontok:

1. Plébániaépület és jövedelem nincs, ezért az idevonatkozó összes többi pont tárgytalan.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. Katolikus kántor nincs, ezért az összes többi pont tárgytalan.

Pázmánd

Győri egyházmegye, Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. Látogatás időpontja: 1748. március 5.

1. E hely anyaegyház, két filiája van: Pér és Ság.
2. Plébániatemplomát Szent András apostol tiszteletére építették. Ünnepeyes püspöki megáldásban nem részesült, az építés éve ismeretlen. Búcsúnapiját a patrónus¹³⁶ napján tartják. Búcsúkiáltás, szent ereklyék, kápolna nincs.
3. E templom olyan rozzant állapotban van, hogy a bánat előzetes felindítása nélkül nem tanácsos a falai közé menni. A földesurak költségén kellene restaurálni. Kriptá nincs.
4. Biztos és állandó fenntartási alapja nincs. Összes jövedelme a hívek adományából adódik.
5. Végrendeleti hagyaték nincs.
6. Készpénzben van 44 forint 25 dénár: ez megbízható személyeknél van letétben, kisebb tételekben, ezért kamatot nem fizetnek.
7. Adósság nincs.
8. Számadást készíteni nem szoktak, a jövedelem kezelése a plébános gondja. A templomi pénzek elhelyezésére két zárral ellátott láda szolgál.
9. Nincs eltulajdonított egyházi ingatlan.
10. Megvan a szükséges felszerelés: 2 kehely közül 1 réz és ezüstből készült, 6 kehe-lyabrosz, 12 kehelykendő, 5 miseruha, 1 misekönyv, 1 szertartáskönyv, 2 miseing, 1 oltár-elő, 4 terítő, 1 edényke a betegek gyóntatásához,¹³⁷ a bejáratnál egy felfüggesztett szenteltvíztartó, edény a szentolajak számára.¹³⁸ Nagyobb tisztaság lenne kívánatos e dolgok körül. Monstrancia nincs.
11. Egyetlen oltárán hordozható oltárkő van. Orgona nincs, harangját megszentelték. A temető a hajdani Szent Imre templom körül terül el, áldásban nem részesült, körülkerítve nincs, a heretikusokkal közösen használják.
12. Testvérület nincs.
13. Körmenet csak Szent Márk ünnepén és a szomszédos falvak templomának búcsújával kapcsolatban van. Ilyenkor oda-vissza megtartják az előírt rendet.
14. Köztéren egy feszület van: ezt szépen gondozzák.
15. Senki sem bátorkodik profán dolgot őriztetni ebben a bizonytalan, romos templomban.
16. Földesurak és tényleges tulajdonosok: a pannonthalmi főapát, valamint főtisztelendő Milkivics János a „Legszentebb üdvözítőről elnevezett” pápóci prépost. Mivel a püspök ezt a plébániát is – legújabb szokás szerint – szabadadományozásává tette,¹³⁹ a kegyurak kötelességeiknek nem tesznek eleget.

18. Heretikus templom nincs.
19. Segnery könyve,¹⁴⁰ Bagatta „Egyháztörténet”-e, valamint egy kötete Breviárium¹⁴¹ van a templom tulajdonában. Ezekről sem található azonban leltár.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. Plébános Zombory Pál, világi pap, 45 éves, 18 éve szentelték pappá. 17 éve működik lelkipásztorként, ezen a plébánián négy év óta van, azelőtt 13 évig Csempén¹⁴² lelkészkedett. A hitvallást letette. Győrben a morális teológiát végezte el¹⁴³ Magyar anyanyelvű, egy kicsit horvátul is beszél.¹⁴⁴ 50 darab könyve van, a fontosabbak: Magyar és Latin Biblia, Káldy: Szentbeszédék, Calamatus, Marcantius könyve, Currus Israel és más egyházi személyeknek hasznos könyvek. Káplán nincs.

2. A plébánosnak a földesurakkal és híveivel vitás ügye nincs.

3. A püspöki és helynöki utasításoknak nem mindenben tesz eleget.

4. A szentségek kiszolgáltatásában lelkiismeretes. Az ő hanyagsága miatt senki sem halt meg szentségek nélkül. A házasságkötés előtti kihirdetéseket elvégzi, az ünnepeket és böjtöket előre jelzi.

6. A házassultak és kereszteltek anyakönyvébe mindent szabályosan ír be.

7. Nagyobb tisztaság lenne kívánatos a tabernákulum, a szent olajok és a szenteltvíz körül. Az oltáriszentség előtt öröklámpa nem ég, sőt még remény sincs beszerzésére alapítvány hiányában. Keresztkút nincs.

8. Az oltáriszentséget havonként újítja.

9. A szentmisét az egyik vasárnap az anyaegyházban, vagyis Pázmándon, a másik vasárnap pedig a péri filiában tartja. Mindkét helyen 10 órakor kezdődik a szentmise, aztán tartja a szentbeszédet. Délután 3 órakor kezdődik a litánia. Ez ellen az istentiszteleti rend ellen senki sem emelt kifogást.

10. Minden ünnepnap¹⁴⁵ prédikál, de katekézist nem tart. Az ortodox hitre kilenc személyt térített meg, nevüket azonban nem jegyezte fel.

11. A szülésznő kálvinista, boszorkánysággal vádolják.¹⁴⁶ Az esküt letette, a szükségkeresztség kiszolgáltatásához elegendő kioktatást kapott.

12. Heretikus prédikátor nincs.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép magyar anyanyelvű.

2. Felnőtt: katolikus 340, luteránus: 21, kálvinista: 200,
gyerek: katolikus 111, luteránus: 7, kálvinista: 93.

Hitehagyott nincs.

3. Dicséretre méltó a katolikusok buzgósága és lelkiismeretessége a templom látogatásában, valamint a szentbeszédék hallgatásában. Tisztelettelükkel a plébános úr meg van elégedve. Anyagi kötelességeiknek is eleget tesznek, e tekintetben nem említ egyetlen kellemetlenséget sem.

4. A hivatalos ünnepek megtartására még zabolázni kell őket.

5. Főleg a káromkodás jellemző az itteni népre.

A plébánia épületre és jövedelemre vonatkozó kérdőpontok:

1. A plébánia jó állapotban van.

2. Szükség esetén a község köteles restaurálni.

3. 18 mérős telke van: ebből 10 mérőt a község vet el, a többit saját magának kell művelnie. Az évi jövedelem 25 forintot és ugyanennyi mérő gabonát jelent. A szedecima 10 krajcárt hoz. A község ad 12 kocsi fát és 6 szekér szénát. Ezeken kívül más jövedelem nincs.

4. Nincs eltulajdonított ingatlan, sem a jövedelmek körül ellentét.
5. A stóla meghatározott összegű: keresztelés 25 dénár, egyházkelő 7 dénár, temetés 25 dénár, házasságkötés 50 dénár. E téren visszaélést senki sem említ. Házszenelés alkalmával darab húst, vagy kolbászt szoktak adni ajándékképpen.
6. Szabad stóla nincs.
7. A stóla évi 12 forintot szokta elérni.
8. Plébániai tulajdonba tartoznak: 2 asztal, 1 bőrrrel bevont szék, 1 háziáldás, könyvszekrény, ágy. Ezekről leltár nincs.
11. Prédikátor és prédikátorlakás nincs.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. A katolikus kántor neve: Göncy István. Csak magyarul beszél, a hitvallást nem tette le, elég intelligens ember. Elég jártas az alapvető hitigazságokban. Az iskolásokat jól tanítja. Külön kántor nincs.
2. Ami az erkölceit illeti: jól viselkedik.
3. A plébános iránti tisztelete és függősége hiánytalan.
4. Eleget tesz templomi és templomon kívüli kötelezettségeinek.
5. A kántori lakás jó állapotban van: szükség esetén a község köteles tatarozni.
7. Összes jövedelme: 10 forint, 9 mérő termény, 3 kocsi fa, 1 kocsi széna. A község vet el részére 4 mérős földet.
8. Heretikus kántor nincs. Akadnak azonban ügybuzgók, akik a többieket rábeszéléssel és előimádkozással a templomtól távoltartani igyekeznek.

Többi pont tárgytalan.

A pázmándi templom kihelyezett pénzei.

Ezek a templom pénztárkönyvében a legnagyobb összevisszaságban találhatók és nincs róluk semmiféle formális kötelezvény.

Pinke István tartozik	2,— Ft
György György	8,— Ft
Kéry György	15,— Ft
Gotthárd Péter	4,— Ft
Zombory Pál, helybeli plébános	6,— Ft
Horváth Mátyás	2,— Ft
Zemkó György	5,— Ft
Kiss János	2,— Ft
Összesen:	44,— Ft

Pér

Győri egyházmegye, Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. Látogatás időpontja: 1748. március 5.

1. E hely a pázmándi anyaegyház filiális községe, félórai távolságra van tőle. Máshova csatolni nem lehet.

2. Plébániatemplomát 1735-be a Mennybefelevett Szűz Mária tiszteletére építették, ünnepélyes püspöki áldásban nem részesült. Búcsúnapját a patrónus napján tartják.¹⁴⁷ Búcsú kiváltság, szent ereklyék nincsenek.¹⁴⁸ Más templom nincs a községben.

3. A templom kitűnő állapotban van: szükség esetén saját pénzéből reparálják. Kriptá nincs.

4. Állandó és biztos fenntartási alapját egy, évenként 10 mérőt termő föld adja. Az összes többi jövedelem a hívek bőkezűségétől függ.

5. Végredeleti hagyaték nincs.

6. 100 forint készpénze és 95 forint 85 dénár kihelyezett tőkéje van megbízható személyeknél. Ezek a kamatot pontosan fizetik.

7. Adósságai nincsenek.

8. Évenkénti számadást készíteni nem szoktak. Az anyagi ügyeket Csete György intézi. A pénzek őrzésére szolgáló láda nincs felszerelve két kulccsal.

9. Eltulajdonított egyházi ingatlan nincs.

10. Megvan a szükséges felszerelés: 1 ezüst kehely, kis edényke a betegek áldoztatásához, 3 kehelyabrosz, 8 kehelykendő, 3 miseruha, szertartáskönyv, misekönyv. Csak erre az alkalomra tisztították meg őket.¹⁴⁹ Monstrancia nincsen.

11. A három oltár közül kettő hordozható oltárkövel van felszerelve. Ezek pecsétje ép. A főoltárt a templom patrónusának, a mellékoltárokat pedig Nepomuki Szent János, illetve Szent József tiszteletére emelték. Ünnepeles püspöki megáldásban egyik sem részesült. Van azután orgona és 1 megszentelt harang. Az árokkal védett temető pedig kint van a mezőn, nincs megáldva, a heretikusokkal közösen használják.

12. Testvérület nincs.

13. Nyilvános körmenetet itt nem tartanak. Nagyasszony napján szoktak a környékbeli falvakból a búcsúok ilyenformán jönni.¹⁵⁰

14. Köztéren álló kereszt nincs.

15. Profán dolgot a templomban nem tűrnek meg.

16. Földesúr és jelenlegi tulajdonos nagyméltóságú és főtisztelendő vásonkeői gróf Zichy Ferenc megyéspüspök, akinek a kegyúri jog a templom építésének és anyagi alapjai biztosításának címén jár ki. A templom állapota mutatja, hogy kegyúri kötelességeinek milyen bőkezűen tesz eleget.

18. Heretikus templom nincs.

19. A templom tulajdonában könyvek és más tárgyak nincsenek.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. Plébános e helyen nincsen, mint filia a pázmándi anyaegyházhoz tartozik.

2. A földesúrral és híveivel jó viszonyban van. Továbbiakban lásd az anyaegyháznál írottakat.

11. A szülésznő katolikus, jó erkölcsű, az esküt letette. Mindent tud, ami a szükségkezéshez kiszolgáltatásához tartozik.

13. Heretikus prédikátor nincs.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép magyar anyanyelvű.

2. Felnőtt: katolikus: 274, luteránus 52, kálvinista 171,

gyerek: katolikus: 115, luteránus 23, kálvinista 67.

Hitehagyott: 2, Kovács István, Sótonyi Erzsébet.

3. Katolikusok, a vallási dolgokat tisztelik, a templomot látogatják, a szentbeszédeken részt vesznek. Általában köteles tisztelettel viselkednek a plébános iránt és neki az anyagi juttatásokat is megadják.

4. A hivatalos ünnepeket megtartják.

5. Leginkább a részeskedés és a káromkodás uralkodik körükben.

A plébániai jövedelemre és épületre vonatkozó kérdőpontok:

1. Plébániaépület nincs.
3. 10 mérős földje van, amelyet a község köteles munkálni. A jövedelem 12 forint és 60 mérő termény, 2 szekér széna, 8 szekér fa, más egyéb semmi.
4. Eltulajdonított ingatlanról nem tudnak. A jövedelem körül sincs vita.
5. A stóla ugyanolyan összegű, mint az anyaegyházban.
6. Szabad stóla nincs.
7. Stólából befolyó jövedelem 6 forintot tesz ki.
8. Plébániai leltári tárgy nincs.
11. Prédikátor lakás nincs.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. A katolikus kántor Sóss István. Csak magyarul beszél, a hitvallást nem tette le. Megfelelő intelligenciával rendelkezik, hogy kevés számú tanítványát a hit alapigazságaira oktathassa. Csak kántorkodással foglalkozó egyén nincsen.

2. Tisztességes erkölcsű.

3. Plébánosa iránt kellő tisztelettel viselkedik, tőle való függését elismeri.

4. Templomi és templomon kívüli kötelességeinek eleget tesz.

5. Lakása jó állapotban van.

7. A kántor jövedelme: 10 forint, 10 mérő gabona, kocsi széna, 4 kocsi fa, 8 mérős földet elvetnek neki.

8. Heretikus kántor nincs. Az azonban nyilvánvaló, hogy akadnak köztük buzgólkodók, akik énekléssel, előimádkozással a többieket a templomtól elvonják.

A péri templom kihelyezett pénzei:

Ezekre formális kötelezvények ugyan nem készültek, de a templom könyvében különböző helyeken feljegyezték őket.

Takács György tartozik	1,– Ft
Takács Benedek	4,– Ft
Szabó Márton	6,– Ft
Ferenc István pázmándi egyházfi	15,– Ft
Lázár János	50,– Ft
Ifj. Mészáros György	6,– Ft
Hideg Kovács János	7,– Ft
Farkass Mihály	0,85 Ft
Soha János	1,– Ft
Szücs István	3,– Ft
Surányi Mihály	2,– Ft
Összesen:	95,85 Ft

Ság

Győri egyházmegye, Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. Látogatás időpontja: 1748. március 6.

A templomra vonatkozó kérdőpontok:

1. Ez a hely Pázmánd filiális községe, tőle negyedórai távolságra van.

2. Plébániatemploma nincs, ezért egy nyilvános oratóriumnak,¹⁵¹ vagy kápolná-
nak,¹⁵² építése szükségesnek látszik.

16. Földesúr és tényleges tulajdonos gróf Eszterházy József kúriai bíró.

18. A heretikusoknak imaházuk nincs.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. Az anyaegyház adataiból kitetszik, hogy ezt a falut a pázmándi plébános gondozza lelkileg.

2. A földesúrral és a hívekkel jó viszonyban van, egyébként minden ugyanaz, mint az anyaegyháznál.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép magyar anyanyelvű.

2. Felnőtt: katolikus: 114, luteránus: 36, kálvinista: 13,

gyerek: katolikus: 56, luteránus: 18, kálvinista: 3.

Hitehagyott egy: Szakál István.

3. Katolikusok a vallási dolgokat tisztelik, a templomot látogatják, a szentbeszédeken részt vesznek. Plébánosukat kellően tisztelik, de neki az anyagiakat csak nagy vonakodással adják meg.

4. A hivatalos ünnepeket látszatra megtartják.

5. A nép kevély természetű és kötekedő: a kevélyek között mindig sok a veszekedés.

A plébániai jövedelemre és épületre vonatkozó kérdőpontok:

1. Plébániaépület nincs.

2. Ezért nem is kell javítani.

3. Az összes jövedelem abból adódik, hogy páronként 25 dénárt fizetnek. Ezen felül más semmi.

5. A stóla meghatározott összegű, mint az anyaegyházban.

7. A stóla jövedelem évente 3 forintra rúg.

11. Prédikátor lakás nincsen.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. Katolikus kántor nincs, a rávonatkozó kérdések tehát tárgytalanok.

8. Heretikus kántor nincs. Van azonban közöttük egy ügybuzgó kálvinista, Fehér István, aki felolvasással, énekléssel igyekszik hitsorosait magához csalogatni.

Écs

Győri egyházmegye, Győr megyei részéhez, a győri alsó esperes kerülethez tartozik. Látogatás időpontja: 1748. március 6.

A templomra vonatkozó kérdőpontok:

1. A hely anyaegyház, filiája nincsen.

2. Plébániatemplomát a hagyomány szerint Szent István király tiszteletére építették, emberemlékezetet meghaladó idővel ezelőtt. Ünnepeyes püspöki megáldásban nem részesült. Búcsúnapját szeptember 2-án tartják.¹⁵³ Búcsúkíváltsága, ereklyéi nincsenek.

3. Kitűnő állapotban van. A hívek bőkezűségéből származó saját pénzével javítják szükség esetén. Kriptá nincs.

4. Állandó és biztos fenntartási alapja nincs. Minden jövedelem a hívek önkéntes adományaitól függ.

5. Végrendeleti hagyaték nincs.

6. 16 forint készpénze és 20 forint 35 dénár kihelyezett tőkéje van. Ahogyan látom, bizonytalan helyeken.

7. Adóssággal megterhelve nincs.

8. Rendszeres számadást nem végeznek. A templomi pénzek őrzésére szolgáló láda nincs ellátva két zárral. A jövedelmek kezelését a sekrestyés végzi.

9. Eltulajdonított ingatlan nincs.

10. A szükséges felszerelés megvan: 2 réz kehely, ugyancsak réz monstrancia, 6 kehelyabrosz, áldoztató kehely, 20 kehelykendő, 2 misekönyv, szertartáskönyv, 3 miseing, karing, 2 oltárelő, 2 terítő: valamennyit tisztábban tarthatnák.

11. Két oltár van két hordozható oltárkövel. Az egyik oltárkö középen eltörött. Az oltárok ünnepélyes püspöki áldásban nem részesültek. A főoltárt Szent István király, a mellékoltárt pedig Keresztelő szent János tiszteletére emelték. Orgona nincs. Van két megszentelt harang. A temető elég tágas, körülkerített, valószínűleg azonban nincs megszentelve, hiszen benne a heretikusok is temetkeznek. A templomtól nagyon messze van.

12. Testvérület itt ugyan nincs, de a Mária-Társulatba beiratkozottak a templomban a rózsafüzért közösen szokták imádkozni. Így akamak kötelességüknek eleget tenni, mivel a Társulatban megjelenni nem tudnak.¹⁵⁴

13. Nyilvános körmenetet tartanak Szent Márk napján, a keresztjáró napokon,¹⁵⁵ valamint a környező falvak templomainak búcsúja alkalmával.

14. A köztéren álló keresztek gondozására csekély gondot fordítanak.

15. A templomban profán dolog nincs.

16. Földesurak és jelenlegi tulajdonosok: méltóságos főapát, főtisztelendő Győri Székeskáptalan, valamint főtisztelendő Milkovics János „Legszentebb üdvözítőről” nevezett pápóci prépost. Hogy ezek közül kit illet a kegyúri jog, vagy ezt csak testületileg¹⁵⁶ gyakorolhatják-e, ezt nem tudtam megállapítani.

18. Heretikus templom nincs.

19. Könyvek, vagy más leltári tárgyak nincsenek.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. Plébános Büky Gábor, világi pap, 51 éves, 26 éve szentelték pappá, 25 éve végez lelkipásztori munkát. Ezen a plébánián már 16 éve dolgozik, azelőtt 9 évig Geresden volt. A hitvallást letette, a morális teológiát Győrött végezte. Magyar anyanyelvű és egy kicsit németül is beszél. 30 darab könyve van. Magyar és Latin Biblia, Horatus Pastorum,¹⁵⁷ Pius könyve,¹⁵⁸ Khell Mátyás: Vásár- és Ünnepnapi Szentbeszéd, Kissely Pál: Gyászbeszéd, Leis Ulrik: Erkölcsi Tanítások,¹⁵⁹ Segneri Pál: Plébánosok oltalma,¹⁶⁰ Pexenfelder: Historiája,¹⁶¹ Becanus könyve,¹⁶² Csúzy Zsigmond könyve,¹⁶³ Illés István: Szentek Füszere,¹⁶⁴ Sbognar könyve,¹⁶⁵ P. Benelli könyve: A szentségekről, Busenbaum: Erkölcsan, A Trindentin Zsinat, Római Katekizmus, valamint még más, egyházi embernek hasznos könyvek.

2. A földesurakkal és a híveivel jó viszonyban van.

3. A püspöki és helynöki utasításokat szerény képességeinek megfelelően igyekszik megvalósítani.

4. A szentségek kiszolgáltatásában készséges. hanyagsága miatt senki sem halt meg szentség nélkül. Gyónatásért, beteg ellátásért nem kér semmit.¹⁶⁶

5. A házasságkötés előtti kihirdetéseket elvégzi, a böjtöket és ünnepeket előre jelzi.

6. Kereszteltek, házasultak és halottak anyakönyvei megvannak és azokat előírással vezeti.

7. Tabernákulum, szentolajok körül nagyobb tisztaság kívánatos. Az oltár és az egész templom poros, szemetes. Az oltáriszentség előtt öröklámpa nem ég és remény nincs ilyen alapítványra. Keresztelőkút sincs.

8. Az oltáriszentséget három-négyhetenként újítja.

9. A szentmise 10 órakor van, de sokszor 11 órakor kezd. Ezt követi a szentbeszéd. Ez ellen az istentiszteleti rend ellen a hívek nagy panasszal vannak. Az unalom eszi őket amíg a szertartás végre megkezdődik.

10. Minden ünnepen van szentbeszéd, és időnként szentbeszéd helyett katekizmus oktatás is. Ez utóbbit azonban a hívek egyszerűen tagadják. Az orthodox hitre 19 személyt térített meg: Vöcsy Erzsébet, Balogh Éva, Olasz Erzsébet, Sallay István, Téglás Katalin, Vajda Katalin, Nagy János özvegye, Olajos Zsuzsanna, Deák Éva, Desző Ilona, Nagy Ferenc, Szabó Lőrinc özvegye, Belendiaam Katalin, Csonka Mihály, Lak Anna, Csizmazia Judit, Balog Ferenc, Tatay Ferenc, aki cigány.¹⁶⁷

11. Három szülész nő van, mindegyik katolikus. Az esküt letették, a szükségkeresztség végzéséhez kellő kioktatást kaptak. Jó erkölccsel ellenkező tapasztalat velük kapcsolatban nincsen.

13. Heretikus prédikátor nincs.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép magyar anyanyelvű, nagyon kevesen akadnak azonban, akik németül beszélnek.

2. Felnőtt: katolikus 536, luteránus 8, kálvinista 4,

gyerek: katolikus 137, luteránus 9, kálvinista 4.

A szőlőkben¹⁶⁸

felnőtt: katolikus 391,

gyerek: katolikus 161.

3. A hívek a vallási dolgok iránt tisztelettel viselkednek, nagyjából még a templomba is eljárnak, de a szentbeszéden már kevesen maradnak. Plébánosukat kellő módon megbecsülik, de a fizetésben már nagy hiányosságok mutatkoznak.

4. A hivatalos ünnepeket megtartják.

5. Az iszákosság és velejárói: a gyűlölködés, káromkodás eléggé elhatalmasodtak.

A plébániai jövedelemre és épületre vonatkozó kérdőpontok:

1. A plébánia jó állapotban van.

2. Szükség esetén a község javítja.

3. 8 mérős őszi vetésű és 4 mérős tavaszi vetésű földje van. Az évi jövedelem 54 forint és 100 mérő gabona, 4 kocsi széna, más semmi.

4. Nincs eltulajdonított ingatlan. A jövedelem körül sem merült fel vita.

5. Meghatározott összegű stóla: keresztelekor 25 dénár, házasságkötéskor 50 dénár, temetéskor 25 dénár, egyházkelekor szeptenárjum.¹⁶⁹ Házszenelés alkalmával krajcárt, vagy darab húst szoktak adni. A stóla körül semmiféle visszaélés sem említhető.

6. Szabad stóla nincs.

7. A stólaris jövedelem eléri az évi 20 forintot.

8. Plébániai leltári tárgy egy asztalkán kívül más nincs.

11. Predikátor nincs, ezért lakása sem lehet.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. A kántor katolikus, Horváth István, a hitvallást nem tette le. Csak magyarul beszél,

munkájában járatosnak látszik. Az alapvető hitigazságokban elegendő tudása van ahhoz, hogy a gyerekeket jól tudja tanítani. Külön kántor nincs.

2. Kántor az erkölceiben tiszteletreméltó.

3. Plébánosa iránt tisztelettel viselkedik, tőle függését elismeri.

4. Templomi és templomon kívüli kötelességeinek eleget tesz.

5. Lakása jó állapotban van. Szükség esetén a község javítja.

7. A kántor összes évi jövedelme 22 forint és 20 mérő gabona. Többet nem adnak neki.

8. Heretikus kántor, vagy ügyüket szorgalmazó¹⁷⁰ nincs közöttük. Többi pont tárgytalan.

Az écsi templom kihelyezett pénzei:

Ezekről kötelezvények nincsenek.

Szabó János kisbaráti lakos tartozik	4,35 Ft-tal
Néhai Belindi Pál özvegyének hagyatéka révén Horváth Mihály tartozik 3 urna borral. Ennek értéke urnánként 2 forint, és a hozzájövő kamatokkal együtt	13,- Ft
Szabó Pál	2,- Ft
Összesen:	20,35 Ft

Nyúl

Győri egyházmegye, Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. Látogatás időpontja: 1748. március 7.

A templomra vonatkozó kérdőpontok:

1. Ez a hely anyaegyház. Egy filiája van: Nagybaráti.

2. A plébániatemplomot Mindenszentek tiszteletére építették. Építésének ideje ismeretlen. Ünnepélyes püspöki áldásban nem részesült. Búcsúnapiját a patrónusok ünnepén nagy tömeg részvételével szokták megtartani. Búcsúkiváltsága nincs, ereklyék nincsenek. A szőlőhegyen lévő kápolna Szent Donát tiszteletére épült. Kripta nincs.

3. A templom jó állapotban van, saját bevételeiből szokták javítani.

4. Sem biztos és állandó fenntartási alapja, sem telke nincs, egy alapítványi szőlőn kívül, amely évente 40 forint jövedelmet szokott adni. Egyébként a jövedelem teljesen a hívek bőkezűségétől függ.

5. Végrendeleti hagyatéka nincs.

6. Van 70 forint készpénz, kihelyezett tőke azonban nincs.

7. Adósságai nincsenek.

8. A jövedelmet Horváth János kezeli. Az ispán és a bírók előtt minden esztendőben elszámol. A templompénzek őrzésére két kulccsal ellátott alkalmas láda van.

9. Elévült alapítvány nincs.

10. Megvan a szükséges felszerelés, 1 ezüst és 1 réz kehely, monstrancia, 6 kehelyabrosz, 12 kehelykendő, 6 miseruha, 2 misekönyv, 2 szertartáskönyv, 2 karing, 2 miseing, 4 oltárelő, 3 terítő, 2 bejárat mellett felfüggesztett 1–1 szenteltvíztartó.¹⁷¹ Ezeket a tárgyakat tisztábbban tarthatnák.

11. Három oltára van, mindegyik hordozható, oltárkövel: a pecsétek rajtuk épek. Hogy az oltárok ünnepélyes, püspöki áldásban részesültek-e, nem lehet megállapíta-

ni.¹⁷² A főoltárt Mindenszentek, a két mellékoltárt pedig Szent József és Szent Anna tiszteletére emelték. Orgona van. Három szentelt harang van. A temető elég nagy, árokkal van körülvéve, nagyon messze van a templomtól. Nincs megszentelve, mert az eretnekekkel közösen használják.¹⁷³

12. Szeráfi Szent Ferenc testvérület van itt a generális vikárius¹⁷⁴ engedélyével. Az ő rendelkezése szerint minden újhód vasárnapon nyilvános körmenetet tartanak, elmondják Szent Ferenc litániáját,¹⁷⁵ hét Miatyánk és Üdvözlégy¹⁷⁶ mondásával az oltárt kerülik, meg a szentmisében pedig a felajánlás alkalmával a Testvérület javára valami adományt adnak.¹⁷⁷ Búcsúkiváltság nincs.

13. A keresztyáró napokon, úrnapiján, Keresztelő Szent János és Szent Donát püspök napján tartanak nyilvános körmenetet. A szokásos rendet oda- és visszajövet is megtartják.

14. Sok szobor és kereszt van nyilvános tereken: ezeket rendesen gondozzák.

15. A templomban profán dolgok nincsenek.

16. Földesurak és jelenlegi tulajdonosok: a veszprémi püspök, nagyméltóságú és főtisztelendő Biró Márton, valamint a Győri Székeskáptalan. Ők a kegyúri jogot együttesen gyakorolják a templom építésének és a plébánia alapításának címén. Plébános úr azt állítja, hogy nem ért egyet azzal, hogy kegyúri köteleességeiknek eleget tesznek.¹⁷⁸

18. Eretnek templom nincs.

19. A templomnak könyvei, egyéb leltári tárgyai nincsenek.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. A plébános Eördög István, világi pap, 34 éves, 11 éve szentelték pappá, 10 éve dolgozik lelkipásztori beosztásban. Itt 4 év óta plébános, ezelőtt 7 évig Szecsődön volt. A hittudományban négy esztendőes tudományos kiképzést kapott Győrben, magyar és szláv nyelven egyaránt beszél, de horvátul is ért annyit, amennyire ez a gyóntatáshoz szükséges. 28 darab könyve van: Magyar és Latin Biblia, Pázmány Pétertől a Szentbeszéd, valamint a Kalauz, Fáber Mátyás művei, Izrael Diadala, Segneri, Vigant és más egyházi-írók hasznos művei.¹⁷⁹ Káplán nincs.

2. Híveivel és a földesurakkal jó viszonyban van.

3. A szentségeket lelkiismeretesen szolgáltatja ki, ezért pénzt nem követel. Az ő gondatlansága miatt senki sem halt meg szentségek nélkül.

4. Püspöki és helynöki utasításoknak eleget tesz.

5. A házasságkötés előtti hirdetéseket elvégzi, az ünnepeket és böjtöket előre jelzi.

6. Házasultak, keresztelek, meghaltak anyakönyveit vezeti, az emítésre méltó dolgok feljegyzését azonban elmulasztja.

7. A tabernákulumot, szentolajokat, kehelykendőket és az egész templomot tisztábban kellene tartani. Az oltáriszentség előtt öröklámpa nem ég, sőt még remény sincsen ilyen alapítványra. Keresztkút nincs.

8. Az oltáriszentséget 14 naponként újítyák.

9. A szentmisek rendje: minden ünnepnap a szentmise először az anyaegyházban, azután pedig a filiában van. Szentbeszédet csak az egyik helyen tart. A szentmise rendszerint 9 órakor kezdődik, ezután tartja a szentbeszédet. E rend ellen senki sem emelt kifogást.

10. Minden ünnepnap szentbeszédet mond, vagy helyette katekézist tart. Az ősi¹⁸⁰ hitre 3 lelket térített vissza. Ezek: Bognár Erzsébet, Szabó Márton, Horváth Márton.

11. A szülész nő katolikus, jó erkölcsű, az esküt letette. A szükségkeresztség kiszolgáltatásához kellő kioktatást kapott.

13. Prédikátor nincs.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép magyar anyanyelvű.

Felnőtt: katolikus 387, kálvinista 7, luteránus 6.

gyerek: katolikus 115, kálvinista 1, luteránus –.

A szőlőhegyen

felnőtt: katolikus 214,

gyerek: katolikus 116.

Hitehagyott nincsen.

3. A hívek a vallási dolgok iránt tisztelettel viselkednek, szívesen járnak templomba, a szentbeszédeken is részt vesznek. Plébánosukat tisztelik, ő csak azt nehezményezi, hogy a jövedelmének mintegy a felét kapja meg tőlük.

4. A hivatalos ünnepeket megtartják.

5. Különösen szembetűnő rossz szokásról nem lehet beszélni.

A plébániai jövedelemre és épületre vonatkozó kérdőpontok:

1. A plébánia jó állapotban van.

2. Javítás kötelessége a községet terheli.

3. 10 mérős telke van, amelyet a község köteles megművelni. Egyéb javadalom nincs. Ami a jövedelmet illeti: befolyik 80 forint, 50 mérő gabona, 3 szekér széna, a szedecimárból¹⁸¹ pedig 10 krajcár. Se végrendeleti hagyaték, se ehhez hasonló nincs.

4. Elidegenített telek nincs. A jövedelmek körül nincs vitás ügy.

5. Stóla: a keresztelés alkalmával máriás,¹⁸² házasságkötésnél 25 dénár, temetésnél 1 máriás, az egyházkelőnél szintén. Házszenelésekor krajcárt, vagy darab húst tesznek az asztalra. Ezt a megszabott stólát túllépő követelés nem történt.

6. Szabad stóla nincs.

7. Itt az évi stóla jövedelem 40 forintot tesz ki.

8. A plébániának leltári tárgyai nincsenek.

10. Prédikátor nincs, így lakása sem lehet.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. A katolikus kántor neve Karnatics János. Csak magyarul beszél, a hitvallást nem tette le. Csekély képzettségű ember, a hit elemeiben is alig járatos. Az iskolásokat is jobban kellene taníttatni. Külön kántor nincs.

2. Ami a magaviseletet illeti: nem volt ott, ahol a jó erkölcsöket osztogatták.¹⁸³

3. Plébánosát nem nagyon tiszteli és nem is függ tőle úgy, ahogyan illene.

4. Csak a templomi kötelességeit végzi el, de ezen kívül mást nem.

5. A tanító lakása megfelelő állapotban van. A javítás a községet terheli, amikor ez szükséges, meg is szokták tenni.

7. A kántor évente 30 forintot és 25 mérő terményt kap.

A szőlőhegyben szüret idején könnyen megkapja a 16 korsó¹⁸⁴ bort. A halottkísérés 15 dénárt hoz neki.

8. Eretnek tanító nincsen, sem előmozdítója az eretnek gonoszság ügyének.

Nagybarát¹⁸⁵

A győri egyházmegye, Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. Látogatás időpontja: 1748. március 8.

1. Ez a hely a nyúli anyaegyházhoz tartozó filiális község. Tőle negyedóra távolságra fekszik.

2. Plébániatemplomát Keresztelő Szent János tiszteletére építették. Nem ismeretes, hogy melyik évben emelték, sem az, hogy konszekrálták-e.¹⁸⁶ Búcsúnapját a védőszent ünnepén tartják. Teljes búcsúra vonatkozó kiváltsága 12 évre szól. Ereklék nincsenek. Kápolna nincs.

3. A templom jó állapotban van. Javítása saját költségén történik. Kriptája nincs.

4. Állandó és biztos fenntartási alapja, telke nincs.

5. Végrendeleti hagyaték nincs.

6. 10 forint van készpénzben és 50 forint kihelyezett tőkében. Az összegek bizonytalan helyeken vannak elhelyezve, kamataik egyszerűen elfolynak.¹⁸⁷

7. Adósság nincs.

8. Minden esztendőben készítenek számadást a plébános úr és a helység bírának jelenlétében. A jövedelmeket Ács Benedek kezeli. A templomnak két kulccsal ellátott, megfelelő ládája van a pénzek őrzésére.

9. A templomtól eltulajdonított telek nincs.

10. Megvan a szükséges felszerelés: 1 rézkehely, 1 monstrancia, 4 kehelykendő, 1 kehelyabrosz, 4 miseruha, misekönyv, szertartáskönyv, oltárelő és 2 oltárterítő, valamint szentelvíztartó. De ezek egyikén sem látszik a gondosság.

11. Három oltár van hordozható oltárkövel, pecsétjük nincs feltörve. Nincsenek konszekráva.¹⁸⁸

A főoltárt a templom patrónusa, a mellékoltárokat pedig Szent Antal, illetve Mária Magdolna tiszteletére állították. Orgona van, úgyszintén benedikált harangok is. A temetőt szintén benedikálták, eléggé tágas, a templomtól egy árok választja el. Az eretnekekkel közösen használják.

12. Testvérület nem létesült.

13. Nyilvános körmenetek nincsenek, kivéve az úrnapi nyolcadára eső vasárnapon.¹⁸⁹ Ekkor a szokásos rendet megtartják mind a kivonulás, mind a visszatérés során.

14. Egyetlen feszület van, ezt jól gondolják.

15. A templomban profán dolgot nem őriznek.

16. Földesurak és jelenlegi birtokosok: méltóságos és főtisztelendő Sajghó Benedek főapát úr és a premontreiek csornai konventjének tiszteletreméltó prépostja. Úgy látszik, nem illeti meg őket a kegyúri jog, minthogy addig sohasem gyakorolták.

18. Eretnekeknek imaházuk nincs.

19. A templomnak Pázmányon kívül más könyve nincs.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. Az anyaegyházra vonatkozó összeírásból már kitűnt, hogy ezen a helyen plébános nincs. Így a hívek lelki gondozása őhozzá tartozik.

2. A földesurakkal és a híveivel jó viszonyban van.

11. A szülész nő katolikus, jó erkölcsű, az esküt letette és a szükségkeresztség kiszolgáltatásához felkészítést kapott.

13. Eretnek prédikátor nincs.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A magyar nyelv az uralkodó, de beszélnek németül, szlávul, horvátul is.

2. Felnőtt: katolikus 142, luteránus 64, kálvinista 17,

gyerek: katolikus 51, luteránus 14, kálvinista 5.

A szőlőhegyben:

Felnőtt: katolikus 209,
gyerek: katolikus 39.
Hitehagyott nincsen.

3. A plébános szerint a katolikusok a szent dolgokkal szemben tisztelettel viselkednek. Az eretnekek csak a szentbeszédeken jelennek meg. Ő megelégszik azzal, hogy tisztelettel vannak iránta. A járandóságot persze már nehezebben akarják megadni.

4. A hivatalos ünnepeket megtartják.

5. Nyilvános bűn nem uralkodik közöttük.

A plébániai jövedelemre és épületre vonatkozó kérdőpontok:

1. Plébániaépület nincs.

2. Így javítására sincs szükség.

3. 3 mérős földje van: ebből 2 mérőt őszivel, és 1/2 mérőt tavasszal a község vet el. Az évi jövedelem 10 forintot és 22 mérő gabonát tesz ki. Más javadalom nincs.

4. Nincs eltulajdonított telek, sem vita a jövedelmek körül.

5. Stóla díjszabás ugyanaz, mint az anyaegyházban.

6. Szabad stóla nincs.

7. A stólapénz évente kb. 10 forintot tesz ki.

8. Egyházközségi leltárba tartozó tárgy nincs.

11. Prédikátornak lakása nincs.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. A kántor katolikus neve: Dudary András. Csak magyarul beszél. A hitvallást nem tette le. A dolgát eléggé érti, hasonlóképpen jártas a hit elemeiben, de ezekre az iskolásgyerekeket jobban taníthatná. Külön kántor nincs.

2. Jó magatartást tanúsít.

3. Vele szemben tanúsított tiszteletével és függőségével a plébános úr elégedett.

4. Kötelességeinek eleget tesz a templomban és azon kívül is.

5. Lakása megfelelő állapotban van, szükség esetén a község javíttatja.

7. A kántor jövedelme 6 forintból és 14 mérő gabonából áll. A szüret idején a szőlőhegyben kap még 6 urna bort, halottkísérés után pedig 24 dénárt.

8. Eretnek kántor nincs, sem ügyüknek más szorgalmazója.

A nagybaráti templom kihelyezett tőkái:

Ezeket csak a legnagyobb összevisszaságból tudtam összeszedni.

Kitesznek összesen 50,- Ft-ot.

Más adósok is vannak még, de ezeket olyan ködbe burkolva vetették oda nekem, amelyet rövid idő alatt nem tudtam szétosztatni. Ezek rendezésére a plébános úrnak utasítást adtam.

Kisbarát¹⁹⁰

A győri egyházmegye, Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. Látogatás időpontja: 1748. március 8.

1. Ez a helység anyaegyház. Két filiája van: Csanak és Ménfő.

2. Plébániatemplomát a Boldogságos Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának tiszteletére emelték 37-ben.¹⁹¹ Nincs konszekrálva. A templom búcsúját a Fogantatás ünnepén tartják.¹⁹² Teljes búcsúra szóló kiváltsága 7 évre szól. Ereklék nincsenek, kápolna nincs.

3. A templom jó állapotban van. Esetleges javítása Viczay Mihály gróf úr költségén történik. Kriptája nincs.

4. Egy darab földje 2 mérőt teremhet. Ezen kívül semmije sincs. Ezért jövedelme csak a hívek jámbor bőkezűségétől függ.

5. Végrendeleti hagyaték nincs.

6. 128 forint van készpénzben, kihelyezett tőkéken pedig 17 forint 30 dénár. Megbízható személyeknél vannak a pénzek, de kamatot nem fizetnek.

7. Tartozása nincs.

8. Minden esztendőben nem szoktak számadást készíteni. Amikor készítenek, akkor ezt az uraság előtt teszik. A jövedelmeket a plébános úr kezeli. A templomi pénzek őrzésére megfelelő láda van, három kulccsal zárható.

9. A templomnak elidegenített telke nincs.

10. A templom el van látva elegendő felszereléssel. Van: egy ezüstkehely, egy rézkehely, egy darab részben ezüsből, részben pedig rézből készült monstrancia, áldoztató kehely, 5 kehelyabrosz, 12 kehelykendő, misekönyv, 6 miseruha, szertartáskönyv, 2 oltárterítő, oltárelő. Mindezeket tisztán tartják.

12. Testvérület nincs.

13. Nyilvános körmenet van Szent Márk ünnepén, húsvétkor és úrnapiján. Megtartják a szokásos rendet a kivonulásnál és visszajövet is.

14. Köztereken keresztek állítottak és azokat jól gondozzák.

15. A templomban profán dolgot nem tartanak.

16. A földesúr és jelenlegi birtokos gróf Viczay Mihály úr, akit a kegyúri jog méltán megillet a templom építésének és fenntartásának alapján. Kötelezettségének eleget is tesz.

18. Eretnek imaház nincs.

19. A templomnak sem könyve, sem más egyéb leltári tárgya nincs.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. A plébános Virágh János 37 éves, világi pap. 13 éve szentelték pappá, hét éve van ezen plébánián, a hitvallást letette. Előzőleg 5 évig Mihályfán volt. A teológia harmadik évét Győrött végezte.¹⁹³

Anyanyelve magyar, de valamennyire németül is beszél. 40 darab könyve van, többek között: Latin–Magyar Biblia, Pázmány, Vigant, Sbogar, Claus művei, valamint még más, egyházi ember számára hasznos könyvek. Káplánja nincs.

2. A földesurakkal és híveivel jó viszonyban van.

3. Példásan hajtja végre a püspöki és helynöki rendelkezéseket. Ilyen címen híveitől nem kér semmit. Az ő gondatlansága miatt senki sem halt meg keresztség, vagy gyónás nélkül.

5. A házasságkötés előtti hirdetéseket elvégzi, az ünnepeket és böjtöket előre jelzi.

6. A halottak kivételével pontosan beírja a beírandó dolgokat.

7. Az oltárszekrényt, a szentolajakat és az egész templomot nagy rendben tartja. Az oltáriszentség előtt öröklámpa nincs és remény nincs arra, hogy ez a jövőben beszerezhető lesz. Keresztkút nincs.

8. Az oltáriszentséget két-három hetenként újíttja.

9. Az istentiszteletek rendje: az anyaegyházban kétszer, Csanak filiálisban pedig háromszor miséznek.¹⁹⁴ A mise végzésének állandó időpontja 9 óra, ezután van a szentbeszéd. Amikor litániát is tart, ezt délután 3 óra körül végzi. Az istentisztelet ezen rendjével szemben kifogások nem merültek fel.

10. Szentbeszédet tart minden ünnepen. Reggel szentbeszéd helyett katekézist tart.¹⁹⁵

Az ősi hitre 20 lelket térített vissza. Ezek: Lukácsi Ilona, Kiss Ferenc, Enner Erzsébet nevű felesége és György nevű fiúk, Hajdu Krisztina, Kiss Erzsébet, Pap János, Pongrácz Sára, Pur József, Balogh Katalin, N. István, Varga Katalin, Novák Anna, ennek Judit nevű lánya, Hajdu János, Lendvay Katalin, ugyancsak Hajdu János, Vörös Anna, Vincze György, Horváth Katalin.

11. A szülész nő katolikus, jó erkölcsű, az esküt letette, a szükségkeresztség kiszolgáltatásához kellő útmutatást kapott.

13. Eretnek prédikátor nincs.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép magyar anyanyelvű. Német anyanyelvűek csak kevesen vannak.

2. Felnőtt: katolikus 151, luteránus 22,

gyerek: katolikus 62, luteránus 15,

Kálvinisták összesen: 9,

A szőlőhegyben:

Felnőtt: katolikus 340, luteránus 29,

gyerek: katolikus 180, luteránus 14.

Hitehagyott nincs.

3. A lakosok a templomban a szentbeszéden és a hitoktatáson részt vesznek. A plébánosnak a kellő tiszteletet megadják. Megfizetik, amivel tartoznak neki.

4. A hivatalos ünnepeket megtartják.

5. Különösen a káromkodás szokása elterjedt.

A plébániai jövedelemre és épületre vonatkozó kérdőpontok:

1. A plébániaépület tisztességes állapotban van.

2. Szükség esetén a község köteles a javításokat elvégezni.

3. 22 mérőt termő egész jobbágytelke van.¹⁹⁶ Más javadalom nincsen. Fizetésként bejön 56 forint és 15 mérő gabona. Alapítványi jövedelemként kap 12 pozsonyi mérő gabonát, ugyanennyi urna bort és 12 forintot azzal a kötelezettséggel, hogy a gróf Viczay család élő és elhunyt tagjaiért hetenként két szentmisét mondjon el. Az alapítványi kötelezettséget velem nem közölték.¹⁹⁷ Az alapítványtevő szándékainak eleget tesz. Kap még 20 szekér fát. Egyéb említésre méltó ezzel kapcsolatban nincs, kivéve a szedecimát, ami 6 krajcárt jelent.

4. Minthogy elidegenített telekről nincs tudomásunk, így a jövedelmek körül sem merültek fel panaszok.

5. Stóla: keresztelekor 25 dénár, egyházkelő 5 dénár, esketés 25 dénár, a szőlőhegyen azonban az esketés 50, a temetés pedig 25 dénár. Házszenteléskor valamelyes babot és kolbászt tesznek le. Ezen a megállapított stólán túlmenő jogtalan követelés nincs.

6. Szabad stóla nincs.

7. Ez a stólabevétel könnyen eléri a 17 forintot.

8. Egy kopott bőrszéken kívül más plébániai leltári tárgy nincs.

11. Mivel itt nincs prédikátor, ezért háza sem lehet.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. A kántor katolikus, neve: Sziláh Mihály. Magyar és szláv nyelven egyaránt jól beszél. A hitvallást nem tette le. Jól érti a dolgát, a hit elemeiben jártas. Az iskolásokat alapos oktatásban részesíti.

2. Erkölcsi tisztessége ellen semmit sem lehet felhozni.

3. Plébánosa iránt tisztelettel viselkedik, tőle függését elismeri.

4. Kötelességeit a templomban és azon kívül is el nem mulasztja.
5. Jelenleg nincs lakása, de már építik. A község az építést kötelességének tartja.
7. Évi jövedelme 12 forintot és 16 mérő terményt tesz ki. Van 5 mérős földje, 6 szekér fája és a szőlőhegyben szüret idején 8 urna bort szedhet össze.

8. Eretnek kántor nincs, sem ügyüknek más szorgalmazója.

A kisbaráti templom kihelyezett tőkái:

Ezekről írásbeli kötelezvények nem készültek.

Tóth György tartozik	6,- Ft
Kovács Ferenc	5,- Ft
Község	60,30 Ft

Összesen:

71,30 Ft

Csanak

Győr egyházmegye, Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. Látogatás időpontja: 1748. március 9.

1. Ez a helység a kisbaráti anyaegyházhoz tartozó filiális község. Ettől negyedórai távolságra fekszik.

2. Plébániatemplomát 1740. év körül építették a Szent Kereszt tiszteletére. Búcsúnapiját nem tartják. Időhöz nem kötött búcsú kiváltságai vannak. Szent ereklyék és kápolna nincs.

3. A templom jó állapotban van. A főpát költségén tatarozzák.

4. Állandó és biztos fenntartási alapja, telke nincs. Minden jövedelme a hívek bőkezűségétől függ.

5. Végrendeleti hagyaték nincs.

6. Körülbelül 70 forintnyi készpénzük van, kihelyezett tőkékben pedig ugyancsak 70 forint. Ezen összegek a lakosoknál, tehát biztos helyeken vannak. A kamatok rendszeresen befolyanak.

7. Adósság nincs.

8. Minden évben nem készítenek számadást. A pénzeket az egyházfi kezeli.¹⁹⁸ Pénztárláda nincs.

9. Nem tudnak elidegenített templomi földről.

10. Elegendő felszerelés van: 1 ezüst kehely, 1 áldoztató kehely rézből, 3 kehelyabrosz, 8 kehelykendő, 3 miseruha, misekönyv, szertartáskönyv, 2 oltárterítő, oltárelő, valamint még más, hasonló dolgok. Mindezek elég tiszták.

11. Egyetlen oltárát a Szent Kereszt tiszteletére emelték. Azt mondják, konsekrálva van. Orgona nincs. Két harang is van, mindkettő benedikálva. A temető a templom mellett terül el, árok veszi körül, elég tágas, benedikálva van, az eretnekeket távol tartják tőle.

12. Testvérület nem működik.

13. Egyetlen körmenetet tartanak csupán, mégpedig az úrnapi nyolcadába eső vasárnapokon.

14. A köztereken emelt keresztek karbantartásáról gondoskodnak.

15. A templomban profán tárgyat nem tartanak.

16. A földesúr és a tényleges birtokos a főpát úr. Úgy látszik a kegyúri jog megilleti őt a templom építésének és fenntartásának jogán. Annál is inkább, mert tényleg jó állapotban tartja a templomot.

18. Eretnek imaház nincs.

19. A templomnak sem könyvei, sem egyéb leltári tárgyai nincsenek.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. Már az anyaegyházra vonatkozó összeírásból kiderül, hogy e helyen plébános nincs.

2. Plébános a földesúrral és híveivel jó viszonyban van. Ezek lelki gondozását úgy látja el, mint az anyaegyházban.

11. A szülész nő katolikus, jó erkölcsű, az esküt letette, a szükségkeresztség kiszolgáltatásához kellő útmutatást kapott.

13. Eretnek prédikátor nincs.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép részben magyar, részben német anyanyelvű. A többség azonban magyar.

2. A lakások száma összesen 400. Mindnyájan katolikusok.

3. A templomban a szentbeszéd és a hitoktatáson szorgalmasan résztvesznek. A plébános iránt tiszteletet tanúsítanak és járandóságait hűségesen megadják.

4. A hivatalos ünnepeket rendszeresen megtartják.

5. Szembetűnő bűn köztük elterjedve nincs.

A plébániai jövedelemre és épületre vonatkozó kérdőpontok:

1. Plébániaépület nincsen.

2. Így javításra sem szorul.

3. A jövedelme 50 forintot és 13 pozsonyi mérő gabonát tesz ki. Egyéb nincs.

4. Elidegenített földről nem tudnak.

5. A stóla meghatározott összegű. Kereszteléskor szeptenárium, egyházkelőnél ugyan- csak szeptenárium esketéskor két máriás, temetéskor egy máriás.¹⁹⁹ Ezeket meghaladó követelésről nem tettek említést.

6. Szabad stólának helye nincs.

7. Elhihető, hogy a stóla jövedelem 10 forintot tesz ki.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. E helység lakói kántort nem akarnak fogadni. Amikor a kisbaráti mestert halottkísérésre kérik meg, 25 dénárt adnak neki.

A jövedelem 22 forintot és 8 mérőt jelent. Elvetnek 2 mérős földet.²⁰⁰

8. Mivel ebbe a faluba eretneket be nem engednek, ezért itt eretnek iskolamesternek sem lehet helye.

Ménfő

Ez a szőlőhegyi birtok a győri egyházmegye Győr megyei részéhez, a győri alsó eszperesi kerülethez tartozik. Látogatás időpontja: 1748. március 9.

A templomra vonatkozó kérdőpontok:

1. Ez a helység a kisbaráti anyaegyházhoz tartozó fiókegyház. Tőle félórányi távolságra van. Máshova nem is lehetne csatolni.

2. A templom Szent Mária Magdolna tiszteletére épült 70 évvel ezelőtt. Konszekrálv

nincs. Búcsúünnepét megtartják. Búcsúkiváltsága és ereklyéi nincsenek. A templomon kívül más szent hely nincs.

3. A templom megfelelő állapotban van. Saját költségén kell javítani. Kriptája nincs.

4. Állandó, biztos fenntartási alapja, telke nincs. Minden jövedelme a hívek adományaiból származik.

5. Végrendeleti hagyaték nincs.

6. 20 forint készpénze van, kihelyezett tőkéje azonban nincs.

7. Adósságok nem terhelik.

8. Elszámolást készíteni nem szoktak. A pénzek kezelését Hodonics János végzi. Templomi pénztárláda nincs.

9. Eltulajdonított telek nincs.

10. Felszerelés: ezüstkehely, 4 kehelyabrosz, 7 kehelykendő, 4 miseruha, misekönyv, szertartáskönyv, könyv, oltárelő, oltárterítő, szenteltvíztartó. Ezek tisztasága kielégítő. Monstrancia nincs.

11. Egyetlen oltárát a patróna tiszteletére emelték és konszekrálták. Orgona nincs. A harangokról azt állítják, hogy benedikálva vannak. A temető a templom mellett terül el, elég tágas, körül van árkolva, az eretnekekkel közösen használják.

12. Testvérület nincs.

13. Nyilvános körmenetet sohasem tartanak.

14. A köztereken sem szobrok, sem pedig keresztek nem láthatók.

15. A templomban profán tárgyat nem tartanak.

16. A földesúr és jelenlegi tulajdonos gróf Eszterházy József, kúriai bíró. Ha rendelkezik kegyúri joggal, ezt csak az alapítás jogán követelheti.

18. Eretnek imaház nincs.

19. A templomnak egyáltalán semmije nincs.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. Ez a helység Kisbarátihoz tartozik. Ez kitűnik már az anyaegyházra vonatkozó összeírásból is.

2. Semmi viszály nincs a plébános és a földesúr, illetve a hívek között. Egyébként a hívek lelki gondozása ugyanúgy történik mint az anyaegyházban.

11. A szülész nő ugyanaz a személy, mint Kisbarátiban.

13. Eretnek prédikátor nincs.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép magyar anyanyelvű.

2. Felnőtt: katolikus 100, luteránus 18,

gyerek: katolikus 30, luteránus 6.

Hitehagyott nincs.

3. A lakosok a szent dolgokat megbecsülik. A plébánosnak megadják a tiszteletet és az őt illető járandóságot is.

4. A hivatalos ünnepeket megtartják.

5. Kirívó rossz tulajdonságot nem említhetnek.

A plébániai jövedelemre és épületre vonatkozó kérdőpontok:

1. Plébániaépület nincs.

2. Ezért tartozni sem kell.

3. A jövedelem 15 forintot tesz ki. Más egyébbel nem rendelkezik, amit ebben a pontban meg kellene említenem.

4. Nincs eltulajdonított ingatlan és panaszok sem merültek fel a jövedelmek körül.
5. Stóladíjszabás: keresztelés 25 dénár, egyházkelő 5 dénár, esküvő 2 máriás, temetés 1 máriás. Ettől nem tér el sohasem.
6. Itt szabad stóla nincs.
7. A stólajövedelem körülbelül 4 forintot ér el.
8. Plébániai leltári tárgy nincs.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. E helység lakói iskolamester alkalmazást nem tartják szükségesnek. A kisbaráti iskolamesternek halottkísérésért 25 dénárt adnak.
8. Eretnek iskolamester nincs, sem ügyüknek szorgalmazója.

Szemere

A győri egyházmegye Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. Látogatás időpontja: 1748. március 10.

A templomra vonatkozó kérdőpontok:

1. Ez a helység győmrői anyaegyházhoz tartozó filiális község. Tőle órányi távolságra van és nem lehet megfelelőbben máshova csatolni.
2. Ezen a napon plébániatemplomot nem találtam, ezért a szentmisét egy bizonyos magánházban végeztem. És sajnálattal tapasztaltam, hogy az istentiszteleteket egyáltalán nem illő körülmények között végzik. Új templom építése mégsem látszik szükségesnek, mert biztos remény van arra, hogy a kálvinisták által egykor eltulajdonított templomot vissza lehet tőlük szerezni.
3. Templom nem lévén, karbantartási gondok nincsenek.
4. Az említett – birtokba veendő – templom számára van már egy 6 mérős föld. Állandó és biztos fenntartási alap azonban nincs, így minden jövedelmet a hívek bőkezűségéből remélnek.
5. Végrendeleti hagyaték nincs.
6. A visszaszerezhető templom részére 15 forint van megbízható személyeknél elhelyezve, akik a kamatokat rendszeresen fizetik.
7. Adósság nincs.
8. Az elszámolás minden esztendőben a helység bírái előtt szokott történni. A jövedelmek kezelését Fekete Márton végzi. A templomi pénzek őrzésére két kulccsal ellátott alkalmas láda van.
9. Eltulajdonított ingatlan nincs. Az istentiszteletek céljára szolgáló felszerelés csak nagyon szerény, egyetlen elrozsdásodott rézkehely, 2 kehelyabrosz, 3 kehelykendő, 3 kopott miseruha, misekönyv, oltárelő, oltárterítő. Mindezeket az idő már elviselte és így el is piszkolódtak. Monstrancia nincs.
11. Az említett privát házban oltár helyett egy kis asztalt állítottak, rajta hordozható oltárkő van, a pecsétje sértetlen. A kis harang benedikálva van. Orgona nincs. A kerítés nélküli temető igen terjedelmes, a templomtól nagyon távol van, az eretnekekkel közösen használják, benedikálva nincs.
12. Testvérület nincs.
13. Évente hat alkalommal újhoid-vasárnaponként a téti szent forráshoz szoktak körmenetileg elmenni a szokásos rendben.
14. A köztereken felállított keresztekre kevés gondot fordítanak.

15. A templomot helyettesítő házban profán dolgot nem tartanak.

16. Földesurak és a helység jelenlegi tulajdonosai név szerint: néhai Eszterházy János gróf koronaőr özvegye, tekintetes Csapó Sándor úr, Mécsery Dániel, Török András, Böröcsy György, a méltóságos Szapáry család, a méltóságos Babocsay Károly úr és még néhány helybeli nemes. Egyiknek sincs jogi alapja a kegyuraság gyakorlásához.

18. A kálvinisták imaházként erőszakkal bitorolják azt a templomot, amelyet néhai jámbor elődeink Szent Lőrincz vértanú tiszteletére építettek. E templom hossza 6, szélessége 3 öl. Nem tudják melyik évben épült. Úgy hiszik, hogy az eretnekek körülbelül 60 évvel ezelőtt foglalták el. Pedig ez a falu nem artikuláris hely.²⁰¹

19. Sem könyvek, sem más leltári tárgyak nincsenek.

A lelkipásztorra és lelkipásztorkodásra vonatkozó kérdőpontok:

1. Ez a hely a gyömrői anyaegyházhoz tartozó leányegyház, amint ez ennek alább következő összeírásából is ki fog tűnni.

2. A plébánosnak a földesurakkal általában nincs vitája, viszont a híveivel nincs jó viszonyban. A hívek lelki gondozása ugyanúgy történik, mint az anyaegyházban.

11. A szülésznő nemrégén hunyt el. Még bizonytalan kit választanak helyébe.

13. A kálvinista prédikátort Kiss-Várday Jánosnak hívják. Elődeit, mint mondják, körülbelül 60 évvel ezelőtt hívták ide. Ő első éve szolgál itt, jelenlétének törvényes alapját az elévülésben látja.²⁰² A plébánossal jó viszonyban van, az ő illetékességét semmiben sem zavarja.

A hívekre vonatkozó kérdőpontok:

1. A nép magyar anyanyelvű.

2. Felnőtt: katolikus 316, luteránus 133, kálvinista 63, gyerekek: katolikus 120, luteránus 62, kálvinista 23.

Hitehagyott: 5.

Ez utóbbiak: öreg Tálonné, Nagy János, Nagy László, Tokvicsné, Forintos Jánosné.

3. A lakosok a szent dolgokat megbecsülik, a prédikáción és a hitoktatáson részt vesznek szorgalmasan. A plébánosnak a kellő tiszteletet és a neki járó fizetséget azonban már nem adják meg.

4. A hivatalos ünnepeket „csak azértse” tartják meg.²⁰³

5. Nagyon eluralkodott közöttük a részegeskedés, valamint ennek csatlóssai: a fajtalankodás és a káromkodás.

A plébániai épületre és jövedelemre vonatkozó kérdőpontok:

1. Plébániaépület nincs.

2. Ezért nem is kell javítani.

3. Páronként 25 dénárt, fél mérő rozst,²⁰⁴ fél mérő tiszta búzát adnak. Úgy mondják, hogy ezekből 8 forint és 32 mérő jön össze. Egyéb bevétel nincs.

4. Elidegenített telek nincs. Panaszok sincsenek a jövedelmek körül, csak a szedecimát nem kapja meg.²⁰⁵

5. Kereszteléskor kenyeret és kalácsot adnak,²⁰⁶ egyházkelőkor kenyeret és garast, esketéskor 50 dénárt, temetéskor 25 dénárt. Ezt a díjszabást betartja.

6. A plébánosnak szabad stólája van akkor, ha idegeneket esket és tőlük legfeljebb 2 forintot kérhet.

7. Az évi stóla jövedelme 5 forintot ér el.

8. A plébániának leltári tárgya nincs.

11. A prédikátor lakása szármalmas állapotban van. Valamikor a katolikusok és a kálvinisták közös munkával és költséggel építették. Jelenleg a javítást saját maguk végzik.

12. A prédikátornak 14 mérő földje van és kap 3 szekér szénát. Összes jövedelme 20 forintot és ugyanannyi mérő gabonát tesz ki.

Az egyházi alkalmazottakra és azok jövedelmére vonatkozó kérdőpontok:

1. A katolikus kántor neve: Szalkay György, csak magyarul beszél, a hitvallást nem tette le. Nem valami nagyok az értelmi képességei, a hit elemeiben is csak kevésbé jártos. Amit azonban tud, azt az iskolásokkal alaposan megtanítja.

2. Jó erkölcsökkel ellenkezőt nem lehet róla állítani.

3. Plébánosát tiszteli, tőle való függését elismeri.

4. A templomi és templomon kívüli kötelezségeinek – képességeinek megfelelően – eleget tesz.

5. Lakása a legnyomorúságosabb állapotban van. Javítása a templom pénzéből történik.

7. Páronként 10 dénár és 1/4 mérő gabonát adnak neki. Ebből 4 forint és 10 mérő gabona jön össze. Van azután egy darab 4 mérő földje, amelyet a község szokott bevetni. Kap még 2 szekér fát és 10 dénárt halottkísérés alkalmával.

8. A kálvinista rektornak megfelelő lakása van. Fenntartásához hívei járulnak hozzá. Évente 10 forintot és ugyanannyi mérő gabonát kap.

A szemerei templom kihelyezett tőkái:

Ezekre vonatkozólag csak zavaros kötelezvényeket olvastam.

Csupor Pál tartozik 15 forint-tal.

Összesen 15 forint

Fölpéc

Győri egyházmegye, tekintetes Győr vármegye és a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. Látogatás időpontja: 1748. március 11.

1. Templom. Ez a helység fiók-egyház és a győmrői anyaegyházhoz tartozik, amint ez az anyaegyház alább következő összeírásából ki fog tűnni. Attól félóránnyira fekszik és máshova csatolni nem lehet.

2. E helységben katolikus templom nincsen. Ennek, vagy legalább nyilvános imaház engedélyezésének szükségét magam is látom, csatlakozva az ezt igénylő lakosokhoz. Mindaddig, amíg a könyörületes Isten örökségünket, (tudni illik a luteránusok által erőszakkal bitorolt templomot) vissza nem juttatja, minden idevonatkozó kérdőpont tárgytalan.

13. Nyilvános körmenetek nincsenek.

14. A Szentháromság tiszteletére emelt szobornak karbantartására 13 forint készpénz van.

16. Földesurak és a helység jelenlegi birtokosai a következők: a nagyméltóságú néhai Eszterházy János gróf úr özvegye, a méltóságos Szapáry család, méltóságos Fekete György úr, tekintetes Török András, Rátky, Bay Ferenc urak, Hraboczky úrnő és igen sok itt lakó nemes.

18. A luteránusok imaházként bitorolják a mi jámbor elődeink által a Kisboldogasszony tiszteletére épített templomot. Hogy melyik évben készült, meghaladja az emberek emlékeztétét. A templom hossza 5, szélessége pedig 2 és fél öl lehet. Ravaszszággal és

erőszakkal tulajdonították el tőlünk kb. 60 esztendővel ezelőtt. Említésre méltónak tartom, hogy ez a tőlünk elvett imaház ma is évenként 17 szőlő után kap tizedet. Továbbá, hogy a luteránusok által bitorolt harang egy katolikus nőnek jámbor hagyatékából lett véve. Nem artikuláris hely.

A plébános és a hívek lelki gondozása:

1. Itt plébános nincsen, a helység a gyömrői anyaegyházhoz tartozik.

2. A (gyömrői) plébános a földesurakkal és a hívekkel jó viszonyban van. Egyébként a hívek lelki gondozása ugyanúgy megy, mint az anyaegyházban.

11. A szülész nő katolikus, jó erkölcsű, a hitvallást letette. Hogy a keresztség kiszolgáltatásához kellő oktatást kapott-e, nem tudtam megállapítani.

13. Az evangélikus prédikátort Bárán János-nak hívják. Elődei körülbelül 60 évvel ezelőtt jöttek ide a főbb földesurak tudta nélkül, a lakosok hívására. A jelenlegi prédikátor 6 év óta végzi itt szolgálatát egyedül azon a jogon, – amint ismeretes, – hogy régóta birtokolják ezt a hivatalt. Ő a gyömrői plébános tekintélye és joghatósága ellenére egy hívét, bizonyos gyömrői luteránust, minden előzetes hirdetés nélkül megeskettett. Igazolta neki szabadállapotát, hogy kánonjogi akadály nem köti, pedig az illető egy hajadont teherbe ejtett, valószínűleg házassági ígérettel.

A nép.

1. Magyar anyanyelvű.

2. Katolikus felnőtt 115, gyermek 54,

Luteránus felnőtt 399, gyermek 98,

Kálvinista felnőtt 33, gyermek 12,

Hitehagyott 8.

Ez utóbbiak neve: Csizmazia Márton, Dósa Rebekka, Gerencsér Ilona, Csehi Ferencné, Kéry István, Faddy Anna, Csicsek Györgyné, Barbél János.

3. A plébános tanúsága szerint a katolikusok a szent dolgok iránt tisztelettel viseltetnek, a templomba eljárnak, a szentbeszédén és a hitoktatáson résztvesznek. Meg van elégedve az iránta tanúsított tiszteletükkel és a neki járó fizettséget is megkapja tőlük.

4. A hivatalos ünnepeket nem szokták megtartani.

5. E helységben az igazságtalanság bűne hatalmaskodik. Ehhez társul az elnyomás a szegénységben élő katolikusokkal szemben, akiket mind a nemes, mind a nem nemes luteránusok a helység minden jövedelméből kizárnak. És nem alszik a bujaság sem, sem ennek szülőanyja, a részegeskedés.

A plébéniaház és jövedelem.

1. Plébéniaház nincsen.

2. Így ez javításra sem szorul.

3. Az egyes házaspárok 12 dénárt és fél mérő gabonát adnak, ez évenként talán 1 forintot és 5 mérő gabonát tesz ki.

4. Plébániai föld nem volt, így el sem vehették. A járandóság körül vitás dolgot nem vettem észre.

5. Keresztelés után kenyér és tyúk, egyházkelő után kenyér és 5 dénár, esketés után 50 dénár, temetés után 25 dénár jár. Házak megáldásakor egy pár tojást, vagy egy darab húst adnak. Ehhez a megszabott stólához pontosan alkalmazkodnak.

6. A plébánosnak szabad stólája akkor van, ha idegeneket esket és ennek címén egy imperiálist, vagy 2 forintot tesz ki.

8. Mivel plébánia-épület nincsen, így ahhoz felszerelési tárgyak sem tartozhatnak.

11. A prédikátor lakása jó állapotban van. Az imaház bevételeiből szokták javítani.

12. A prédikátornak 5 darab földje van és ez 12 mérőt teremhet. Az egyes házaspárok 25 dénárt és fél mérő gabonát adnak neki. Ezekből körülbelül 16 forint és 25 mérő jön össze. Ugyanezen prédikátor esketésért 25 dénárt, keresztelésért kenyeret és az egyház-kelőért 10 dénárt kér.

Az egyházi alkalmazottak és jövedelmük:

1. A halottakat a gyömörei katolikus iskolamester kíséri ki. Egyéb szolgálatot itt nem végez.

2. Ő az egyes házaspároktól 4 dénárt és negyed mérő gabonát kap, továbbá 12 dénárt halottkísérés esetén. Ezen kívül más járandósága nincsen.

8. A luteránus rektor lakása jó állapotban van, a katolikusok is hozzájárultak építéséhez munkával és költségekkel. Fenntartásához jelenleg csak az ő hitén lévők járulnak hozzá. Van egy darab 3 mérős földje, 2 szekér szénája, 1 szekér fája, évente 8 forintja (páronként negyed forint), temetéskor 12 dénárt kap és a harangozásért 5 dénárt.

Kiss-Pécz

A győri egyházmegye Győr vármegyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. Látogatás időpontja: 1748. március 11.

Templom.

1. Ez a helység Gyömöréhez tartozó fiókegyház, tőle félórai járásnyira fekszik. Más-hova csatolni nem volna megfelelő, legfeljebb a kajári, főapátsági plébániához.

2. Plébániatemplom nincsen. Úgy látom, hogy templom, vagy imaház építésére nincs is szükség. Így a templomra vonatkozó összes kérdőpontok tárgytalanok. Hasonlóképpen hallgatni kell a körmenetekről, szobrokról és feszületekről is, mivel itt ilyesmit nincsenek.

16. Földesurak és a helység jelenlegi birtokosai: nagyméltóságú özvegy Eszterházy Jánosné és a következő urak: Török András, Rátty Dániel, Jákint(?) József, özvegy Boronkay Sándorné, Torkoss Ádám.

18. A luteránusoknak megfelelő állapotban lévő imaházuk van, ezelőtt 20 évvel építették. Hosszúsága 5, szélessége 2 és fél öl lehet. Nem tudni, hogy a luteránusok mikor kerültek ide. Ők maguk sem merik állítani, hogy ez a hely artikuláris lenne.

A plébános és a hívek lelki gondozása.

1. Ahogyan már fentebb jeleztem, itt plébános nincsen.

2. A lelkek gondozása úgy történik, mint az anyaegyházban. A plébános és a földesurak, illetve a lakosok között vitás ügyek nincsenek.

11. A szülésznő luteránus, egyébként rendes életet él, a hitvallást letette. Hogy a szükségkereszttség kiszolgáltatását illetően ki lett-e oktatva, erről nem tudtam meggyőződni.

13. A luteránus prédikátornak Kucsán (?) István a neve. Hogy elődei mikor jöttek be ide, már nem emlékszik senki. Ő hat éve vezeti híveit. A földesurak tudta nélkül, a lakosok kívánságára érkezett ide, és a régóta fennálló birtoklás jogán maradt itt. A plébános joghatóságát nem zavarja.

A nép.

1. A nép magyar nyelven beszél.

2. Katolikus felnőtt 38, gyermek 19,

Luteránus felnőtt 264, gyermek 84,

Kálvinista felnőtt 12, gyermek 9.

Hitehagyott nincsen.

3. Kajár közelsége miatt a katolikusok az ottani templomba járnak. Így a plébános nem figyelhette meg, hogy mennyire szorgalmasak a templom látogatásában, a szentbeszédek és a hitoktatás hallgatásában. Tiszteletükről is ugyanezt mondja. Azt viszont állítja, hogy a neki járó fizettséget megadják.

4. Az eretnekeknek gyűlöletből fakadó kedves szokásuk, hogy a tiltott napokon csak azért is dolgozzanak.

5. Különösebb bűnös szokásuk nincsen.

A plébánia és jövedelme.

1. Itt plébániaépület nincsen.

2. Így javítása sem jöhet szóba.

3. A plébánia jövedelme az egyes pároktól fél pozsonyi mérő és 25 dénár. Egyéb nincsen.

4. Elidegenített telek (fundus) nincsen.

5. Keresztelésért és egyházkelőért egyaránt máriást, temetésért 40 dénárt és esketésért 2 máriást adnak.

6. A plébánosnak szabad stólája nincsen.

7. A stólapénzből évente 2 forint jöhet össze.

8. A plébániának leltári tárgya nincsen.

11. A luteránus prédikátornak jó állapotban lévő lakása van, amelyet hívei szoktak javítani (reparare).

12. Van továbbá 5 mérőt termő földje, kap 3 szekér szénát, minden telepestől (hospite) 1 kocsi fát, minden háztól 40 dénárt és fél mérő gabonát. Ez összegyűjtve talán kitesz 14 mérőt és 11 forint 20 dénárt.

Egyházi alkalmazottak és a jövedelmük.

1. Katolikus iskolamester nincsen. Mivel a kajári közel van hozzájuk, temetések alkalmával ő szolgál nekik.

7. Az iskolamesternek páronként negyed mérő gabonát és 10 dénárt, továbbá temetésért is 10 dénárt adnak. Az ő nemtörődomsége folytán nem egyszer meghaltat egyházi szertartás nélkül temettek el. Esetenként tetszése szerint mond nemet, amikor érte küldenek.

8. A luteránus rektornak kényelmes lakása van, karbantartását hívei végzik. Jövedelme házanként negyed mérő gabona és 12 dénár, ezekből összesen 6 mérő és 3 forint jön össze. Ezenkívül temetéskor 25 dénárt kap.

Gyömrő (Gyömrőrő)

A győri egyházmegye győr-vármegyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. A látogatás időpontja: 1748. március 12.

A templom.

Ez a helység anyaegyház, amelynek 4 fiók(leány)egyháza van: Szemere, Fölpéc, Kisspéc és Szerecsen.

2. Plébániatemplomát Szent Mihály főangyal tiszteletére emelték. Hogy mikor, nem lehet tudni. Kónszekrálya nincsen. Búcsúnapját Szent Mihály főangyal ünnepén tartják. Búcsúkíváltsága nincsen. Ereklék nincsenek, kápolna sincsen.

4. A templom épülete jó állapotban van. Karbantartása saját költségén történik. Kriptája nincsen.

3. Állandó fenntartási alapja, telke nincsen. Tehát minden jövedelme a hívek bőkezűségétől függ. Ezek nagy könyörgésre néha egyik-másik mérős földet bevetik.

5. Végrendeleti hagyatéka nincsen.

6. Készpénze, kihelyezett tőkéje nincsen.

7. Adóssága sincsen.

8. Az esetleges bevételekről évenként számadással tartozik a plébános és a községi bírák előtt Csizmazia István. A templom pénzének elhelyezésére két kulccsal zárható, erre alkalmas láda van.

9. Eltulajdonított telekről nem tudnak.

10. Nincs elegendő felszerelés. Ugyanis csak egy kopott rézkehely van, valamint 2 korporálé, 5 kehelykendő, 2 miseruha, misekönyv, szertartáskönyv, oltárelő, oltárterítő, szenteltvíztartó. Ezek valóban tiszták. Van még 2 miseing és egy karing.

11. Az oltárkő sértetlen. Egyetlen oltára van, amelyet a templom patrónusának tiszteletére állítottak. Nincsen konszekrálna. Orgona nincsen. (*Organum* non est.) Van egy kis benedikált harang. A temető elég tágas, be van kerítve. Úgy tudják, hogy benedikálva van, az eretnekek mégis abba temetkeznek.

12. Vallásos testvérelet nincsen.

13. Nyolc nyilvános körmentet tartanak: Szent Márk és Szent Mihály főangyal ünnepén, valamint hat újhoid vásárnapon a téti szent forráshoz, megtartva a szokásba jött rendet.

14. Vannak szabadban felállított keresztek, ezeket lelkiismeretesen gondozzák.

15. A templomban profán (oda nem illő, világiak) tárgy nincsen.

16. Földesurak és jelenlegi birtokosok ezek: nagyméltóságú Eszterházy Ferenc gróf úr, méltóságos Szapári és Illésházi családok, báró Sigrái László, Zámoli György, az Illésháziak részének (porciójának) jelenlegi birtokosa Jáklín József úr és ezen kívül még sok nemes lakos. Az eddig gyakorolt püspöki szabad adományozás (*libera collatio*) kizárja a kegyúri jogot.

18. Eretnek imaház nincsen.

19. Egyetlen könyve sincsen, sem egyéb leltári tárgya.

A plébános és a hívek lelki gondozása.

1. A plébános világi pap, Deményi Antal a neve, 29 éves. Négy éve szentelték fel, három évet töltött lekipásztori munkában, más plébánián még nem volt, káplánra nincsen szüksége. A hitvallást letette. A három éves spekulatív teológiai tanulmányait Győrött végezte. Magyar anyanyelvű és valamennyire szlávul és németül is tud. Van latin és magyar Szentírása. Nemcsak a szükséges, hanem sok hasznos hitszónoklati, erkölcsstani és egyháztörténeti könyvei is megvannak.

2. A hívek, főleg a nemesek, nagy meg hasonlításban vannak vele. Az ő indulatosága és nyugtalan természete miatt távolodtak el tőle.

3. A püspöki és helynöki rendelkezéseket késedelem nélkül és buzgón hajtja végre.

4. A szentségek kiszolgáltatásában pontosságot és gondosságot mutat, hacsak bosszúra szomjas haragja késedelemre nem készteti. De az ő gondatlansága miatt senki se halt meg a keresztség és bűnbánat szentsége nélkül. A szentségek kiszolgáltatásakor nem követel semmit.

5. Az egyházi jog által megkívánt házasságkötés előtti hirdetéseket nem mulasztja el és kihirdeti az ünnepeket és a böjtöket is. A kereszteleket, házassultakat és a meghaltakat az anyakönybe pontosan beírja.

7. A tabernákulumot, a szent olajokat és az egész templomot is tisztán tartja. Az Oltáriszentség előtt az öröklámpa nincsen meg, és még remény sincsen arra, hogy erre a célra alapítványt tegyenek. Keresztkút nincsen.

8. Az Oltáriszentséget havonta újítja meg.

9. Az istentiszteletek rendje úgy kívánja, hogy ünnepnapokon a szentmisét felváltva végezze az anyaegyházban, illetve Szemere fiókegyházban. Így a szentmise néha 11-kor, sőt néha 1/2 12-kor kezdődik és utána van a szentbeszéd. Az istentiszteleteknek ezt a rendjét a lakosok legnagyobb sérelmüknek tartják.

10. Minden ünnepen tart szentbeszédet, hitoktatást csak nagybőjtben és az ádventben tart délután 3, vagy 4 órakor. Az ősi hitre hét lelket térített vissza. Ezek: Kovács Erzsébet, Balog János, Varga Judit, Szücs Judit, Fejes János, Tóth István. (Ez csak hat!).

11. A szülésznő katolikus, rendes életet él, a hitvallást letette és a szükségkeresztelés módját megtanulta.

13. Eretnek prédikátor nincsen.

A nép.

1. A nép magyar nyelven beszél.

2. Katolikus felnőtt 326, gyerek 140,

Luteránus felnőtt 8, gyerek 6,

Kálvinista felnőtt 13, gyerek 8.

Hitehagyott nincsen.

3. A lakosok eleget tesznek köteleységüknek a jámborságot illetően: a templomba szorgalmasan járnak, a szentbeszédre és a hitoktatáson résztvesznek. A plébános azt mondja, hogy az iránta tanúsított tisztelettel meg van elégedve és hogy a neki járó fizetéseket megadják.

4. A dekretális ünnepeket nem tartják meg. (Lásd 37. sz. jegyzet).

5. A részegeskedés, illetve ennek gyermeke, a parázñaság van elterjedve közöttük.

A plébánia és annak jövedelme.

1. A plébániaépület jó állapotban van.

2. Karbantartását szükség esetén a község köteles végezni.

3. Két darab földje 5 mérőt terem és ezeknek művelése a falu kötelessége. Minden egyes házaspár 25 dénárt fizet, gabonából pedig az egésztelkes egy mérőt, a féltelkes pedig fél mérőt ad. A négy ökrös telepések (hospites quatuor boum) 1–1 kocsi fát szolgáltatnak, mások szintén, tehetségük szerint, egy-egy kis szekérrel. A falu ad 2 szekér szénát. A szedecima 5 krajcárt hoz. Báró Sigray László jámbor alapítványából van 2 darab földje a plébániának, amelyek 2–2 mérősek. Jámbor alapítványt mondtam, de a lehetetlen feltételek és az elviselhetetlen teher miatt erről szó sem lehet. Ezért a plébánia a rá rótt kötelezettségnek eddig sem tett eleget és remélem, hogy a jövőben sem fog.

4. Elidegenített telek nincsen.

5. Kereszteléskor kenyeret, kalácsot adnak, egyházkelőért 5 dénár, esketésért 50 dénár, temetésért 25 dénár, házszenteléskor egy darab kolbász jár. Visszaélést nem említhetnek.

6. Szabad stólája csak idegenek esketésénél van, és ez 2–3 forintot jelent neki.

7. A stólajövedelem évente 6 forintot ér el.

8. A plébániának leltári tárgya nincsen.

11. Prédikátorlakás nincsen.

12. Más egyéb sincsen.

Az egyházi alkalmazottak és jövedelmük.

1. Van iskolamester, Szalai Boldizsár a neve, csak magyarul beszél. A hitvallást nem tette le. Képzettsége csekély, de elegendő a hit alapjainak tanításához. Az iskolásokat gondosan oktatja.

2. Jó erkölcsű ember.

3. A plébános iránt tiszteletet tanúsít és függésének tudatában van.

4. Kötelezettségeit teljesíti a templomban és azon kívül is.

5. Az iskolamester lakása nyomorúságos. (*Habitaculum vile*) Ezért részére a község minden esztendőben vesz 2 mérő gabonát. Karbantartása a falu kötelessége lenne, de ezt nem teljesíti.

7. Az iskolamesternek minden egyes pár negyed mérő gabonát, 12 dénárt és 1 kenyeret ad. Állandó telke nincsen. Ugyancsak a község ad 1 kocsi szénát. Halottkísérésért 12 dénár jár.

8. Eretnek iskolamester nincsen.

Szerecsen

Ez a helység is a győri egyházmegye Győr megyei részében, az ugyanilyen nevű alsó esperesi kerületben fekszik. Az összeírást 1748. március 12-én kellett volna elvégezni. De a helység lakói minden erővel ellentálltak és az összeírás pontjaira minden válaszdát megtagadtak. Ezért panaszlevéllel fordultam Biró József úrhoz, a pápai uraság tisztartójához. Kértem, hogy vegye rá a szerecsenyieket a püspöki rendelkezések tiszteletben tartására. De ő még csak válaszra sem méltatott. Ezért dolgom végezetlen kellett távoznom.

Tét

A győri egyházmegye Győr megyei részében, az ugyanilyen nevű alsó esperesi kerülethez tartozik. Az összeírás 1748. március 13-án történt.

1. Ez a hely leányegyház. A gyarmati anyaegyházhoz tartozik és attól egy óra távolságra fekszik. Sokkal alkalmasabb lenne Gyömöréhez csatolni, mert ahhoz félúttal közelebb van és a nép is ezért könyörög. A kérést a gyarmati plébános is készséggel fogadja, csak azt kívánja, hogy Gecsét viszont öhozzá csatolják. Ennek lakói a közelség miatt már a jelenben is tőle kéri a szentségek kiszolgáltatását annak ellenére, hogy helynöki rendelkezéssel fiókegyházként Vaszarhoz csatolták őket.

2. A plébániatemplomot a községnek egyháza helyettesíti. Ebből nyilvánvaló, hogy nincsen olyan templom, amely az istentiszteletek végzésére alkalmas lenne. Így mondtam, hogy amely alkalmas lenne, mert megvannak az ép és elég erős falai annak a hajdani templomnak, amelyet a Mennybevitt Szűz tiszteletére emeltek, csak a tető hiányzik róluk. Hogy ez a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére épült régi templom a katolikusoké volt, azt az ajtó felett, a homlokzaton kőbe vésett felirat is világosan tanúsította. A lakosok hallomás alapján állítják, hogy ezt a feliratot a luteránusok irigységből és ravaszságból levakarták. Hogy ez a templom katolikus volt, megerősíti még az a tény is, hogy egy bizonyos utat, amely a királyi úttól különbözik és a templomtól Gyömöre felé megy, mindenki közönségesen „mise-út”-nak nevezi, még a nem katolikusok is.

Van még egy másik templom is, amely Páduai Szent Antal tiszteletére épült 1744-ben a SZENT FORRÁSNÁL, ahol is a szentély már előzőleg megvolt. Ez a templom kiváló

állapotban van. (In statu celebri: ragyogó állapotban, így is fordítható.) A számára felajánlott adományokból gondolják. Kriptája nincsen.

4. Szilárd fenntartási alapja, telke nincsen. Ebből következik, hogy jövedelme a hívek bőkezűségétől függ.

5. Jámbor végrendeleti hagyatékkal nem rendelkezik.

6. Készpénze semmi sincsen. Kihelyezett tőkében a gyarmati plébánosnál 100 forintja van. Kamatot azonban nem fizetett.

7. 670 forint adósság terheli, amelynek kamatait pontosan fizeti.

8. Minden esztendőben a méltóságos Vikárius úr előtt végeznek számadást. A jövedelmeket a plébános kezeli. A templom pénzének elhelyezésére két kulccsal zárható alkalmas ládája van.

9. Telke (fundusa) sohasem volt.

10. El van látva elegendő felszereléssel. Van 2 kelyhe, 1 rézből készült monstrancia, 9 korporálé, 15 kehelykendő, 5 miseruha, 3 miseing, 2 karing, 3 misekönyv, lámpa részben ezüstműből, részben pedig rézből. Ezek mind szép tiszták.

Ami Tét helyiségnek templomi felszerelését illeti: láttam egy réz kelyhet, miseinget, karinget, oltárkövet (a pecsétje ép), korporálét, 2 kehelykendőt, 2 miseruhát, misekönyvet, szertartáskönyvet és a szentolajok edényét. Más semmit.

11. A szentkúti templomban van 3 oltár, mindegyik sértetlen oltárkövel. A főoltár Szent Antal, a jobboldali mellékoltár Szent Anna, a baloldali pedig a Fájdalmas Anya tiszteletére van szentelve. Van orgonája és megszentelt harangja. Ennek a templomnak azonban nincsen temetője. – Tét helység temetője az említett régi templomot veszi körül és elég tágas. Nem lehet tudni, hogy megvan-e szentelve. Kerítése egyáltalán nincsen. Az eretnekeknek is temetkezési helyül szolgál.

12. Jámbor testvérület (Confraternitas) sem itt, sem Szentkútnál nincsen.

13. A szentkúti templomhoz évente hatszor újhold-vasárnapokon az Oltáriszentséggel nyilvános körmenetet tartanak.

14. Hogy itt, vagyis Téten, a képromboló luteránusok mennyire üldözik a kereszteteket, mutatja egy korábbi helyére visszavitt és újonnan felállított kereszt, amelyet gonosz emberek a helyéről az erdőbe hurcoltak és a Megfeszítettnek rajta függő képét gyalázatosan összeverték. Ezért a helység jámbor katolikus keresztényei azt panaszolják, hogy többé nem is merik felállítani ezeket az üdvös jelképeket. Polgár István téti egyházfi egy jámbor embertől 24 forintot vett át feszület felállításának céljára. Ezt azonban mégse merte felállítani, nehogy a luteránus lakosok azt dühükben megcsonkítsák, kiássák, vagy valami hasonló csúfságot üzenek vele.

15. Sem abban a kis házban, ahol jelenleg az istentiszteletet végzik, sem pedig a szentkútnál lévő templomban profán tárgy nincsen.

16. A földesurak és a helység jelenlegi birtokosainak neve: Nádasdy úr özvegye, Desán (Nesán ?) Sándor, Fiatt Ferenc, Márffy László, Ostffy N., Milkovics Jakab, Scheffer N. Kegyűri jognak semmi alapját sem látom.

18. A luteránusok 10 évvel ezelőtt fából építettek imaházat azon a helyen, ahol mintegy 50 éve az előző készült. Ennek már csak a romjai vannak. Vannak, akik még élnek és emlékeznek rá, hogy 50 évvel ezelőtt a luteránusok vallási gyakorlataikat a prédikátor házában végezték. Az újonnan épült imaház hosszúsága 7, a szélessége pedig 4 öl. Hogy az eretnekség mikor jött ide be, nem lehet tudni. Nem artikuláris hely.

A plébános és a hívek lelki gondozása.

1. Az anyaegyházra vonatkozó összeírásból ki fog tűnni, hogy ez a hely a gyarmati egyházhoz tartozik.

2. A földesurakkal és a hívekkel jó viszonyban van.

9. A lakosok egybehangzó tanúskodásából értesültem, hogy a szentmisét rendszer nélkül, 9, 11, sőt 12 órákor végzi. A lakosok nagyon zokon veszik a plébános úrnak ezt a rendetlen jövetelét. Azt is panaszozzák, hogy ünnepnapokon sohasem megy át, hanem csak minden harmadik vasárnapon. Egyébként a hívek lelki gondozása ugyanúgy folyik, mint az anyaegyházban.

11. A születő luteránus, jó erkölcsű. Nem ismeretes, hogy tett-e hitvallást és hogy ki van-e képezve. (ti. a szükségkereszttség kiszolgáltatására.)

13. E helység ágostai hitvallású prédikátorát Perlaky Jánosnak hívják, aki itt két éve szolgál. A földesurak tudta nélkül, híveinek a viszketege hozta ide (ex asseclarum pruritu introductus), jogtalanul tartózkodik itt. A plébánossal viszálya nincsen. Elődeiről nem lehet semmit sem tudni.

A nép.

1. A nép magyar anyanyelvű.

2. Katolikus felnőtt 133, gyermek 54,

Luteránus felnőtt 335, gyermek 22,

Kálvinisták összesen 7,

Hitehagyott 5.

Kovács Istvánnak Erzsébet nevű lánya, Kocza Mihály, Kiss János, Deli József cigányok.

3. Amikor az istentisztelet Téten van, a hívek általában megjelennek a szentbeszéd és a hitoktatáson. A plébános az iránta tanúsított tisztelettel és a fizetségek teljesítésével meg van elégedve.

4. Amikor az alkalom úgy hozza, az ünnepek megtartásának parancsát megszegik.

5. Az igazságtalanság bűne hatalmaskodik. A luteránusokat ugyanis a katolikusok elnyomni akarván, őket a falu közösségi jövedelméből kizárják, ebből csak a saját lelkészüknek és a kántornak adnak. A katolikusok kiűzik a faluból, a máshonnan jövőket letelepíteni nem engedik. A testi bűnökben Luthert ikertestvérként követik.

A plébánia és annak jövedelme.

1. Plébániaépület nincsen.

2. Így ez javításra sem szorul.

3. Jövedelem az egész telekkel rendelkező minden egyes házaspártól 1 mérő gabona, a zsellérektől fél mérő és 25 dénár. Más egyebe nincsen.

4. Telek (fundus) itt nem volt, nem lehetett tehát eltulajdonítani.

5. Keresztelésért kap egy kenyeret és garast, vagy tyúkot. Egyházkelőért kenyeret vagy garast, esketésért 50 dénárt, temetésért 25 dénárt. Ezekben túlzott követelése nincsen.

6. Szabad stólája nincsen.

7. A stólajövedelem évente kb. 1 forint 15 dénárt ér el.

8. A plébániának leltári tárgya nincsen.

11. A prédikátor lakása kitűnő állapotban van. Az imaház bevételeiből építették, abból is tartják fenn.

12. Telke 12 darab 30 mérős földből áll. Ehhez egy 5 mérős föld is tartozik, amelyet a rétekből hasítottak ki. Ezeket részben ő maga, részben a falu műveli. Az egyes pároktól kap 1–1 kocsí fát, a községtől 4 kocsí szénát: az évi jövedelemből így 18 forint jön be, ha a közlésnek hitelt adhatunk. Amennyiben minden telkes 1 mérőt, féltelkes fél mérőt tartozik neki adni, és ennek felének tiszta búzának kell lennie: úgy ezek összeszedése 70 mérőt jelent. Keresztelésért 2 kenyeret és tyúkot kap, esketésért pedig 50 dénárt.

Egyházi alkalmazottak és jövedelmük.

1. Katolikus iskolamester nincsen. Így temetéshez a szomszéd helységekből hívnak iskolamestert.

8. A luteránus rektor háza nagyon jó állapotban van. Amikor szükség van rá, javítását kötelességszerűen a falu végzi. Jövedelme: 2 mérő föld, 8 forint, páronként negyed mérő termény, 15 kocsi fa. Temetéskor 12 dénár.

Gyarmath

A győri egyházmegye Győr megyei részéhez, az ugyanilyen nevű alsó esperesi kerülethez tartozik. Az összeírás 1748. március 14-én történt.

1. Ez a helység anyaegyház. Az előbb leírt Tét az egyetlen filiája.

2. Van plébániatemploma, amelyet a Mennyekbe Felvett Szűz tiszteletére emeltek. (Hogy melyik évben, nem lehet tudni.) Konszekrálna nincsen. Búcsúnapját a Patróna ünnepén tartják. Hét évig teljes búcsúra szóló kiváltsággal bír. Ereklyéi nincsenek. Más templom itt nincsen.

3. A templom állapota: tetőzete hiányzik, az oldalfalak és a mennyezet deszkázata romokban van. Javítása a földesúr kötelessége lenne. Kriptá nincsen.

4. Sem fenntartási alappal, sem telekkel nem rendelkezik. Tehát minden jövedelme a hívek felajánlásából ered.

5. Jámbor végrendeleti hagyatékából 3 forintja van.

6. Van 6 forint készpénze és kihelyezett tőkében 278 forint 66 dénárja. A tőkék megbízható személyeknél vannak, a kamatok rendszeresen befolyának.

7. Adóssága nincsen. Minden évben elszámolást tartanak a plébános és a bírák előtt. A jövedelmek gondnoka Kiss János, neki a templomi pénzek őrzésére két kulccsal ellátott ládája van.

9. Telke régebben sem volt.

10. El van látva elegendő felszereléssel. Van: egy kehely ezüsből, egy másik rézből, monstrancia szintén rézből, áldoztató kehely, 4 korporálé, 12 kehelykendő, 4 miseruha, 2 misekönyv, szertartáskönyv, 2 miseing, 2 karing, egy pyxis (fémdoboz) ezüsből, egy másik rézből, 3 oltárelő, ugyanennyi terítő és szenteltvíztartó. Ezek tisztasága elfogadható.

11. Van 3 oltár és 2 hordozható oltárkő. Ezek egyikének a pecsétje törött. Konszekrálna nincsen egyik oltár sem. A főoltár a Mennyekbe Felvett Boldogságos Szűz, a jobboldali Jézus, Mária és József, a baloldali Rózsafüzér Királynője tiszteletére készült. Van orgona és 2 benedikált harang. A temető a templomot veszi körül, elég tágas, nincs bekerítve, benedikálása kétséges, az eretnekeknek nincsen benne helye.

12. Jámbor társulat nincsen.

13. Tizenkét körmenetet tartanak: szent Márk. Úrnap, a Mennybevitt Szent Szűz, a vaszari templom búcsúnapján, Szent Jakab apostol napján Móríchidán, és hat újhöld vásárnapon a szent forráshoz, odamenet és visszajövet a szokásos rendben történik.

14. A szabadban felállított keresztek karbantartása gondatlan.

15. A templomban profán tárgyak nincsenek.

16. A helység földesura és jelenlegi birtokosa a csornai premontreiek konventjének főtisztelendő prépost ura, aki először a jelenlegi plébános idejétkor próbálta kegyúri jogát gyakorolni „prezentáló-levél” adásával, de hiába. Mert kegyúri joga nincsen már azért sem, mert az esőverte templom ügyében már néhányszor felkeresték, de nem akar támogatást nyújtani.

18. Az eretnekeknek imaháza nincsen.

19. Egy kis imádságos könyvön kívül a templomnak leltári tárgya nincsen.

A plébános és a hívek lelki gondozása:

1. Ennek a helységnek plébánosa Fitzner () Antal, világi pap, 31 éves, 6 éve áldozó pap, 5 évet töltött lelkipásztori munkában, valamennyit ugyanezen a plébánián, másutt nem volt se káplán, se plébános, Győrött a két éves „teologia speculativa”-t végezte el, német és magyar nyelven beszél, németül jobban. Van 25 könyve: Szent Biblia németül és latinul, Tininus (?), *(valószínűleg* Tirinus I. Commentarius in s. scripturam, Tom. I. II.) Heger vasár- és ünnepnapi beszédei *(valószínűleg* P. Hehel: Die Lehre von den Gnadenmitteln), Pauli Gerardi Barsice (?) művei három kötetben *(valószínűleg* Paulus Gerardi S. J.: Vielfache Predigen auf alle Sonntage des Jahres, Augsburg, 1728.) Pázmány, Lohner Tóbiás, Pexenfelder, Franciscus Caccia 7 kötetben, Peuzinger, Hoffmeister János Római Katekizmus, Matthie Fabri vasárnapi és ünnepnapi beszédek, Claudii Georgii beszédei, Bossueth Jakab kommentárja a Titkos Jelentések Könyvéhez, a Tridenti Zsinat, Krisztus élete *(valószínűleg* Krisztus Követése). Káplánja nincsen.

2. Úgy látszik, a földesúrral nincsen jó viszonyban, a hívekkel azonban igen.

3. A püspöki és helynöki rendelkezéseknek engedelmeskedik.

4. A szentségek kiszolgáltatása terén kötelességét nem hanyagolja el. Ezért keresztség, vagy gyónás nélkül, – amint mondják, – nem halt meg senki. A szentségek kiszolgáltatása címen (külön díjat) nem követel.

5. Házasságkötések előtt a jog által előírt hirdetéseket nem hanyagolja el, sem azt, hogy kihirdesse az ünnepeket és a böjtöket.

6. Az anyakönyvbe a keresztelteket, házasultakat és megholtakat szorgalmasan beírja.

7. Tisztán őrzi a tabernákulumot és a szent olajokat. Az oltáriszentség előtt öröklámpa nem ég és nem is lát reményt valami alapítványra, amelyből ezt fenn lehetne tartani.

8. A szent Eucharisziát 14 naponként újítja meg.

9. Harmadik vasárnapon Tét filiálisban mondja a szentmisét, egyébként mindig az anyaegyházban. A miseáldozatot egyszer 8, máskor 9, vagy más órában kezdi, a prédikáció a szentmise után van. A litániát az iskolamester végzi délután 3 óra tájban. Az istentisztelettel kapcsolatban panaszt nem emeltek.

10. Ünnepnapokon szentbeszédet mond, vasárnapokon e helyett hitoktatást végez. Az ősi hitre 6 lelket térített vissza. Ezek: Tóth Anna, Márkus Katalin, Unger János, Kovács György, Katona Anna és a zsidó Dorhoffner Pál.

11. A szülész nő katolikus vallású, jó erkölcsű. Úgy tudják, hogy a hitvallást letette. A szükségkeresztezés módjára kioktatták.

13. Prédikátor nincsen.

A nép.

1. A nép magyar és német nyelven beszél. Azt mondják, a német nyelvűek vannak többségben.

2. A lakosok katolikus vallásúak: Felnőttek száma 479, gyermekeké 172. Hitehagyott nincsen.

3. A lakosok a szent dolgok iránt úgy ahogy tisztelettel viseltetnek. A szentbeszédken és a hitoktatáson nem nagyon törekednek jelen lenni. Tiszteletük a plébánossal szemben ilyen is, olyan is, tartozásaikat is csak igen nagy késedelemmel és kelleetlenül fizetik meg.

5. A bűnök közül a káromkodás kapott a többenél nagyobb erőre.

A plébánia és jövedelme.

1. A plébánia épülete megfelelő állapotban van.
2. Karbantartását szükség szerint a közösség végzi.
3. Van 8 mérős telke, amelyet a falunak kell megművelnie. A rét egyik évben 2, a másik évben 5 kocsi szénát ad. Az egyes háztól fél forint jár. A zsellérek páronként 25 dénárt adnak. Az egésztelkes 1 mérő rozsot, a zsellérek fél mérőt fizetnek jelenleg, (mert a plébános elállt attól, hogy búzát adjanak). Ezek összegyűjtve állítólag elérik a 40 forintot és a 80 mérőt. Fából minden ház egy kocsival szolgáltat. A szedecima (tizenhatod) az elmúlt évben 12 krajcárt és borból egy urnát hozott. A plébániának egyéb jövedelme nincsen. A plébániai könyvben (in libro parochiali) egy alapítvány van bejegyezve, amelyért négy énekes misét kell elmondani. A kötelezettségnek teljes mértékben eleget tesznek.
4. Telek elidegenítés nem történt. És a jövedelmek körül sincsenek viták.
5. Keresztelésért tyúkot és kenyeret, egyházközlőért kenyeret és garast, esketésért 75 dénárt, temetésért 25 dénárt adnak. Házszeneléskor polturát (1 1/2 krajcár), vagy kevés rozsot adnak.
6. Idegenek esketését illetően szabad stóla van szokásban. Ilyenek címén a fizettség egy imperiális. (Vagyis 1 Ft 20 krajcár.)
7. A stólajövedelem évente 10 forintot ér el.
8. A plébánia tulajdonát képezi három darab egy és feles búza és rozs-mérő. (Mérős, fél-mérős értendő).
11. Prédikátornak lakása nincsen.
12. Más egyéb sincsen.

Egyházi alkalmazottak és jövedelmük.

1. Van katolikus iskolamester: May Ignác. Csak németül beszél. A hitvallást nem tette le. A dolgát valamennyire érti. A hit elemeiben jártas. Ezekre az iskolába járó gyereket pontosan oktatja. Külön kántor nincsen.
2. Jóerkölcsű embernek mondják.
3. A plébános a vele szemben tanúsított tiszteletével és függésével meg van elégedve.
4. Kötelességének eleget tesz a templomban és azon kívül is.
5. Mivel az iskolamester lakása nyomorúságos állapotban van, nyilvánvaló, hogy amikor szükséges lenne, a község akkor sem javítja.
7. Évi jövedelem: minden pártól negyed mérő rozsot kap, ez 18 forintot tesz ki, kap 27 forintot, 6 mérős földje van, szénából egyik évben 5, a másikban 2 szekérrel jut neki. Halottkíséréskor 25 dénárt és kenyeret kap. Az évi harangozásért minden pártól egy kenyeret kap, ez összesen 110 darab.

A gyarmati templom kihelyezett tőkői.

Ezeket annyi dobozban találtam, ahány nevet felsorolok. Mivel németül vannak írva, nem olvastam őket, csak meghallgattam tartalmukat.

Sutner Mihály tartozik	15 Ft
Neitmajr Mátyás	15 Ft
Gottmajr Bertalan	15 Ft
Markl György	11 Ft
Herle Gáspár	14 Ft
Sándor Jakab	8 Ft
Semlovics Mihály	20 Ft
Satnigortner János	15 Ft

Heiler János	6 Ft	66 dénár
Oth János	8 Ft	
Tessler Mihály	34 Ft	
Nagy István	8 Ft	
Hotner Mihály	15 Ft	
Maroth György	15 Ft	
Krist Márton	15 Ft	
Long Mátyás	6 Ft	
Olenzer János	6 Ft	
Hasz Jakab	15 Ft	
Cenderle Mátyás	8 Ft	
Kripinger György	6 Ft	
Purga György	6 Ft	
Paumon Boldizsár	7 Ft	50 dénár
Paumon Bálint	3 Ft	50 dénár
Hungler József	6 Ft	
Összesen:	278 Ft	66 dénár

Ezen összegek *kamata* fejében 37 mérő gabona gyűlt össze. Van még egy 76 forintos jámbor alapítvány, amelynek kamatai a plébánost illetik azzal a kötelezettséggel, hogy négy énekes gyászmisét kell elmondania. Alapítványi iratok nincsenek.

A *téti szentkúti templomnak* Fitczer Antal gyarmati plébános úr tartozik 100 forinttal. Erről írás nincsen. A plébános úr a kamatokat sem fizette meg!

Csikvánd

A győri egyházmegye Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. A látogatás időpontja: 1748. március 15.

1. A helység sem anya-, sem fiókegyház. Gyarmathoz volna könnyen kapcsolható, tőle félórányira fekszik.

2. Plébániatemplom nincsen és ilyennek építésére, vagy nyilvános imaház építésére nincs is szükség, mivel itt nagyon kevés katolikus él. Nekik a szentségeket a gyarmati plébános szolgáltatja ki.

16. Földesurak és a helység jelenlegi birtokosai: Kiss-Faludy László és a pápai Somogyi Ferenc. Részükre kegyúri jog szóba sem jöhet.

18. A luteránusoknak kőből épült, jó állapotban lévő imaházuk van. Ennek hosszúsága eléri, vagy meg is haladja a 4 ölet, a szélessége pedig a 2 ölet. Létesítésének évére az emberek már nem emlékeznek. Nem állítható, hogy valamikor a katolikusoké lett volna. Hogy az eretnekek mikor jöttek be ide, nem tudhattam meg senkitől. Nem artikuláris hely.

A plébános és a hívek lelki gondozása.

1. A fentiekből sejtethető, hogy itt plébános nincsen.

11. A szülésznő luteránus, rendes életet él, hitvallást tett. Nem tudni, hogy a szükségkeresztelés módját ismertették-e vele.

13. A luteránus prédikátort Fekete Jánosnak hívják. Arról nem nyilatkoznak, hogy mikor iktatták ide be. A hosszú birtoklás (*iure usucapionis*) jogán tartózkodik itt. Egyik plébánost sem háborgatja.

A nép.

1. A nép magyar nyelven beszél.
2. A katolikusok teljes létszáma: 25
Luteránusok összesen 300
Kálvinisták körülbelül 12
Hitehagyott is van néhány: Csillag Ferenc ivadékai.
3. A kevés katolikusnak jámborságáról és az istentiszteletek iránti buzgóságáról senki sem számolt be nekem.
4. A dekretális ünnepeket eretnek gondolkodásmódjuknak megfelelően szívesen megszegik.
5. Nincsen tudomásom arról, hogy különösen elterjedt bűneik lennének.

A plébánia és jövedelme.

1. Plébániaház, sem más egyéb nincsen.
12. A prédikátornak silány lakása van. Szükség esetén a község javítja. Van 6 mérő telke és 1 kocsi szénája. Minden egyes házaspártól 25 dénárt kap. Az egésztelkes 1 mérő, a féltelkes fél mérő, a negyedtelkes negyed mérő gabonát ad. Kap egy kocsi fát minden olyan pártól, amely igavonó állatokkal rendelkezik.

Egyházi alkalmazottak és jövedelmük.

1. A mondottakból kitűnik, hogy itt katolikus mester nincsen.
8. A luteránus iskolamester lakása gyatra. Javítani a falu szokta. 6 forintot kap. Az egyes háztól negyed mérő gabonát, halottkísérésért 12 dénárt. Egyebet semmit.

Malomsok

1. A győri egyházmegye Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. A látogatás időpontja: 1748. március 16.

Ez a helység se nem anya-, se nem főkegyház. A gyarmati plébániához csatolható, tőle egy órányira fekszik.

2. Plébániatemplom nincsen és ilyennek építésére, vagy nyilvános imaház engedélyezésére nincs szükség.

3. Földesúr és a helység jelenlegi birtokosa a méltóságos Amadé László báró, akinek kegyúri joga még nem született meg.

18. A luteránus imaház falai erősek, de a tetőzet gyenge. Építésének időpontjáról semmi biztosat nem tudnak. Hosszúsága 7 öl is könnyen lehet, szélessége pedig 3. Hogy ez az épület valamikor a mienk lehetett, ezt sejteti a sekrestyének valamennyire kiemelkedő helye és ennek a falban előtűnő befalazott ajtaja. Hogy mikor jöttek ide a luteránusok, senki sem árulja el. Nem artikuláris helység.

A plébános és a hívek lelki gondozása.

1. Itt plébános nincsen, ezért a hívek lelki gondozására vonatkozó pontok tárgytalanok.

11. A nemrég elhalt szülész nő helyébe még nem választottak másikat. Mihelyt ez megtörténik, az illetőnek mindenképpen esküt kell tennie.

13. A luteránus prédikátort Kelemen Jakabnak hívják. Nem ismeretes, hogy első idejövetelük mikor történt. Ő körülbelül 10 éve szolgál itt. A hosszú birtoklás jogán (iure usucapionis) marad. Nem zavarja egyik plébánost sem.

A nép.

1. A nép magyar nyelvű.

2. Katolikus felnőtt kb. 8

Katolikus gyerek kb. 8

Luteránusok összesen kb. 200

Hitehagyott nincsen.

3. A katolikusok vallásosságát illetően nem történt megfigyelés, mert kevéssel ezelőtt költöztek ide.

4. Azt mondják, hogy a dekretális ünnepeket megtartják.

5. Különösen szembetűnő bűnről nem tett említést senki.

A plébánia és jövedelme.

1. A plébániának sem háza, sem más egyéb nincsen.

11. A prédikátornak nyomorúságos állapotban lévő háza van. A falu szokta javítani.

12. (Neki) 10 pozsonyi mérő telke van. Ennek a teleknek fele részét maga műveli. A falu 6 kocsi szénát gyűjt össze és hord be. Fát mindenegyes telepes (hospes) 1 kocsira valót szolgáltat. Az egésztelkes 1 köből, a féltelkes fél köből gabonát ad. Amikor ez összejön, állítólag 14 mérőt tesz ki, az összegyűjtött pénz pedig 3 forintot. Keresztelésért egy tyúk és 2 kenyér jár. Évente 7–8 keresztelést végez.

Az egyházi alkalmazottak és jövedelmük.

1. Katolikus iskolamester nincsen.

8. Luteránus iskolamester viszont van. Lakásának állapota silány. Karbantartását a falu szokta végezni. Évi jövedelme az egyes házaktól negyed mérő gabonából és 12 dénár-ból áll, és így 5 köből és 2 forint jön össze. Halottkísérésért 12 dénárt, temetési harangozásért 5 dénárt kap.

Móriczhida

A győri egyházmegye Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. A látogatás időpontja: 1748. március 16.

A templom.

1. Ez a helység anyaegyház. Két fiókegyháza van: Árpás és Rába-Szent-Miklós.

2. Van plébániatemploma, amelyet Szent Jakab apostol tiszteletére építettek. (Hogy melyik évben, azt senki sem tudta megmondani.) Konszekrálásáról sem tudnak. Búcsú-ünnepét a védőszent napján tartják. Búcsú kiváltsága nincsen, sem szent ereklyéi. Kápolna nincsen.

3. A templom épülete a falakat illetően elég erős, de a tetőzete beázik. Saját bevételeiből szokták javítani. Kriptája nincsen.

4. Minden második évben van 5 mérő telke. (Egyébként) semmi jövedelme sincsen a hívek adományain kívül, sem biztos és állandó fenntartási alapja.

5. Jámbor alapítványok nincsenek.

6. Készpénzben 70 forintja van, kihelyezett tőkében pedig 74 forint 30 dénár. Ezek kétes helyeken vannak kiadva és a kamatjukat se fizetik.

7. Adósság nem terheli.

8. Számadást nem készítenek minden esztendőben. Amikor elszámolnak, a plébános úr és az (urasági) intéző van jelen. A jövedelmek kezelését Csizmazia György végzi. Pénztárládája nincsen.

9. A templomnak nem volt semmije, amit elveszíthetett volna.

10. El van látva elegendő felszereléssel. Ezek: ezüstkehely, monstrancia rézből, 5 korpálé, 12 kehelykendő, 5 miseruha, misekönyv, 2 szertartáskönyv, 4 miseing, karing, 3 oltárelő, ugyanennyi oltárterítő. Ezek mind természetszerűleg az istentisztelettel vannak kapcsolatban, ezért nagyobb tisztaságot igényelnének.

11. Van 3 oltár, amelyek közül egyik sincsen konszekráva. A főoltár a Mennybevett Szűz, a jobboldali mellékoltár Szent Jakab, a baloldali Szent Klára tiszteletére készült. A két hordozható oltárkő ép állapotban van. Orgona van. Azt mondják, hogy a faluban lévő harang meg van áldva, a templom tornyában lévő másik azonban nincsen. A temető a templomtól nagyon messze van, elég tágas, nincs kerítése, nincsen megáldva. Más vallásúakat is temetnek ide.

12. Jámbor társulat nincsen.

13. Nyilvános körmentet tartanak szent Márk, Áldozócsütörtök és Úrnap ünnepén, valamint 6 újhold vasárnapon a téti szent forráshoz. Odamenet és visszajövet is megtartják a szokott rendet.

14. A szabadban felállított két keresztet jó állapotban tartják fenn.

15. A templomban nem tűnnek meg semmi profán tárgyat.

16. Ami a földesurat illeti: ténylegesen a nagyméltóságú Eszterházy gróf úr a birtokos. A prezentálás joga a Nagyszombatban lévő Szent Klára zárda apátnőjét illeti meg. Az általuk követelt jognak más alapja nem lehet, mint az, hogy a templom hajdan az övék lehetett. A fent említett kötelezettségüknek eleget tenni nem akarnak. Mint résztulajdonosnak, a méltóságos főapát úrnak, 4 alattvalója van itten.

18. Eretnek imaház nincsen.

19. A templomnak Káldy György és Pázmány Péter-féle könyve van. Leltár nincsen. Más egyébbel a templom nem rendelkezik.

A plébános és a hívek lelki gondozása.

Ennek a helységnek plébánosa Baranyai Gergely, világi pap, 31 éves. Negyedik éve áldozópap, és ezen a plébánián a harmadik évet tölti. A hitvallást letette. Káplán volt fél esztendeig Cenken. Budán egy évig erkölcsant, Győrben két és fél éven át spekulatív teológiát végzett. Magyarul beszél és németül is elegendően ahhoz, hogy gyóntatni tudjon. Van 24 könyve: Szent Biblia latinul és magyarul, Pázmány, Káldi, Klaus ünnepi és vasárnapi beszédei, Viera, Lazelde Zakariás, Marchantius, Szent Tamás, Kolonics, Illés István ünnepi beszédei, a Kalauz, Baranyai gyászbeszédei, Szabó István, Reifenstuel, Petrus Lombardi, Szabó István nagybőjti beszédei, Landovics István, Controversia Sebastiani Riedl, és egyéb, egyháziak számára hasznos könyv. Káplán nincsen.

2. Ő békére hajló ember és amiként a hívekkel is egyetértésben van, az urasággal is egyetértene, ha az is hajlandó lenne erre.

3. Ami a püspöki, vagy helynöki rendelkezéseket illeti, kötelességének eleget tesz.

4. A házassultakat, keresztelteket és megholtakat az anyakönyvekbe pontosan beírja.

5. A kötendő házasságokat kihirdeti, az ünnepeket és böjti napokat szintén.

7. A szentségház, a szent olajok és az egész templom nagyobb tisztaságot igényelne. Az oltárszentség előtt öröklámpa nincsen és még remény sincsen arra, hogy a jövőben szerezni lehetne. Keresztkút nincsen.

8. Az oltárszentséget 14 naponként újítja. (Amikor megnéztem) én is friss ostyákat találtam. A misék rendjét úgy tartja, hogy minden harmadik vasárnap a Szent Miklós leányegyházba megy. A mise fél 10 órakor kezdődik és utána van a szentbeszéd. Az istentiszteleteknek ezen rendje ellen senki sem emelt panaszt. A nagyobb ünnepeken vecsernyét tartanak délután 3 óra tájban.

10. Minden vasárnapon prédikál, hitoktatást azonban sohasem tart. Néhány személyt visszavezetett az ősi hitre, de nevüket nem tudja megmondani.

11. A szülészőnő luteránus, egyébként jóerkölcsű, a hitvallást letette, a szükségkeresztelés módját megtanulta.

13. Eretnek prédikátor nincsen.

A nép.

1. A nép magyar nyelvű.

2. Katolikus felnőtt 125, gyerek 58,

Luteránus felnőtt 153, gyerek 57,

Kálvinista 3,

Hitehagyott 1, Varga Balázs.

3. A katolikusok a vallási dolgokhoz jól viszonyulnak. A másvallásúak a szomszédos helységekben lévő templomaikat (synagogas) látogatják az általuk 1715-ben adott kötelezvény ellenére. A plébános azt mondja, hogy az eretnekek vele szemben valamelyes tiszteletet tanúsítanak, néhányan fizetnek (is), de sokan elmaradnak.

4. A dekretális ünnepeket megtartják.

5. A káromkodáson kívül egyéb (uralkodó) bűnük nincsen.

A plébánia és jövedelme.

1. A plébániaépület jó állapotban van, de az egyéb szükséges épületek hiányoznak.

2. Részben a mórchidaiaknak, részben pedig az árpásiaknak lenne a kötelessége az egész épület karbantartása. Jelenleg szükséges lenne a hiányzó részek megépítése, de nem teszik.

3. A plébániatelek 3 mérős. A falu ad 6 kocsi szénát. Az évi járandóság mindenegyes háztól fél mérő rozs és 25 dénár. Ez 27 mérő gabonát és 11 forintot eredményez. Mindenki 1 kocsi fát szolgáltat, akinek igavonó állatai vannak. A tizenhatod 9 krajcárt hoz. Egyéb nincsen.

4. A plébániateleknek, azaz az úgynevezett „Koldus-Telek”-ben lévő 3 darab földnek idegen kézbe jutása bizonyítható abból, hogy annakidején a prédikátorok is használták. Az Urban jámborul elhalt Matics Ferenc elmozdításáig szántotta, vetette, amint ezt maga a falu is elismeri. A jövedelmeket illetően panaszok nem merültek fel.

5. Keresztelésért kenyeret és tyúkot, egyházkelőért kenyeret és 5 dénárt, esketésért 50 dénárt, temetésért szeptenáriumot (7 krajcárt) adnak. Házszeneléskor tetszésük szerint adnak valamit. A megszabott stólán túl (a plébános) nem követel semmit.

6. Szabad stólája nincsen.

7. A stólajövedelem évente 3 forintot hoz.

8. A plébániának leltári tárgya nincsen.

11. Mivel prédikátor nincsen, lakása sem lehet.

12. Sem más egyéb nincsen.

Egyházi alkalmazottak és azok jövedelme.

1. Iskolamester van, Halász Tamás a neve. Magyar és német nyelven egyaránt beszél. A hitvallást nem tette le. Jól érti a dolgát. A hit elemeiben járta és ezekre az iskolás gyermekeket gondosan oktatja. Külön kántor nincsen.

2. Ami az erkölcsét illeti, az iskolamester jól viseli magát.

3. Az iskolamesternek a plébános iránti tisztelete és a tőle való függése teljes mértékben megvan.

4. Senki sem tagadja, hogy a kötelességeit teljesíti a templomban és azon kívül is.

5. Az iskolamester lakása jó állapotban van. A falu szokta javítani.

7. Van 3 mérős földje, 2 kocsi szénája, 3 kocsi fája. Minden háztól adnak neki 5 dénárt és negyed mérő gabonát.

8. Eretnek kántor nincsen, sem más valaki, aki előmozdítaná az eretnesség ügyét.

A móríchidai templom kihelyezett tőkái:

Árpás falu tartozik	50 Ft
Bósze Mihály	7 Ft
Horváth György	2 Ft
Németh János	3 Ft
másik Bósze Mihály	1 Ft
Bósze György	1 Ft
Sámson György	4 Ft
Egyedi Farkass István	3 Ft
Dombi István	3 Ft
Szentmiháli Kaszap István	2 Ft 30 dénár

Összesen

74 Ft 30 dénár

Csak arról az 50 forintról készült kötelezvény, amely az árpásiaknál van. A kamatok sem folynak be.

Árpás

A győri egyházmegye Sopron megyei részében fekszik, mint a móríchidai anyaegyház leányegyháza, a győri alsó esperesi kerület tartozéka. A látogatás időpontja: 1746. március 17.

A templom.

1. Ez a helység a móríchidai egyház leányegyháza. Tőle háromnegyed óra járásnyira van.

2. Itt plébániatemplom nincsen és nyilvánvaló, hogy ilyennek építésére nincs is szükség.

11. A temető elég tágas, nincsen sem bekerítve, sem megáldva. Az eretnekekkel közös.

13. A szabadban felállított kereszteket jó állapotban tartják fenn.

14. Ténylegesen birtokló földesurak a klarisszáknak nevezett nagyszombati apácák.

18. Eretnek imaház nincsen.

A plébános és a hívek lelki gondozása.

1. Az anyaegyházra vonatkozó összeírás már jelezte, hogy itt plébános nincsen.

2. A földesurakkal és a lakosokkal jó viszonyban van. Egyébként a hívek lelki gondozása ugyanúgy történik, mint az anyaegyházban.

11. A kevéssel ezelőtt elhunyt szülész nő helyébe még nem tudtak másik megfelelőt választani.

13. Eretnek prédikátor nincsen.

A nép.

1. A nép magyar nyelven beszél.

2. Katolikus felnőtt 218, gyerek 104,

Luteránus felnőtt 59, gyerek 36,

Kálvinista 1,

Hitehagyott nincsen.

3. A vallási dolgok iránt jó lélekkel vannak. Különösen buzgón vesznek részt a szentmisén, de úgy látszik, hogy a szentbeszédektől többé-kevésbé idegenkednek. A plébánosnak megadják a köteles tiszteletet és nem késlekednek a neki járó fizetségek dolgában sem.

4. A dekretális ünnepeket megtartják.

5. Különösképpen uralkodó bűn sincsen.

A plébánia és jövedelme.

1. Plébániaépület sincsen.

2. Így ez javításra sem szorul.

3. Van 2 holdnyi telke, amely 5 mérőt terem. A falu ad 6 kocsi szénát, a fa helyett 4 forintot, minden ház fél mérő gabonát és 25 dénárt. Ennek összegyűjtése kb. 25 mérő gabonát és 14 forintot eredményez. A szedecima 7 krajcárt jelent.

4. Elidegenített telekről senkinek sincsen tudomása. A járandóságokkal szemben nem emelt panaszt senki.

5. A stóla-díjszabás ugyanaz, mint az anyaegyházban.

6. Szabad stóla sincsen.

7. A stóla évente 2 forintra rug.

8. A plébániának leltári tárgya sincsen.

11. Prédikátorlakás sincsen.

12. Sem más egyéb.

Egyházi alkalmazottak és jövedelmük.

1. Az iskolamester ugyanaz, mint az anyaegyházban.

7. Egy darab földet saját pénzén vásárolt. Ezt a község szántja, veti el, hordja be, de ő maga aratja. Minden egyes ház negyed mérő gabonát és 5 dénárt ad. A község szolgáltat neki 1 kocsi fát és 1 szekér zöld takarmányt, amelyet az iskolamester maga kaszál le. Ha a plébános úr jelen van, a halottkísérésért nem kap semmit. De ha ő sincsen jelen, akkor szeptenárium jár neki.

8. Eretnek iskolamester sincsen. Olyan sincsen, aki az eretnokség ügyének előmozdítója lenne.

Rába-Szent-Miklós

A győri egyházmegye Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. A látogatás időpontja: 1748. március 18.

A templom.

1. Ez a helység fiókegyház, amely a mórichidai anyaegyházhoz tartozik és ettől félórányi távolságra van.

2. Plébániatemploma Szent Miklós tiszteletére épült. 1720-ban bővítettek. Nem tudni, hogy eredetileg mikor építették. Búcsúnapját a patrónus ünnepén tartják. Búcsúkíváltsága és szent ereklyéi nincsenek. Kápolna sincsen.

3. A templom épülete a falakat illetően jó állapotban van. Tetőzete azonban javításra szorulna. Javítása részben a helység, részben pedig a nagyméltóságú győri püspök úrnak, mint földesúrnak költségén szokott történni. Kripta sincsen.

4. Összes telke 1 db 2 mérős föld, amely körülbelül 5 forintot hoz. Egyébként biztos és állandó fenntartási alapja sincsen, így jövedelme a hívek jóakarától függ.

5. Jámbor hagyaték sincsen.

6. Sem készpénze, sem kihelyezett tőkéi nincsenek.
7. Adóssága sincsen.
8. Amikor van valami készlete, amelyről számadást kell végezni, akkor ezt a plébános és a bírák előtt végzik el. A templom pénzének őrzésére két kulccsal zárható ládájuk van.
9. Elidegenített telek nincsen.
10. Van a templomnak egy kelyhe, amelynek felső része ezüstből, az első pedig rézből készült, 4 korporáléja, 4 kehelykendője, 4 miseruhája, 1 kopott misekönyve, 1 semmitérő szertartáskönyve, miseingje, karingje, szentelvíztartója, oltárelője és oltárterítője, amelyek mindenképpen nagyobb tisztaságot igényelnének. Egyebe nincsen.
11. Egy oltára van Szent Miklós tiszteletére. Konszekrálván nincsen, oltárköve ép. Van két harangja, mindkettő megáldva. Orgona nincsen. A temető elég tágas, be van kerítve, a templomtól nagyon messze van. Nem tudni, hogy meg van-e áldva, eretnekeket nem temetnek bele.
12. Jámbor egyesület nincsen.
13. Nyilvános körmenetet nyolcszor tartanak: Szent Márk ünnepén, Úrnapi ünnepének nyolcadikára eső vasárnapon és 6 újhoid-vasárnapon a szent forráshoz, a szokott rend szerint.
14. A szabadban felállított szobrok és keresztek jó állapotban vannak.
15. A templomban profán tárgy nincsen.
16. A helység földesura és jelenlegi birtokosa nagyméltóságú vánkői gróf Zichy Ferenc úr, győri püspök, akit – úgy látszik – az építés és restaurálás alapján illet meg a kegyúri jog.
18. Eretnek imaház nincsen.
19. A templomnak (könyveket illetően) semmije sincsen.

A plébános és a hívek lelki gondozása.

1. Ebben a helységben plébános nincsen, amint már utalt erre az anyaegyházra vonatkozó összeírás.
2. A földesurakkal és a hívekkel a plébános jó viszonyban van. A hívek lelki gondozása úgy történik, mint az anyaegyházban.
11. A szülészőnő katolikus, jó erkölcsű, a szükségkeresztség kiszolgáltatására ki van képezve.
13. Prédikátor nincsen.

A nép.

1. A nép magyar anyanyelvű.
2. Katolikus felnőtt 113, gyerek 50,
Eretnek nincsen, és így hitehagyott sem.
3. A lakosok a vallási dolgok iránt buzgóságot tanúsítanak. Templomba járnak és a prédikációkat is meghallgatják. A plébánosnak a tiszteletet és a járandóságokat is megadják.

A plébánia és jövedelme.

1. Plébániaépület nincsen.
2. Így nincsen szó javításáról sem.
3. Mindenegyik ház fél mérő gabonát és 25 dénárt fizet. Ez összegyűjtve 12 mérőt és 6 forintot tesz ki. A szedecima 6 krajcárt jelent. A község ad 2 kocsi szénát. Más egyéb járandóság nincsen.
4. Elidegenített telekről nincsen tudomása senkinek. És a fizetségeket illetően sincsen semmi vita.

5. Keresztelésért kenyeret és tyúkot, egyházkelőért kenyeret és 5 dénárt, esketésért 50 dénárt, halottkísérésért szeptenáriuszt (7 krajcárt) adnak. Ennél többet követelni nem szokott.

6. Szabad stólája nincsen.

7. Az évi stólabevétel 1 forint 50 dénárt ér el.

11. Mivel prédikátor nincsen, így lakása sem lehet.

12. Sem más egyebe.

Egyházi alkalmazottak és jövedelmük:

1. A katolikus iskolamester neve Simon István, csak magyarul beszél. A hitvallást nem tette le. Jól érti a dolgát, a hit elemeiben jártas és ezekre az iskolás gyermekeket gondosan tanítja. Külön kántor nincsen.

2. Erkölcsi magatartása jó. A plébános az iránta tanúsított tisztelettel és függőségének elismerésével meg van elégedve.

4. Kötelességeit ellátja a templomban és azon kívül is.

5. Lakása megfelelő állapotban van. Javítását a lakosok szokták végezni és javítják is, amikor erre szükség van.

7. Van egy darab 2, vagy három mérős szántóföldje, amelyet a falu szánt meg és hordja be a terményt, de a mesternek kell learatnia. Adnak neki 3 kocsi zöldtakarmányt, ezt ő kaszálja le, de a falu hordja be. Akinek igás állatai vannak, egy-egy kocsi fát köteles adni, negyedtelkesek 12 kéve nádat, a zsellérek 6 kévét és minden ház fél mérő gabonát és 12 dénárt. Ezekből összejön 3 forint és 12 mérő gabona. Halottkísérésért szeptenáriumot (7 krajcárt) kap. Ez évente 7, vagy 9 garasra megy el.

8. Világos, hogy ebben a faluban eretnek kántor nincsen.

Rábaszentmihály

A győri egyházmegye Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. A látogatás időpontja: 1748. március 18.

A templom.

1. E helység anyaegyház. Két leányegyháza van: Bodonhel és Csécsen.

2. Plébániatemploma 1722-ben épült Szent Mihály főangyal tiszteletére. Konszekráva nincsen, búcsúnapját a védőszent ünnepét követő vasárnapon tartják. Búcsú kiváltságai nincsenek, sem ereklyéi. Kápolna nincsen.

3. A templom állaga közel van ahhoz, hogy rommá legyen. Karbantartásának felelős gazdája nincsen. Így mostani szükségben sem látunk senkit, aki segítségére siethetne. Kriptája nincsen.

4. Biztos és állandó fenntartási alapja, földje nincsen. Jövedelme teljesen a hívek jóakaratótól függ.

5. Jámbor alapítványai nincsenek.

6. Készpénzben 38 forint, kihelyezett tőkékben pedig 418 forint 15 dénárja van, többségében bizonytalan helyeken.

7. Adósságok nem terhelik. Elszámolás nem minden évben történik. Ebből a helység bírái a plébánost tudatosan kizárják. A gondnok Szili János. A templomnak pénztárládája nincsen.

9. A templomnak fennállása óta nem volt földje.

10. Elegendő felszereléssel van ellátva: Van egy rézkehely, monstrancia aranyozás

nélkül, 9 korporálé, 9 kehelykendő, 7 miseruha, misekönyv, szertartáskönyv, 2 miseing, karing, ezüst pyxis, oltárelő, oltárterítő, szenteltvíztartó. Mindezeket tisztán tartják.

11. Egy oltára van, Szent Ignác tiszteletére épült. Konszekrálna nincsen. Egy hordozható oltárköve van, ennek pecsétje ép. Orgonája nincsen. Van 2 harangja, ezeknek egyike nincsen megáldva. A temető elég tágas, a templomhoz közel van, be van kerítve, megáldása kétséges, az eretnekekkel közös.

12. Szeráfi Szent Ferenc jámbor Testvérelete működik itt néhai méltóságos Károli Lőrinc győri vikárius generális jóváhagyásával. A testvérelet előírása, hogy a tagok az újhold vasárnapokon nyilvános körmenetet tartsanak az Oltáriszentséggel és misét mondassanak és hallgassanak az élőkért, a következő napon pedig a megholtakért. Ennek az előírásnak eleget tesznek.

13. Nyilvános körmenetet Szent Márk ünnepén és Úrnapján tartanak.

14. A szabadban felállított szobrok és keresztek karbantartásáról gondoskodnak.

15. A templomban profán tárgyat nem őriznek.

16. Földesúr és a helység jelenlegi birtokosa főmagasságú Eszterházy Pál Antal, a kismartoni herceg. A kegyúri jogot talán az alapítás címén birtokolja. A templom nyomorúságos állapota mutatja, hogy kötelezettségének nem tesz eleget.

18. Eretnek imaház nincsen.

19. A templomnak leltári tárgyai nincsenek.

A plébános és a hívek lelki gondozása.

1. Ennek a helységnek plébánosa Cser Imre világi pap, 60 éves, 34 éve áldozópap. A lelkipásztori munkában 33 évet töltött: ezen a plébánián 23 évet, Miháliban 3 és Egyházasfaluban 7 évet. A hitvallást letette. A spekulatív teológia második évét Bécsben végezte. Magyar nyelven beszél és közepes fokban németül. 25 könyve van: Szent Biblia latinul és magyarul, Pázmány Kalauza, Fábri Mátyás Tripartituma, Poliantha SS. Canonum, Koppenstein, Engelgrave, Pirhing, Leiman, Római Katekizmus, Tridenti Zsinat, Plébánosok Tükre és hasonló, egyháziak számára szükséges könyvek.

2. A földesurakkal és a hívekkel nincs semmi vitája.

3. A püspöki és helynöki rendelkezéseket végrehajtja.

4. A szentségek kiszolgáltatásában tanúsított buzgóságát a hívek dicsérik. Nem emlékeznek senkire, aki a plébános gondatlansága folytán keresztség, vagy gyónás nélkül halt volna meg. A szentségek kiszolgáltatásakor külön díjat nem követel.

5. Esketések előtt a hármass hirdetést elvégzi, az ünnepeket és böjtöket kihirdeti.

6. Az anyakönyvbe csak a megkereszelteteket írja be.

7. A tabernákulumot, a szent olajokat és az egész templomot tisztán tartja. Az Oltáriszentség előtt öröklámpa nem ég és még remény sincsen arra, hogy ennek fenntartására valaki alapítványt tenne. A keresztkutat nagyszombaton és pünkösdi vigiliáján szenteli meg.

8. A szentostyákat kéthetenként újíttja meg.

9. Az istentiszteletek rendje úgy kívánja, hogy egyszer az anyaegyházban, második alkalommal Bodonhelyen, harmadszor pedig Csécsényben misézzen. A misét nyáron 9-kor, télen 10 órakor kezdi és utána mondja a szentbeszédet. Az istentiszteletek ezen rendjével kapcsolatban nincsenek viták.

10. Minden vasárnap tart szentbeszédet. Hitoktatást néha az ebéd után végez, máskor pedig szentbeszéd helyett. Az igaz hitre körülbelül 300 lelket térített vissza, közülük nem nevez meg senkit.

11. A születszűz katolikus, rendes életű, az eskütétellel elkötelezte magát (t.i. a katolikus hit mellett). A szükségkeresztezés módjára ki van képezve.

13. Eretnek prédikátor nincsen.

A nép.

1. A nép magyar anyanyelvű.

2. Katolikus felnőtt 210,

Katolikus gyerek 83,

Luteránus felnőtt 39,

Luteránus gyerek 16,

Hitehagyott nincsen.

3. A lakosok a vallási dolgokban buzgók. Templomba eljárnak, a miseáldozaton és a szentbeszédeken szorgalmasan résztvesznek, de a hitoktatásról távolmaradnak. A plébános iránti tiszteletük abban áll, hogy őt tudatosan nem sértik, de kevésre becsülik. A járandóságokat megfizetik.

4. A dekretális ünnepeket nem szokták rendszeresen megtartani.

5. Fő hiba itt a bírók részegeskedése.

A plébánia és jövedelme.

1. A plébánia épülete középszerű állapotban van.

2. Amikor szükséges, a hívek a fiókegyházbeliekkel közösen javítják.

3. A telek 3 darab 6 mérős földből áll, ezeket a falu műveli. 20 forintot kap készpénzben és ugyanennyi mérő gabonát. Van rétje is, amely 6 kocsi szénát terem és ezt a község gyűjti össze. Mindenki, akinek igás állatai vannak, egy kis kocsi fát szolgáltat. A szedecima 8 krajcár. Más egyéb nincsen.

4. Amikor a községben nem volt plébános, a szomszédok földeket tulajdonítottak el és az „elszántás” jelenleg is folyik. (... et in dies imminuunt). A fizetségek körül nincsenek panaszok.

5. Keresztelésért kenyeret és tyúkot, egyházkelőért kenyeret és 5 dénárt, esketésért 50 dénárt, halottkísérésért 12 dénárt, házszentelésért egy pár tojást, vagy egy darab füstölt húst adnak. Túlzott követelést nem említenek.

6. Szabad stójája nincsen.

7. Az évi stólabevétel 6 forintot ér el.

8. A plébániának leltári tárgya nincsen.

11. Minthogy prédikátor nincsen, lakása sem lehet.

12. Sem más egyebe.

Egyházi alkalmazottak és jövedelmük.

1. A katolikus iskolamester neve Vecsei János, aki csak magyarul beszél, ért a dolghoz, a hit elemeiben elegendően képzett és ezekre jól tanítja az iskolás gyermekeket is. Külön kántor nincsen.

2. Erkölcsei jók.

3. A plébános az iskolamester iránta tanúsított tiszteletével meg van elégedve.

4. Kötelességét teljesíti a templomban és azon kívül is.

5. Lakása igen nyomorúságos állapotban van. A hívek tartoznának javítani, de nem teszik.

7. Évenként két mérős földet kap. A falu szolgáltat 2 kis kocsi szénát, 3 kis kocsi fát. Minden pár ad negyed mérő gabonát és szeptenáriumot (7 krajcárt). Ezekből összejön 11 mérő (gabona) és 4 forint 50 dénár. Temetéskor 12 dénár.

8. Eretnek iskolamester nincsen.

A rábaszentmihályi templom kihelyezett tőkái:

A falu tartozik	96 Ft	55 dénár
Ugyancsak a falu	59 Ft	
Szintén a falu	100 Ft	
Lakó János	25 Ft	
Ugyanezen Lakó János	7 Ft	10 dénár
Németh Mihály	39 Ft	75 dénár
Sági Mihály	6 Ft	
Horváth Mihály	6 Ft	50 dénár
Lakó István	7 Ft	80 dénár
Kovács István	10 Ft	
Lengyel Zsigmond	31 Ft	
Lakó Mihály	2 Ft	25 dénár
Molnár György	11 Ft	20 dénár
Juhász György	6 Ft	
Kovács Gyuláné	10 Ft	
Összesen:	418 Ft	15 dénár

Bodonhely

A győri egyházmegye Győr vármegyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. A látogatás időpontja: 1748. március 19.

A templom.

1. Ez a helység leányegyház, a rábaszentmihályi anyaegyházhoz tartozik, tőle félóra járásnyira van.

2. Van plébániatemploma, amelyet a Sarlós Boldogasszony tiszteletére 1728-ban emeltek. Nincsen konsekrálva. Búcsúnapját a patróna ünnepén tartják. Teljes búcsúra szóló kiváltságát hét évre engedélyezték. Szent ereklyék nincsenek, sem egy más templom.

3. A templom épülete, – a nádtetőt kivéve, jó állapotban van. Amint alamizsnából épült, úgy abból is tartják fenn. Kriptája nincsen.

4. Semmi biztos állandó fenntartási alapja, telke, jövedelme – a hívek adományain kívül – nincsen.

5. Jámbor hagyatékok sincsenek.

6. Nincsen semmi készpénze, sem kihelyezett tőkéje.

7. 40 forint kölcsönrel tartozik. Ennek kamatait nem kell fizetnie.

8. Számadást a bírák előtt szoktak készíteni minden évben. A jövedelmeket a plébános kezeli. A két kulccsal ellátott láda a templom pénzének őrzésére szolgál.

9. Nem tudni olyan templomi földről, amelyet eltulajdonítottak volna.

10. Az elegendő felszerelés a következőkből áll: 2 rézkehely, 5 korporálé, 7 kehelykendő, 6 miseruha, 2 misekönyv, 2 szertartáskönyv, elhasznált miseingek, karing, 2 oltárelő, 2 oltárterítő, szenteltvíztartó. Mindezeket tisztán tartják. Monstrancia nincsen.

11. Két oltára van. A főoltárt a Sarlós Boldogasszony, a mellékoltárt a Fájdalmas Szűz tiszteletére emelték. Egyik sincsen konsekrálva. A két hordozható oltárkö pecsétje ép. A két harang benedikálva van. Orgona nincsen. A temető elég tágas, a templommal szomszédos, be van kerítve, benedikálva van, eretnekeket nem temetnek bele.

12. Jámbor társulat nincsen.

13. Körmenetet csak a templom búcsúnapján tartanak.
14. A szobrokat és keresztekét jó állapotban őrzik.
15. A templomban profán tárgy nincsen.
16. Földesúr és a helység jelenlegi birtokosa Eszterházy Pál Antal herceg. Nem tett semmi olyant, ami a kegyúri joghoz alapot adna.
18. Eretnek imaház nincsen.
19. A templomnak sem könyvei, sem egyéb leltári tárgyai nincsenek.

A plébános és a hívek lelki gondozása.

1. Az anyaegyházra vonatkozó összeírásból már kitűnik, hogy ebben a helységben plébános nincsen.

2. A plébános a híveivel jól megvan. Egyébként a hívek lelki gondozása ugyanolyan, mint az anyaegyházban.

11. A szülészőnő katolikus, rendes életet él, a hitvallást letette, a szükségkereszttség módjára ki van képezve.

13. Eretnek prédikátor nincsen.

A nép.

1. A nép magyar nyelven beszél.

2. Katolikus felnőtt 175, gyerek 30,

Luteránus felnőtt 88, gyerek 25,

Hitehagyott nincsen.

3. A lakosok idegenkedők a vallási dolgok iránt. Főként a luteránusok hanyagok a templom látogatásában, a szentbeszédekben és a hitoktatáson igen kevesen jelennek meg. A plébánost nyíltan sértegetni nem merik, de segítő jóakaratot sem mutatnak. A fizetséget mégis megadják.

4. A dekretális ünnepeket, – amennyire csak tehetik, – figyelmen kívül hagyják.

5. Uralkodó bűnük az iszákosság és a gyűlölködés.

A plébániaépület és jövedelme.

1. Plébániaépület nincsen.

2. Így javítása se jöhet szóba.

3. A telek 2 db 4 mérős földből áll, amelyeket a falu tartozik megművelni. Rét helyett a község 3 kocsi szénát ad. Ugyanezen közösség szolgáltat 6 kocsi fát, 20 mérő gabonát, ugyanennyi forintot a megállapodás szerint. A szedecima 7 krajcár. Más egyéb nincsen.

4. Azt mondják, hogy a fent említett 2 db földből a szomszédok elszántottak valamit. A fizetségek dolgában senki sem keltett vitát.

5. A stóladíjszabás ugyanaz, mint az anyaegyházban.

6. Szabad stóla nincsen.

7. Az évi stóla jövedelem 3 forintot ér el.

8. A plébániának leltári tárgyai nincsenek.

11. Mivel prédikátor nincsen, így lakása sem lehet.

12. És más egyebe sem.

Az egyházi alkalmazottak és jövedelmük.

1. A katolikus iskolamester Sterneckzi Péter, magyar nyelven beszél, a hitvallást nem tette le. Az intelligenciája csekély, a hit elemeiben kevésbé jártas és ezekre a gyerekeket hanyagul tanítja.

2. Ami az erkölcsit illeti, nincs semmi figyelemre méltó.

3. Tiszteletadásával és függőségének elismerésével a plébános meg van elégedve.

4. Kötelességét ellátja a templomban és azon kívül is.

5. Lakása nagyon régi, összeomlással fenyeget. Javítása a község kötelessége lenne, de nem teszik.

7. Van egy darab egy mérős szántóföldje. A rétje 3 kocsi szénát terem, amelyet maga gyűjt be. Az egyes párok negyed mérő gabonát adnak. Együttvéve 13 mérő gabonát és 3 forintot kap, valamint halottkísérésért 12 dénárt és 6 kocsi fát a közösségtől.

8. Eretnek iskolamester itt nincsen, de akadnak az ágostai hitvallásúak között némely buzgolkodók, akik énekelnek, előimádkoznak, hogy másokat a templomtól eltérítsenek.

Csecsen

A győri egyházmegye Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. A látogatás időpontja: 1748. március 20.

A templom.

Ez a helység fiókegyház, a rábaszentmihályi anyaegyházhoz tartozik. Ettől negyedórányi távolságra van.

2. Plébániatemplom nincsen. Építésének szükségessége már abból is kiviláglik, hogy a szentmiseáldozatot és más istentiszteleti cselekményeket egy igen szűk és más épületektől körülvett régi sörfőzőben (braxatorium) végzik. Tehát méltatlan környezetben és téli időben veszélyben a deszkázatok gyakori beázása miatt.

10. Van 3 miseruha, 1 miseing, korporálé, 3 kehelykendő, misekönyv, nagyon elnyűtt szertartáskönyv, oltár csaknem minden felszerelés nélkül és semmi egyéb.

11. Az említett szegényes oltárnak sértetlen az oltárköve. Van 2 harang, melyeknek megáldásáról bizonyosság nincsen. A temető elég tágas, nincs bekerítve, a hajdani templom helyén fekszik. Ennek a templomnak romjait Zsibrik Sándor úr bontotta le és köveit malom építéséhez hordatta el, amint erről az 1698. évi jegyzőkönyv tanúskodik. A temetőt csak a katolikusok használják.

16. Földesurak és a helység jelenlegi birtokosai a Zsibrik család és Kissfaludi László, akik kegyúri joggal nem rendelkeznek.

18. Eretnek imaház nincsen.

19. A templomnak sem könyve, sem egyéb leltári tárgya nincsen.

A plébános és a hívek lelki gondozása.

1. Plébániaépület nincsen.

2. Így javításra sem szorul.

3. Egy darab 5 mérős földje van. 6 kocsi fát, 3 szekér szénát kap. A tizenhatod nem hoz úgyszólván semmit: 1 mérőt minden negyedik, vagy ötödik évben. A párok fél mérő gabonát és 25 dénárt fizetnek. Ebből 18 mérő gabona és kb. 9 forint jön össze. Egyéb semmi.

4. Amikor a helységnek nem volt plébánosa, telkek kerültek idegen kézre, amint ezt az 1731-es jegyzőkönyv tanúsítja. A plébánosnak panasza van a jövedelem körül: csak fél mérőt adnak azok, akik egy mérőre lennének kötelezve.

5. A stóla az anyaegyházéval azonos.

6. Szabad stólája nincsen.

7. A stólabevétel esetleg 2 forintot ér el.

8. A plébániának leltári tárgyai nincsenek.

11. Mivel prédikátor nincsen, azért lakása sem lehet.

12. Sem más egyebe.

Egyházi alkalmazottak és jövedelmük.

1. A katolikus iskolamester neve Ács András, csak magyar nyelven beszél, a hitvallást nem tette le. Intelligenciája csekély. Ami tudása van a hit elemeit illetően, azt úgy ahogy továbbadja az iskolás gyermekeknek.

2. Erkölcsi magatartása megfelel.

3. Az iskolamesterben megvan a köteles tisztelet plébánosa iránt, valamint a tőle való függés is.

4. Tőle telhetően látja el a dolgát a templomban és azon kívül is.

5. A lakása olyan, mint valami nyomorúságos cigánykunyhó. A közösségnek kellene karbantartania, de nem teszik.

7. Van egy darab negyedmérős szántóföldje, 2 kis kocsi szénája, 4 kis kocsi fája, az egyes pároktól fél mérő gabonája és 12 dénárja. Ez összesen kb. 15 mérő gabonát és 3 forint 50 dénárt tesz ki. Halottkísérésért szeptenárium (7 krajcár) jár. Ebből évente talán 70 dénár jön össze.

8. Eretnek iskolamester nincsen.

Kiss-Babóth

A győri egyházmegyei Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. A látogatás időpontja: 1748. március 20.

A templom.

Ez a helység nem anya- és nem fiókegyház. Legalkalmasabban a rábaszentmihályi plébániához lehetne csatolni. Attól félórányira van.

12. Plébániatemplom nincsen és építésére sincsen szükség.

16. Földesúrnak nem ismernek el senkit, noha közülük sokan nem nemesek.

17. A luteránusoknak új állapotban lévő imaházuk van, amelyet 1742-ben fából készítettek. Ennek hosszúsága 13, szélessége 8 lépés. A falut ezelőtt 40 évvel a máshonnan bevándorló luteránusok alapították. Nem artikulás hely.

A plébános és a hívek lelki gondozása.

1. E helységben plébános nincsen.

13. Eretnek prédikátor sincsen.

A nép.

1. A nép magyar anyanyelvű.

2. Katolikus felnőtt 25, gyerek 5,

Luteránus felnőtt 98, gyerek 40,

Hitehagyott nincsen.

3. A katolikusok a szentmihályi templomot látogatják, a prédikációkon és a hittanmagyarázatokon is résztvesznek. A helység eretnek iskolamesterének a járandóságot mégis megadják.

4. Ami a dekrétális ünnepeket illeti, ezeket általában nem tartják meg.

5. A katolikus vallás elleni gyűlölet kiolthatatlanul uralkodik. Ettől feltűzelve a luteránusok az itt élő katolikusokat nyomorgatják és nem tűrik el, hogy máshonnan ide katolikus beköltözzön.

A plébánia és jövedelme.

1. Plébániaépület és más egyéb nincsen.

11. Mivel prédikátor nincsen, lakása sem lehet.

12. És más egyebe sem.

Egyházi alkalmazottak és jövedelmük:

1. Katolikus iskolamester nincsen.

2. Eretnek iskolamester van, lakását jó állapotban tartják fenn. Ennek karbantartását a község szokta végezni. Van 1 darab 3 mérős földje, amelyet a falu tartozik művelni, 6 kocsi szénát adó rétje, minden igavonóval rendelkező lakostól 1 kocsi fája, a házaspároktól fél mérő gabonája és egy máriása, ez együttvéve kb. 16 mérő gabona és 9 forint. Halottkísérésért 12 dénárt kap.

Mérges

A győri egyházmegye győrmegyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. A látogatás időpontja: 1748. március 20.

A templom.

1. Ez a helység nem anya-, sem fiókegyház. Legmegfelelőbbben a szentmihályi plébániához lehetne csatolni. Félórányi távolságra van tőle.

2. Plébániatemplom nincsen és építésének nem is látni semmi szükségét.

16. Földesurak és a helység jelenlegi birtokosai: Fiáth Ferenc, Tulmon N., Milkovics Jakab, Scheffer N.

18. A luteránusoknak imaházuk van. Ennek épületszerkezete nagyon erős, bolthajtása szolgál tetőzetül. Építésének ideje meghaladja az emberek emlékezetét. Hosszúsága 6 és fél, szélessége 4 öl. Nagyon valószínű, hogy azelőtt a katolikusoké volt. Nem artikuláris hely.

A plébános és a hívek lelki gondozása.

1. Itt plébános nincsen.

13. Eretnek prédikátor sincsen.

A nép.

1. A nép magyar anyanyelvű.

2. Katolikus felnőtt 11, gyerek 5,

Luteránus felnőtt 79, gyerek 40,

Hitehagyott nincsen.

3. A katolikusokat néha látni lehet a szentmihályi templomban. A helység eretnek iskolamesterének is megadják a járandóságot.

5. A népben a gyűlölet uralkodik: a luteránusok a katolikusokat nemcsak üldözik, hanem a faluból kiűzni akarják, máshonnan beköltözni szándékozókat pedig nem engednek be.

A plébános és jövedelme.

1. Plébániaépület nincsen.

2. Mivel prédikátor nincsen, így lakása sem lehet.

12. Sem más egyebe.

Egyházi alkalmazottak és jövedelmük.

1. Katolikus iskolamester nincsen.

8. Az ágostai hitvallású iskolamesternek a lakása igen jó állapotban van. Karbantartását a község végzi. Van 2 db 6 mérős földje, 7 kocsi szénája, minden igavonó-tulajdonostól 1 kocsi fája, a házaspároktól fél mérő gabonája, összesen 14 mérő gabona és készpénzben 12 forint. Halottkísérésért 12 dénárt kap.

Koronczó

A győri egyházmegye Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. A látogatás időpontja: 1748. március 21.

A templom.

1. A helység anyaegyház. Egy leányegyháza van: Gyirmót.
2. Plébániatemplomát kb. 32 évvel ezelőtt Szent István első vértanú tiszteletére építették. Nincsen konszekrálva. Búcsúnapját Szent István első vértanú ünnepén tartják. Hét évre szóló búcsú kiváltsága van. Ereklyék és kápolna nincsenek.
3. A templom állaga szánalmas állapotban van és összeomlással fenyeget. És nincsen senki, aki a restaurálást köteles lenne vállalni. Kriptája nincsen.
4. Egyik évben az „Ocsondi” mellett egy szántója van, amelynek szélessége 11 öl, a másik évben pedig a földesurak beleegyezésével egy 20 mérős föld, amelyet „László földjei”-nek neveznek. Minden jövedelme a hívek jámbor bőkezűségétől függ. Más egyéb nincsen.
5. Kegyes hagyatékok nincsenek.
6. Van 27 forint készpénze. Kikölcsönzött tőkékben 396 forint 35 dénárja van, nagyon keves helyeken elhelyezve. Kamat sem folyik be.
7. Adóssága nincsen.
8. Számadást nem készítenek minden esztendőben. A gondnok Börcsi György úr. A templom pénzének őrzésére alkalmas láda nincsen.
9. Elidegenített templomi föld nincsen.
10. Felszerelési tárgyak: rézkehely, cibórium, monstrancia, 3 korporálé, 15 kehelykendő, 4 miseruha, misekönyv, 2 szertartáskönyv, 2 miseing, karing, kis edény (pyxis) rézből az „útravaló” vivéséhez, oltárelő és oltárterítő, szenteltvíztartó. Mindezek nagyobb tisztaságot igényelnének.
11. Egyetlen oltára van a hordozható oltárkő sértetlen. Egy benedikált harang van. Orgona nincsen. A temető elég tágas, a templomtól nagyon messze van, nincs semmi kerítése. Eretnekeket nem temetnek bele.
12. Vallásos egyesület nincsen.
13. Nyilvános körmeneteket nem tartanak, kivéve Szent Márk ünnepén, a szokott rend szerint.
14. A szabadban felállított keresztek gondozását közügynek tekintik.
15. A templomban profán tárgy nincsen.
16. Földesurak és a helység jelenlegi birtokosai: a tiszteletre méltó Győri Káptalan, Mecséri Dániel úr, Börcsi György, Milkovics Jakab és más, ugyanitt lakó nemesek. Ezeket a kegyúri jog nem illeti meg, amit az eddig gyakorolt püspöki szabad kinevezési jog is mutat.
18. Eretnek imaház nincsen.
19. A templomnak nincsen könyve, sem más leltári tulajdona.

A plébános és a hívek lelki gondozása.

1. Ezen a helyen Kapuváry György a plébános, világi pap, 55 éves, 25 éve áldozópap, 23 éve működik lelkipásztori munkában, 2 éve van ezen a plébánián. Előzőleg Veleméren volt 9 hónapig, Pázmádon 17 évig, Tatán káplán 3 évig. A hitvallást letette. A morális teológiát Győrben végezte. Magyarul beszél és németül is elég jól ahhoz, hogy a lelkeknek szolgálhasson. Káplánja nincsen. Van 24 könyve: Latin és Magyar Szent Biblia, Pázmány, Klaus, Baranyi Kalauza, Illés István, Kolonics ünnepi beszédei, Viera, Szabó István és ezekhez hasonló egyházi személyeknek szükséges könyvek.

2. A földesurakkal és a hívekkel nincsen jó viszonyban.
3. A püspöki és helynöki rendelkezéseknek illően engedelmeskedik.
4. Nem tagadja senki, hogy a szentségek kiszolgáltatásában buzgó. A kiszolgáltatás címén nem kér semmit. Senki sem halt meg keresztség, vagy gyónás nélkül az ő gondatlansága miatt.

4. Házasságkötések előtt a hirdetéseket pontosan elvégzi, az ünnepeket és böjtöket kihirdeti.

5. Az anyakönyvbe beírja a kereszteleket és a házasultakat, a megholtak anyakönyvét azonban gondatlanul vezeti.

7. Az oltárszekrényt, a szent olajokat és főképpen az oltárt nagyobb tisztaságban kellene tartania. Az oltáriszentség előtt öröklámpa nem ég és a jövőben remény sincsen beszerzésére. Keresztkút nincsen.

8. Az oltáriszentséget 3–4 hetenként újítja meg.

9. Az istentiszteletek rendje úgy kívánja, hogy a misét egyszer az anyaegyházban, máskor pedig a fiókegyházban tartsa. Ennek meg nem határozott időpontja a híveket kellemetlenül érinti: hol túl korán, hol pedig túl későn kezdődik. A prédikáció a mise után van.

10. Minden vasárnap prédikál, de hitoktatást sohasem tart. Az igaz hitre 50 lelket térített, nevüket azonban sem írásban, sem szóban nem közli.

11. A szülészőnő katolikus, rendes életű, a hitvallást letette és a szükségkeresztség módjára ki van képezve.

13. Prédikátor nincsen.

A nép.

1. A nép magyar anyanyelvű.

2. A lakosok mindnyájan katolikusok, számuk összesen kb. 400. Hitehagyott nincsen.

3. A hívek vallási dolgokban buzgók és úgy mondják, hogy a templomba járásban szorgalmasak. A prédikációkon résztvesznek, a plébánosnak a kellő tiszteletet igen, de a járandóságot nem adják meg.

4. A híveket vádolni lehet a dekretális ünnepek megszegésében mutatkozó szabadoságuk miatt.

5. A közös mulatozások és az ebből eredő káromkodások, lopások nagyon elterjedtek.

A plébánia és jövedelme.

1. A plébánia épülete a fenyegető összeomlás miatt lakhatatlan állapotban van.

2. Javítása a község kötelessége lenne, de nem teszik.

3. 24 mérőt termő telke van: vagyis a „ménfői határnál” 4 mérős földje, a „Köles földek között” 2 mérős, a „Sós tó”-nál 2 darab 6 mérős földje, tovább a „ménfői határnál” 12 mérős földje, amelyeket a falunak kell megművelnie. A második évben saját magának kell megművelnie a következő földeket: a „Babotában” van egy darab 10 mérős földje, „Laczó rétnél” 2, „Isten dombjánál” 3 mérős, a „Sárdosban” 8 mérős, a „Falu réttyénél” 3 mérős, amelyeket a saját erejével kell megművelnie, amint ezt a tagosítási iratok világosan leírják. A házaspárok 1 mérő tiszta búzát, vagy búza helyett ugyanennyi rozsot, 25 dénárt, a község részéről 6 kocsi szénát, a zsellérek fél mérő búzát, vagy helyette ugyanennyi rozsot, az özvegyek szilvalekvárt és 12 dénárt tartoznak adni az eredeti megállapodás szerint. A község 6 kocsi fát köteles adni, azonkívül minden telepes (hospes) 15 nyaláb nádat köteles szolgáltatni. Ezt a nádkéve-szolgáltatást ugyan a mostani időben a telepesek elhagyták, helyette ugyanis bizonyos nádas területet juttattak a plébános úrnak kaszálás céljára. A tizenhatodból 4 krajcár jön be.

4. Elidegenített telkek nincsenek.

5. Keresztelésért kenyeret és tyúkot, halottkísérésért 25 dénárt, egyházkelőért garast kap. A falu panasolja, hogy a plébános úr a stóladíjszabást nem tartja be a temetések-nél. Énekes misét ugyanis forintért végez és a szentbeszédért még egy forintot követel. Ez a panasz azonban megalapozatlannak látszik előttem, mert a szentbeszéd és a temetési mise a stóladíjszabásban nem szerepelnek.

6. Mivel a régi plébániai díjszabás az esketést nem említi, ezért úgy látszik, hogy erre vonatkozólag szabad stólája van. Ennek címén a helybéli lakosoktól fél imperiális tal-lért, vagy három máriást, idegenektől pedig 2 forintot kér.

7. Hogy a stólajövedelem évente hány forintra rúghat, azt nem könnyű megállapítani, mivel a beírandók beírása nem történik pontosan. A plébános úr elismeri, hogy ez a 6 fo-rintot is elérheti.

8. A plébániának leltári tárgya nincsen.

11. Mivel prédikátor nincsen, így lakása sem lehet.

12. És más egyebe sem.

A koroncói templom kihelyezett tőkéi:

Ezekre vonatkozólag nem láttam semmiféle kötelezvényt, némelyek kis papírdarab-kákra voltak felírva, másokat élőszóval soroltak fel.

A molnár fiai tartoznak	I forint	50 dénár
Németh János		30
Kökény Mihály	1	65
Horváth György		30
Kiss György leszármazottjai	1	
Kertész János	2	60
Veszprémi László bágyogi plébános	2	
Ugyanezen plébános a „Szabados”-nak adott	2	
Árvai Jakab	6	
Konder János	2	
Veszprémi László plébános 5 mérő gabona áráként	5	
Ugyanezen plébános úr önként kötelezte		
magát arra, hogy a templomnak ad	12	
Ugyanezen plébános az általa eladott		
szőlő áráként	50	
Ugyanezen plébános Mihály nevű kocsisának		
tartozását magára vállalta	6	
Firkási János, a helység iskolamestere	4	
A Vármegyéről jelentik, hogy a szemerei		
Szalai N. házasságtörése miatt 100 forintot		
utaltak Börcsi György gondnok úrnak	100	
Ennek a Szalainak Roboz családból való bűntársa		
átadott Börcsi György úrnak 50 forintot		
– úgy mondják. Ezen bevételről Börcsi úr		
nekem nem tett említést	50	
Gulás János feleséggyilkosság miatt		
a vármegye értesítése szerint a templomnak fizet	150	

Összesen:

396 forint 35 dénár

Gyirmóth

A győri egyházmegye Győr megyei részéhez, a győri alsó esperesi kerülethez tartozik. A látogatás időpontja: 1748. március 23.

A templom.

1. Ez a helység fiókegyház, amely a koroncói anyaegyházhoz tartozik és ettől 1 órányi távolságra van.

2. Ebben a helységben van plébániatemplom, amelyet 26 évvel ezelőtt Szent László tiszteletére építettek. Búcsúnapját a patrónus ünnepén tartják. Nincsen konsekrálva. Teljes búcsúra vonatkozó kiváltsága van 7 esztendőre. Egy másik templom és szent ereklyék nincsenek.

3. A templom épülete tűrhető állapotban van. Karbantartása részint a község, részint a templom, valamint a tiszteletreméltó Győri Káptalan költségén történik. Kriptá nincsen.

4. Nincsen biztos és állandó fenntartási alapja, sem földje. Tehát összes jövedelmét a hívek önkéntes felajánlása jelenti.

5. Jámbor végrendeleti hagyatékok nincsenek.

6. Kézpénzben 4 forintja, biztos helyeken kihelyezett tőkében pedig 30 forintja van.

7. Adósság nem terheli.

8. Elszámolást nem szoktak végezni. A jövedelmet Márkus Mihály egyházfő kezeli. A templomnak pénztárládája nincsen.

9. Nem tudnak arról, hogy templomföldet elidegenítettek volna.

10. El van látva a szükséges felszereléssel: van ugyanis ezüstkehely, rézcibórium, 3 korporálé, 4 kehelykendő, 4 miseruha, misekönyv, szertartáskönyv, 3 vélum, 3 oltárterítő, 2 oltárelő, 2 erősen elhasznált miseing, 2 karing, szenteltvíztartó. Mindezek nagyobb tisztaságot igényelnének.

11. Egyetlen oltár van, sértetlen oltárkövel. A templom patrónusának tiszteletére állították fel, konsekrálva nincsen. Orgona nincsen. A harang benedikálva van. A temető kicsi, a templomtól nagyon távol van, árokkal van körülvéve, benedikálták, eretnekeket ide nem temetnek.

12. Jámbor testvérület nincsen.

13. Két nyilvános körmenetet tartanak: mégpedig a keresztjáró napok egyikén és Úrnapján.

14. A köztéren felállított keresztet gondozzák.

15. A templomban nem tűrnek meg semmi profán dolgot.

16. Földesúr és a helység jelenlegi birtokosa a tiszteletre méltó Győri Káptalan, akinek kegyurasága az alapítás jogán elfogadható.

18. Eretnek imaház nincsen.

19. A templomnak nincsen könyve és más leltári tárgya.

A plébános és a hívek lelki gondozása.

1. Az anyaegyházra vonatkozó összeírásból kitűnik, hogy itt plébános nincsen.

2. A földesurakkal és a lakosokkal jó viszonyban van.

3. Úgy látszik, hogy a püspöki és helynöki rendelkezéseket nem hagyja figyelmen kívül.

4. A szentségek kiszolgáltatásában – végre – már buzgóságot mutat. Nem halt meg senki keresztség, vagy gyónás nélkül. A szentségek kiszolgáltatásakor külön díjat nem követel.

5. Házasságkötések előtt elvégzi a hármass hirdetést. Az ünnepeket és böjtöket meghirdeti.

6. Az anyaegyház anyakönyve szolgál az itteni adatok bejegyzésére is.

7. Ami a szent olajokat illeti, úgy találtam, hogy ezeket szegyeteljes módon őrzi: kates és különálló edényekben vannak, dohosak és romlottak, ki tudja, hány esztendeje. Az oltárszekrény, a kehelykendők és hasonlóak is gondosabb őrzésre szorulnának. Az oltáriszentség előtt öröklámpa nem ég, és semmi remény sincsen valamilyen alapítványra, hogy ezt megvalósítani lehessen. Keresztkút nincsen.

8. Az oltáriszentséget havonként újítja meg.

9. A mise 10, vagy 11 órakor kezdődik és így a rákövetkező prédikáció 12 órakor fejeződik be. A falu panasolja, hogy az istentiszteletnek ez a késői időpontja nagy ellen-szenvet vált ki bennük.

10. Vasárnap prédikál, hitoktatást azonban nem tart sohasem.

11. A szülésznő katolikus, jó erkölcsű, a hitvallást letette. A szükségkeresztség mód-jára kiképzést kapott.

13. Prédikátor nincsen.

A nép.

1. A nép részben német, részben magyar anyanyelvű. Többségben a magyar anya-nyelvűek vannak.

2. Katolikus felnőtt kb. 133, gyerek 28.

3. A lakosok a vallási dolgok iránt ellentétes módon viselkednek: amennyire buzgók a szentmisére való járásban, olyan hanyagok a szentbeszédnek hallgatásában. A plébános az iránta tanúsított tiszteletükkel meg van elégedve, de panaszkodik, hogy a járandóságokat nehezen adják meg.

4. A dekretális ünnepeket rendszeresen megtartják.

5. A nép körében a káromkodáson kívül más különösebb bűn nincsen elterjedve.

A plébánia és jövedelme.

1. Plébániaépület nincsen.

2. Így javításra sem szorul.

3. Van 12 mérő telke, ennek bevetését a község végzi. Kap 6 kocsi szénát és ugyan-csak 6 kocsi fát, továbbá a házaspároktól 15 kéve nádat, 1 mérő gabonát és 25 dénárt. Akiknek házuk nincsen, azok fél mérő gabonát és szeptenáriumot tartoznak adni. Ezek-nek összegyűjtéséből könnyen összejön 60 mérő gabona és 25 forint. Más egybe nincsen.

4. Elidegenített telekről nem tudnak. A már tételenként leírt járandóságokról a hívek azt mondják, hogy ők ezeket szívesen megadják. De panaszt emelnek az ellen, hogy a plébános úr ide- és visszaszállításáról gondoskodjanak, mert ilyesmit más plébánosok-nak sem szolgáltattak. Ezek mindig meg voltak elégedve, ha megkapták fizetésüket. Ugyancsak nehezményezik azt a máriást is, amit reggeli fejében mindig le kell fizetniök. Egyöntetűen hangoztatják, hogy az is nagyon nehezükre esik, hogy a koroncói plébániát illetően újabb hozzájárulásra szorítják őket, pedig annak restaurálásánál már ténylegesen elvégezték a munka felét. Így ezután semmit sem fognak segíteni.

5. Keresztelésért kenyert és tyúkot, egyházkelőért 5 dénárt, halottkísérésért 25 dénárt kap. Ezt a stóladíjszabást nem lépi túl.

6. Az esketést illetően szabadstólája van. Ennek címén máriást, vagy forintot követel, idegenektől pedig 2 forintot.

7. A stólabevétel évente 12 forintot ér el.

8. A plébániának leltári tárgya nincsen.

11. Mivel prédikátor nincsen, így ennek lakása sem lehet.

12. És más egybe sem.

Egyházi alkalmazottak és jövedelmük.

1. A katolikus iskolamester neve: Braskó Pál. Magyar és szláv nyelven egyformán beszél. A hitvallást nem tette le. Értelmi képessége csekélynek látszik. De a hit elemeiben eléggé jártas ahhoz, hogy az iskolás gyermekeket türelemmel tanítsa. Külön kántor nincsen.

2. Semmi olyat nem lehet észrevenni rajta, ami a jó erkölcsökkel ellenezne.

3. A plébános iránti tisztelete és függése jó.

4. A templomban és azon kívül is kötelességeinek eleget tesz.

5. Lakása jó állapotban van. A község javítja, amikor szükség van rá.

7. Egy darab 3 mérős földet vetnek be neki. Adnak továbbá egy kaszálót, ami 2 kocsi szénát terem. Minden egyes pár negyed mérő gabonát és szeptenáriumot szolgáltat. Ennek összegyűjtése 20 mérő gabonát és 10 forintot eredményez. Kap 2 kocsi fát, a telepsektől 6 kéve nádat, ez összesen 200 kévét tesz ki. A harangozásért kb. 80 kenyert, halottkísérésért 12 dénárt, temetési harangozásért 5 dénárt kap.

8. Eretnek iskolamester nincsen.

A koroncói egyházi alkalmazottak és jövedelmük.

1. A katolikus iskolamester neve: Firkási János, aki magyar és valamennyire németül beszél. A hitvallást nem tette le. Intelligenciája közepszerű, a hit elemeiben elegendő képzettsége van és ezeket az iskolásokkal gondosan közli. Külön kántor nincsen.

2. Erkölcsi szempontból jól viselkedik.

3. Függése és tiszteletadása a plébános iránt kötelességszerű.

4. Kötelességeit teljesíti a templomban és azon kívül is.

5. Az iskolamester lakása nyomorúságos állapotban van. A községnek volna kötelessége karbantartani, de nem teszi.

7. Van egy darab 3 mérős földje, amelyet a falu tartozik megművelni és 3 kocsi szénát adó rétje, amelyet magának kell lekaszálnia. A pároktól negyed mérő gabonát kap. Ez összesen 74 negyedet és ugyanennyi szeptenáriumot jelent. Halottkísérésért 12 dénárt, harangozásért 5 dénárt kap. Más egyebe nincsen.

JEGYZETEK

1. Eszterházy nádor: Magyarország száz év alatt nem fizetett annyit a töröknek, mint most két esztendő alatt a külföldi katonaságnak. (Hóman–Szekfü: V. kötet, 223. old.)
2. Győr Város és Vármegye Monográfiája: 348. old.
Dr. Lengyel Alfréd: Pusztult falvak Győr megyében, 20. old.
3. Keresztély Ágost herceg, püspök rendelete 1710 szeptemberében: Minden nyilvános temetést meg kell szüntetni, iskolákat, templomokat bezárni. A pestisben meghalt szobájában minden bútort elégetni, a halottat mélyen ásott gödörben mésszel leönteni, a beteg szobáját borókamaggal kifüstölni... Nem jól van, hogy a két lazaret (kórház) közel van a házakhoz...
Dr. Bedy: Győr katolikus életének múltja, 12. old.
Győr Város és Vármegye Monográfiája, 352. old.
4. Akié a földesúri hatalom, azé a vallás megállapításának joga is. Ezt az elvet a protestantizmus hozta be Németországból. Ezen a címen foglalták le a protestánsok a katolikus templomokat, javadalmakat. A katolikus restauráció ezt az elvet ellenük fordította.
5. Pauler Gyula: A bujdosók támadása, Századok, 1869. évf. 17. old.
- 5a. III. Károly 1733. március 7-i rendeletével intézkedik a „cassa parochorum” (plébánosok kasszája) felállításáról. E szerint az egyes plébánosnak járó évi minimális fizetés (kongrua) 150 forintra egészítendő ki. Ezt a Pozsonyban létesítendő intézmény mindenkinek folyósítja. Fedezetként az állam erre a célra 16 000 forintot biztosít, a többi a püspökök kötelesek előteremteni. A győri püspökre 6000 Ft hozzájárulást állapítottak meg. A sokhelyütt tényleg nyomorgó plébánosok segítségére szánt összegek azonban később máshová folytak el.

Ugyancsak ez a rendelet mondja ki a kegyuraknak azt a kötelezettségét, hogy a lelkész, tanító részére adott ingatlanokat elkülönítsék. Újítás az is, hogy a földek megművelését a hívek kötelességévé teszi. Ez eddig – csupán néhány helyen volt szokásban önkéntes juttatásként.

Hóman–Szekfü, IV. kötet, 358. old.

Dr. Timon: A párbér Magyarországon, 55. old.

- 5b. Keresztély Ágoston püspök Matsuech helynököt utasítja, hogy az egyházi birtokokon is tartózkodjék az erőszakos térítéstől... „manum suam retrahat ab ulteriore reformatione...” Győr, Püspöki Levéltár (ezután GYPL) Keresztély Ágoston iratai (ezután ACT) I. kötet, 853. old.
- Érdekes, hogy a katolikusok és protestánsok egyaránt a maguk törekvését nevezték reformációnak. – Thököly Katalin grófnő buzgó katolikus volt, mégis összes birtokain protestáns lelkészek működtek. GYPL, ACT I. 565/7 old. Catalogus Praedicatorum in Archidiaconatu Jaurinensi, anno 1700. GYPL, ACT I. 853. old, valamint ACT I. 565–6–7.
- Az 1715. évi 30. tc. által létrehívott katolikus–protestáns békéltető tárgyalások jegyzőkönyveiből egyes részek a győri püspöki levéltárban vannak: GYPL, ACT VI. 386. old.
6. Conscriptio Inferioris Districtus Jaurinensis, ex gratioso mandato Excellentissimi, Illmi ac Rendmi Domini Dni FRANCISCI e Comitibus ZICHY de Vásonkeő. Perpetui in Homonna, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopi Jaurinensis, locique et Cottus nominis ejusdem Supremi ac Perpetui Comitiss, Scaae Caeae Rique Mattis Actualis Intimi Consiliary qua Ordinary mei gratiosissimi per me MICHAЕLEM NAGY, Parochus Mező-Eőrsienssem et praectacti Inferioris Districtus Jaurinensis Vice Archidiaconum, Anno a partu Virginis Millesimo Septingentesimo quadragésimo octavo, iuxta praescriptum mihi methodum confecta Die Duodecima Mensis Februarii.
7. Ez az irat tehát nem egyházlátogatási jegyzőkönyv, (canonica visitatio), hanem belső egyházkormányzati célra készült összeírás (conscriptio). Az egyházlátogatási jegyzőkönyvet mindig egy székesegyházi kánonok-főesperes készítette a helyszínen az állami és egyházi kormányzati szervek közös megbízásából. – Az összeírásokat viszont a főesperes-helyettes végezte el, aki rendszerint plébános volt és közvetlen tapasztalat alapján jól ismerte a lelkipásztorok problémáit. A Megyei Levéltárban is találhatók összeírások az 1700-as évek elejéről. Ezeket a megye az adókievetéshez készítette a saját emberei által.
8. mater (anyaegyház): önálló lelkipásztorral bíró község.
- filia (leányegyház): az anyaegyház tartozéka.
9. oratórium: az orare (imádkozni) szóból = imahely. De oratóriumnak nevezték a templomnak a kegyúr részére elkülönített részét is.
10. Konszekráció: a templom felszentelésének csak a püspök által végezhető ünnepélyes formája. Az esperes által végezhető egyszerűbb felszentelés a benedikáció.
11. indulgentia (búcsú). A templomnak rangot és vonzóerőt jelentett, ha az odalátogató hívek lelki kiváltságokban is részesülhettek. A barokk kor vallásosságában a búcsú rendkívül nagy szerepet játszott.
12. reliquiae (ereklyék) azon tárgyak, amelyek egy nagy vallási egyéniséggel valami vonatkozásban voltak. Pl. a szentek ruhái, csontjai, vagy Krisztus keresztségének egy darabja. A keresztes hadjáratok után – főleg görög és arab kereskedők üzelmei és a kellő kritikai érzék hiánya miatt – sok visszaélés történt az ereklyék körül. Az Egyház a trienti zsinat után (1545) csak azon ereklye nyilvános tiszteletét engedélyezte, amelynek hitelessége bizonyítható.
13. crypta (kriptá) ma több sírhelyet tartalmazó, rendszerint földalatti sírboltot jelent. Mindegyik őskeresztény templomban volt egy lejárát, amely egy vértanú sírházhoz vezetett. Ezt utánozták a középkorban a kegyurak és az előkelő családok, akik szintén a templomban akartak temetkezni. E sírokból – főleg a járványok idején – sokhelyütt rettenetes bűz árasztotta el az egész templomot. Szigorú egészségügyi intézkedéseket az ellen csak Mária Terézia fogantatosított Van Swieten udvari orvosa biztatására.
- Bán János: Sopron újkori egyháztörténete, 410. old.
14. Habet ne dotem? „DOS” szó szerint ajándékot jelent. A középkorban azonban azt az állandó és biztos fenntartási alapot jelezte ezzel a szóval, amelyet az alapító földesúr hozott létre különböző nagyságú szántóföldek, szőlők, kaszáló, vagy bizonyos számú jobbágnak, azután erdő-, nád-, vagy legelő-használtnak, halászati, italmérési, malomtartási jognak az átengedésével.
- Dr. Timon: A párbér, 50. old.
15. „FUNDUS” alatt általában a belső telket, vagyis házhelyet értik. „SESSIO” a külső telek neve: Colonus integrae sessionis = egésztelkes gazda. Mediae sessionis = féltelkes, quartalis sessionis = negyedtelkes, octavalis sessionis colonus = nyolcadtelkes jobbágy, vagy gazda.
16. „...num censum accurate solvat” = rendszeren fizeti-e a kamatot. A neves görög és római bölcselek és államférfiak elítélték a kamatszédést. (Plató, Cato, Seneca, Aristoteles.) Szerintük a pénz csupán csereeszköz, a kamat más rászorultságának bűnös kihasználást jelenti, ezért erkölcstelen. Az egyházi felfogás is sokáig ezen az alapon állt. – A XVII. század végén azonban már általános volt az a felfogás, hogy jogosan szedhető a kamat, ha 1. a kölcsönzésből kár származhat (damnum emergens), 2. ha a kölcsönző így

megérdemelt nyereségtől esik el (lucrum cessans), 3. ha a kikölcsönzött összeg sorsa bizonytalan (periculum sortis). Általában a 6%-os kamatláb volt szokásban.

Schaub: Der Kampf gegen d.Zinswucher im Mittelalter. 1905.

Seipel: Die wirtschaftsethische Lehren der Kirchenvater. 1907.

17. monstancia a monstare, mutatni igéből. Jelentése: szentségmutató, tartó.
18. corporale a corpus (test) szóból. Kehelyabrosz, amelyre a pap az Oltáriszentséget teszi.
19. purificatorium a purificare (tisztítani) szóból. Kehelykendő, amellyel a pap a kelyhet szárazra törli.
20. portatile a portare (hordozni) szóból: hordozható oltárkő. Ez egy márványlap, amelybe vértanúk ereklyéit tartalmazó fémdoboz van befalazva. A fémdobozt lezáró pecsétnek kellett ének lennie. A török időkben csaknem mindenütt ilyen hordozható oltárkövet alkalmaztak, mert könnyen lehetett elrejtetni.
21. coemeterium = temető, népiesen „cinterem”. Általában mindegyik vallás külön temetőt tartott fenn. Ha a politikai község volt a tulajdonos és a katolikusok más vallásúakkal együtt temetkeztek, akkor a temető általános ünnepélyes áldásban nem részesült, hanem a temetőskor a halott sírját áldotta meg a pap.
22. Confraternitas = Testvérület. Jelenleg Kongregációnak, Társulatnak, Szövetségnek nevezzük az ilyen jellegű vallásos közösségeket. A középkori emberben erős volt a vonzódás a közösségek felé. A vallásos buzgóságon kívül szerepet játszott ebben az is, hogy a közösség révén lelki kiváltságokra tehessen szert. Hazánkban a legelső Testvérület az volt, amelyről Szent László törvénye 1092-ben szól. Frates Calendarum, Kalendás Testvérek, később Kalandos Társulat, mivel a hónap első napján (calendae) tartottak gyűlést. A XVII. századtól kezdve a Testvérületek fő feladata a tagoknak illő temetéséről való gondoskodás, gyászistentisztelet tartása, valamint a szegények támogatása volt.
Szilágyi S.: A kalandosok történetéhez. Századok, 1876. 87. lap.
Dr. Balics: A Róm. Kat. Egyháztört. Magyarországon, II. kötet, II. rész, 512. old.
Majláth Béla: A Kalandos Társaságok, Századok, 1885.
23. A templom búcsújára a szomszédos falvak népe körmenetben, templomi zászló alatt és papjuk vezetésével mentek. Amikor egy-egy körmenet (népiesen processio) a falu legszélső házához ért, megszólaltak a búcsúját ünneplő templom harangjai és azok zúgása közben vonultak be ünnepélyesen a zarándokok. Ekkor még sokat adtak a rendre, a szép énekekre. A búcsú azonban nemcsak egyházi ünnepség volt, hanem szívélves rokonai vendéglátás is. A délutáni visszatérés alkalmával már nehéz volt – különösen a beszélt férfiakat – a körmenet rendjébe beszervezni. Ezért volt szokásban, hogy ha a pap személyesen nem vehetett részt a körmenetben, akkor azok zászlót, keresztet nem vihettek.
24. Scrinium = okmányokat őrző láda. Ezek kb. úgy néztek ki és úgy voltak a falra erősítve, mint ma a postaládák. A családok irataikat, főleg a végrendeleteket, biztonságosabbnak látták a templomban, semleges helyen őriztetni.
25. A földesúri, tulajdonosi jog alapja: vétel, öröklés, ajándékozás, stb. A kegyuraság a földesúri hatalomtól teljesen független jogalapon nyugodott: pápai privilegium, vagy nálunk királyi adományozás alapján lehetett megszerezni. Bár voltak olyan kegyuraságok is, amelyek a tulajdonosi joggal automatikusan átruházódtak. A kegyúr legfőbb joga: a ius praesentandi. Tehát a javadalom megüresedése esetén alkalmas személyt ajánlhatott kinevezésre a püspököknek. A ius conferendi, tehát a tényleges kinevezés, a beiktatás joga még az ilyen kegyúri plébániák esetében is a püspököket illette.
A kegyúr kötelességei: 1. ő adta a lelkesz ellátásának alapját jelentő ingatlanokat, 2. a templom, plébánia építéskor és restaurálásakor ő gondoskodott az anyagról, a pénzbeli kiadások fedezéséről. A hívek csak a kézi és fogatos munkát voltak kötelesek vállalni.
Dr. Timon: A párbér Magyarországon, 46. old.
Hóman–Szekfü: IV kötet, 95. old.
26. Görök-katolikusok a szertartásukban görög nyelvet használt, de hitelveikben a katolikus egyházzal egységben élő keresztények. Görög-keletiek: a katolikus egyháztól 1054-ben elszakadt keresztények.
Amikor 1688-ban az osztrák seregek elfoglalták Nándorfehérvárt és győztesen nyomultak előre a Balkán félszigeten, a szerb görögkeleti pátriárka hozzájuk csatlakozott. Amikor azonban az osztrák sereg hátrálni kényszerült a török elől, a pátriárka népével Magyarországra menekült. Itt nagy kiváltságokat kaptak a letelepítés alkalmával. Ezek az ausztriai kormány által adott előjogok sértették a magyarságot és az államvallás jellegű katolikus egyházat. Különösen akkor éleződött ki ez a harc, amikor a szerb pátriárka a nekik ideiglenes jelleggel adott kiváltságokat ki akarta terjeszteni a már korábban bevándorolt görög-keletiekre is.
Schwicker: Politische Geschichte der Serben, 15. lap.
Mária Terézia 1747-ben különbizottságot volt kénytelen felállítani a vitás ügyek eldöntésére.
27. I. Lipót 1691-i vallásügyi rendeletében megengedte a protestáns főuraknak és nemeseknek, hogy saját magán vallásgyakorlatuk céljából, házukban kápolnát rendezhessen be. A sok helyről kiűzött protestáns lelkészek az ilyen földesurak védőszárnyai alá menekültek és az ő kápolnájukban működve próbálták híveiket összetartani. III. Károly 1714. április 28-i rendelete szigorúan megtiltja, hogy a nemesek visszaél-

- jenek a részükre, személyükre biztosított magán vallásgyakorlattal és azt nyilvános vallásgyakorlattá változtassák, ami csak az artikuláris helyeken megengedett.
- Dr. Timon: A párbér Magyarországon, 126. old.
28. Az 1681-i soproni országgyűlés 25. cikkelye, valamint az 1691. évi április 2-án kiadott Explanatio Leopoldina az akkor Európában mindenütt hódító elvnek megfelelően különbséget tesz a nyilvános és magános vallásgyakorlat között.
- Nyilvános vallásgyakorlat – egész Európában – csak az államvallást illette meg. Ezt a jogot a Habsburg birodalomban a katolikus Egyház élvezte. A protestánsokat a nyilvános vallásgyakorlat csak azokon a helyeken illette meg, amelyeket a törvény, illetve a rendelet tételesen felsorolt. Ilyen hely volt Sopron megyében Vadosfa és Nemeskér. I. Lipót 1701-ben kiadott második rendelete (resolúciója) újabb három megszorítást tartalmaz. E szerint: 1. a protestánsok részére új artikuláris helyeket engedélyezni nem szabad az 1681. év óta visszafoglalt területeken. 2. Ahol 1681-ben csak azért kaptak nyilvános vallásgyakorlatot a protestánsok, mert lakóhelyük végheleynek számított, ott ez a kedvezmény megszűnik. 3. Az artikuláris helyeken biztosított nyilvános vallásgyakorlat nem úgy értendő, hogy a katolikusok a protestáns vallásra áttérhetnek. Ezért az apostázia büntetendő!
- GYPL. Intimata (Helytartósági Íratok), a. 1691–1720.
29. Petrinus Péterhez tartozó, vagyis világi pap, egyházmegyes pap.
- Religiosus = szerzetes pap.
30. Itt a trienti hitvallás letételéről van szó. (Professio fidei Tridentina) IV. Pius pápa rendelte el 1563-ban, hogy a trienti zsinat által – elsősorban a protestanizmussal szemben leszögezett hitcikkelyekből összeállított hitvallást – a papszentelés, valamint az egyes egyházi hivatalok átvétele előtt, mindenki tegye le. Ezzel a protestantizmus lappangó terjedésének akartak gátat vetni. Az 1748-as években már nem mindenütt látták szükségesnek az eskü letételét, különösen a kántoroknál, iskolamestereknél.
31. Papi működéshez szükséges: 1. a püspök által történő felszentelés. 2. A püspök által adott működési engedély, joghatóság, iurisdictio. Gyóntatási joghatósága minden papnak csak a saját egyházmegyéjében van, máshol az illetékes püspöktől külön kell kérnie.
32. Kihirdetés célja az, hogy a falu a készülő házasságról tudomást szerezhesen és az esetleges akadályt (pl. titkos vérrokonságot) időben bejelenthesék. A trienti zsinat intézkedett úgy, hogy a házasságot a saját plébános, vagy annak megbízottja előtt kell kötni és ezt háromszori hirdetésnek kell megelőznie. Ezt a fejezetet „Tametsi” a zsinat rendelkezése szerint minden plébánián ki kellett hirdetni és csupán e kihirdetés után 30 nap után lett kötelező erejű. Nálunk, a zavaros viszonyok miatt, ez a kihirdetés nem történt meg. A trienti zsinat házassági határozata nálunk csak az 1700-as évek elején jutott kötelező erőre.
- Dr. Vanyó Tihamér: Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről, 1600–1850. 54. lap.
- Canones et Decreta Concilii Tridentini, Vindobonae, 1850., 150. oldalon a „Tametsi” fejezet.
33. Ezek a bejegyzések az anyakönyvekben, vagy az évvégi összeállításoknál, vagy pedig a legutolsó lapokon szoktak lenni. Olvashatunk ezekben az időjárásról, a természről, járványokról, háborús eseményekről, stb.
34. A prédikáció inkább buzdító jellegű, a katekézis pedig a hit igazságainak tanító jellegű kifejtése. Keresztély Ágoston herceg is megkövetelte már a papoktól, hogy vasárnap délután katekézist tartsanak: „...ut otiosus populus distraheretur a salubus...” (Hogy a tétlenkedő népet elvonják a tánctól)
- GYPL. 1700. év, ACT I. 711. lap.
- Akadnak olyan plébánosok, akik azért nem tartottak katekézist, mert „...lex lata, non bene publicata non obligat...” (A meghozott, de kellően ki nem hirdetett törvény nem kötelez) Ez is utalás akar lenni arra a körülményre, hogy a trienti zsinat határozatait nálunk hivatalosan addig még nem hirdették ki.
- Kontor István püspöki helynök utasítását, hogy minden plébános tartson katekézist, a plébánosoknak írásban kellett nyugtáznok.
- GYPL 1715. szept. 15. ACT VIII. 1477. sz.
- Dr. Kelemen Atanáz OSB: Keresztély Ágost herceg katolikus restaurációs tevékenysége a győri egyházmegyében. Pannonhalma, 1931. Kitérő munka!
35. orthodox = igazhitű. A görögkeletiek is orthodoxoknak nevezik magukat azon a címen, hogy szerintük egyedül ők maradtak meg az őskeresztény, igaz hit alapján. A protestáns és zsidó vallásban a konzervatív irányt nevezik orthodoxnak, szemben a racionalista, vagy neológ iránnyal.
- Katolikus író a saját vallását nevezi orthodoxnak, ősinek, szemben a protestáns újítással, eretnekséggel, azaz egyes hitelvek csökönyös és rosszhiszemű tagadásával.
36. apostata = hitehagyott. Itt azokról a protestáns özvegyekről és családjakról van szó, akik katolikus férjük, vagy feleségük halála után visszatértek eredeti vallási közösségükbe, mivel a házasságkötésnek csak érdekében, vagy erkölcsi kényszerből katolizáltak. A vegyesházasságok sok gyűlölködésnek, emberi tragédiának voltak okozói. Ezen – a kor szellemének megfelelően –, Zichy Ferenc győri püspök pl. úgy akart segíteni, hogy a protestáns félnek meg kellett „térnie”, katolizálnia kellett a házasságkötés előtt!

37. festa decretalia = hivatalos ünnepek. Az 1715. évi 30 tc. írta elő, hogy a protestánsok a katolikus ünnepeket, főleg a hivatalos állami ünnepeket (Szent István, Szent László) külsőleg kötelesek megtartani. A rendelet célja a sűrlődások megelőzése volt, de pontosan az ellenkező hatást érte el. A protestánsok vallási érzékenységét bántotta és ezért tüntettek az ünnepi munkával.
GYPL, ACT I. 153/4. lap. Rábahidvégi plébános jelentése.
38. stóla: püspök által előírt és a papnak járó tiszteletdíj bizonyos egyházi szolgáltatások elvégzéséért.
39. Mező-Eőrs
40. Visitatio Beate Mariae Virginis = Sarlós Boldogasszony, ünnepe július 2.
41. Régi súly- és pénzértékek tekintetében alapos tájékoztatást nyújt 1. Dr. Lederer E.: Régi súly- és úrmértékek. „Századok”. 1923–24. számaiban. 2. Ereky: Mérték, súly és pénzisme.
1 pozsonyi mérő, mint területmérték: 600 négyszögöl.
1 pozsonyi mérő, mint úrmérték, 62–64 liter. Ezek az adatok azonban nem mindenkor és mindenhol voltak érvényesek!
42. lásd 17. sz. jegyzetet.
43. superpelliceum = karing. Az az egyházi öltözkék, amelyet a pap főleg a szabadban, vagy télen a szerzetesek a hideg templomban a bunda (pellis) fölé (super) vettek fel. Hazánk vadban nagyon gazdag volt, ezért a bunda nem számított fényűzésnek.
44. antependium = oltárelő. A pendere (függni) és ante (előtte) szóból. Az oltár egész szélességében a földig érő és vallásos szimbólumokkal díszített függöny.
45. instrumentum lustralis aquae ad ianuam destinatum = bejárat melletti szenteltvíztartó. A lelki megtisztulás szükségességét jelképezi.
46. Valószínűleg arra a körülményre akar utalni, hogy Kontor István c. püspök, Keresztély Ágoston bíboros győri helynöke, 1700-ban mezőörsi plébános volt. Később magas hivatalából is élénk figyelemmel kísérte régi híveinek életét. Ő állította a mezőörsi templom előtti műemlék keresztet 1731-ben.
Győr, Monográfia, 436. old.
Mezőörs, Kereszteltek Anyakönyvének I. kötet, utolsó előtti lap feljegyzése.
47. Ha a temető általános megáldásban részesült, akkor központjában kiemelkedően nagy közös keresztet szoktak állítani.
48. lásd 22. sz. jegyzetet.
49. Ezt állította Kontor István püspöki helynök.
50. lásd 24. sz. jegyzetet. Akadtak olyan helyek is, ahol a templomban nemcsak iratokat őriztettek, hanem a padláson, sekrestyében gabonát, stb.
51. Comes Iosephus Esterházy. COMES a committere, kísérni, követni szóból. A római birodalomban a császár kíséretének tagja, a császár tanácsadója. Később magas katonai rang, nagyobb terület vezetője. Magyarországon a király környezetéből egy megye élére állított ispán, majd a XIV. századtól örökletessé váló méltóság. A XVII. században már a grófi cím a megfelelője.
52. lásd 25. sz. jegyzetet.
53. Középkorban divat volt a más meggyőződésű emberek kicsúfolása. A katolikus eretneknek, heretikusnak, a régi igazságokban válogatónak nevezte a protestánst. Ezek viszont pápistának, ultramontánnak neveztek a katolikusokat. Akik „ultra montes”, vagyis a hegyeken túlról, Rómából kapják az irányítást.
54. Theologus speculativus = tudományos kiképzésben részesült. Ezen összeírás alkalmával ez azt jelentette, hogy az illető pap az előírt teljes bölcséleti és teológiai anyagot elvégezte.
Theológus moralis = lelkipásztori kiképzésben részesült. A teljes teológiai anyagból csak annyit és azt sajátította el, ami a lelkipásztori tevékenységhez okvetlenül szükséges volt. A paphiány tette szükségessé a kiképzési idő megrövidítését, másrészt a tudományosan kiképzettek nem akartak falura menni.
Dr. Bedy: A papnevelés története, 84. old.
- 54a Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek (1570–1637) a katolikus ellenreformáció legnagyobb egyénisége. Legelső könyvével mint félelmetes vitakozó lépett a porondra: „Felelet Magyar István sárvári prédikátornak az ország romlásának okairól írt könyvére.” (1603) Legnagyobb műve a röviden „Kalauz”-nak nevezett mű (Isteni igazságra vezérlő Kalauz), Pozsony, 1613. Vasár- és ünnepnapok prédikációját ő maga nyomtatta ki, szintén Pozsonyban, 1636-ban.
55. Faber M. S. J.: Concionum opus Tripartitum.
56. Festivales, Funebrales Pauli Baranyi S. J.: Imago vitae et mortis. (Az élet és halál bemutatása.) Nagyszombat, 1719.
57. Festivales, Funebrales Petri Bessay: Nucleus Koppenstein: *Helyesen*: Besseus P.: Nucleus de conceptibus praedicabilibus omnium operum in dominicis hybernas enucleatus opera I. A. Coppersteinus. O. Praed. Moguntiae, 1615.
(Kopperstein összes éműveinek a téli vasárnapokon felhasználható anyaga. 1615. évi mainzi kiadás.)
58. Pauli Merz: Thesaurus Biblicus.

59. Lochner T. S. J. 1. Tabulae directivae officii iuxta ritum s. romanae ecclesiae recitandi. (A papi szolozsma végzésének irányelvei a r. kat. Egyházban.) 2. Instructio practica nona de sacerdotii origine et praestantia. (Kilencedik gyakorlati utasítás a papi rend eredetével és méltóságával kapcsolatban.) 3. Lochner: Manuale parochorum. Tynaviae 1676. (Plébánosok kézikönyve, nagyszombati kiadás, 1676-ban.)
60. Csuzy Zs. O. Erem. S. Pauli: Evangéliumi trombita. Mely nemcsak döntőgeti meghasonlott Jerikónak temérdek falait, hanem az együgyűeket üdvösségs tudományra vezérli. (Pozsony, 1724.)
Csuzy Zs. O. Erem. S. Pauli: Lelki éhséget enyhítő evangéliomi kölcsönzött három kenyér, Az az Ádvent első vasárnaptól fogva Húsvét után való első vasárnapig szolgáló hármas prédikációkra rendeltetett Isten igéje. (Pozsony, 1724.)
61. Günther A.: Currus Israel et auriga eius ducens hominem christianum per vias rectas in coelum. Vind. 1717.
(Izrael kocsisa és kocsija, amely a keresztény embert helyes úton vezet az égbe. Bécsi kiadás 1717-ben.)
62. Mercator P. S. Nucleus catecheticus continens doctrinam fidei ac morum e diversis authoribus erutus. Tynaviae, 1711.
(A hit igazságainak és a vallás-erkölcsnek rövid foglalata különböző szerzők alapján. Nagyszombati kiadás 1711-ben.)
63. Cotti L. O. Praed.: De eligenda inter dissidentes christianos sententia, seu vera religione eligenda liber. (Az igaz vallás kiválasztását megkönnyítő könyv.)
- 63b Pichler V. S. J.: Ius canonicum practice explicatum. Ingolstadii 1735. (Kánonjog gyakorlati példákban, Ingolstadt, 1735.)
64. Laymann P. S. J. Theologia moralis in quinque libros distributa. Moguntiae 1709. (Erkölcstan öt könyvben, Mainzi kiadás, 1709.)
65. Busenbaum H. S. J.: Theologia moralis nunc pluribus partibus aucta ab Alfonso de Ligorio. (Liguri szent Alfonz alapján megírt erkölcstan.)
66. Lohner S. J.: Instructio practica quinta de confessionibus rite ac fructuose excipiendis. (Gyakorlati tanácsok a gyóntatás érvényes és eredményes végzéséhez.)
67. Panormitanus S. J.: Brevis notitia eorum, quae scitu vel valde necessaria vel valde utilia sunt confessariis in primo ingressu ad audiendas confessiones. Tynaviae 1735.
(Az először gyóntatók számára szükséges és hasznos rövid jegyzetek. Nagyszombati kiadás, 1735-ben.)
68. Stainihurst G. S. J.: De Immortalis in corpore mortali patientis historia moralis doctrinis placitis et commentationibus illustrata. Coloniae Agripp. 1730.
(A halandó testben szenvedő Halhatatlannak története erkölcsi tanulságokkal és tanácsokkal. Köln, 1730.)
69. Kempis Tamás a Rajna melletti Kempenben született 1370-ben. Igazi neve Hämerken volt. Számos hitbuzgalmi, történelmi munkája között leghíresebb: De imitatione Christi libri quattuor. A „Krisztus Követése” tehát eredetileg 4 önálló könyv volt, csak később fűzték egybe őket. A Szentírás után a legolvasottabb vallásos könyv. Első teljes magyar fordítását 1594-ben Vásárhelyi Gergely jezsuita végezte. Pázmány Péter is lefordította 1624-ben.
70. horologium = óra, napóra. Horologium principum = Fejedelmek mintaképe, aki után igazodniuk kell. Marcus Aurelius római császárról van szó (Kr. u. 161–180) akit a tudományokért, különösen a bölcselétről rajongó, szelídlelkű emberek mutat be a könyv.
71. Pelzhofer F.: Arcanorum status libri decem. Francofurti, 1738.
72. Curtius Rufus: De rebus gestis Alexandri Magni. (1738.) (Nagy Sándor tetteiről).
73. Capellanus non habeo.
74. „...tamquam lac infantibus...” Szentírási idézet, amellyel azt akarja hangsúlyozni, hogy a témát szellemi színvonaluknak megfelelően fejti ki és alkalmazza.
75. Ha az újszülött gyermek életbenmaradásához kevés volt a remény, akkor a szülésznőnek kellett megkeresnie, mégpedig a templomi szertartásnál egyszerűbb formula szerint. Ezt hívták szükségkereszttségnek.
76. Confessionis capaces = felnőttek, confessionis incapaces = gyerekek. Szó szerinti fordításban a jelentése: gyónásra képes, gyónásra képtelen. Ebben az időben 10–12 éves korban járultak először a szentgyónáshoz és áldozáshoz. Amelyik gyerek már volt elsőáldozó, az a munka szempontjából felnőttnek számított.
77. saját lelkészük ugyanis nem volt.
78. A plébániai földek minimuma Mária Terézia 1767-es úrbéri rendelete értelmében egy jobbágytelek. 1748-ban sok lelkésznek volt ennél kevesebb földje.
Dr. Timon: A párbér Magyarországon, 56. old.
79. egy mérős föld: lásd 41. sz. jegyzetet.
80. sedecima a SEXTADECIMA (tizenhatodik) eltorzított formája. A plébánosokat a püspököknek járó egyházi tized tizenhatod része illette meg.

81. 1 kereszt általában 20 kéve gabonát jelent.
82. szeptenárium a latin „SEPTEM” (hét) szóból 7 krajcárt jelent. Mária Terézia idejében: 1 körmői arany = 4 forint és 40 krajcár. 1 ezüst tallér = 90 krajcár. Ezt nevezték MÁRIÁSNAK. 1 rénes, vagy magyar forint = 60 krajcár. 1 imperiális tallér = 1 forint 20 krajcár. 1 vas, vagy másképpen dupla tallér = 2 forinttal. 1 garas = 5 dénár, 1 garas = 3 krajcárral. obulus = fél dénár.
Poltura = másfél krajcár. E pénzek egymáshoz való értéke koronként nagyon különböző volt!
Erek: Mérték, súly és pénzisme.
83. lásd 30. sz. jegyzetet.
84. Datur Ludi-Magister...Szó szerint: játszómester. Jelenti az iskolamestert, a kántort, a jegyzőt, a harangozót, templomtakarítót, a sekrestyést. Magánszemélyek részére a ludi-magister állította ki az adásvételi szerződéseket, (instrumentum venditionis) nyugtákat (quietantia), házassági szerződéseket (contractus matrimonialis), litterae moringibiles. Halálesetkor ő vette fel a leltárt. Ő készítette el a község hivatalos iratait: scripturae communitalis. Néha még a toronyóra kezelése is az ő feladata volt: attractio et directio horologii. Fizetésük általában a pap járandóságának egyharmadával volt egyenlő. Sovány pénztárcájukat sok helyen még az a szokás is terhelte, hogy évenként „újraválasztási áldomást” kellett fizetniük. Ha ez elmaradt, a magiszter sok ellenséget szerzett magának.
Dr. Csóka Lajos: Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában.
lásd 41. sz. jegyzetet.
1 pesti mérő egyenlő másfél pozsonyi mérővel, tehát 93.
85. liter. 1 pozsonyi mérő egyenlő két vékával.
86. lásd 41. sz. jegyzetet.
87. ... „dantur tamen multi literati, qui religionem suam promovent et cantillando alios ab Ecclesia abstrahunt.”
88. consecrata non est.
89. profán (pro = kívül és fanum = templom) szavakból.
profanáció: szent hely meggyalázása.
90. obstetrix = szülésznő. Kassán már a XVI. század második felében esküt kellett tenniük, hogy szülés közben vigyáznak az anya és a gyermek életére. „A városban értelmes öreg asszonyállatok és bábák tartassanak, az kik a gyermekszülő asszonyállatok körül híven és hasznosan forgolódnak. Dr. Neubauer: Amíg az ember megszületik. 14. old. Az 1848. előtti törvénykezésben az eskü nemcsak polgári bizonyító eszköz volt, hanem egyszersmind vallási jellegű intézmény is. Aki hamis esküt tett, azt az egyházi bíróságok büntették, mint a vallás ellen vétkezőt. Így az eskü szövegében a vallási elem is érvényesült. Érdekes az a szöveg, amelyet a győri városi polgári törvényszék vett ki a cigányoktól, ha ilyenek esketésére került sor. „Én esküszöm a telyjes Sz. Háromság hatalmas egy bizony Istenre, ki Atya, Fiú és Szentlélek, ki teremtette mennyet, földet és minden benne lévő csúszó-mászó állatokat, hogy ezen dologban, amelyben engem kérdesz, én semmit sem tudok... És ha tudok, az Kórság, Vérség és hirtelen guta üssön meg és hirtelen halállal haljak meg, s mind testemben és lelkemben elveszek, marhámban kárt valljak,... föld ne legyen gyomrába, akkor legyen szerencsém, amikor az kő virágzik...” Győr, Monográfia, 150. old.
91. ... mulieres introducendas recipiat.
Szülés után az ágyból felkelő anya első útja a templomba, (szentegyházba) vezetett. A falu közvéleménye nagyon elítélte azt az asszonyt, aki akárcsak a szomszédba is betette a lábát az „egyházkelő” előtt. A hálaadásra érkező anyát a pap egy külön szertartás keretében vezette be a templomba. Ennek a szertartásnak volt a neve: egyházkelő.
(introductio mulieris post partum)
- 91b Ha nemes ember a saját földjén kívül jobbágytelket is bérelt, akkor azután párbért volt köteles fizetni. A párbér ugyan személyi teher volt (ezért nem akarták megfizetni a nemesek), de a jobbágy-ingatlan arányában kellett azt viselni. A nemesek általában nem párbért, hanem dupla-stólát voltak kötelesek fizetni a papnak.
92. Ez tévedés! A katolikusok száma 175, a kálvinistáké: 217.
93. Már az elődek, Komáromi Jánosnak is sok baja volt velük. „... midőn magamét kértem, az Egyháznak azt felelték: ha akarunk anni adunk, ha nem, nem...”
Győr, Megyei Lev. tár, Törvényszéki Iratok, 1727. 874. sz.
Nagy Mihály mezőörsi plébános és Petes János rétalapi nemes viszálya becsületsértés miatt. „... ha pap is, csak paraszt...” Győr, Megyei Lev. tár, Törvényszéki Iratok, 1735. év, 1026. sz.
94. lásd 82. sz. jegyzetet.
95. lásd 82. sz. jegyzetet.
96. Conscriptio loci GÖNYŐ.
97. Nullus fundus abalienatus perhibetur.

98. Szerintem csak az lehet az értelme, hogy a harangozás, illetve a kápolna őrzése fejében a kocsmároszt illeti meg a temető kaszálásának joga.
99. A győri ferences zárdáról van szó. A ferences rend már a XIII. század első felében megtelepült Győrött. Zárdájuk akkor a mai Apáca utcában volt. Ez az épület 1555-ben romokban hevert. (Dr. Bedy: Győr kat. vallásos életének múltja. 33. old.)
Új kolostoruk alapkövét 1614-ben tették le. (Karácsonyi: Szent Ferenc rendjének története. I. 110. old.) A zárda és a hozzákapcsolódó templom 1673-ban készült el és a mai Megyeháza, illetve Megyei Levéltár helyén állt. A plébánia a várban volt, annak kapuit este bezárták. Lelkipásztori szolgálatot a hívek éjjel a ferencesektől kérhettek. A révfalui hívek részére vasárnap a kocsmában miséztek. (Dr. Bedy: i.m. 34. old.) A török a ferences barátok működését eltűrtte. Még romokban heverő győri templomukban is miséztek 1557-ben. Ezt abból a feljelentésből tudjuk, amelyet Enyingi Török Ferenc ellen írtak. Ez udvari boldondját barátságába öltöztetve, számfűlekkel, Szent Ferenc ünnepén a templomba küldte a katolikus hit kigúnyolására. Győr, Monográfia: 312. old.
100. lásd 82. sz. jegyzetet.
101. lásd 82. sz. jegyzetet.
102. valószínűnek tartom, hogy az uraság tisztartója volt.
103. ludi-magister, lásd 84. sz. jegyzetet.
104. Ennek kettős jelentése lehet: 1. négy mérőt termő, vagy 2. 4x600 négyszögöl, vagyis 2 magyar hold. A gyakorlatban a többféle értelmezés lehetősége nem okozott zavart, mert az írásban rögzített adatokat mindig a hagyományok, a joggyakorlat alapján értelmezték.
105. A templomi adósokról készült kimutatások az összeírások után találhatók. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért közlöm mindegyiket a falu adatai után. A püspöki levéltár részére az adósok kötelezvényeiről másolatot kellett készíteni és ezt a plébánosnak alá kellett írnia.
106. Protestáns templomokban nincs külön szentély és hajó.
107. lásd 82. sz. jegyzetet.
108. lásd 82. sz. jegyzetet.
109. ... ipsorum stylo levitam vocitatum fuisse... Az ő szavajárásuk szerint kispapnak kikiáltott egyén.
110. ciborium: a cibus (élelem) szóból. Fedéllel ellátott kehely, amely az áldoztatáshoz szükséges Oltáriszentséget tartalmazza.
111. az esperes joga és kötelessége ez.
112. lásd 89. sz. jegyzetet.
113. lásd 54. sz. jegyzetet.
114. A Szentírás betűsoros tárgymutatója, amely az egybevágó, (concordans) helyek és szövegek megjelölését tartalmazza.
Vannak szó- és tárgyi konkordanciák. Előbbiek az egyes szavak összes szentírási előfordulási helyeit jelölik meg, az utóbbiak az azonos, vagy rokon tartalmú helyeket.
115. lásd 64. sz. jegyzetet.
116. lásd 65. sz. jegyzetet.
117. Knittel C. S. J.: Conciones dominicales. Praga 1711.
Conciones Academicæ. Praga. 1707.
118. Claus I. Ign. 1. Specilegium concionatorium, hoc est, conceptus Morales pro cathedra. Vind. 1735.
2. Specilegium catechetico-concionatorium, id est: conceptus exegetici ex præstantissimis auctoribus. Venetiis, 1747–1750.
119. Osorius: Conciones. Coloniae Agrippæ. 1600.
120. lásd 66. sz. jegyzetet.
121. lásd 56. sz. jegyzetet.
122. lásd 70. sz. jegyzetet.
123. Istvánffy: Regni hungarici historia. Colonia Agrippæ. 1685.
124. Az ilyen mulasztásért hivatalvesztés járt.
Győr, Püsp. Lev.tár. 1720. aug. 16. Act. VI. 382. lap.
125. III. Károly 1731. jan. 7-i rendelete értelmében az artikuláris helyeken mind a katolikus, mind a protestáns pap a saját híveitől és nem a községi pénztárból kapta járandóságát.
Dr. Timon: A párbér Magyarországon. 130. old.
126. Ez az ún. intenciók könyvből volt ellenőrizhető.
127. Ha az alapítványi tőke értéke csökken, vagy megsemmisül, akkor a vele kapcsolatos kötelezettség is mérseklődik, vagy megszűnik.
128. Vagyis a jövedelmek az alapítványtevők szándékai szerint kerültek felhasználásra.
129. lásd 82. sz. jegyzetet.
130. füstölt húst jelent.

131. Aki az évi egyházi adóját nem fizette meg, attól a lelkész a szokásosnál nagyobb stólát, úgynevezett szabadstólát követelhetett. Ezen az alapon követeltek a nem artikuláris helyeken lakó protestánsoktól, – (akik a párbér fizetését megtagadták) – kétszeres, sőt háromszoros stólát. Ezt a visszaélést a Helytartó Tanács 1756. jan. 27-én kelt rendelete megszüntette.
Dr. Simon: i.m. 135. old.
132. ... hungaricam et slavonicam aequaliter callet...
„A Thótok Zágrábban... teszik ülo székeket... „Tótország tehát valamikor elsősorban Horváth-Szlavónia volt, a tót-nak első jelentése „szlovák”, de „szélesb értelemben így nevezi a nép a horvátországi, illiriai, dalmáciai szlavokat is, akik bevándorolják az országot.”
Czuczor–Fogarasi Szótár.
Élet és Tudomány, 1971. 24. sz. 1139. old.
133. Magister haereticus non est, nec confessionis haereticæ promotor.
134. Nullus rector haereticus, vel...
134. Nullus rector haereticus, vel eiusdem furfuris promotor. (eiusdem furfuris: ugyanazon korpán hízott)
135. Conscriptio loci Aszszonfa.
136. Patronus = pártfogó. A templomnak, községnek egy vagy akár több patrónusa is lehet. Rendszerint fogadalm folytán lett a templomnak külön patrónusa.
137. Középen elválasztott fémdoboz, mindkét felén levehető fedő. Az egyik részben az Oltáriszentséget, a másikban a betegek olaját viszi a pap. Ez a mód – egészségi okokból má már tilos.
138. Fémdoboz, belül rekeszekkel három részre osztva. Ezekben így egymástól elkülönítve és vattára öntve tartották a kereszteltek, betegek olaját és a krizmát.
139. Kegyúri plébánia ellentéte a szabad-adományozású (liberae collationis) plébánia. Ezt a püspök saját belátása szerint, mindenkitől függetlenül tölthette be az általa kiválasztott pappal.
140. Segneri P. S. J. Panegirici sacri parte I. II. Venezia, 1692. (Buzdító beszédek, velencei kiadás 1692-ben.)
141. Papi zsolozsmás (imádságos) könyv. Minden évszakra más kötet, tehát összesen 4 kötetből áll.
142. Csempeszokpács, Vas megye. Akkor még a győri egyházmegyéhez tartozott.
143. lásd 54. sz. jegyzet.
144. linguam ungaricam callet aliquantisper slavonicam.
145. omni die festo concionatur: szósz szerint minden ünnepen, de úgy értendő, hogy minden vasárnapon.
146. Életveszélyes vád volt ez. A győri Megyei Törvényszék 1710 június havában boszorkányság vádjával vette őrizetbe öz. Tenke Péterné mezőörsi bábaasszonyt és Éva nevű lányát, a „Sánta lovat”. Az anyát 1710. aug. 4-én Győrött elégették, lánya a kínzások következtében a börtönben halt meg. 1714-ben Faragó János tápi lakos ellen is indult boszorkány-per. Őt az mentette meg a haláltól, hogy feljelentőjéről sikerült bebizonyítania, hogy az illető nem normális. (Non est sana mente).
Győr, Monográfia, 150–152. old.
147. Augusztus 15. Nagyboldogasszony. Assumptio Beatae Mariae Virginis.
148. Kedvelt népi ájtatosság volt már ebben az időben is az úgynevezett oltárkerülés. A nép az oltárt hátulról megkerülte és a pap a leckeoldalon ereկlyetartót nyújtott mindegyik elé, hogy azt az illető a tisztelet jeléül megcsókolja.
149. ... quorum mundities est transiens.
150. lásd 23. sz. jegyzet.
151. lásd 9. sz. jegyzet.
152. A kápolna (capella, sacellum) istentiszteleti célokra szolgáló kisebb helyiség. A temetői kápolnák kriptájába helyezték a temetések által felszínre került csontokat, ezért „carnarium”-nak is nevezték őket. Itt tárolták a temetéshez szükséges felszerelést, a koporsóállványt, amelyet ma is Szent Mihály lovának nevez a nép. E temetői kápolnának ugyanis csaknem kivétel nélkül Szent Mihály volt a patrónusa.
153. Augusztus 20-a Szent István király nemzeti ünnepe volt. A világ katolikusai szeptember 2-án emlékeztek meg róla.
154. Itt a győri Kármeliták által szorgalmazott Skapuláré Társulatról van szó. A kármeliták Győrben 1697-ben települtek le és templomuk 1732-ben készült el.
155. Húsvét utáni negyvenedik nap neve a katolikusoknál Áldozocsütörtök. Az ezelőtti hétfő–kedd–szerda a keresztjáró napok. Akkoriban ezeken a napokon egy-egy határbeli, vagy falubeli kereszthez, szoborhoz mentek körmenetben.
156. cui eorundem, vel cumulative omnibus ius patronatus an competat, discere non potui.
157. kertészeti szakkönyv
158. Pius II. P. M. Historia rerum ubique gestarum. Venetiis.
159. Udalrici Leis: Sermones morales.
160. Segneri P. S. J. Institutio parochi. Tynnaviae 1748. A plébánosok részére szükséges gyakorlati tudnivalókat tartalmazta, ezért nevezték „Refugium”-nak, vagyis menedéknek, segítségnek.

161. Pexenfelder M. S. J.: *Concionator historicus rariorum eventuum exemplis delectans ac docens*. Monachii 1679–1680.
(Történelmi furcsaságok elbeszélése tanítás és szórakoztatás céljából.) Monacum, vagy Monachium = München.
162. Becanus M. S. J. *Theologia scholastica*. Moguntiae, 1612.
(Skolasztikus hittudomány. Mainz, 1612.)
163. Csúzy Zsigmond: *Evangeliumi trombita*. Lásd 60. sz. jegyzetet.
164. Szentek életének gyűjteménye.
165. Sbogar I. M. *Theologia radicalis in qua fundamentaliter veritas propugnatur contra propositiones ab Alexandro VIII. proscriptas*. Pragae 1725.
(Hittudományi munka, amely radikálisan és alaposan kifejti az igazságot a VIII. Sándor pápa által elítélt tételek körül.)
VIII. Sándor pápa 1689–1691-ig uralkodott. Állandóan sürgette, hogy a francia papság vonja vissza 1682-ben tett gallikán deklarációját. „Inter multiplices” kezdetű bullájában 1691-ben a pápa a deklarációt eleve érvénytelennek nyilvánította.
166. ... titulo sacramenti administrati nihil exigit...
Itt olyan papi ténykedésről van szó, amelyet hivatalból és ellenszolgáltatás nélkül kellett végezni. Pl. betegek gyóntatása.
167. úgy is lehetne fordítani, hogy Tatay Ferencet és egy cigányt, de az „et” jelen áthúzás van.
168. Promontorium. Pro (elő) és mons (hegy) szóból. A klasszikusoknál tengerbe nyúló sziklát, később hegy-fokot jelentett, nálunk a falu határában lévő kis dombot, később általában szőlővel telepített határrészt.
169. lásd 82. sz. jegyzetet.
170. lásd 134. sz. jegyzetet.
171. lásd 45. sz. jegyzetet.
172. ... de consecratione ararum non constat... Az oltárt két latin szóval szokták kifejezni: 1. altare, 2. ara.
173. lásd 35. sz. jegyzetet.
174. Tartományfőnök-helyettes
175. litánia, vagy a középkorban letenye: felváltva végzett könyörgést jelent. A pap előimádkozva a változó megszólításokat (invocatio) és a nép ugyanazon szavakkal, vagy más állandó formulával válaszol.
176. a hetes számnak szimbolikus jelentése is volt: egész szívvel magát az Istennek adni.
177. lásd 22. sz. jegyzetet.
178. a főesperes-helyettesei figyelmébe ajánlja, hogy ő igyekezett a plébánost véleményének megváltoztatására rávenni.
179. lásd 55–69. sz. jegyzeteket.
180. lásd 35. sz. jegyzetet.
181. lásd 80. sz. jegyzetet.
182. lásd 82. sz. jegyzetet.
183. Quod mores attinet, nec ibi fuit, ubi mores honesti distribuebantur.
184. Urna 2 akó, korsó. Pozsonyi, vagy magyar akó: 52,2 liter, soproni akó 71,7 liter.
185. Nagy Baráthy.
186. lásd 10. sz. jegyzetet.
187. vagyis a kamattal való tőke-növekedést nem veszik tudomásul.
188. lásd 10. sz. jegyzetet.
189. a filiális templomokban ez volt az általános szokás.
190. Kiss Baráthy
191. Természetesen 1737-ben.
192. December 8-án
193. Valószínű, hogy két évig más egyházmegye kispapja volt.
194. Ez úgy értendő, hogy egymásután következő két vasárnap otthon, a harmadik vasárnapon csak Csanakon tart istentiszteletet. Akkor még nem volt szokásban, hogy egy pap vasárnaponként két, vagy három szentmisét tartson.
195. lásd 34. sz. jegyzetet.
196. lásd 78. sz. jegyzetet.
197. E korban sok olyan alapítvány volt, amely a plébános személyéhez kapcsolódott. Kegyurak a plébános iránti tiszteletből, amelyet pl. sokhelyütt a pestisjárvány idején mutatott helytállásával vívott ki, nagyobb telket, kedvezményeket adtak, de csak az ő személye részére. A hívek által létesített alapítványok között is sok ilyenrel találkozhatunk.
198. aedituus = sekrestyés
199. lásd 82. sz. jegyzetet.

200. utólagos beírás a sorok közé.
201. lásd 28. sz. jegyzetet.
202. ... iure, ut certum est, totum usucapionis manens... Nem artikuláris helyekre az előzőtt protestáns lelkészek „per modum probae” tértek vissza. (vagyis próbaképpen) Ha sikerült maradniok, akkor pár év múlva már jelenlétüket törvényesnek mondták.
Győr, Püsp. Lev.tár, Act. I. 553. old.
203. festa decretalia plane non observant.
204. triticum = búza, siligo = rozs, hordeum = árpa, avena = zab, milium = köles, turcicum = kukorica (török búza) faba = bab, papaver = mák, lactuca = saláta, canapum = kender, piper = bors, pisa = borsó.
205. lásd 80. sz. jegyzetet.
206. callina = kalács, népiesen kalinkó, vagy „kujcsos” kalács. Kerék alakú, fonott kalács. A kis darabokra szétvágott kalinkót az esküvőre vonuló násznép „hijju” kiáltásokkal szokta a bámeszkodó gyerekek közé dobni. Az 1920-as évek végén magam is sokszor vettem részt ilyen „kalinkó-dulakodásban”. Az eskető papnak adott kalinkót „papkalács”-nak nevezték. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben a XVII. századtól kezdve „torta”, „circulus” nevű papnak szóló esküvői ajándékon valószínűleg szintén a kalinkó értendő.

IMRE VARGA–GYULA REICHARDT

THE LIST OF PARISHES OF THE LOWER DECANAL DISTRICT OF THE CATHEDRAL ARCHDEACONRY OF GYŐR IN 1748

The records of the canonica visitatio of 1698 give evidence of the very poor condition of the inhabitants of Győr County. The author, Imre Varga sees the reasons for this in the followings: the ravaging of mercenary troops staying in the country, the plague, the Catholic-Calvinist religious differences. These factors very much slowed down the progresses even during the decades following the Szatmár Treaty (1711). The era's absolutist monarchs of course tried to establish and to help the state religion, with all their means. They used the theory of religious tolerance only at the demands of political interests and searched for the possibilities of cooperation with the other side.

Guidelines followed by the substitute archdeacon in 1748 at the census can be summarized in the followings: the questions concerning the church deal with the condition of the building, its financial settings, its inside equipment, religious associations, the cemetery, public square statues, books etc. The questions in connection with the minister and with the pastoral care are in connection with the community's pastor, the assistant priest, the administering of sacraments, the devotional articles, the liturgical articles, the handling of materials, the mass order, the preaching and finally the minister of the other denominations.

The questions about the believers take interest in the native language of the people, their religion, their religious zeal, and their possible bad habits.

The questions on behalf the income and the building of the parish study the building of the rectory and the incomes and other real estates connected with it, the stole-fee, further the accommodation conditions of the possible minister of the other denomination. At last the questions in connection with the employees of the church and their incomes are related to the cantor, the organist, the sacristan, fulfillment of their duties, their relation to with the pastor etc.

These questions appear at the census of the list of the 37 following villages: Mezőőrs, Bana, Rétalap, Mindszent, Gönyü, Böny, Táp, Tápszentmiklós, Asszonyfa, Pázmánd, Pér, Ság, Écs, Nyúl, Nagybarát, Kisbarát, Csanak, Ménfő, Szemere, Felsőpéc, Kiss-Péc, Gyömrő, Szerecsen, Tét, Gyarmath, Csikvánd, Malomsok, Móríczhida, Árpás, Rábaszentmiklós, Rábaszentmihály, Bodonhely, Csécsén, Kiss-Baboth, Mérges, Karancó, Gyimróth.

MÉSZÁROS ISTVÁN

KATOLIKUS OKTATÁSI-NEVELÉSI EMLÉKEK A REFORMKORI ZALÁBÓL

(Részletek Lendvay József emlékirataiból)

„Lendvay József zalakoppányi nyugalmazott körjegyző ősei és saját családja élettörténete leírása. Írta emlékezetből Z. Koppányban 1895-ik év első negyedében Lendvay József nyug. körjegyző.” Ez a bevezető tájékoztatás állt annak a terjedelmes kéziratnak az élén, amely az egykori leíró unokája, *Ferk Lászlóné szül. Lendvay Lujza* nagyrécsei tanárnő tulajdonában volt az 1950-es években. A nehéz időben a kéziratnak nyoma veszett. Megmaradt azonban az a rész, amelyet belőle *Csányi László* piarista tanár 1956 nyarán lemásolt.

Ebből közlünk az alábbiakban néhány olyan részletet, amely fényt vet a *reformkor* – *tágabban a 19. század első fele* – katolikus nevelésének, oktatásának konkrét életszerű megnyilvánulásaira, bepillantást engedve régi falusi iskoláinkba, kisebb s nagyobb fiúk, lányok, tanítók, kántorok és szülők nehéz, ugyanakkor céltudatos és értékes életébe.

SZÜLŐFALU ÉS SZÜLŐK

Zala megye egyik kis faluja, Nagykanizsa közelében, *Csapi*; nincs távol tőle a népes lakosságú *Kiskomárom* (amely 1969-ben egyesült Komárvárossal, és ma Zalakomár a neve). Ugyancsak közel van a kicsi *Garabonc* s a tekintélyes *Nagyrécse*, valamint *Tapsony* (bár ez utóbbi Somogy megye területén fekszik).

Az emlékező Lendvay József „*öregatyja*” vagyis *nagyapja* ügyes gazdálkodással alapozta meg a szerény családi gazdaságot Csapiban, gabona- és szőlőterületeket művelve, bortermeléssel, marha- és sertésenyésztéssel foglalkozva. „Jámbor, istenfélő r.k. ember volt – írja róla unokája 1895-ben –, az istenes énekeket énekelni nagyon szerette. Írni, olvasni nem tudott, mert az ő gyermekkorában sem iskola, sem tanító nem volt [Csapiban]. Káromló szó soha nem jött ki száján egyéb, mint: Isten fojtson meg, és: kólíka egyen meg.”

Apjáról ezt közli: „Az én atyám volt öregatyámnak elsőszülött fia, József, ki született 1806-ban, nőült 1826-ban, meghalt 1850-ben mart. 28-án, nagypénteken, tüdőgyulladásban lévén. Eltemettetett a csapi temetőben, hol én is jelen voltam, mint akkori kiskomáromi segédtanító-kántor és jegyző.”

„*Édesanyám* Rédcis Julianna, született Újlakon 1807-ben oct. 16-án, férjhez ment 1826-ban jan. 18-án, meghalt 1868-ban aug. 21-én Garaboncon.” Így él emlékezetében: „Ép, egészséges, jól megtermett asszony volt. Jámbor, istenfélő, jó r.kath. vala, különben ügyes, szorgalmas és jó gazdasszony.” Hét gyermekét nevelte fel.

A családi nevelés irányítója az édesanya. „Gyermekeihez szigorú, de mégis szeretetreméltó volt. 6 éves koromig voltam a szülői háznál. Minden reggel, délben, este tér-

delve kellett imádkoznom vele; előttem mondta a miatyánkot, üdvözetet, tízparancsolatot, az anyaszentegyház 5 parancsolatját és a 7 szentséget, mi hosszú lévén, oly hosszasan nehezen esett a térdepelés, sírvafakadtam, akkor csak megcsapkodta az üllepemet.”

Két emlékezetes *gyermekkori kaland*: „6 éves koromban történt, hogy a szomszéd apó gyermekek elcsaltak játszani a falu felett való hegy mellé, s reá vettek 3-ad magammal: [menjünk] a hegy gyepe hácskóján öreg atyám szőlője melletti szomszéd szőlőjébe. Ott mindegyikünk két fej szőlőt szakított le s kis torzsingájába tette. Jött a hegypásztor, lehúztuk magunkat a szőlő közé félelmünkben, de mégis meglátott, valami Ádám József nevű ember volt, az ott egy vesszővel jól elnászpángolt bennünket. Azután engem hazavezetett, megmondván, mit cselekedtem. Akkor édesanyám szégyenletében egy szíjjal kegyetlenül elvert, úgy, hogy még otthon lévő hajadon Kati néném vett ki a kezéből, ölébe takarva; ezért még nénémet is megcsapkodta.”

„Máskor meg a ludakat – mondták – hajtsam ki a legelőre, adjam át az őrzőnek. [De] nem akart a gúnár arra menni, amerre én akartam hajtani, kis botommal hozzádobtam, úgy eltaláltam éppen a fejét, hogy azonnal megdőglött. Akkor nem mertem hazamenni. Kati néném értem jött, haza vitt az ölében, be surrant velem a szobába, lefektetett. Akkor is kikaptam volna, de öreg atyám nem engedett, azt mondván: nem szabad a gyermekeket bántani, ha aluszik, mert akkor jó gyermek. Ámbár igen szeretett édes anyám és én is igen szerettem mindig; jobban, mint atyámat, ki soha se bántott. Elfelejtethetlen kedves anyám sokat fáradott értem...”

ELEMI ISKOLÁK

Az emlékiró 1830. augusztus 19-én született Csapiban. Hat éves koráig volt otthon. Szülei, valamint nagyszülei ekkor úgy határoztak, hogy „pappá taníttatják”.

Ehhez végig kellett járnia a korabeli *népiskola és a gimnázium* osztálysorait. Ekkor a hivatalos rendelkezések szerint négy évfolyamos volt a népiskola, amelyet 6 és 10 éves koruk között végeztek el a gyerekek. Ez után léphettek a gimnázium első osztályába. A gimnázium hat osztályos volt, tehát szerencsés esetben 16 éves korukra végezhatték el a korabeli diákok.

Hátrányban volt a falusi gyerek, mivel a falusi népiskola oktatási szintje alacsonyabb volt, mint a városi népiskola: a norma-iskola. Ebben ugyanis több tantárgyat tanítottak; olyanokat is, amelyek szükségesek a gimnáziumi felvételhez. Méginkább hátrányban volt az olyan gyerek, akinek falujában nem volt semmiféle iskola.

„6 éves korom betöltéséig voltam a szülői háznál. Ott sem tanító, sem iskola nem lévén – minthogy szüleim, s öreg atyám és öreg anyám úgy határozták, hogy engem pappá taníttatnak – elvittek *Kiskomáromba* iskolába. Az oda házasodott volt atyám testvérénél, Lendvay Imrénél voltam kosztos és szálláson és gondozás alatt. 4 évig tanultam ott a r.k. elemi iskolában, hol – úgy látszik – jól tanultam, mert az akkori káplány úr, nt. Boronkay István igen kedvelt, ki minden szerdán és szombaton délelőtt az iskolában hit-tan-tanításon volt.”

A négyesztendős kiskomáromi népiskolai tanulmányt azután még kettővel megtoldották, mégpedig *Tapsonyban*. „E káplány úr, ki atyámmal megismerkedett és jó barátságba jött, tudván atyám azon szándékát, hogy papi pályára akar taníttatni, tapsonyi plébánossá lett, s oda elvitt magával. Nála voltam kosztos és szálláson. Ott az ottani iskolába is jártam 2 éven át, meg azon túl a plébános tanított a normaiskola tantárgyakból, és az első latin-iskola tantárgyakból.”

E vidék tanulnivágyó katolikus fiataljait a *piaristák jóhírű nagykanizsai gimnáziuma* gyűjtötte egybe. Az immár 12–13 évesse cseperedett Lendvay-fiút is ide vitte a tapsonyi plébános, és „ott letetette velem a vizsgát az I-ső latinból sikeresen, ekkép a II. latinba mentem Nagykanizsán iskolába 1843-ban.” Vagyis levizsgázott a gimnázium első osztályának anyagából és ezért itt rögtön a második gimnáziumi osztályban folytathatta tanulmányait. (Az emlékező az „osztály” szó helyett az „iskola” szót használja: „2-ik iskolás” = második osztályos.)

„2-ik és 3-ik iskolás koromban az úgynevezett Óriás utcában voltam kosztos és szálláson Dreven Antal nevű csizmadiánál. Bencze István nevű tapsonyi gyerektársammal. Hol egy külön szobánk volt kettőnknek, de egész télen át fűtve nem volt, kissé csiklandós volt benn a tanulás, de egészségesek voltunk és jó kosztunk is volt. Miért úgy meg-edződünk, hogy téli esteiken, minthogy már négy órakor beesteledni kezdett, emlékszem reá, hogy a szép holdvilágnál gyorsan sétálva a csikorgós hóban is tanultunk. Aztán meg olajmécsnél a szobában.” Ezt is hozzátette: „Mit fizetett értem atyám, azt nem tudom.”

Négy évtized távolából az emlékiró pontosan felidézte *gimnáziumi tanárainak nevét*: „2-ik iskolás tanárunk volt Petlanovics József misés piarista. 3-ik iskolás tanárunk ugyanaz lett. 4-ik iskolás tanárunk volt Dolmányos György misés piarista, ki már régi időtől tanítá folyton a 4-ik latint. 5-ik iskolás tanárunk volt Csegezi Alajos már jó koros ember, szintén misés piarista, ki szintén már rég tanítá az 5-ik osztályt, mely »prima humanitatis schola«, »első emberiség iskolája« című felirattal volt ellátva. 6-ik iskolás professorunk volt Németh Alajos, már jó koros ember, egy öles magasságú; szintén misés piarista, ki szintén régtől fogva tanítá a 6-ik oskolát, mely »secunda humanitatis schola« »második emberiség iskolája« című vala.”

(Szerzőnk a „szintén” helyett mindig a „szinte” szót használja.)

Hogyan folyt a reformkori hazai katolikus gimnáziumok élete? Jól megvilágítja ezt Lendvay József memoárja. Az 1840-es években már a *legtöbb tantárgyat magyarul ok-tatták* (korábban a latin volt a gimnáziumok tanítási nyelve). Nagykanizsán a hittant, a magyar nyelvtant, a földrajzot, a fizikát és a számtant tanították magyarul; a latin nyelv- és irodalom többféle tantárgyból álló együttesét viszont még mindig latinul.

(Egy-egy osztályt egyetlen tanár tanított ekkoriban az európai gimnáziumokban, még nem alakult ki a szaktanári rendszer.)

Régi gimnáziumi szabály volt, hogy a kezdő osztályok elvégzése után, amikor a tanulók már megismerkedtek a latin nyelv alapjaival, *csakis latinul* beszélhettek az osztályteremben, illetve azon kívül, az iskolaépületben. Az volt ennek a célja, hogy minél inkább elsajátítsák a latin nyelven való beszéd gyakorlati készségét. Így történt 1843–1848 között a nagykanizsai piaristáknál is: „Már 4-ik oskolás korunkban nem volt szabad egy-mást közt sem a professzorral magyarul beszélni az iskolában, de kint sem [a tantermen kívül az iskolában], mert egynél közülünk egy kis fekete könyv volt: [s] akit rajtakapott, neki adta a fekete könyvet e szólítással: Hic habes librum, inscribas tuum nomen! [Tiéd a könyv, írd be a neved!] S annak el kelle a könyvet fogadni és nevét beírni. A könyvet mindennap a professor asztalára kellett tenni. Akinek a neve benne volt, annak büntetés-sül 50 darab „radices”-t [vagyis] latin szavakat hagyott fel a professor, s azokat a szótár-ból be kelle tanulni latinul és magyarul. Annak felmondási ideje szerda és szombat lé-vén, ki meg nem tanulta, becsukatott délután négy óráig. Aki pedig 3-szor ekép büntetve volt, negyedszer egy táblát akasztottak a nyakába, mellyen egy számár vala rajzolva, azt megsegényenítés végett haza kelle vinnie. Tehát akarva, nem akarva tanulni kellett.”

Elégedetten jegyzi meg emlékezőnk: „Én becsukva voltam többször csintalanságért, de arra nem emlékszem, hogy nem tanulásom miatt a szamaras táblát kellett volna haza vinnem.”

Komoly *fegyelmet* követeltek a piarista tanárok, s ennek megszegői között bőven kiosztották a testi fenyítéket is. „Abban az időben testi büntetés is lévén, ha valaki az iskola-törvények ellen vétett, melyek minden negyed évben felolvasva lettek, 1., 2., 3. és 4-ik iskolások még virgással is fenyítették meztelen seggre; az 5-ik és 6-ik iskolások pedig korbáccsal gatyára.” A testi büntetést nem a tanár, hanem a nagyobb diákok közül kikerülő, az iskola takarítását, fűtését végző, s ezért bizonyos díjazásban részesülő egyik „gondnok” (curator) hajtotta végre a tanítási órák után.

Egy maradandó emlék: „Második iskolás koromban egyszer én is kikaptam. A professor valamit magyarázott, én meg éppen az iskolatéren execérozó ulánus katonákat nézgettem. Észrevette a professor, mondá: Lendvay folytassa! Én felálltam, persze folytatni nem tudtam. Kihívott mérgesen. Az 5-ik iskolás curatorral 10 korbácsot veretett hamarosan a gatyámra, mert a nadrágot le kellett tolni. Ez olyan fájdalmasan esett, mikép azután, tán ha az angyalok ugráltak volna oda kin, mégsem mertem volna többé kinézni.”

Egy másik eset nem figyelmetlenség, hanem *rossz feladatmegoldás* miatt következett be. Sűrűn került sor a latinórákon „occupatio”-ra vagyis latin nyelvtani példamondat átalakítására, mégpedig „ex abrupto” vagyis azonnal, előkészület nélkül. „Egyszer meg 3-ik iskolás koromban az occupatiót kelle fennszóval a professor asztalánál ex abrupto megcsinálni. Kettőt elhibáztam, két korbácsütést kaptam a professortól magától fűzfakorbáccsal olyt a nyakam közé, hogy a korbács gombja az ülletemet is nem kellemesen érintette.”

S a fűzfavesszőből font virgács sűrűn forgott a latin nyelv ügyében: „Aki gyengébb felfogású tanuló volt, ha oda került, annyit kapott a fűzfakorbáccsal, ahányat hibázott; úgy, hogy sokszor sajnáltuk iskolatársunkat.” S az egykori diák *kései tanár-minősítése*: „Roppant szigorú és kegyetlen verekedő volt Petlanovics József professorunk, de jó tanító. Később a dunántúli [tan]kerületi iskolák főigazgatója – Dr. Kádas Rudolf misés piarista – titkárja lett.”

S e témát bevégezve jóleső érzéssel állapítja meg az emlékező: „5-ik és 6-ik iskolás koromban büntetést nem kaptam.”

Régi szokás szerint csütörtöki napon ekkoriban nem volt tanítás az iskolákban. A többi napon *minden reggel szentmisén vettek részt* a tanulók a tanítás előtt. A gimnazisták együtt vonultak a templomba a „normalisták”-kal vagyis a nagykanizsai városi népiskola tanulóival.

„Abban az időben egész iskolaéven át – kivéve csütörtököt, midőn egész nap szabadságunk volt – mindennap templomba misére kellett menni büntetés terhe mellett. 7 óra-kor primust harangoztak, 3/4 8-kor secundust, mikorra mindenkinek az iskolába kellett lenni. Onnét aztán mentünk ki-ki a párjával, párosan a templomba. Elöl mentek a normalisták, utánuk minden osztály után a professora, azután az 1., 2., 3., 4., 5. és 6-ik oskolások, szintén minden osztály után a professora. A templomban bizonyos napokon magyarul, bizonyos napokon meg deákul énekeltünk. A 6-ik iskolások közt mindig volt egy énekező. A normalisták, az 1., 2., 3. és 4-ik iskolások egész mise alatt térdepeltek; az 5-ik és 6-ik iskolások a padokban ültek.”

Rossz idő esetén változott a rend. „Nyáron, ha esőzés volt, télen pedig, ha zord idő volt, nem mentünk templomba, de ott a gimnázium folyosóján levő kápolna előtti folyosón kelle térdepelnünk; ott a gimnázium hátulján szolgáltatott a szentmiseáldozat, és szintén énekeltünk magyarul vagy deákul. Meg kelle venni mindenkinek a deák és magyar kanciót [vagyis] énekes könyvet. Az enyim még máig is megvan.”

Néhány *vidám gyerekkori élmény* negyedik gimnazista korából: 16 éves volt ekkoriban. „4-ik iskolás koromban az úgynevezett Magyar utcában voltam kosztón és szálláson egy 12 évet szolgált huszár, magyar szabónál [a] Palin felé vezető utcában. Ez arról nevezetes, hogy szabó gazdám, mint huszár, soká szolgált Olaszországban, ott megtanulta, hogyan kell a zöldbékát megenni. Neki biztatott bennünket több deák pajtásommal, hogy menjünk ki a berekbe, ott a canalisban fogjunk zöld békákat. Felfegyverzett bennünket hosszú szigonyféle dárdákkal. Kimentünk, a canalis partról a dárdával keresztül szúrtuk a békát és kivettük, lemetszettük a két hátulsó lábát combjával, illetve derekát. Így fogtunk egy zacskóval. Hazavittük nagy diadallal, várva, mi történik vele. Otthon aztán lehúztuk a nadrágot róluk, tiszta szép fehér húst nyertünk. Aztán gazdánk besózta. Csudáltuk, hogy a sóban a békálábak mozogtak. Aztán gazdánk – az asszony ellenkezése dacára – egy nagy lábosban kisütötte a tojás és zsemlye-prézlibe mártott lábakat, mint a csibét kisütni szokták. Megsülvén salátát készített melléje és hatan megettük, jól is laktunk vele, s jó bort ittunk reá.”

„Egyszer meg négyen kimentünk tanulni a berekbe. Midőn már tanulásunkat bevégeztünk, elkezdtünk tréfálkozni, játszani, mint afféle gyerekek. Egyikünknek az az ötlete támadt, mondván: nézzétek, ott van a kis canalis parton egy nagy fűzfa, sok száraz ága lévén, menjünk fel arra mind a négyen, s rakjunk ott tüzet, mellyikünk tud tovább a fűzfán fennmaradni. Csakugyan felmentünk, közepén tüzet raktunk, mindegyik[ünk] tördelte és rakta a száraz ágakat. A tűz egyre jobban lobogott. Négy felé húzódtunk, mennyire csak lehetett, nehogy megégjünk vagy ruhánk meggyulladjon. Egyszer csak elkezdett a szél fújni alszélről. Az északi félen lévő pajtásunk – egy Magyar utcai szűcs fia – kabátja egyik fele lángot kapott, kénytelen volt leugrani és a fűzfa alatt lévő kis kanálisba ugrott, hol mintegy 10 akós hordó gömbölyűségben vizes mocsár lévén, abba derekáig érő sárba süppedt, s kabátja égése is nagyon természetesen elaludt. Mi pedig ezt látva majd neveltünkben estünk le a fáról azonnal, mert próbálkozott a sárból kimászni, de nem tudott. Odamegyünk hozzá, hogy kihúzzuk, elbámulva látjuk, hogy abban a tíz akós nagyságú kerek sárban a csikok csakúgy bizsegnek... No lett nagy örömünk. Hazasiettünk, elmondtuk, mennyi csikot találtunk. Vittünk edényeket, telemeregettük csikkal és sáros vízzel, temérdek mennyiséget vittünk haza.”

(Csikok: apró halak).

Néhány *vakációs kalandról* is hírt ad a beszámoló. „Nagykanizsai tanuló koromban, a 2-ik iskolát végezve a vakációt Somogyban, Tapsonyban töltöttem a plebánosnál és iskolatársam, Bencze István szüleinél. Ott egyéb nem történt velem, mint egyszer elhívtott magával ezen iskolatársam lovakat a legelőre kivezetni [a] feketesári legelőre. Ő felült egyik lóra, engem felültetett a másik lóra, meghagyván, hogy egyenest üljek s a ló serényébe kapaszkodjam bele, hogy le ne essem. Úgy tettem. Megjegyzendő, hogy én lovon sohase ültem. Megcsapkodta aztán társam a lovakat, sebesen futottak velünk, jó somogyi lovak voltak. Elértünk a legelőre, leszálltunk, az én ültem nagyon sajgott, úgy éreztem, mintha 25-öt vertek volna a seggemre, a ló háta feltörte...”

„Arra is emlékszem, hogy elmentem velük *Kéthelyre*, az ott megnyílt első vásárra. Ott láttam, hogy a gróf egész ökröt fanyársra huzatott. Nagy tűz volt rakva, ott forgatva sütötték az egész ökröt és több darab birkát. Mikor megsültek, ki csak hozzá férhetett, metszett belőlük. Egy nagy állvány volt csinálva, arra tele boroshordókat hajtottak fel, alatta volt egy nagy kád, abba folyt [a bor], meríthetett belőle, ki csak hozzáfért. Kenyér is volt nagy mennyiségben, metszhetett ki-ki s ehetett, de elvinni nem volt szabad. A grófi család és tisztjei meg egy másik emelvényről gyönyörködtek a látványosságban.”

De a többi vakáció is tanulságokkal, tapasztalatokkal járt. „Harmadik iskolám után szüleimnél voltam vakáción. Negyedik iskolám bevégezése után Nagykanizsáról elmentünk négyen egy nap *Varasdra*, [egy] előbb velünk Nagykanizsán, később Varasdon járt iskolatársunk, Vugrincics nevű kotori fiú meglátogatása és Varasd meglátása végett.”

(Varasd és Kotor – ma: Kotoriba – a Murán, illetve a Dráván túl, Horvátországban van.)

Éppen a varasdi iskola előtt hangoskodó diáksokaságban bukkantak barátjukra. „Fel is találtuk a gimnázium mellett összecsoportosulva volt diákok között, kik azt tervezték, hogy egyik professorukra haragudtak, macskazenét adnak neki és ablakait bedobálják. Ami azonnal meg is történt, azután futóra valamennyi. Nekünk is oly fáradtan minden erőnket összeszedve futni kellett ki a városból pajtasunk[kal], Vugrincicsal, nehogy elfogjanak bennünket és kőtéba kerüljünk. Meg kelle kerülnünk kívül a várost és a várat, míg egy felső utcában Vugrincics lakására betértünk. Elképzelhető, hogy ott jól esett az éjjeli nyugalom. Másnap Vugrincics bátyja kocsija ott lévén, felrakodtunk és kocsin érkezünk Kotoriba. Ott is jó vendégszeretetre találtunk s több napig ott elmulattunk s fürdöttünk a Murában.”

A következő vakáció színhelye *Keszthely* és *Hévíz*. Megcsodálta diákunk gróf Niczky Nep. János uraságot, a hatalmas erejű és kiváló céllövőt, tőle tanulta meg a puska kezelését.

Gyorsan eltelték a gimnázium évei. „Nagykanizsán végeztem a 6. latin osztályt 1848 június havában; 36 tanuló között a 10-ik voltam abban az időben [szokásos] classificatio szerint, s 18-ik évemben valék.”

1848-AS ESEMÉNYEK

Emlékezetes maradt Lendvay József számára *1848 forró tavasza*. Utolsó gimnáziumi osztályának utolsó félévét végezte ekkor. Pontosan emlékezett: „Így lőn, hogy az egész Magyarországon 1848. március 15-én az ország önálló függetlensége, a »szabadság, egyenlőség, testvériség« ünnepélyesen kihirdettetett.”

Néhány nappal később történt: „Nagykanizsán is akkor lőn kihirdetve, – ünnepélyes isteni tisztelet is lévén – a piaristák temploma körüli térség, a körül levő utcák, a fő utca, még a piac is telve lévén a városi polgárság és vidéki községek öreg[vel] és aprajával, feltűzött nemzeti színű kokárdával ékesítve, örömmittas zajban, mozsarak dörgése közt, »Éljen a haza, Szabadság, egyenlőség, testvériség« felkiáltásokkal.”

Az örömnempebe azonban Nagykanizsán tragédia vegyült. „Ekkor történt meg, hogy a piaristák temploma terén, hol a mozsarak dörögtek, hol az összes deákság együtt lévén, egy mozsár szétszakadt [és] a körül álló deákság egyikét, Taródi László 4-ik gimnáziumi tanulót kitörle az élők sorából, szétfútván fejét, úgy, hogy vére és agyveleje a körül állókra freccsenvén, azonnal meghalt. Ez lőn a szabadság első véres áldozata. Az ifjú nagykanizsai Magyar utcai köteles fia vala. Azon mozsár-darab, mely az ő fejét szétszakította, még egy 5-ik iskolást is megütött mellben, hogy hanyatt esett, de annak komoly baja nem lett. Ott álltam én is közel, mint 6-ik latin iskolás, szemtanú valék.”

S a temetés: „A szerencsétlenül járt első vértanút a város nagy pompával temettette el.

Hatodik oskolások, köztük egyik én, 12-en valánk felöltözve díszmagyar ruhába, kalpagosan, strucc tollal ékesítve és vállainkról térdig lelógó fátyollal, díszkarddal, [és] vittük négyen felváltva vállainkon a temetőbe a nagykanizsai zenészek zenéje mellett, temérdek résztvevő sokaság kíséretében.”

1848 nyara más volt, mint a többi. Diákunk most alaposan hasznát vehette a korábbi nyarak gyakorlati tanulmányainak, a lovaglásnak és a fegyver-kezelésnek: *nemzetőr lett*. „Hatodik iskolát végezve otthon voltam [Csapiban és a] nemzetőröket rendeztem és tanítottam lépésekre, fordulatokra és sorakozásokra, mint altiszt, és fegyvergyakorlatokra.”

Csapata feladatot is kapott: „Mint nemzetőr, el is voltam a zalai nemzetőrökkel a Mura folyón keresztül a Drávaig a határ őrizetére. De mivel a nemzetőrség kevés volt és nagyobb részt kaszából csinált dárdával és kevés puskával vala felszerelve, visszahúzódtunk Nagykanizsára, mert tudósítás érkezett, hogy Jellasics horvát bán 20 ezer gyalog-, lovas- és tüzér-sereggel s ágyúkkal közeleg Magyarország ellen.”

Nagykanizsát is megszállták Jellasics katonái egy bizonyos *Nuzsán kapitány* vezetésével. Lendvay József arról, mint jelenlevő nemzetőr, maga is konkrét értesülésekkel rendelkezett. Ebből az 1890-es évekre szép kerek történet kerekedett:

„Nuzsán 10 ezer emberrel jött be Kanizsára, kik nagyobb részt horvát honpolgárok voltak. Akasztófa-ígérettel kényszerítették őket katonamondurba bújni s fegyvert fogni a magyarok ellen – panaszkodtak Nagykanizsán. 2, 3, 4 testvért is elhajtottak egy háztól. Részből Nagykanizsán alul táborban voltak, részben a városban beszállásoltattak, elállván az utcák végeit, a városból senkit ki, sem be nem eresztettek. El voltak látva szuronyos puskákkal, lovassággal, sőt még ágyúkkal és tüzérekkel is. 4 nap voltak ott, mikorra a Vas- és Sopron-megyei, Zala- és Somogy-megyei nemzetőrök, meg egy zászlóalj honvéd közeledett Nagykanizsa felé. A város óhajtván várta őket, mert nagyon megsarcolva lett. Azonban még a nemzetőrök oda sem értek, [a] nagykanizsai születésű Blazsincsics János 12 évet kiszolgált huszár 3 lovas megyei huszárral – karddal a kezükben, pisztolokkal felfegyverkezve – [a] Sánzi kocsmánál felállítva levő horvát őrk során áttörve, karddal a kezükben villámgyorsan benyargaltak a városba a Korona nagyvendéglőig, hol Nuzsán, a horvát vezér a tisztekkel együtt beszélgetve volt, hol kívül és belül fegyveres katonák strázsáltak. Ott kilővén karabélyaikat s villámgyorsan megfordulva vágattak vissza, ki a város utcáin keresztül Sánczba. Ezen huszár-bravúrtól úgy megijedt Nuzsán és tisztjei, azt vélvén, hogy a város körül van vége a magyarság által, alarmit verettek, s lehető gyorsasággal kivonultak a városból. A nagykanizsai és kiskanizsai polgárság (kik közt én is voltam), a zalai és somogyi nemzetőrség és egy zászlóalj honvédség által üzőbe véve, puská- és ágyúdörgések közt Horvátszentmiklós felé vonultak eszeveszetten. Sokan elhulltak közülük. Horvátszentmiklóst és meg azon aluli falut a zsványok felgyújtották. Ott kaptam én is egy hosszú, vékony csövű szerezsán fegyvert...”

Ezen a tájon azután elcsendesült a harci zaj, s Lendvay József 1848 októberében elkezdte tanulmányait a *nagykanizsai királyi katolikus tanítóképző intézetben*. Az ekkoriban két évfolyamos tanítóképző első osztályát elvégezve 1849 májusának végén leviszgázott, majd *beállt a honvédseregbe*. 1849. május 21-én Görgey seregei ugyanis visszafoglalták Buda várát, s a kormány az ország lakosságát népfelkelésre szólította fel. Így lett honvéd Lendvay József is.

„Akkor a muszka még nem volt benn az országunkban. De Budavár bevétele már akkor – azaz 1849. május 21-én – megtörtént. *Zalaapátiban* vizitáltak meg bennünket, s onnét azonnal elvezettek bennünket, persze gyalog, *Keszthelyre* egy gerilla vezérkapitány, nagykanizsai volt ügyvéd, Kis Horváth József által, kit Kanizsán mint ügyvédet is ismertünk. Alacsony, zömök termetű, erős testű és bátor ember lévén. Keszthelyről aztán már sokunkat vett fel a Kisfaludy-gőzös, ott volt a kikötője, hol most kocsmá és mulatóhely van, egy teherszállító nagy hajó lévén hozzácsatolva. Az is tele volt emberrel, elvitt bennünket *Füredre*. Onnét június 15-én vezettettünk Horváth kapitány által, abban a roppant melegben *Veszprémig*. Füredi savanyúvízzel megtöltött üvegsutorám a melegségben szétpattant, nem ihattam meg a füredi savanyúvizet.”

Veszprémből *Komáromba* meneteltek. „Ott két hétig tanítottak bennünket a fegyverforgatásra, a lövésre s egyéb gyakorlatokra, [majd] beosztottak bennünket a hiányos zászlóaljakba, úgy, hogy többé nem tudtunk egymásról semmit a világosi fegyverletételel, hol mint foglyok találkoztunk össze az életben maradt iskolatársak. Én beosztva lettem a budapesti 3. önkéntes zászlóaljba, mely többnyire tanult emberek[ből] és iparosokból állt.” Fővezérük: Görgey.

Haynau támadásait 1849 június végén Görgey csapatai visszaverték, de azután a július elején Szőnynél megvívott csatában alulmaradtak. Lendvay József érzékletesen mutatja be a honvédek lelkesedését, a harcok borzalmait, s a legkülönbébb emberekből gyorsan összeszerveződött honvédsereg harckészségét.

Ezután – sok létszerű epizóddal tarkítva – bő részletességgel számol be a történelemkönyvből jól ismert fejleményről: Görgey a Duna északi partjára víve át seregét – a kormány utasítására – Arad felé indult. Az orosz csapatokkal Vácnál megütközve északra kellett térniük. Losoncra érkeztek, majd dél felé fordultak és Miskolcot, Debrecen érintve jutottak el *Aradra*. 1849. augusztus 13-án történt *Világos* mellett a fegyverletétel. Lendvay József mint ennek résztvevője – a honvédsereg káplára szemével – hű tudósítást ad ennek lefolyásáról, a honvédek körében való fogadtatásról, e fogadtatás hiteles hangulatáról.

A lefegyverzett több ezer honvédet – köztük Lendvay Józsefet – ezután *Sarkadra* kísérték az oroszok. Itt találkozott újra nagykanizsai diáktársaival: Andri Józseffel, a két testvérrel: Szilágyi Lajossal és Sándorral, valamint Maninger „Franci”-val.

„Sarkadon a muszka tábor által körülkerítve 11 napot töltöttünk, mint foglyok, Isten szabad ege alatt, nem tudván, mi fog velünk történni. Attól is féltünk, hogy besoroznak bennünket az osztrák hadseregbe büntetésül. De még rosszabból is tűnődtünk, arról ti., hogy megtizedelnek bennünket, mint a birkákat, és büntetésből minden tizediket agyonlövik, mire inkább készek lettünk volna, mintsem besorozzanak az osztrák hadseregbe. Mert higgye meg bárki, hogy ilyen körülmények közt, amelyben mi valánk, szinte vaddá, mintegy vérengző vadállattá válik az ember annak tudatában, hogy saját hazájában van megtámadva, saját hazáját, életét és vérért védi. Mi pedig azt felfogni tudtuk.”

A sarkadi internálás 11. napján az öt egykori diáktárs megszökött és toronyiránt hazaindult. Útközben a falvak lakossága mindenütt szeretettel segített nekik, elbújtatva őket az osztrák katonai járőrök elől. Szerencsésen megérkeztek Csapiba, Nagykanizsára. A sarkadi táborban maradt volt honvédeket az oroszok átadták az osztrákoknak, akik besorozták őket az osztrák hadsereg Magyarország határain kívül állomásozó csapataiba.

A SEGÉDTANÍTÓ

Lendvay József rövid ideig otthon rejtőzködött, majd ismerősök segítségével sikerült a *kiskomáromi római katolikus népiskolánál* segédtanítóként elhelyezkednie. Munkáját a tanév elején, 1849. október elsején kezdte meg. 19 éves volt ekkor. Bár csak segédtanító volt, de maga tanította az összes tanulót. Az nem derül ki írásából, hogy a „mester”, vagyis az iskola tanítója – Paternics Mihály – mivel volt elfoglalva.

„Az iskolában a tanítást egész éven át magam tettem. Roppant nagy egy osztályterem volt. Volt benne 12 pad jobb felül, 12 pad bal felül, melyek mindegyikébe 10 gyermek elfért. A padok úgy voltak készítve, hogy előlről kezdve a padok mindegyike magasabb volt a másiknál, úgy a hátrább lévő padokhoz 3 lépcsős padozat vezetett fel, úgy, hogy a tanító az asztaltól vagy az első padtól a gyermek minden mozdulatát láthatta. [Az osztályt] egy nagy kályha fűtötte, de azért mégis mindig meglehetősen hideg volt, de akkor, mint fiatal ember, a hideget fel sem vettem.”

Ebben az időben a hazai iskolákban a nyári nagyvakáció augusztusban–szeptemberben volt; tankötelezettség nem lévén, a *tanulók általában télen keresték fel teljes létszámban az iskolát*. Tavasztól őszig alaposan megcsappant mindegyik hazai falusi népis-

kolában a gyermeklétszám. A legtöbb hazai falusi népiskola *osztatlan iskola* volt, vagyis a különböző korú és tudású gyerekekből álló tanulócsoportokat egyetlen tanító oktatta.

„Kivált téle úgy megnövekedett a gyermekek száma, hogy a 24 pad megtellett; 200, 220, néha 240 gyermek is volt ott. S magam tanítottam mindazokat, balfelüli padokban a leányok, jobbróli padokban pedig a fiúgyermekek. Felosztottam őket csoportokra, s csoportonként felállva egyszerre és egyenként mondták fel leckéiket. Kedden és csütörtökön délután szabadság volt.” Lendvay József *olvasást, írást, számolást, „földleírást”* azaz *földrajzot és éneket* tanított tanítványainak, de gyakoroltatta a *hittan*-tantárgyakat is: a katekizmust, a bibliai történeteket, a szertartások ismeretét. Szerdán és szombaton „az akkor ott esperes plébános, Presinczky Péter káplánja, Petlanovics Mihály elengedhetetlenül mindig bejött 8 órakor, a hittant kérdezgette és magyarázta.” Ezt ismételtette át ugyanezen napok délutánján a segédtanító.

S a lelkes fiatal pedagógus meghonosította falusi népiskolájában azt a sajátos módszert, amelyet a korábbi századok hazai (és európai) középiskoláiból jól ismerünk: a „*sedátor*”-ok *alkalmazását*. Ennek kiindulópontja: „A nagyobbak a hittant, bibliát és a földleírást könyvből betéve tanulták” vagyis a nagyobb tanulónak e három tantárgy tankönyvének szövegét – rövidebb leckékre felosztva – „*kívülről*” kellett megtanulniuk. E tanulók 10–15 tagú csoportokba – „*sédák*”-ba – voltak osztva, az egyik tag volt a tanító megbízása alapján a „*sedátor*”. „Ezek naponként, a tanítás megkezdése előtt a *sédák*ukban lévőket felhallgatták [az aznapi leckéből] és beírták a *sédába*, ki hogyan tudta a leckéjét. Háromféle jel volt a *sédában*: *j* = jól, *k* = középszerűen, *nt* = nem tudta. Aki-*nek nt* volt a *sédába* írva, azoknak – mihelyt tanítás kezdetekor az imádságok elmondattak – önként ki kelle menni a nagy médiumra, s ott térdepelve kelle megtanulni leckéjüket. Aki *ekép* megtanulta, jelenté ujjá felmutatásával a *sedátornak*, hogy tudja.”

A „*séda*” tehát a felíró-cédulát is jelentette; a „*medium*” az osztályterem középső része a padok előtt.

A *sedátor*oknak minden tekintetben *megbízhatóknak* kellett lenniük. „A *sedátor*ok hazudni nem mertek, sem részrehajlók lenni; annál inkább magukat valamivel megvesztegetni a világért nem bátorkodtak, mert aki olyanténkép megtapasztaltatott, a tanító által virgáccsal, meztelen seggre példásan és szigorúan megfenyítettett. A *sedátor*ok pedig a legjobb tanulók voltak, azokat a tanító hallgatta ki.”

Itt is – akárcsak Lendvay József diákkorának többi iskolájában – *szigorú fegyelem* uralkodott. „A rend és csend szigorúan fenntartatott, mert anélkül annyi gyerekekkel boldogulni nem lehetett volna, az ellene vétők különféle kisebb-nagyobb testi büntetéssel fenyegettek.”

Bonyolult tanítói tevékenységet jelentett annak idején az *írás* megtanítása; akkoriban ezt sajátos tárgyi feltételek is nehezítették. A tanulók ugyanis libatollal írtak, s a tanító kötelessége volt számukra a libatollak szakszerű megfaragása.

„Akkor még csak lúdtollal írtak a gyermekek meg az emberek. Réz vagy egyéb tollnak híre sem volt. A tanítónak kelle a gyermekeknek író tollat csinálni. [A gyermekek] 2 lúdtollat belefűztek egy kis darabka papírosba, reá írván a nevét, akié, odarakták a tanító asztalára. Azt mindannyi gyermekeknek részére meg kellett csinálni a tanítónak tanítás előtt. Egyik toll a tanítóé lett, másikat megcsinálva visszadugta a papírosba, úgy elvitte mindenki a magáét.”

„Midőn az első osztály leckéjét felmondta [és] lecke felhagyás után leült helyére, [a tanulók] íráshoz készültek és írtak; utasításokat adván a tanító minden osztálynak, mit írjon. A padokban lyukak voltak vágva; minden két gyerek számára oda egy ólom tintatartó vala bele helyezve; s tintával már a tanítás kezdete előtt egy felügyelő gyermek által ellátva, mely sem fel nem dönthető, sem könnyen kivethető nem volt. Azokkal, valamint krétá[val] és szivaccsal a város látta el az iskolát.”

(Kiskomáromot mindvégig városnak – mert mezőváros volt – titulálja a szerző.)

„Midőn már a leckézés elmúlt, az írások padonként az első által gyorsan összeszedtek és a tanító asztalára helyeztetek. Délután a tanító ebéd után az írások megvizsgálásával és kijavításával és a tollak csinálásával lévén elfoglalva a tanítás kezdetéig, meg az írások megléniázásával, mert akkor csak sima papírra írtak a gyermekek, a megléniázott irkáknak híre-hamva sem volt.” Tehát a *papírlapokat a tanító vonalazta meg*, hogy azután azokon a gyerekek írhasanak.

A szükséges *tankönyvek* beszerzése a szülők feladata volt. „Könyvekkel minden szülőnek el kelle látni gyermekét, mi könnyen ment, mert a városban vásárok estenek, ott minden szülő könnyen beszerezheté.”

A tanító feladatai közé tartozott – mint a korabeli hazai falvak legtöbbszörében – a *harangozás*, amely a lakosság számára fontos eligazító „szolgáltatás” volt.

„Harangozás a tanító gondja volt hajnalra, délre, misére, estére, halottakra, mit nagyobbírt az iskolásgyermekekkel teljesített a tanító. Pedig pontosan kelle harangozni, mert a toronyban toronyóra lévén.” A harangozás rendje: „Reggel 4-kor hajnalra, mint a 4-et elütötte, nyáron. Télen pedig 5-kor. Misére télen és nyáron elengedhetetlenül 1/2 7-kor, 7-kor másodikat és 1/2 8-kor be[harangozás].”

Az iskolásgyermekek *minden nap résztvettek a templomi szentmisén*. „A gyermekek télen-nyáron sorban, páronként énekszóval mentek a templomba, és ki[jöve a templomból] az iskoláig a tanító felügyelete alatt.”

További tanító-teendők: „Hétköznapokon a tanító dolga volt az oltárt leporozni, terítőt levenni, a vánkosokat felrakni, gyertyákat meggyújtogatni, a fiúkat és a leánytanulókat külön a templom szentélyébe felállítani s azokra vigyázót felállítani, a miséző papot felöltözni segíteni, s aztán a kórusba menni orgonálni és énekelni a gyermekekkel.”

Látható: *fulusi minden-es-munkakört* látott el a tanító. De teendői vasárnaponként tovább sokasodtak. Ekkor a szentmise előtt egy órán át a katekizmust gyakoroltatta tanulóival, a mise után pedig egy órán keresztül a templomban hallott prédikációból kérdezte ki őket. „Vasár- és ünnepnapon – pontban mint a toronyóra ütött – 8-kor első, 9-kor másodikat, 10-kor beharangozni [kellett]. A 2. harangszótól beharangszóig az iskolában a gyermekekkel katekizáltatni, s beharangszókor párosan és énekszóval a templomba be és ki-menni szintén énekszóval az iskoláig. Ott egyik másiktól a prédikációból kérdezett. Ki esetleg legalább egy szót nem tudott mondani a prédikációból, az ott maradt ebédre [= ebédidő alatt, ebéd helyett] az iskolában, persze sírva. De [leg]többször haza eresztették egy félóra múlva.”

A vasárnapok délutánja is mozgalmas volt. „Délután közönséges vasárnapokon 1 óra-kor első, 2/4 kettőkor második és 3/4 kettőkor beharangszó. Nagyobb ünnepeken 2-kor első, 2/4 3-kor második, 3/4 3-kor beharangszó, [a]mikor szintén párosan kelle a gyermekeknek énekszóval a templomba menni és szintén az iskoláig, honnét szintén minden utcabeliek külön [= egyenként] hazamentek.”

Szigorúan ügyeltek a gyereksereg templomi fegyelmére, ez a nagyobb tanulók közül kikerült *vigyázó* tiszte volt. „Ha valakit a templomfelvigyázó felírt és bejelentett a tanítónak valamely rendetlenségért vagy ottani beszélgetésért, az az iskolában maradt ebédre vagy délután 1 óra hosszáig. E büntetés azonnal kijárt. Többször feljelentett és megfeddett rendetlenkedő testi fenytetéssel is fenytetett.”

Ugyancsak fontos tanító-feladat volt ekkor (és a korábbi századokban) az *ostyasütés*. „Ostyasütés szintén a tanító dolga volt, amit valamelyik szabadsági napon teljesített” azaz kedden vagy csütörtökön délután, amikor nem volt tanítás. „Misézni való ostyát és áldozni valót szintén a tanítónak kelle készíteni s elegendő készletben tartani, és a templomba vinni és ott helyére tenni.”

Fontos közreműködője volt a tanító *a temetéseknek*. „Ha 10-kor vagy 4 órakor temetés volt, oda a tanítónak szintén el kelle menni és a gyerekeknek párosan. Kiyéve, ha gomba idő vagy nagy sár volt, akkor nem.”

A kor felfogására mutat az emlékezésnek az a mondata, amely a haldoklók gyóntatásáról (nem pedig az „utolsó kenet” kiszolgáltatásáról) szól: „Ha gyóntatni kellett valakit, a tanítóhoz ment az üzenet, annak kelle gyermeket adni [a pap mellé], vagy ha nem volt éppen kéznél vagy esetleg éjjel, elmenni magának kellett a tanítónak.”

Másfél évet töltött Lendvay József Kiskomáromban: „Ekép voltam Kiskomárom mezővárosában 1849. okt. 1-től 1851. április 24-ig azaz 1 1/2 évig segédtanító, segédorgonista, kántor és nótáriussegéd.”

A „MESTER” ÚR

1851 áprilisában, Szent György napkor Lendvay József új állomáshelyre ment át: a közeli *Homokkomáromba*, a korábbival azonos munkakörbe. De alig egy hónap múlva a véletlen szólt bele életébe.

„Itt [Homokkomáromban] a pünkösdi ünnepeken a búcsúról jőve Bisztriczéről a nagyrécsai, kistrécsai és sárszegi hívek is ott voltak. Minthogy akkoriban mesterük meghalt, Boor Mihály, látván és hallván, hogy én ott a két pünkösdi napokon jól végeztem az isteni szolgálatokat, megtetszettem nekik és egy háromtagú küldöttséget küldtek hozzám, azonnal hazatértük után. Felkértek és meghíttak engem magukhoz *mesternek*, mint abban az időben nevezte a nép. Én vonakodtam, mert nagyon fiatal valék 21 éves koromban önálló lenni. Azonban reábeszéltek, elmentem Nagyrécsére. Ott először is az urasági misét és a processiót dicséretesen elvégeztem, mert igen jó énekes voltam és finom hangom volt. Megtetszettem nemcsak a népeknek, hanem az uraknak is. De nekem nem tetszett a templom és a lakás. Pongrácz János fiatal plebános volt ott akkor. Győr megyei mester fia. Az annyira beszélt és kedvezett nekem, hogy végre másnap elfogadtam az állást, meg is szerződtem velük a Canonica Visita értelmében. Azonkívül még javítást is ígértek. Magam írtam a szerződést két egyenlő példányban, aláírták az előljárók és az urak is. Így lettem *nagyrécsai mester*, azaz kántor és tanító és a három falu nótáriusa. Az akkori Bach-kormány alatt Nagykanizsán székelő Farkas Benjamin főszolgabíró megerősítette azt.”

Pontosan felsorolja a szerződésben szereplő *járandóságait*. „Fizetésem volt a néptől 10 kr lélekpenz” vagyis minden felnőtt lakostól 10 krajcárt kapott. Többi jövedelme természetben járt: „Minden házaspártól 1/4 mérő rozs, 1/8-ad búza, ami a három községben 70 pozsonyi mérőt tett ki. Minden 1/4-es sessiósz gazdától 10 fontnyi kötet széna, s minden háztól egy szekér fa.”

(Egy pozsonyi mérő: 62,5 liter; egy bécsi font: 56 dgr; az alább említendő pint: 14 dl, egy akó: 54–56 liter.)

A jövedelem fontos része volt a *borjárandóság*. „Minden szőlőbirtokos gazdától a nagyrécsai határban lévő hegyekben – akár helybeli lakos, akár vidéki lévén – egy pint must, melyet szüretkor a mesternek kellett beszedni Nagy Baczónak, Kis Baczónak, Mária-hegy, Bartula, Gesztenyés, Ádám-hegy, Anna-hegy, Gáspár- és Virág-hegyekben, mi roppant fáradságos volt, kivált esős időben. De érdemes volt, mert nem az egy pintet adták, hanem sajtárszámra adták, bő termésben némelyek 1/2 vagy egy akót adtak. 30 akótól 70 akóig váltakozva szokott összejönni.”

E bormennyiség eladásából komoly pénzbevétele lehetett a tanítónak (Lendvay mester úr édesapja kiváló borkereskedő volt, erről is megemlékezett ebben az életírásában.)

Más falvakban szántóföldje, rétje is volt a helyi mesternek, itt nem. „Föld, rét egy talpalatnyi se volt, az Inkey uraság szokott adni évenként 1 hold jól trágyázott földet kuko-

rica és krumpli alá, és egy hold rétet, de azt minden évben kérni kellett. Azonkívül feles-rétet kaptam, amennyivel csak bírtam, az sem feleztetett meg. Azt a jó emberek pedig le-kaszálták egy kora reggel, fizetés nélkül is, csak enni s inni adtam nekik. Annyi jó szé-nám takarult, hogy 4 darab marhát tiszta szénával el lehetett tartanom. Rideg marháim az uraság rideg marhái közé, a fejősek pedig az uraság fejősei közé jártak, kegyelem-ből.”

Írása azt tükrözi: a nagyrécsesi mester meg volt elégedve anyagi ellátottságával. Nem szól rossz szót szerény „szolgálati” lakásáról sem, bár ekkoriban ennél különbek is vol-tak a Nagyrécséhez hasonló falvakban. „Lakásom állott 2 földes szobából s egy füstös konyhából. Az udvaron külön egy kamra, 2 ól és egy hidas [= istálló], persze mind zsúppra [= zsúpp-tetővel]. Az egyik szoba alatt pince volt, s volt egy negyed holdból ál-ló házikert.”

Nagyrécsének nem volt temploma, csupán *imaháza*. Ennek is szemléletes képét adja a visszaemlékező. A tanító említett lakása sajátos módon „egy fedél alatt volt” az imaház-zal. „A konyha falánál kezdődött a szentély s utána nagyobb szélességben az úgyneve-zett templom hajója, melynek falai sövény[ből] és sárból valának. A szentély rendesen be volt padlásolva, mert valamikor szoba volt, de a templom hajója padlása csak simpla deszkával volt lerakva és leszegezve gerendákra. [ezt] mindenütt lehetett látni rajta. Jó szellős volt, igazán valóságos betlehemi istállónak nézett ki.”

A betlehemi – falusi-paraszti – egyszerűség kedves humorú példája: „Az orgona, mely csak négy változatú lévén (különbön meglehetősen jó volt) a földön 2 gerendafán ál-lott. Teteje ki volt eresztve a padlásra, mely egészen nyitott vala; tyúkjaím jártak fel reá tanyázni nappal. Azért esetenként megtörtént, hogy midőn a pap Dominus vobiscum-ot énekelt, kakasom előbb monda rá: kukorikú, mint én: Et cum spiritu tuo...”

Az emlékező felidézi a neves veszprémi püspök, *Ranolder János* egyik beszédét, amelyet Nagyrécsén jártakor mondott, ugyancsak a betlehemi istállóhoz hasonlítva a nagyrécsesi kápolnát.

„Az 50-es években Ranolder veszprémi püspök ott bérált, meg is említé predikáció-jában, hogy úgy néz ki, mint a *betlehemi istálló*. S minthogy a betlehemi istállóban, hol Krisztus Urunk született, nem csak az együgyű pásztorok jelentek meg Jézus imádására, hanem a napkeleti bölcsek, három királyok is megjelentek ott a betlehemi istállóban s földig leborulva imádták Jézust, a világ rég megígért megváltóját, aranyat, tömjént és mirhát ajándékozván neki. És az angyalok serege is megjelent ott imádásra. Tehát a sze-gényes és rongyos imaházban az Oltáriszentségben jelenlévő Jézus imádására szintén megjelenhetnek a buzgó keresztények, legyenek azok bár urak vagy szegények.”

E vidék földesura az *Inkey-család* volt, ennek tagjai jó szívvel pártfogolták és segítet-ték a plébánost és a tanítót. Az említett bérálással kapcsolatban jegyezte meg az emlé-kező: ekkor „az Inkey-családnál vala szállva a püspök, az én szobám pedig sekrestyévé lett átalakítva az uraságtól hozott bútorokkal. Abban reggelizett a püspök miséje után és a kanonokok, mielőtt a bérálás elkezdődött volna.”

A földesúri család és a falvak népe valamiféle *patriarkális vallási közösséget* alkotott, legalábbis vásárnapokon, ünnepnapokon. A szerény nagyrécsesi imaház szentmiséjén ugyanis résztvettek az urak is. „Az Inkey-család vásár- és ünnepeken el szokott jönni misére; hoztak számukra széket az udvarra, ott hallgatták a szentmisét; az imaház szen-tély-ajtaja mise alatt nyitva volt. Ha esetleg eső lett, a folyosó lévén, oda húzódtak be az urak.”

Szelíd humorral tekint vissza öt évtized távolába a hajdani iskolamester: a szentmise alatt az udvaron ülő uraságok „élvezhették ott lévő füstös konyhában készülő ebédem szagát; az ebédfőző pedig hallgathatta a misét és a predikációt a konyhában, mert csak egy vékony fal választotta el a konyhától a szentélyt.”

A tanítólakás, illetőleg az imaház udvarán *harangláb* állt, két haranggal. A mester szorosabb egyházi szolgálatát a korábbiakhoz hasonlóan foglalja össze Lendvay József: „A templom gondozása, oltár le- és felterítés, papöltöztetés, ostyasütés és harangozás szintén a mester gondja lévén. A beharangozásért és templomi szolgálatért *harangozó kévét* adott a nép, minden bevetett földről [egy] kévét búzá[ból], rozsa[ból], árpá[ból] és zabból, melyet a mester egy elöljáróval maga szedett össze.”

Ami az *iskola épületét* illeti, meglepő az emlékező állítása: „Iskola azaz tanhelyiség éppen nem volt” Nagyrécsén. Más falvakban a „mesterlak” egyik szobája volt az iskolaterem. Nagyrécsén nyilván ezt alakították át kápolnává. Ehelyett az *egyik parasztházban béreltek egy szobát*. Ez Lendvay 11 éves itt tartózkodása idején háromszor változott. „Récsén létem alatt 3 helyen volt bérelve tanhelyiség parasztházaknál. Cövek-lábak le- verve a földre, azokra gyalulatlan deszka szegezve képezék az iskolapadokat. Meg volt egy hosszú és széles tölgyfaasztal, azon írtak az írók felül, akik elérték, azután meg a többi felváltva. Elképzelhető, mily nehéz lehetett a tanítás a kellő helység nemléte miatt, dehát akkor csak így volt.” De hozzáteszi azt is, hogy újabban a tanítói lakás másik oldalára építettek egy szobát és egy konyhát (nyilván, mert a régi konyha zavarta a kápolnai istentiszteletet): „Utóbbi években a mesterlak átellenében építettek egy iskolaszobát és egy konyhát, s padokkal el lett látva.”

Tisztelettel gondol vissza az emlékező egykori főnökeire, a *nagyrécsői plébánosokra*. „Tizenegy évi otlétem alatt első plébános volt Pongrácz János, az jobb plebániát kapott és elment 5 év múlva. Nagyon sajnáltam, igen jól voltunk együtt; elmentekor könnyezve váltunk el. Második plébános lett Pillik Antal, visszament Te-kenyére. Igen jól voltunk együtt, barátságunk holtáig fennmaradt. Harmadik plébánosom jött Dióskálból Angyal János, igen jó ember volt, de eszében megbomlott, 3 év múlva eltették onnét. Akkor ment oda a mostani plébános, ki még máig is ott van, már engem nem ért ott.”

Jól bevilágít a 18–19. századi falusi mesterek életébe Lendvay József sorsának ekkori alakulása. Mint látható volt: a mester egyrészt templomi szolgálatokat látott el, azután – ezzel szoros kapcsolatban – a népiskolában tanított; végül mindezekről függetlenül egy „világi” tisztséget is betöltött: a jegyzőséget. Javadalmát tulajdonképpen az első feladat elvégzéséért kapta; a jegyzőségért külön díj – méghozzá készpénz – járt számára. Ebből következik: a rátermettebb, egyben élelmesebb mesterek az iskolában saját költségükön helyettesítették magukat: *segédtanítót fogadtak*, aki a teljes iskolai munkát elvégezte. Így kezdte egykor Kiskomáromban maga Lendvay József is a maga pedagógus-pályáját. Most azonban már ő fogadott helyettest. „Bár akkoriban a notáriusság is kezdetleges volt, de abban a Bach-korszakban már dolog lett, úgy el voltam foglalva a 3 község és 7 hegység notáriusságával, hogy saját költségemre segédet kelle tartanom, ki az iskolát el- látta. Én csak nagy ritkán néztem be, csak ellenőriztem, hogy a tanítás jól menjen.”

Felsorolja segédtanítóit is. „Első segédem lett Vargyai Sándor barátom és iskolatár- sam, kit már többször említettem. Később Mihályfán kerületi jegyző lett. Második segé- dem lett Dávid György, szintén falusi iskoláskoromban iskolatársam és barátom volt. Veszprémben a Davidicumban 6 latin osztályt végzett, később az is kerületi jegyző lett. Harmadik volt Balossa József, [előzőleg] Somogyberzencén volt előregült s megöze- gyült mester, ki szemüvegen látott csak tanítani s miséket [= misék alatt orgonálást] is végzett helyettem.”

A népiskolai *tananyag* ekkor is ugyanaz volt, mint amit ő tanult valaha gyermekkorában s amit ő tanított segédtanítóként Kiskomáromban. „Tantárgyak voltak: hittan, biblia, szertartás, Magyarország földleírása, számtan és ének, írás, olvasás.”

A „főtanító” *saját költségén* fogadta fel a segédtanítót: „Notariusságért csekéll készpénz-fizetés volt megállapítva a községnél; az írásdíjak meg voltak szabva a főbírótság által. Amit az hozott, elment a segédtartás[ba] és [segéd]fizetésbe.”

A jegyzőség mégis fontos feljebbjutási kapaszkodót jelentett számára: *széles körben megismerték ügyintézési szakértelmét*. Büszkén írja az egykori mester 1895-ben: „Az urodalmi fiskális Gerois Lajos volt akkoriban. Orosztonban lakott ugyan, mert az is az Inkey uraságé volt, de sokszor Récsén tartózkodott. Az úgynevezett kiskasktélyban volt szobája a mesterlak átellenében; annak is íródeákja voltam. Minden urodalmi ügyeket és az egyéb, általa feltett ügyeket én tisztáztam le, melyért szép jutalmam volt az uraságtól. De volt ám folytonosan dolgom, úgy, hogy sokszor éjfelelig el kelle dolgoznom kis szobámban. Az öreg uraság, Inkey Gáspár testamentumát is én írtam, az ügyvéd diktálván. Mikor meghalt Inkey Gáspár uraság, [akkor] nagyrécsei, kistrécsei, orosztónyi és martoynyi urodalmi s azokban lévő ingó és ingatlanok hagyatéka leltárát is én készítém, az Inkey ügyvéde és palini uradalmi ügyvéd, Zathureczky közreműködésével...”

Még egy régi emlék ebből az időből: „Midőn Inkey Gáspár úr elhalt, [akkor fia, Inkey László] az Inkey-család régi ősi minden irományit lemásoltatá velem, melyek többnyire latin nyelven valának írva. Legnevezetesebb volt egy már nagyon kopott írás latinul, Hunyady János kormányzó aláírásával. És az Inkey-család nemesi donatiós levele, mely arany betűkkel vala nyomva és piros bársony táblába kötve volt. Ezt szobájában jelenlétben másoltatá le velem, mint legféltettebb kincsét...”

E változatos munkakörökben *tizenegy esztendő*t töltött Nagyrécsén Lendvay József mester úr. Ekkor azonban nagyobb javadalmazással *Zalakoppányba* hívták, az ottani kántortanítóságra és jegyzőségre. 1862 tavaszától kezdve ott folytatta életét, munkáját.

FALUSI TANÍTÓK, MESTEREK

Lendvay József visszaemlékezései is azt bizonyítják, amelyet a történeti források, egykori hivatalos iratok és feljegyzések: *a tanító fontos szerepet játszott a régi századokban hazai falvaink és mezővárosaink életében*. Tekintélyét elsősorban annak köszönhet, hogy a falusi és mezővárosi lakosság elismert szellemi vezetőjének, a papnak közvetlen munkatársa volt. Egyházi szolgálataiért részesült abban a legnagyobb kedvezményben, amely a feudalizmus idején jobbágyorsból származó embert érhetett: megszabadult mindazoktól a földesúri szolgáltatásoktól és más közterhektől, amelyek jobbágy-sorstársai vállalt nyomták: *szabad ember* lett. E megbecsült tisztségében jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy *a vasárnapok és ünnepnapok ritmikusan visszatérő lelki-közösségi élményhatásai* a falusi-mezővárosi emberekben fokozódjanak, elmélyüljenek; fontos funkciót töltött be a templomi és a templomon kívüli szertartásokban, hagyományos szokásokban, amelyekkel a falvak és mezővárosok lakosai *az emberi élet nagy eseményeit*, a születés, a házasságkötés és a halál napjait körülvették; egyik legfőbb szereplője volt az ünnepeknek, amelyeknek vallási tartalma – elsősorban rítusaik-liturgiájuk közvetítésével – mélyen átjárta a résztvevők belső világát, amelyek keretbe foglalták kemény munkával elfoglalt hétköznapjaikat.

Az egyházi év ünnepkörei, a szertartások, a vasárnapok és ünnepek: tulajdonképpen ezek formálták *emberivé*, emberi dimenziójúvá – humánus-közösségi kereteket nyújtva – a falvak-mezővárosok lakosságának természetes életét; ezek kapcsolták be nagyobb, egyetemesebb távlatokba napról-napra végzett munkájukat, vágyaikat, törekvéseiket; ezek adták számukra az öröm, a szórakozás, a játék legfőbb alkalmait egyébként nem sok jókedvet kínáló életükben. Ezeknek – a falusi-mezővárosi ember *emberi élete* szá-

mára oly fontos – alkalmaknak legfőbb közreműködője (a pap mellett) a tanító volt. E tevékenységhez szorosan kapcsolódott *a falusi-mezővárosi gyerekekkel való foglalkozás*: ők voltak templomi énekesei. A kántorság nem vált iskolai munkájának kárára, mert az iskolai énekoktatás konkrét célt és funkciót kapott a tanulók templomi szerepeltetésével; ugyanakkor iskolai elfoglaltsága sem ütközött a templomi teendőkkel.

A tanító egyházi-templomi tevékenységébe ötvöződött *a gyerekek iskolai és iskolán kívüli oktatása*: a vallási, erkölcsi ismeretek, az olvasás–írás–számolás elemi készségei, a környező világban való tájékozódás megtanításával elsősorban a falvakban-mezővárosokban maradó, később egész életüket ott mezőgazdasági munkában eltöltő fiúk és lányok életét tette emberibbé, teljesebbé, gazdagabbá; de ő adta meg a további tanulmányok alapjait sok, a mezővárosból-faluból elkerülő, más foglalkozásba-hivatásba jutó tanulónak, tanárnak, papnak; hivatalnoknak, tisztviselőnek...

JEGYZET

A Lendvay József visszaemlékezéséből Csányi László által készített kivonat megtalálható a budapesti Pia-rista Levéltárban. Közlésünkben mai központozást alkalmaztunk; a földrajzi neveket mai helyesírással hoztuk; a szókezdő kis- és nagybetűket mai szokás szerint írtuk. Lendvay József szövegében az összes aláhúzás – ille-tőleg kurziválás – tőlünk származik, a szögletes zárójelek saját értelmező kiegészítéseinket fogják közre.

ISTVÁN MÉSZÁROS
CATHOLIC EDUCATIONAL AND SCHOOLING RELICTS FROM ZALA
IN THE REFORM AGE

The author reviews details of a memoir written in 1895 by a retired district-notary of Zalakoppány. The memoir-writer, József Lendvai, was born in 1830 in Csapi, county Zala. His parents already early intended him to become a priest. For this purpose, 10 years of studying were necessary. He attended at the time four years long elementary school in Kiskomárom between 1836 and 1840. Subsequently he had to finish 2 classes in another village. He finished next the six classes of high-school at the Piarists of Nagykanizsa. There were no teachers of a particular subject these days. Every class was headed by one priest teacher. Although, several subjects were taught in Hungarian already in the 1840's, the Latin was still so important, that the senior students were allowed only to speak Latin inside the school. The discipline was very strict: if somebody violated school regulations he was birched, moreover flagellated. This type of punishment was executed by the so called curator, who was chosen from the senior students. Physical punishment was used not only in the case of lack of discipline, but also as a consequence of poor proficiency, especially in Latin. There weren't lessons on Thursdays. Pupils attended masses every morning, going in pairs to the church. We can also read several happy childhood experiences from writer of the memoir. – He hardly finished his high-school education when he got involved in the events of the War of Independence in 1848. After the surrender at Világos, he and a number of his former school-mates managed to escape home from the prison camp at Sarkad. Already on the October 1, he received an undermaster position in Kiskomárom, in a school not divided into classes. The summer holidays included August and September those days. However, as school attendance was not compulsory, the children (200–240 person) went to school regularly only during the winter months. The subjects were catechism, Bible, liturgies, geography, writing, reading and mathematics. As this was an ungraded school, so called sedators helped in the teaching. Sedators were senior boys with good proficiency. They heard the lessons and even gave award marks to the pupils before the start of the classes. Girls were seated on the left and boys on the right sides of the class-room. The discipline was strict and physical punishments were often employed here too. It was very difficult to teach writing with quill, the only pen in use at the time. The books were supplied by the parents, but the papers needed for writing were to be ruled by the teacher. Tolling of bells, playing the organ, moreover the tasks of the sexton were also among the duties of the teacher. He had the job of a village-houseboy, which even included Sunday afternoons. He had to assist the priest at funerals, at the administering of the last sacraments, he baked the Hosts. – Although the writer of the memoirs was transferred into Homokkomárom after already one month in April 1851, he received the „master” appointment in Nagyrécsé: it means was the cantor, teacher and the notary. His payment was fairly good and his work immense. There was no church, only a primitive chapel under the same roof with the teacher's home, where the landlord of the area, the Inkey-family also had to go for services. Due to lack of school building and classroom, they rented a room in one of the peasant houses. As the notarial functions also had to be taken care by the „master”, he had to employ an undermaster on his own expenses. After eleven years, he was invited to Zalakoppány from Nagyrécsé to serve as a schoolmaster and cantor and as a notary. The important function of schoolmasters in village life during the past centuries can be deduced from those listed above.

DÓKA KLÁRA

PLÉBÁNIÁK, GYÜLEKEZETEK, HITKÖZSÉGEK IRATAI

(Történeti áttekintés 1950-ig)

A levéltári iratok rendszeres kutatására több, mint 100 éve igény van a történetírásban. A kutatók munkájuk meggyorsításához szeretnének az iratokról minél jobb segédleteket kapni, bármely levéltárban is végzik munkájukat. A hazai levéltári gyakorlatban ezért évtizedek óta jelennek meg különféle szintű leltárak és egyéb segédletek, mind az állami, mind az egyházi levéltárakról. A Magyar Minerva VI. (1930–1931) évi kötete közzétett egy vázlatos áttekintést a magyar levéltárakról, melyben az egyházi levéltárak is szerepelnek. 1976-ban a Művelődésügyi Minisztérium megbízásából, elsősorban a külföldiek tájékoztatására angol nyelvű kiadvány látott napvilágot a levéltári anyagról, melyet nagy sikerére való tekintettel 1983-ban, Balázs Péter szerkesztésében magyar nyelven is kiadtak.

1982-ben a levéltáros egyesület jogelődje, „Levéltári Szekció füzetei” címen sorozatot indított, melynek első kötetében részletes leírás szerepel az egyházi levéltárak gyűjteményeiről.

Az általános összefoglalások mellett egyes levéltárak ismertető jegyzékai is elkészültek. Soós Imre az egri érsekség, (1957), Nagy Lajos a székesfehérvári püspökség (1958), Bónis György az esztergomi prímási levéltár (1964) útmutatóit állította össze. Kormos László a Tiszántúli Református Egyházkerület és a Debreceni Kollégium levéltárainak részletes leírását készítette el, ami 1984-ben jelent meg.

Az elmúlt évtizedekben az egyházi levéltárak jogi helyzete is többször változott. A második világháború előtt az egyházak is hasonló feltételekkel tarthattak fenn levéltárakat, mint a törvényhatóságok, a megyék vagy városok. Az 1950. évi 29. tvr. elvileg az állami felügyeletet minden keletkezett iratra kiterjesztette, és a különféle intézmények, családok, magánvállalatok iratait a kibővülő megyei (vagy országos) levéltárakba szállították.

Egyházi vonatkozásban ez még 1950-ben sem volt megoldható, viszont a törvény az egyházi levéltárakat közérdekű magánlevéltárakká nyilvánította, és bevezette az ún. közös kezelést. Ez annyit jelentett, hogy a levéltári raktárakba egyházi levéltárosok csak állami alkalmazottak jelenlétében léphettek be. Az áldatlan helyzetnek 1956-ban vetettek véget, mindkét fél teljes megelégedésével.

Állami levéltárakba kerültek viszont a szerzetesrendek, az egyházi iskolák, helyenként néhány plébánia és hitközség iratai. Ahogy ez napjainkban egyre inkább napvilágra kerül, ez a begyűjtés nem az állami beavatkozás következménye, hanem az intézkedő levéltárosok részéről iratmentés volt, hiszen például a négy megmaradt szerzetesrend ki-vételével alig van más szerzetesi iratanyag, mint amit az állami levéltárakba menekítettek.

Az 1950-es évekkel azért érdemes témánk szempontjából foglalkozni, mert a plébániák, lelkészségek, hitközségek iratairól ekkor készültek az első részletes felmérések. A Levéltárak Országos Központja, a VKM 26/1950. sz. rendeletére hivatkozva 1951-ben az egyházak felső vezetésén keresztül hétponthoz kérdőívet bocsátott ki. Erre válaszolva néhány hónap alatt kb. 5000 adatlap visszaérkezett, azonban a kutatómunkát segítő leltár nem készült belőle. Maga az összesítés elsősorban állagvédelmi célból készült, és a kérdőpontok is főként az iratok elhelyezésére, állapotára vonatkoztak.

1969-től az egyházi levéltárak szaklevéltárként működtek, gyakorlatilag teljesen önállóan, olyan feltételek mellett, mint a speciális iratokat őrző állami szervek – pl. KSH, volt Vízügyi Hivatal levéltárai. Anyagi ellátásról nem a kulturális tárca, hanem a fenntartó egyház gondoskodik. Az 1970-es évek végére azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az iratanyag értéke, kutatottsága miatt szükség van az állam anyagi segítségére már olyan megfontolásból is, hogy az egyházi levéltárak iratai is részei a nemzeti kultúrának, és azokat mint az állami levéltárakat is, elsősorban világi kutatók használják. Ezért nyílt meg a kulturális alap, és a Művelődésügyi Minisztérium vállalta, hogy kiadja az egyházi levéltárak azon alapvető segédleteit, melyekkel az állami levéltárak is rendelkeznek.

Így jelent meg 1976-ban az egyházi fondjegyzékek első része, mely a református anyagra vonatkozik. 1983-ban az evangélikus kötet, valamint a katolikus püspöki, érseki, káptalani levéltárak összefoglalója, 1986-ban a kisebb egyházak füzeté, 1986–1987-ben a katolikus plébániákról szóló három kötet. A jegyzékek – az általános kutatási szabályoknak megfelelően – csak az 1950 előtti iratanyagra terjedtek ki, a központi gyűjtemények és a plébániák vonatkozásában egyaránt. A megjelent hét kötet összesen 15 000 fm, 15 km iratanyagot ír le, ebből 9 km a katolikus, 4 a református, másfél km az evangélikus anyag, a többi a kisebb felekezetek gyűjteménye. Kb. 1/3 része keletkezett plébániákon, gyülekezetekben, lelkészségeken.

A kiadott leltárakban az iratok leírása nem egységes, mivel nem egyszerre történt a felmérés, az első és utolsó kötetek megjelenése között több, mint 10 év telt el. Minden esetben el vannak különítve az anyakönyvek és egyéb plébániai iratok, sőt az újabban készült felvételeknél a canonica visitatio-k, körlevelek, iskolaszéki, iskolai, kegyúri, egyesületi iratok, számadások stb. is.

Jelen áttekintés aktualitását elsősorban az adja, hogy a METEM kezdeményezésére az egyes plébániák történetét kutatják, és a hivatalos helytörténetírásban – most már az önkormányzatok égisze alatt – egyre nagyobb súllyal fognak szerepelni ezek a kérdések.

A legtöbb területi iratanyag a katolikus plébániákon van, csaknem 3,5 km. A győri egyházmegyében 300, a székesfehérváriiban 200, a pécsiben 218, a szombathelyiben 262, a váciiban 427, a kalocsaiiban 170, a hajdúdorogiiban 82, a szeged-csanádiiban 134, az egriiben 450, az esztergomiiban 593, a veszprémiiben 418 fm iratanyagot tartanak számon. Az egyes plébániák a hozzájuk tartozó filiák iratait is magukban foglalják, és ha egy-egy filia lelkészséggé vagy plébániává alakult, rendszerint nem is volt mód a különféle összekötött nyilvántartások szétválasztására.

A plébániai iratok értékét növeli, hogy a községek régi közigazgatási iratai kevésbé maradtak meg, ezzel szemben a plébániák és lelkészségek nagyobb részében találunk 1895, az állami anyakönyvezés előtti iratanyagot. 1200 plébánia iratanyaga a 18. századból származik, sőt 90 településen 17. századi iratokat, ismereteink szerint egy Győr megyei faluban, Rábapordányon középkori dokumentumokat is őriznek. A legtöbb 1895 előtti irat – érdekes módon – a töröktől feldúlt pécsi egyházmegyében található, a legkevesebb Kalocsán és Szegeden, amit viszont a terület késői újjátelepülése magyaráz.

A plébániai levéltárakban a legértékesebb források az anyakönyvek, különösen azok régi, 1827 előtti kötetei. 1827-től, mint ismeretes, a törvényhozás elrendelte, hogy e nyilvántartások két példányban készüljenek, és az egyiket a vármegyei, városi levéltárak őrizték. 1895-től e másolatokat a püspöki levéltárak vették át, sőt helyenként itt eredeti példányok is előfordulnak (pl. Egerben).

A legkorábbi anyakönyvek, 1456-tól Pannonhalmán vannak, míg a legtöbb régi sorozat a győri egyházmegye plébániáin található. (1622–Tata, 1636–Harka, 1643–Győr, 1652–Sopron, 1656–Bük). A szombathelyi egyházmegyéből a 17. századból a kőszegi, sárvári, csesztregi, salköveskúti, szombathelyi, valamint a hédervári és a kecskeméti anyakönyveket említhetjük, míg az ország többi plébániáján csak a 18. századtól vannak ilyen jellegű anyagok.

A pesti kutatók munkáját megkönnyíti, hogy az anyakönyvek 1895 előtti része az országos Levéltárban mikrofilmen is megtalálható. 1960–1970 között a Salt Lake City-ben élő mormonok anyagi lehetőséget biztosítottak valamennyi Magyarországon lévő, 1895 előtti egyházi anyakönyv mikrofilmzésére annak fejében, hogy egy példányt magukkal visznek. A másolatok iránt az Országos Levéltárban óriási az érdeklődés, elsősorban a családkutatók részéről, ezért a levéltár külön segédleteket is kiadott (összefoglalót és külön a szombathelyiről). A dunántúli kutatóknak azonban érdemes összehasonlítani a mikrofilmeket és az új felmérést, ugyanis 40 plébánián egy sor régi, 17–18. századi anyakönyv került elő.

Másik fontos forráscsoportot a canonica visitatio-k jelentik. Ezek elsődlegesen a püspöki, érseki levéltárakban vannak meg, a plébániákon általában a másolatok találhatóak. Az esztergomi prímási levéltárban már 1397-től van visitatio, 1559-től folyamatosan, 1560-tól vannak meg a váci jegyzőkönyvek, míg a győri püspöki levéltárban 1641-től, a szombathelyiben, veszprémiben 1698-tól, a többi központi gyűjteményben a 18. századtól fordulnak elő. Adódik olyan eset is, hogy a plébániákon vannak a régebbi visitatio-k (pl. Iván, Simaság, Egyházasfalu 1631 – püspökség: 1641, Csákvár 1747, püspökség: 1778, Belpátfalva 1713, püspökség: 1746).

Kizárólag a plébániákon őrzött források a historia domusok. Ezek a plébániák jórészt a 18. század végétől rendelkezésre állnak, bár vezetésüket hivatalosan különböző időpontokban rendelték el. Vácott 1774-től, Veszprémiben 1850-től, Esztergomban 1858-tól, Székesfehérvárott csak 1924-től. Vanyó Tihámér „A plébánia-történetírás módszertana” című munkája 1941-ben ezekhez adott útmutatást, de központi rendelkezés nem született. Az egi és kalocsai főegyházmegyéek területén alig találhatók historia domusok, míg a váciiban, veszprémiben, esztergombiban hiánytalanul fennmaradtak.

Kutatási szempontból a napi eseményeket rögzítő historia domusok érdekesebbek, mint a több évszázadra visszanyúló, történeti leírások. Utóbbiak csak akkor fontosak, ha a plébániákon őrzött, esetleg elkallódott iratok alapján és nem szájhagyományra támaszkodva készültek. A nyögéri historia domus 1415-ig, a mátraszöllősi 1526-ig, a nagyorosi 1552-ig, a nemesládonyi 1657-ig nyúlik vissza.

A plébániák legősibb ügyviteli irata a protocollum volt, melybe a kimenő és bejövő leveleket egyaránt bemásolták. Később az aktaszerű kezelést vezették be, helyenként iktató- és postakönyveket rendszeresítettek, az iratokat viszont legtöbbször tárgy szerint csoportosították. A legfontosabb egység az egyházmegyei körleveleket és más felsőbb rendeleteket tartalmazta. A 18. századi anyagban fontosak a kegyúri iratok, nagy egységet képeznek a házassági iratok, a templomok felújításának, helyenként építésének dokumentumai, számadások, leltárak. Viszonylag kevés az iskolákra, iskolaszékekre vonatkozó irat, és minimális az egyesületi anyag is, ahol sok dokumentum elveszett, vagy mint az egyéb egyesületeknél a helyi vezetők birtokában maradt.

A plébániai ügyviteli iratok és a püspöki levéltárak egyes állagai között is vannak átfedések. A templomi és egyéb számadások – különösen a 19. század végétől – rendszeresen megvannak a püspökségeken. Kalocsán, Vácott már a 18. század közepétől, Egerben 1805-től van nagy mennyiségű „parochialia” gyűjtemény, Győrben és Veszprém-ben is megmaradt töredékesen. A körlevelek egy példányát a püspökségek, mint kibocsátók őrzik, több helyen található külön iskolai állag, és a községi iskolák ügyében érdemes kutatni a tanfelügyelőségek irataiban is.

A református egyházi szervezetben a viszonylag újabb zsinati levéltár mellett egyházkerületi, egyházmegyei és egyházközségi levéltárak vannak. A kerületek élén a püspök, az egyházmegye élén az esperes áll, aki érdemben is bekapcsolódik az egyházközségek életébe. Az egyházmegyei levéltárakban őrzik a canonica visitatio-k zömét, melyek közül a legelső a borsodi egyházmegye 1665-ből származó visitatio-s anyaga. Ezt a többi egyházmegye 18–19. századi iskola- és egyházlátogatási jegyzőkönyvei követik. A 19. század második felétől fontosabbak az ún. választói névjegyzékek, melyek az egyházközségi előljárók hivatalba lépése előtt készültek, és egy-egy falu társadalmának reprezentatív részéről adnak áttekintést.

Fentiekből következik, hogy a református egyházközségi iratanyag kevésbé összetett, mint a katolikus plébániáké. 1895 előtti iratok ugyan a falvak 92%-ában találhatók, de 17. századi dokumentumok csak nyolc helyen fordulnak elő. A legrégebbi anyakönyveket a veszprémi (1633), zalakomári (1624), kiskunlacházi (1678) egyházközségekben őrzik. E levéltárak fontos részei a presbitériumok iratai. A gyülekezetek legtekintélyesebb tagjait magukban foglaló testületek sokhelyütt már a 16. században megalakultak, de megszervezésüket az 1881-es debreceni zsinat tette kötelezővé. A Dunamelléki Egyházkerületben 1718-tól, a dunántúliban 1777-től, a tiszáninneniben 1724-től, a tiszántúliban 1739-től találhatók presbitéri jegyzőkönyvek. Egy sor egyházközségben készült a 19. század végén ún. omniarium, mely évenkénti bontásban a tisztviselők nevét és a községre vonatkozó legfontosabb adatokat tartalmazza. A katolikus historia domusok-ra hasonlít.

Az evangélikus lelkészségek közül 336 helyen vannak 1950 előtti történeti iratok, csaknem 900 fm terjedelemben. Az anyakönyvek állagai általában a 18. századtól kezdődnek, canonica visitatio-k, historia domus-ok, önkormányzati iratok a gyülekezeti levéltárakban nem találhatók. Fontosak viszont a különböző nyilvántartások, iskolai, egyesületi iratok, papok, tanárok személyi hagyatécai.

Az ismertetést a kisebb felekezetek külső irataival zárhatjuk le. Ezek jórésze az idők folyamán elkallódott, a megmaradt dokumentumok részben az állami levéltárakban, részben a nagyobb gyűjtemények raktáraiban találhatók. A görögkeleti szerb egyház anyakönyvei az említett mikrofilmezés után a szentendrei ortodox levéltárba kerültek, a megszűnt zsidó hitközségek iratainak zömét pedig a még működőbe helyezték el (összesen 30 községbe és a Magyar Zsidó Levéltárba). Valamennyi felekezetnél előfordul, hogy a gazdátlanra vált plébániai, gyülekezeti iratokat a központi gyűjteményekbe helyezték, így célszerű ott is tájékozódni.

Ami a kutatásokat illeti, az állami levéltárakban jelenleg a 118/1989. MT sz. rendelet az irányadó, mely – bizonyos személyi jogokat érintő iratok kivételével – 30 évben állapítja meg a kutatás korhatárát. Tehát a 30 évnél régebbi iratokban minden külön engedély nélkül lehet kutatni. Hangsúlyozni szeretném, hogy ez a rendelkezés az egyházi levéltárakra nem vonatkozik, bár elvileg nyilván irányadó lehet.

A készülő új levéltári törvény, melynek elfogadása nyilván még várat magára, az egyházi levéltárakat a nem állami szférába sorolja, egy csoportba a pártok, társadalmi szervezetek, magánvállalatok levéltáraival. Vannak olyan vélemények, hogy újra be kellene

vezetni a közérdekű magánlevéltár fogalmát. Közös kezeléshez hasonló megoldástól nyilván nem kell tartani, viszont az új helyzetben, az állam és egyház szétválasztására hivatkozva még a csekély állami támogatás is megszűnik. Az lenne – véleményünk szerint – a helyes megoldás, ha az egyházi levéltárakat az iskolákhoz hasonlóan közfeladatoknak is ellátó intézményeknek tekintenék, és lenne a megyei levéltárakhoz hasonló normatív támogatás.

Jelenleg e levéltárakban is lehetőség van különféle alapítványok és ösztöndíjak igénybevételeire, melyet – bizonyos kiegészítéssel – segédletkészítési munkára lehet felhasználni. Ilyen munka folyik jelenleg a térképek, egyes építési tervek, kottaanyagok feldolgozásánál, megindult a canonica visitatio-k feltárása, és vannak elképzelések a statisztikai jellegű források feldolgozásáról is. Az a cél, hogy azok, a kutatók által használt általános segédletek legyenek meg az egyházi levéltárakban, melyekkel a hasonló intézmények is rendelkeznek.

BIBLIOGRÁFIA

- (Az egyházi levéltárakról megjelent általános ismertető és segédletek)
Guide to the archives of Hungary. (szerk.: Balázs Péter)
Budapest, 1976.
Magyarország levéltárai. (szerk.: Balázs Péter)
Budapest, 1983.
A levéltári forráskiadás. Egyházi levéltárak. (Magyar Könyvtárosok Egyesülete. Levéltári Szekció füzetek 1.) (szerk.: Bán Péter).
Budapest, 1982.
Az egri érsekség levéltára. (Összeáll.: Soós Imre).
Budapest, 1957. (Levéltári leltárak 3.)
A székesfehérvári püspökség levéltára. (Összeáll.: Nagy Lajos).
Budapest, 1958. (Levéltári leltárak 6.)
Útmutató az Esztergomi Prímási Levéltárhoz. 1–2. (szerk.: Bónis György).
Budapest, 1964. (Levéltári leltárak 24.)
Egyházi anyakönyvek mikrofilmmásolatai 1895. október 1-ig. Állagjegyzék. (Összeáll.: Judák Margit).
Budapest, 1977. (Levéltári leltárak 72.)
Az Esztergomi Római Katolikus Főegyházmegye anyakönyveinek mikrofilmjei az Országos Levéltár filmtárában. Tematikai konspektus. (Összeáll.: Mandl Sándorné).
Budapest, 1964. (Levéltári leltárak 30.)
A Szombathelyi Római Katolikus Egyházmegye anyakönyveinek mikrofilmjei az Országos Levéltár filmtárában. Tematikai konspektus. (Készítette: Judák Margit).
Budapest, 1973. (Levéltári leltárak 40.)
Kormos László: A Tiszántúli Református Egyházkerület és a Debreceni Református Kollégium levéltárának ismertetője.
Debrecen, 1984.
Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei I. kötet.
A Magyarországi Református Egyház levéltári anyagának fondjegyzéke. (szerk.: Dr. Ladányi Sándor).
Budapest, 1976.
Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei II. kötet.
A Magyarországi Katolikus Egyház levéltári anyagának fondjegyzékei. 1. rész. Érsekségek, püspökségek, káptalanok és szerzetesrendek levéltárai. (szerk.: Nagy Lajos).
Budapest, 1983.
----- 2. rész. Plébániai levéltárak „A”. (szerk.: Dóka Klára).
Budapest, 1986.
----- 2. rész. Plébániai levéltárak „B”. (szerk.: Dóka Klára).
Budapest, 1987.
----- 2. rész. Plébániai levéltárak „C”. (szerk.: Dóka Klára).
Budapest, 1987.

Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei III. kötet.
A Magyarországi Evangélikus Egyház levéltári anyagának fondjegyzéke. (szerk.: Nagy Lajos).
Budapest, 1983.

Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei IV. kötet.
A Baptista, Görögkeleti, Izraelita és Unitárius Egyházak levéltári anyagának fondjegyzékei. (szerk.: Dóka Klára).
Budapest, 1986.

KLÁRA DÓKA
DOCUMENTS OF PARISHES, CONGREGATIONS AND RELIGIOUS COMMUNITIES
(A historical review up to 1950)

The author briefly summarizes the "life story" of the church archives in Hungary. She recites the publications concerning the materials of the thus far elaborated archives as well as the changes in the church archives legal status after 1950. She provides subsequently a detailed list of those important sources that are available for the scientist in writing the history of the parishes.

Of these the author emphasizes the *Registers of Births, Marriages and Deaths*, especially those dating before 1827. From 1827 the documents were kept in two copies: one of them was kept by the parish and one by the municipal or counts archive. Important data like the above are contained in the *visitatio canonica*, of which the parishes usually kept a copy. A similarly valuable source is the *historia domus*, which recorded all significant events of the church and the parish. A less colorful, but more objective source is the *protocollum*, which lists copies of the letters leaving and arriving to the parish.

In the Reformed Churches likewise important source is the *canonica visitatio*. Moreover the records of the *church- and school inspection* and, from the second half of the 19th century, the *electoral registers* are of significance. *Registers of Births, Marriages and Deaths* were kept here too. The *presbyterial* documents and records must also be taken into consideration. Similar sources are found in the Lutheran Church.

At the end of the review, the author briefly mentions documents of the Serb Orthodox Church as well as the Jewish communities. The annexed bibliography reflects well the investigative activities of the past decades.

GERGELY JENŐ

A „PARITÁSOS BIZOTTSÁG” JEGYZŐKÖNYVEI

(1950 szeptember–november)

1990. február 6-án Németh Miklós akkori miniszterelnök és Paskai László bíboros, esztergomi érsek-prímás egy rövidre fogott közös nyilatkozatban hozták nyilvánosságra, hogy kölcsönösen semmisnek tekintik, azaz felbontják az egykori Magyar Népköztársaság kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Kar között 1950. augusztus 30-án aláírt egyezményt. Ezzel a forradalmi léptékű változások sodrában aligha nagyobb feltűnést keltő nyilatkozattal ért véget az a 40 esztendő, amely 1950 és 1990 között az említett egyezményt tekintette a magyar állam és a katolikus egyház közötti viszony alapokmányának.

Mint ismeretes, az 1950 augusztus végén kikényszerített egyoldalú diktátumot 8 fordulóból álló tárgyalássorozat előzte meg, amelynek dokumentációját a közelmúltban sikerült végre publikussá tenni.¹ Az is közismert tény, hogy ennek az „egyezménynek” sok más mellett talán a legsúlyosabb következménye lett a szerzetesrendek működési engedélyének a megvonása az ország területén. A felszámolásra a kormány mindössze három hónapot engedett, 1950. szeptember 7-től december 5-ig terjedő intervallumban.

Az említett tárgyalássorozat 4-ik fordulóján, 1950. július 20-án merült fel első ízben a felszámolásra ítélt szerzetesrendek sorsának további intézésére egy ún. *paritásos bizottság* felállítása. A javaslat a szerzetesrendek illetékes elöljáróinak ugyane napon tartott tanácskozásában született meg, amelyet azért hívtak össze, hogy a kormánybizottsággal alkudozó püspökök számára konkrét javaslatot tegyenek a végrehajtás lebonyolítására. Az előterjesztés VI. pontja így hangzik: „Az előreláthatólag sűrűn előforduló nehézségek, problémák, ütközések esetről esetre való elintézésére egy állandó paritásos bizottság lesz hivatva.”²

Az 1950. augusztus 3-i tárgyaláson került napirendre a rendfőnökök javaslata. Rákosi Mátyás, úgy is mint a minisztertanács elnökhelyettese, az elaborátumot szinte lesöpörte az asztalról. A paritásos bizottságra tett javaslatot is elutasította: „Ami a paritásos bizottságot illeti, úgy hiszem, hogy a református és evangélikus egyházaknak semmi paritásos bizottsága nincsen – mondta Rákosi –. Ez is olyan »nem béke és nem háború« dolog volna. Az államnak erre lesznek megfelelő szervei ugyanúgy, mint a protestáns egyházak vezetőinél, eddig minden kérdést ez a hivatalos út közmegelekedésre el tudott intézni. Nem hiszem, hogy a kormány belemegy egy ilyen paritásos bizottságba, mit szólnának ehhez a protestánsok. Ez nem is volna helyes.”³

Most eltekintve attól, hogy a protestánsokra és a kormányra való hivatkozás merő demagógia volt, s ott sem „közmegelekedésre” rendeződtek a dolgok, továbbá náluk szó sem volt szerzetesekről: a dolog lényege az, hogy Rákosi a szerzetesrendek felszámolását ab ovo rendőrségi ügynek, az ÁVH-ra tartozó feladatnak tekintette. Bár a későbbiek-

ben a gyakorlatban ez valósult meg, mégis a tárgyalások során a generálisnak tartott megegyezés érdekében beleegyezett a paritásos bizottság felállításába. Nyilván e bizottsághoz az egyházi tárgyaló fél azt a reményt fűzte, hogy ennek révén valamilyen befolyása mégis csak lesz a felszámolás során. Rákosi viszont tudta, hogy egy ilyen bizottság formális felállítása és tárgyalásai nem kötik az ő kezét, sőt mi több, kifelé igazolja az eljárását, az egyháziak közreműködésével.

*

Ami most már a *Paritásos Bizottság* felállítását és működését illeti, annak egyes visszaemlékezéseken túlmenő autentikus levéltári forrásoként kezelhetők azok a jegyzőkönyvek, amelyeket a tárgyalási fordulóról felvettek. (Az öt jegyzőkönyv szabványoldalra gépelt terjedelme 51 oldal.)⁴ A Paritásos Bizottság fennállása idején – a jegyzőkönyvek tanúsága szerint – öt alkalommal ülésezett: 1950. szeptember 19-én és 26-án, október 4-én és 18-án, végül november 15-én. A jegyzőkönyvek formailag azonosak: fejlécükben tartalmazzák a bizottság ülésének dátumát, a jelenlévők felsorolását titulusukkal egyetemben. Az elnöki megnyitó után a felszólalók megnevezésével történik a tárgyalás tartalmi leírása, az esetenkénti vita ismertetése, és végül a hozott határozat rögzítése. (Valószínű gyorsírással készült eredeti jegyzőkönyvet tettek át gépirási formába, mi ehhez jutottunk hozzá.) A jegyzőkönyv végén az elnök javaslatára kitűzött következő ülés időpontja, valamint a jelenvoltak aláírása következik, mintegy a jegyzőkönyv hitelesítéseként. (A jegyzőkönyvhöz általában a következő ülésen az egyháziak kiegészítéseket is fűztek, ami jelzi, hogy nem mindig adták vissza hitelesen az elhangzottakat.)

Mi is volt a tétje ezeknek a tárgyalásoknak? Elsősorban az, hogy a megváltoztathatatlannal döntést – a szétszórátást – a körülményekhez képest megpróbálja elviselhetővé tenni, az emberi szenvedéseket enyhíteni. A 156 rendház kiürítése, és Hervay Ferenc adatai szerint 2300 férfi szerzetes és 8000 szerzetesnő további sorsának az alakulása. (A működési engedély megvonása értelmében csak négy rend 9 rendháza maradhatott meg 180 szerzetessel és 60 szerzetesnővel.)⁵

A Paritásos Bizottságban a Magyar Népköztársaság kormányát az első három tárgyalási fordulóban Bognár József belkereskedelmi miniszter, Olt Károly pénzügyminiszter és Jóboru Magda közoktatásügyi államtitkár képviselték. Ezt követően Darvas József kultuszminiszter is részt vett a tárgyalásokon. A bizottság elnöki tisztét előbb Bognár, majd Darvas miniszterek látták el. Az is említést érdemel, hogy mindketten részesei voltak – Rákosi, majd Kádár szekundánsaiként – az egyezményt kierőszakoló tárgyalásoknak is. A Paritásos Bizottságban a Magyar Katolikus Püspöki Kart az első fordulóban Czapik Gyula egri érsek és Hamvas Endre csanádi megyéspüspök képviselték, de a második fordulótól a bizottság kiegészült Grósz József kalocsai érsekkel, a püspöki kar az idő szerinti elnökével. Így a Paritásos Bizottság egyházi tagjai azonosak voltak az augusztus 30-ig tárgyaló bizottsággal.⁶

A Paritásos Bizottság első ülésén megállapodtak két albizottság felállításában, amelyeknek a konkrét kivitelezés volt a feladatuk. A *Szociális Albizottságnak* a kormány részéről Veres József belügyminisztériumi államtitkár, Simon Lajos népjóléti államtitkár és Cséki Sándor, az Országos Tervhivatal osztályvezetője volt a tagja. (Az albizottság elnöke Veres lett, ami jelzi, hogy a kormány számára csak rendőrhatalósági ügy volt a szerzetesek további sorsa.) A Szociális Albizottság egyházi tagjaira nehezedett a tízezernyi, hivatásától, munkájától és alapvető emberi szabadságjogaitól megfosztott szerzetesekről és apácákról való gondoskodás. A bizottság egyházi tagjai Hagyó Kovács Gyula

ciszterci szerzetes, volt jószágkormányzó és felsőházi tag, Nagy Vencel bencés szerzetes, a rend főszámvevője és Szabó Erna szatmári irtalmas nővér lettek.

Némi adalékul szolgálhat annak bizonyítására, hogy Rákosiék részéről az ügy 1950 augusztusában le volt zárva, és a szerzetesség felszámolását teljesen az ÁVH-ra bízta, az a tény, hogy a Paritásos Bizottság egyházi tagjaira is előbb-utóbb lesújtottak. Előbb Nagy Vencelt távolították el arra hivatkozva, hogy mivel állandóan vidéken tartózkodik (Pannonhalmán élt), nem tudja ellátni albizottsági tagságát, ezért helyébe október 18-tól Szörényi Gábor jezsuita atya került. 1950 novemberében – a készülő Grósz-per egyik leendő főszereplőjeként – letartóztatták Hagyó Kovács Gyulát, akinek a helyére november 15-én Szücs Imre piarista szerzetes került.

A másik volt a *Pénzügyi Albizottság*, amelynek a kormány részéről Timár Mátyás pénzügyminisztériumi főosztályvezető, Ferenci Emil közoktatásügyi minisztériumi főosztályvezető és Takács Ferenc pénzügyminisztériumi osztályvezető volt a tagja. (Közülük Timár lett az albizottság elnöke.) Egyházi részről ennek az albizottságnak Czapik érsek, Beresztóczy Miklós esztergomi kanonok és Péntek József piarista szerzetes, a rend memyei uradalmának egykori főpénztárosa lett a tagja.

Ez a két albizottság a Paritásos Bizottságnál gyakrabban ülésezett, de sajnos a megbeszélésekről eddig – legalább is ismereteink szerint – nem kerültek elő jegyzőkönyvek, feljegyzések. Biztonsággal csak annyi állapítható meg, hogy a Szociális Albizottság egyházi tagjai lettek a Rk. Egyházi Szeretetszolgálat vezetői. (A Paritásos Bizottság pedig nyilván értelmét veszítette az Állami Egyháziügyi Hivatal 1951 elején történt felállításával.)

*

A Paritásos Bizottság tárgyalásainak hangnemét, a vita és érdekérvényesítés esélyeit a jegyzőkönyvek jól érzékeltetik. Darvas, Bognár és Olt hárman sem értek fel Rákosi cinizmusával és machiavellista taktikai húzásaival, de hűen végérehajtották gazdájuk parancsait. Velük szemben elsősorban Czapik érsek – akit persze később könnyű volt bírálni – próbált határozottabban fellépni, de miután befejezett tényekről volt szó, eleve csekély eredménnyel.

Nézzük meg legalább címszavakban, hogy milyen témák szerepeltek a Paritásos Bizottság tárgyalásainak a napirendjén? A témákat három csoportba sorolhatjuk:

1. Az általános egyházi, egyházpolitikai kérdések, amelyek nem, vagy nem elsősorban a szerzetesekkel voltak kapcsolatosak.

2. Kimondottan a szerzetesek ügyei (elhelyezkedés, munkavállalás, anyagi, pénzügyi kérdések).

3. Konkrét személyi ügyek, esetek és sérelmek megtárgyalása.

Az öt tárgyalási fordulóban permanens téma volt a hitoktatás kérdése. Mint ismeretes, 1949 szeptemberében az addigi kötelező iskolai vallásoktatás helyébe a fakultatív lépett, de a hatalom minden eszközzel igyekezett ezt akadályozni. A rendeletekben biztosított lehetőségek érvényesítése érdekében emeltek szót a püspökök. Czapik érsek ugyanakkor azt szorgalmazta, hogy tegyék lehetővé az iskolán kívüli, templomi hitoktatást is, de ezelől a kormány képviselői mereven elzárkóztak, sőt azt büntetendő cselekményként értelmezték.

A másik állandó napirend az ún. „papi létszám” megállapítása volt. Az 1950. augusztus 30-i megállapodást ugyanis úgy írták alá, hogy nyitva maradt a kérdés: a felszentelt szerzetes papok közül hányan mehetnek világi papként lelkipásztori munkába? Ebben a kérdésben nyáron a püspökök nem engedtek, és Kádár az utolsó tárgyalási fordulóban a

probléma megoldását a Paritásos Bizottságra hagyományozta. Ennek plénumán Rákosi instrukciói szerint a kormány képviselői mereven ragaszkodtak a 284 főhöz, t.i. hogy csak ennyi szerzetes pap mehet a pasztorációba. A kérdést végül hatalmi szóval zárták le, de igencsak megnézték, hogy kinek adtak plébániai, templomlelkészi működésre engedélyt.

Számunkra ma már valóban megdöbbentő, hogy a jegyzőkönyvekben egyféle „kölcsonös amnesztia”-ként merült fel az a kérdés, hogy az egyházi fél sürgette a kormány-nál az internált papok, szerzetesek szabadon bocsátását, s erre a kormány azzal felelt, hogy a püspökök részesítsék „amnesztiában” azokat a papjaikat, akiket különböző fen-yítékekkel büntettek politikai állásfoglalásaik – elsősorban a papi békemozgalomban való részvétel – miatt.

Végül még egy nem kimondottan szerzetes-kérdés volt a Paritásos Bizottság napi-rendjén: a Széher-úti kórház ügye. Czapik érsek azt javasolta, hogy hagyják meg az egy-háznak az egri és a budapesti Irgalmas-rendi kórházat. A végeredmény, mint közismert, a Széher-úti kórház egy részének a megtartása lett.

A vitakérdések második csoportjába tartozott a szétszórátott szerzetesek és szerzetes-nők további sorsa. Ennek voltak személyi és tárgyi vonatkozásai. Vegyük előbb a köny-nyebbet, az anyagi kérdéseket. A bizottság egyházi tagjai sürgették az elhurcolt szerzete-sek személyi ingóságainak, vagyon tárgyainak a visszaadását, pl. az elemi szükségletet jelentő élelmiszer és ruha kiadását. (Sokan egy szál ruhában, magukra kapott ruhadarab-ban kerültek internálásra, hátrahagyva egy élet munkálkodásának intim és közértékű kincseit.) Hasonlóképpen kérték a lefoglalt kegytárgyak, szakrális tárgyak visszaadását. Végül az is figyelemre méltó, hogy ebben a tragikus helyzetben rendfőnökök és főpapok nemcsak azzal foglalkoztak, hogy bizonyos anyagi javakat megmentsenek – ami az élet-ben maradáshoz elengedhetetlen volt –, hanem azt is sürgették, hogy a rendőrhatalóság ad-jja vissza a jogos tulajdonosaiknak a lefoglalt egyházi (szerzetesrendi) irattárakat. Nyil-ván az is közismert, hogy ezen kérések közül egyet sem teljesítettek, s a felbecsülhetet-len értékű levéltári anyag nagy része elkallódott, megsemmisült, avagy máig lappang a belügyi levéltár kiismerhetetlen bugyraiban.

Ami a személyi kérdéseket illeti, nyilvánvaló volt a hatalom célja: a szerintük „volt” szerzetesek rendőrhatalósági nyilvántartása mellett lehetőleg olyan helyen tudni őket, ahol könnyen ellenőrizhetők. Miután a börtönök, internáló táborok befogadó képessége is vé-ges, kizárólagos megoldásként ez nem jöhetett számba. Így maradt volna az „állami el-helyezés” kegyként propagált lehetősége. Úgy tűnik azonban, hogy ez az út is járhatat-lannak bizonyult. Az 1950 október eleji tárgyaláson a kormány közölte, hogy október 4-ig mindössze 1587 kérdőív érkezett vissza, és 7000-et nem küldtek be. (T.i. a kormány formanyomtatványt adott a rendfőnököknek, amelyek kitöltésével akarták a szerzetesek és apácák „világi” elhelyezkedését kartotékolni.)

Jóboru Magda szerint a „legnagyobb baj” a szerzetes tanárokkal, tanárnőkkel és taní-tónőkkel van; mintegy 3000 személyről volt szó, akik közül mindössze 100-an jelent-keztek az állami iskolákban való munkára. Czapik érsek ezzel kapcsolatban közölte, hogy „a főnöknőktől nyert értesülések szerint a volt apácák jelentős része már elhelyez-kedett. Mégpedig egy része saját családjá körében talált munkát. A munkábaállítást külö-nösen a pedagógusoknál nehéz, mert azok félnek attól, hogy ideológiai kiképzésben kell részesülniök.” Így az egyéni munkavállalás, az emigráció, vagy a saját erőből való kö-zös munkateremtés – mint később lett a Szolidaritás Termelő Szövetkezet – voltak az in-kább járt utak.

A másik idetartozó kérdéscsoport volt a nyugdíjképes, rokkant és beteg szerzetesek és szerzetesnők elhelyezése, a róluk való gondoskodás. Ez a témakör nemcsak regénybe és

filmbe írt, vagy írandó szegmentuma jelenkori történelmünknek, hanem megélné a történelési erőfeszítéseket is ennek feltárása és objektív bemutatása. A Paritások Bizottság jegyzőkönyveiből az tűnik ki, hogy a hatalom szándéka az volt, hogy minél nagyobb tömegben, minél jobban ellenőrizhető formában, minél kevésbé egyházas környezetben létesüljenek ezek az együttlakást szolgáló, otthonnak nevezett intézmények. A női rendeknél ezt viszonylag gyorsan megoldották, bár kétségtelenül itt is sokszor embertelen körülmények közé kényszerültek a gondozottak.

A szerzetespapok esetében több akadályt támasztottak, tőlük nyilván nagyobb volt a félelem. A püspökkari tárgyaló fél azt szorgalmazta, hogy erre alkalmas volt egyházi épületekben, kisebb csoportokban telepedhessenek le a nyugállományú és beteg szerzetesek. Ezt a kormánybizottság elutasította és azt javasolta, hogy Jánoshidán vagy Zircen rendezzenek be akár több száz fő számára ilyen „kaszárnyát”. Az így fundált leendő otthonba a szerzetespapok nem jelentkeztek, amint a kormány képviselői az egyházra hárítva az ódiumot közölték, a jelentkezés „nem kielégítő”. Ezzel szemben a püspökök azt javasolták, hogy a szerzetesi papi otthont Pannonhalmán rendezzék be. A kormány ezt ekkor még elutasította, és az első otthon Jánoshidán kezdte meg működését.

*

Manapság még – szerencsére – sokan élnek azok közül, akiket az 1950-es szétszórás és a rákövetkező üldöztetések személyükben érintettek. Az Ő szenvedéseiket, tanúságtételüket egy világi történész, aki a tényekből és fennmaradt dokumentumok megszólaltatásából indulhat ki, az egyetemes humanizmus és a nemzeti elkötelezettség értékrendszerét etalonul véve értékelheti csak. De az egyháztörténeti diszciplinán túlmutató jelentősége van annak, hogy a megpróbáltatottak nem annyira a múlton elmélkednek, nem is a sérelmeket veszik regesztába, hanem az újrakezdés nagy feladatán munkálkodnak őszbeccsavarodott fejjel, meggyengült egészségi állapotban, csodálatos optimizmussal és töretlen lélekkel. Az újrakezdéshez, vagy inkább a folytatáshoz a múlt és közelmúlt tanulságai azonban óhatatlanul hozzátartoznak. Ezért is tartanánk mind szakmai, mind egyházipolitikai szempontból érdemesnek, hogy a Paritások Bizottság bemutatott jegyzőkönyvei megfelelő publicitást kapjanak.⁸

JEGYZETEK

1. Gergely Jenő szerk.: Az 1950-es egyezmény. Bp. 1990. Vigilia Kiadás.
2. Állami Egyházügyi Hivatal Levéltára. 110. 14. sz. melléklet. Közli az előző jegyzetben, 145–149. p.
3. Ugyanott, 162. p.
4. A Paritások Bizottság jegyzőkönyveit egyik résztvevő hagyatéka révén szereztük meg. A nekem átadó személyt – felhatalmazása híján – nem áll módomban megnevezni.
5. Magyar Katolikus Almanach 1988. II. köt. Bp. 1988. 158. p.
6. A második tárgyalási fordulótól lett a Paritások Bizottságnak titkára, egy miniszterelnökségi főosztályvezető személyében. Aligha tévedünk, hogy az illető Rákosi embere volt, hiszen ő ekkor miniszterelnök-helyettes minőségben intézte az államügyeket.
7. A 4. tárgyalási forduló jegyzőkönyve. A nők esetében az új életforma kialakítása és megélhetés megtalálása nyilvánvalóan könnyebben ment, mint a magasan kvalifikált szerzetes papok esetében.
8. A jegyzőkönyveket teljes terjedelemben publikáltam a *Levéltári Szemle* 1991. 2. sz. 50–72. old.

JENŐ GERGELY
RECORD OF THE „JOINT COMMITTEE”
(September–November 1950)

The pact established in August 1950 between the Hungarian People's Republic and the Hungarian Catholic Episcopacy „regulated” the new relationship of the communist state with the Church. In fact, there was no agreement but much rather a drastic restriction of the church's spiritual religious and educational activity by the aggressive Rákosi regime. Abolishment of the monastic orders in Hungary, vacating the cloisters, confiscation of the Church hospitals, schools, alms-houses and turning 2300 monks and 8000 nuns into the street were among the most serious consequences.

The so called „Joint Committee” was formed in above mentioned period from the representatives of the government and the church with the aim to work out, in principle, a solution of the dispersed monks and nuns future. In fact Rákosi didn't provide any possibility for the committee to achieve a substantial performance. He only wanted to make foreign countries believe in appearance of his good intentions. He and his men regarded the whole issue as a basically police matter, in the course of which some 10000 people were dispersed all over the country. Many of them were imprisoned, placed in internment camps, others were put in obligatorily assigned homes for the aged. The main point was not to allow them to practise their primary vocation, the care of souls, their activities in hospitals and schools.

The source reviewed here gives us an insight into the detailed execution of the inhuman measures.

CRISTIANESIMO NELLA STORIA

a Historical, Exegetical, and Theological Research
Review of the Institute for Religious Science in Bologna,
published every four months, edited by Giuseppe
Alberigo.

The Journal publishes researches on the whole
chronological period of Christianity, with particular
attention to historical and cultural aspects which faced
Christians from their common Judaic and Old Testament
origins.

The review also develops some themes of general
interest with the support of Italian and foreign scholars.

Cristianesimo nella storia periodically includes
bibliographical reports on the most relevant
historiographical problems. It guarantees reviews of the
most significant books published in the area of exegetical,
historical, and theological sciences by specialists in each
field.

Editorial Board: v. San Vitale 114, I-40125 Bologna, Italy
Administration: EDB, v. Nosadella 6, I-40123 Bologna, Italy
Annual subscription price: LIT 62.000

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – 1. kötet

TARTALOM

HORVÁTH Tibor	Lectori salutem	6

TANULMÁNYOK

DANKÓ László	Szarvasi róm. kat. plébánia története	9
KOVÁCS Imre	A kecskeméti Szent Erzsébet-templom története	47
BAJÁK László	Szerémi György világképe	123
PUSZTASZERI László	Scitovszky János hercegprímás politikai portréja	137
SZÉKELY András Bertalan	Egy humanista a nyugati végeken. Katolikus vonatkozások	
	Pável Ágoston életművében	171
BÁNK József	Kinek a jogán tanítanak a hittudományi karokon a professzorok?	177
BERTÉNYI Iván	Heraldika és középkori egyháztörténet	195
CSORDÁS Eörs	Boldogasszony Anyánk, Régi nagy Patrónánk	195
MÉSZÁROS István	A magyarországi római katolikus tanügyigazgatás történeti áttekintése	221
RÁSZLAY Tibor	Az irgalmasság erenye az Árpád-korban	257

MÓDSZERTAN

SOMORJAI Ádám	A METEM megalakulásának története és tevékenysége	
–UZSOKI András	1988–1989-ben	279
ADRIÁNYI Gábor	Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana	
	A plébániatörténetírás követelményei	325
VARGA Imre	A Canonica Visitatio	337
UZSOKI András	A kéziratok nyomdai előkészítése és a korrektúra	357

FORRÁSOK

MAGYAR István Lénárd	Az alvinci ferences krónika	373
TÜSKÉS Gábor		
–KNAPP Éva	A barokk kori búcsújárás forrásai	409
VÁTH János	A balatonalmádi róm. kat. egyházközség története	425

Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség (METEM) kiadványai:

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

- 1. sz. Főszerk.: Uzsoki András. Budapest, 1989. 432. old.
(kifogyóban) ára: 398 Ft
- 2. sz. Főszerk.: Uzsoki András. Felelős szerk.: Zombori István.
Budapest, 1990. cca 400 old. megjelenik: 1991. novemberben ára: 398 Ft
- 3. sz. előkészületben, megjelenik: 1992. májusban.

METEM Könyvek:

1. Szabó Ferenc S. J., A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében,
Róma, 1990. 356 old. ára: 398 Ft
2. Sóllymos László Szilveszter–Várszegi Imre Asztrik,
Pannonhalmi főapátok. I. Kruesz Krizosztom (1856–1885),
Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370. old. ára: 280 Ft
3. Boba Imre, Nagymorávia története új megvilágításban,
előkészületben. Megjelenik: 1992. májusban.

METEM Plébániatörténeti Kiskönyvtár

1. sz.: Farkas Gábor, A római katolikus egyház története Sümegcsehin,
Budapest, 1990. 79 old.
Kapható: Sümegcsehi plébánián.

Egyéb METEM kiadványok

- Uzsoki András (szerk.), Klempa Károly és a keszthelyi
premontrei gimnázium, Budapest 1991. 165 old. ára: 120 Ft

A METEM kiadványok megrendelhetők (Plébániatörténeti Kiskönyvtár kivételével) a
Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálatára címén

Pannonhalmi Főapátság, Könyvszolgálat, 9090
Tel.: 96/70-024, Fax: 96/70-011

Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálatának kínálatából

- Útban Európa felé. Remények és távolságok. Katolikus Szemle 1991/1–2. szám. A húsvét hetében Győr–Pannonhalmán megrendezett 33. Magyar PAX ROMANA kongresszus előadásai a római Katolikus Szemle kiadásában. Fűzve 220 old. ára: 185 Ft

- Tomka Miklós, Magyar katolicizmus 1991. Gyorsmérleg a magyarországi katolikus egyház helyzetéről, közelmúltjáról. Alapkönyvként ajánljuk. Fűzve 160 old. ára: 170 Ft

- Korzenszky Richárd–Somorjai Ádám, Magyar sorskérdések. A két pannonhalmi bencés előadásai először a Vatikáni Rádióban hangzottak el. A kultúra erkölcsének és a népesedésnek kérdéseivel foglalkoznak nyíltan, elhithető erővel. Fűzve 150 old. ára: 135 Ft

- Somorjai Ádám, Geburtenbeschränkung in Bauernfamilien Ungarns. Doktori értekezés a magyarországi születéskorlátozás történetéről. Katolikus Akadémia, Hamburg kiadása német nyelven. Fűzve 200 old. ára: 260 Ft

Ezek és más kiadványok megrendelhetők a Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálatánál

Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat
Pannonhalma 9090
Tel.: 96/70-024 Fax: 96/70-011

